

MESSIASVERWACHTING IN DE MIDDELEEUWEN.

HISTORISCH OVERZICHT.

Een onderzoek naar de Messiaanse opvattingen van de exegeten Rasji, Aben Ezra en David Kimchi, eist in de eerste plaats, dat wij een overzicht hebben over de tijd, waarin ende omstandigheden, waaronder zij leefden, dat is het tijdvak van het begin der tiende tot de vijftiende eeuw; een tijd van grote activiteit op het gebied van de exegese.

De eerste duizend jaren van onze jaartelling had het jodendom zich bezig gehouden met de uitleg van zijn Heilige Schrift. Het resultaat daarvan vinden we in allerlei midrasjwerken, meer of minder onder de invloed van verschillende (b.v. apocalyptische) denkbeelden. In deze periode vormde zich de traditie, niet als een starre, onbeweeglijke grootheid, maar als een bonte mengeling van allerlei opvattingen. Het was eigenlijk meer de traditie van een methode dan van een leer. De Schrift werd meer homiletisch dan exegetisch behandeld. Halacha en haggada verdrongen hoe langer hoe meer de eenvoudige en natuurlijke betekenis van de tent, en de traditie, in die beide neergelegd, was zo langzamerhand de enig wettige geworden. In de Talmud vinden we de meest fantastische geestesproducten naast de nuchterste tekstverklaringen. Naast de zakelijken, Aramese uitleg van de Targum en de masoretische werkzaamheid vinden we de meest wonderlijke midrasjim, die men zorgvuldig bewaarde en met grote liefde verder uitspon - het enige, wat de Joden aantrok en in zekeren zin vertroostte in dezen tijd van soms gruwelijke vervolgingen.

Het eerste grote verzet tegen de overheersing van de midrasj dateert uit de achtste eeuw. Wel waren hier en daar in de uithoeken van de diaspora zou voor en na profeten opgestaan, mannen, die zich als Messias opwierpen en onaanzienlijke sekten vormden (zoals in de zevende eeuw de pseudo-Messias Serini), maar het waren ééndagsvliegen, die verdwenen zoals ze gekomen waren. Hun streven was de terugkeer naar de ouden tijd en de eenvoudige hoofdwaarheden der Schrift. In hen was meer ware religie dan in hun tijdgenoten, zodat ze telkens zich gevoelig stieten aan de harde muur van wetten en instellingen, die men in de loop der eeuwen om het Jodendom had opgetrokken.

Het was een geleerde Jood uit Babylonië, Anan ben David, wie het lukte meer aandacht voor dit streven te verwerven, omdat hij een groten aanhang verwierf. Om hem vormde zich de sekte der Karaiten, bij bel-aanhangers of schriftgelovigen. Zelf noemden zij zich Bnee Mikra'. Zij waren felle tegenstanders van het talmoedisch, rabbijns Jodendom, wilden een eigen, vrije exegese en steunden daarbij op de aloude tegenstanders der rabbijnen, de Sadduceeën. Dat oude verzet was nooit gestorven en bewerkte een nieuwen opbouw op de ouden grondslag, die nog niet geheel verdwenen is. (In het Oosten van Europa vindt men ze nog.)

„Die Karaeër sind aber auch gar nicht die Vertreter des Fortschritts, die Representanten freisinniger Gedanken, die Karaeër eind - um es kurz zu sagen - die geistlichen und leiblichen Nachkommen der Sadduzaeër, sie Bind die Altermaler der damaligen Zeit,

wenn auch durch eigentümliche Umstände mancher helle Strahl sie beleuchtet, mancher frische Gedanke von ihnen aus geht".

Eén van de oorzaken van het ontstaan van het Karaïsme is de steeds toenemende ontevredenheid over de dwang tot gehoorzaamheid, door de Gaonen opgelegd en het, al was het dan bedektelijk, proclameren van steeds meer nieuwe wetten en inzettingen in de responsen der rabbijnen. (Responsen zijn schriftelijke antwoorden op rechtsvragen, die van alle zijden bij de rabbijnen inkwamen. Er bestaan verzamelingen van.) Bovendien prikkelde de toename van de mystisch-haggadische geheimleer tot verzet. Zijdelingse invloed heeft misschien ook geïnfuseerd de in dezen tijd ontstane splitsing in de Islam en het zich vormen van de groepen der Schiften en Soennieten, de eerste aan de traditie getrouw, de laatste los daarvan.

Aanleiding tot de sektevorming is geweest, dat de rabbijnen in 762 Anan passeerden bij de benoeming van de „Vorst der Ballingschap“, van welken titel hij de erfgenaam was, en dat zeker ook al mede om zijn kritisch standpunt ten opzichte van de Talmud.

In zijn werken worden allerlei opvattingen gevonden, die af wijken van de traditie.

Zijn volgelingen vonden hem natuurlijk niet radicaal genoeg en gingen veel verder! Anan was hun nog niet los genoeg van de Mishna. Na zijn dood, in het midden der negende eeuw, stond iemand op (een zekere Chiwi), die niet minder dan tweehonderd bezwaren tegen de geloofwaardigheid van de Pentateuch inbracht, zowel wat betreft de historische als de wettische gedeelten. Natuurlijk trof zijn sekte de ban. Van de negende tot de twaalfde eeuw hebben ze hun bloeitijdperk gehad en werden toen vooral, omdat ze uit Babylonië verdreven werden, in Jeruzalem, Arabië en Egypte gevonden.

Zij hebben groten invloed geïnfuseerd op de ontwikkeling der joodse bijbelstudie. Het gevaar, dat er lag in de starre handhaving van de Talmud, werd nu ook door hun tegenstanders onder de ogen gezien.

Vooraf door de tegenstand, dien het verwekte, heeft het Karaïsme betekenis gehad. In 928 trad de Gaon Saadja, uit Egypte afkomstig en later leraar in Sura, tegen de „nieuwlichters“ op. Zijn polemieek was tevens het begin van een zelfstandige Hebreeuwse taalwetenschap, gepaard met een nieuwen ijver voor de exegetische.

De nieuwe richting op exegetisch gebied is die, welke het vooral om de pesjat (de eenvoudige schriftbetekenis) te doen is, in tegenstelling met de derasj (hetgeen men er uit en er achter zoekt; midrasj). Was de laatste vooral homiletisch en mystiek georiënteerd, de eerste was meer rationalistisch; de verklaring mocht niets bevatten, wat tegen de rede streed. In zoverre wilde men ook nog wel de midrasj aanvaarden, als die maar niet in strijd kwam mende nuchtere, redelijke betekenis van de tekst. Echter ook de pesjat heeft men niet zuiver kunnen houden, daar reeds spoedig filosofische speculaties hun intree deden op dit gebied. Want reeds Saadja was een leerling van de Arabische wijsheid, vertrouwd met allerlei filosofische richtingen en problemen. Bij de Mohammedanen werd de filosofie druk beoefend. Zij hebben immers opnieuw Aristoteles ontdekt en, zij het dan met neo-platonische en zuiver Arabische invloeden vermengd, dezen aan de christelijke scholastieken van die dagen overgeleverd.

En wat bij Sadjā reeds aanwezig was, werd verder ontwikkeld door de grote Spaans-Joodse filosofen Ibn Gabirol en Maimonides, waarvan de laatste bekendheid heeft verworven door zijn *Fons Vitae*, dat tot in de vorige eeuw nog werd beschouwd als het werk van een Christengeleerde. Duns Scotus heeft dit werk bestudeerd en daarvan de invloed ondergaan.

De lijn, waarmee Saadja aangevangen was, werd door Maimonides, de lijfarts van de koning van-Egypte ende eigenlijke koning der Joden, veel verder doorgetrokken! Was Saadja de eerste, die de rabbijnse wereldbeschouwing met behulp van de filosofische methode verwerkte tot een goed sluitend geheel, Maimonides zette, na twee en een halve eeuw, de kroon op dit werk in zijn *Moreh Nebochim*, waarin hij nog eens weer orde schiep in de talmoedische chaos. Hij kan in veel opzichten de redder van het Jodendom heten (1135-1204). Toch heeft men hem niet algemeen als zodanig erkend en vooral bij de conservatieve geesten ondervond hij veel tegenstand. Een zijner verdedigers is, nog na zijn dood, David Kimchi geweest.

Door deze ontwikkeling der filosofie drong nu een nieuwe vorm van midrasj in de exegetische binnen. De pesjat-exegese, waarmee Saadja weer begonnen was, en die verlost was van de boeien van de oude midrasj, kreeg reeds dadelijk van het begin af, al was het dan eerst nog verborgen, een nieuwen vijand: de filosofische midrasj. Die langzamerhand weer geheel ontaardt in de hyper-mystieke kabbala.

De Messiaanse opvattingen van Saadja zijn besproken bij Greenstone, p. 128 ff. Hij schijnt de Messias te hebben verwacht in zijn eigen tijd! Trouwens, gedurende de kruistochten zag men, vooral in Duitsland en Frankrijk, verlangend uit naar diens komst! Uit dien tijd stamt ook een eigenaardige apocalyps, met zeer geëxalteerde Messiaanse verwachtingen, waarschijnlijk door een Italiaanse Jood bijeengezocht, genaamd „Het boek van Zerubbabel" en te vinden in Jellinek, *Beth Hamidrasch*, II, p. 54-57.

Die filosofische ontwikkeling vinden we oorspronkelijk alleen in Spanje. Daarnaast ontwikkelde zich ook de grammatische wetenschap, op voorbeeld alweer van de mohammedanen. De eerste grammatische werken zijn dan ook in het Arabisch geschreven of uit het Arabisch vertaald. Saadja is de eerste uit de Joden geweest, die zelfstandig over grammatica heeft geschreven. Aben Ezra plaatst hem bovenaan op de lijst der taalkundigen.

De mogelijkheid van een levendige beoefening der wetenschap in Spanje werd geschapen, doordat sinds de zevende eeuw de mohammedanen de christenen daar hadden verdreven. Onder de heerschappij toch van de Islam hebben de Joden een ongekenden, uitwendigen bloei gehad.

Mede tengevolge daarvan ontwaakte een joodse dichtkunst, die blij gaf van een opgewekten geest. Allerlei lofzangen, heldendichten en minnezangen ruisten van de lier, die weer eens van de wilgen genomen was. De meest bekende dichter(-filosoof) was Juda Halevi, wiens eerste verzen vooral tintelen van levenslust, maar die later meer van een weemoedig verlangen naar Zion getuigden. In de rij der geleerden neemt hij een voorname plaats in, getuige zijn werk, in het Arabisch geschreven: *Chozari*. Hij leefde

van 1080- 1142, en geloofde in de eeuwigheid van het joodse volk. Hij vergelijkt de verhouding van dit volk tot de andere volken met die van het hart tot de andere leden van het lichaam. Israël verschaft de levenskracht aan al de geestelijke krachten, die de mensheid bewegen, maar is ook onderworpen aan al de ziekten en kwalen, die het menselijk hart kunnen plagen. Van Israël heeft de profeet gesproken, als hij zegt: „hij heeft onze krankheden op zich genomen en onze smarten heeft hij gedragen". Zo heeft Israël reden tot bestaan en vóór het de messiaanse zegeningen ontvangt, moet het zijn zending volbrengen en Gods openbaring te midden der volkeren bekend maken. Hier dus reeds meer „Missionisme" dan messianisme, zoals in de reformbeweging van de laatste tijd.

Juda Halevi heeft in zijn Chosari een antwoord gegeven op de vragen zijner leerlingen, hoe hij het rabbijnse jodendom verklaarde en rechtvaardigde tegenover de bedenkingen van filosofen, christenen, mohammedanen en Karaïten. „Wanneer wij aan Juda Halevi denken, is het ons te moede, als zien we de zon door de wolken heen breken. De sombere schaduwen, die door de muur van wetten geworpen worden, wijken voor een wijle. Nog steeds klinken de weklachten der Joden over de aarde, maar nu en dan wordt hun geluid onderbroken door een blijden lach."

Boven dit alles legden de Joden zich toe op de geneeskunst. Aan vele hoven, zelfs aan het pauselijke hof, hebben Joden als lijfarts gefungeerd.

De grootste betekenis heeft echter' hun grammatische en exegetische werkzaamheid gehad. De Spaanse geleerden zijn in dit opzicht te onderscheiden van de Frans-Duitse. Eigenlijk moe

ten wij onderscheid maken tussen twee verschillende scholen. Oorspronkelijk ontwikkelen zij zich zelfstandig. De één in een mohammedaanse, de ander in een christelijke omgeving. De franse school bewaart meer de-oude midrasjmethode, hoewel men ook daar de pesj at tot zijn recht wil doen komen. Toch kwam hier een richting op en bloeide in het midden der elfde eeuw, die eigenaardige producten voortbracht. Het zijn de Darsjanim, die de midrasjlitteratuur met vele vruchten hebben verrijkt. Hier noemen we Mozes Haddarsjan en Tobija ben Eliëzer. Van de geschriften Beresjith Rabba, Numeri Rabba, Lekach Tob, Pesikta en Yalkuth Sjimeoni.

Des te vreemder is het dat hier een exegese ontstond, nauw verwant met, doch onafhankelijk van de Spaanse en geheel in tegenstelling met de methode der darsjanim. De voornaamste vertegenwoordiger van deze school is de bekende Rasji.

Salomo ben Izaak, afkomstig uit Troyes, waar zijn vader een bekend Talmudgeleerde was, leefde tussen 1030 en 1105. Ook van moederszijde erfde hij de lust om de heilige traditie te onderzoeken. Hij werd geheel bij de Talmud opgevoed. De Talmudschool te Mainz werd door hem bezocht, terwijl hij ook onder het gehoor van bekende rabbijnen elders zat. Zelf vertelt hij van zijn toestand uit die dagen: „gebrek aan brood, zonder kleren en het juk des huwelijks dragende." Hij was nl. op achttienjarigen leeftijd gehuwd.

Toen hij 25 jaar oud was, vestigde hij zich voor goed in Troyes, reeds toen vereerde men hem als autoriteit op het gebied van de Talmud. Zelf was hij de bescheidenheid in persoon en verwonderde zich, dat men juist bij hem kwam om advies in allerlei dingen, ja, dat zelfs in de Talmud vergrijsde leeraren bij hem hun licht kwamen opsteken. Zijn leermeester, Izaak Halevi uit Worms, schreef hem: „deze eeuw is niet arm omdat gij er zijt, mogen er velen van uws gelijken in Israël zijn." Izaak ben Jehuda noemt hem: „degene, die de koninklijke schatten beheerst, zodat hij diep in het verborgenste indringt." Hij was de vraagbaak van de ganse joodse wereld, beroemder dan menig Gaon, en vele leerlingen stroomden naar hem toe.

Zijn Talmudcommentaar geldt nog steeds als een voorbeeld van geleerdheid en onovertroffen. Op de meeste boeken des Ouden Testaments schreef hij zijn commentaren. Hij ging daarbij zelfstandig te werk, maar sloot zich toch zoveel mogelijk bij de traditie aan. Hij is wel een baanbreker van de pesjat, maar uit de midrasjitteratuur neemt hij over wat niet in strijd is met de letterlijke betekenis en de samenhang, het andere verwerpt hij uitdrukkelijk. B.v. Gen. 3:8: „bij deze plaats zijn vele haggadische midrasjim, die door onze rabbijnen in Beresjith Rabba ter bestemder plaatse zijn bijeengebracht. Ik heb echter geen ander doel dan de eenvoudige betekenis der Schrift aan te geven en bovendien zulke haggada-uitspraken over te nemen, die de woorden der Schrift overeenkomstig hun betekenis uitleggen." En Ex. 32:2: „Bij dit vers zijn midrasjim van de wijzen Israël's, maar de betekenis daarvan is door hen niet overeenkomstig het verband uitgelegd." In de inleiding op het Hooglied zegt hij: „De inhoud van een bijbelvers kan verschillend worden uitgelegd (Sanhedr. 34a), ten slotte is er echter geen enkel vers, dat zich kan bevrijden uit de band van de eenvoudige betekenis (Sjabb. 63a). Verder, ofschoon de profeten zich in hunne woorden van beeldspraak bedienen, is het noodzakelijk, dat die beeldspraak volgens het verband en de volgorde der verzen verklaard wordt. Wat nu dit boek betreft, ik heb daarvan vele haggadische verklaringen onder de ogen gehad: sommigen leggen het hele boek in zijn verband uit, anderen bepalen zich tot enkele verzen en komen niet met elkander overeen, noch wat de letterlijke betekenis, noch wat het onderling verband der verzen betreft. Mijn bedoeling is eerst de eenvoudige betekenis der Schrift vast te houden en volgens het verband te verklaren, terwijl ik de door onze leeraars overgeleverde midrasjim bij de in aanmerking komende plaatsen zal citeren."

Soms geeft zijn commentaar de indruk van een compilatie van midrasjim, zodat hij zich daar wel ernstig mee heeft beziggehouden. Uitvoerig gaat hij in op grammaticale kwesties en illustreert de betekenis der woorden met Franse equivalenten.

„There is," (says Dr. Abrahams, speaking of Rashi's Pentateuch commentary) „a quaintness and fascination about it which are lacking in the pedantic sobriety of Ibn Ezra and the grammatical exactness of Kimchi." (Finch XV).

Zijn leerlingen waren in de eerste plaats zijn zoons, waarvan de bekendste is geweest Samuel ben Meir (Rasbam 1100-1160). Deze zegt bij Gen. 37:2: „de ouden hebben zich hoofdzakelijk met alle krachten toegelegd op de midrasjuitleggingen en waren dientengevolge niet gewoon in de diepte van de eenvoudige betekenis door te dringen.

Steunende op woorden der wijzen, die tegen de eenvoudige, van de midrasj onafhankelijke, bijbelstudie gericht schenen (Berachoth 28b, Baba mezia 33a, Sjabbath 63a) vervreemdden zij van de eenvoudige exegese der Schrift. Maar reeds onze leraar Salomo (Rasji), de vader van mijn moeder, de verlichter der ogen van de diaspora, die de gehelen bijbel commentarieerde, streefde er naar de eenvoudige betekenis te verklaren. Ik zelf, Samuel, de zoon van zijn schoonzoon Meir, disputeerde met hem en voor hem, en hij verklaarde mij, dat als hij de tijd er voor had, hij zich genoodzaakt zag, nieuwe commentaren te schrijven, overeenkomstig de pesjat-verklaringen die dagelijks nieuw opkomen." Zijn leerlingen, onder wie ook Jozef Kara, hebben dan ook nog consequenter de penjat doorgevoerd.

In dit opzicht staat hun exegese wel hoger dan die van hun christelijke tijdgenoten, die aannamen, dat de Schrift een viervoudige betekenis had: de letter constateerde het feit, de allegorie toonde het geloof, hoe alles naar Jezus, zijn lijdensgeschiedenis en de kerk wees, de morele betekenis regelde de menselijke handelingen en eindelijk wees de mystieke betekenis heen naar de geestenwereld. Overigens was de christelijke exegese nog niet veel verder dan Hieronymus en Augustinus (welke laatste het Hebreeuws niet machtig was). Sedert hun tijd had de allegoriserende en dogmatisch beïnvloedde exegese steeds meer gezag gekregen. Iets nieuws werd op dit gebied niet meer gepresteerd. Men reproduceert en compileert het vroeger gegevene. Dat deden Isidorus van Sevilla en Beda Venerabilis in de zevende en achtste eeuw en vooral ook Walafried Strabo in de negende eeuw. De „Glossa ordinaria in biblia" van dezen laatste, worden nog door Petrus Lombardus geciteerd met de woorden: „auctoritas dicit." In de tijd van onze rabbijnen verhinderden gebrek aan taalwetenschap en de heerschappij van het roomse dogma een gezonde exegetische ontwikkeling bij de christelijke theologen. Pas in de tijd der Reformatie is de schriftverklaring een nieuw tijdvak ingetreden. En daarvoor hebben de rabbijnen en, in het algemeen, het humanisme de weg gebaad. Ten opzichte van het Hebreeuws moet in dien tijd vooral Revehlin genoemd worden.

Rasji's verklaringen zijn wel de meest populaire geworden, vooral zijn commentaar op Genesis. Rasji en de Heilige Schrift werden langen tijd beschouwd als tweelingen en in zekeren zin is dat nog het geval.

Friedlander in zijn „Die Jiddische Religion" citeert echter bijna uitsluitend Aben Ezra naast Maimonides.

Abraham ben Meir Ibn Ezra, het best bekend onder de naam van Aben Ezra, leefde omstreeks de jaren 1100-1167. Men weet dat niet precies. Sommigen stellen zijn sterfjaar in 1167 (Graetz 183 en Winter und Wunsche 289), anderen in 1175 (Jost 419). Ook zijn geboortjaar is niet nauwkeurig bekend. In ieder geval trad hij op, toen Samuel ben Meir reeds oud was. Van 1155-'57 heeft hij in Noord-Frankrijk gewerkt en daar een deel zijner commentaren geschreven. Vóór dien tijd waren reeds andere ontstaan, o.a. in Lucca zijn verklaring van Jesaja (1145).

Terwijl de noordelijke school verdween, mede door de geweldige beroeringen en vervolgingen der kruistochten, bloeide een nieuwe plant van Spaanse oorsprong. Overal

in Westelijk Europa heeft die haar zaden uitgestrooid en zich voortgeplant. Want Aben Ezra heeft ongeveer dertig jaren gezworven in Italië, Frankrijk en Engeland. Ook is hij geweest in Afrika, Egypte, Palestina en Babylonië. Overal boeken schrijvende en de geheimen der kennis onthullende. Maar ook overal volgde hem armoede en tegenspoed. Hij heeft gezegd, en daaruit blijkt wel dat hij zoals Graetz het uitdrukt „voll sprudelnden Witzes" was: „als ik in lijkwaden deed, zouden de mensen dadelijk ophouden te sterven. En als ik kaarsen zou gaan verkopen, dan zou de zon tot aan mijn stervensuur niet ondergaan."

Zijn veelzijdige geleerdheid en ontzaglijke kennis op allerlei gebied is verbazend. Hij was wiskundige, dichter en exegeet. Naast een vast vertrouwen op God, had hij ook de vaste overtuiging, dat de sterren groten invloed oefenden op de menselijke levensloop. Niemand kon zich daaraan onttrekken: „So war Aben Ezra zugleich unerbitterlicher Kritiker und Buchstabenknecht, Vernunftler und Mystiker, innig religiös und Astrolog". Ook was hij dichter, maar zijn poëzie staat niet zo hoog als van Juda Halevi. Daarentegen is hij als exegeet zeker niet minder groot dan Rasji. Zijn vele commentaren hebben, meer nog dan die van Rasji, een menigte supercommentaren in het leven geroepen, die zijn uitleggingen weer gingen aanvullen en verklaren. Ook al omdat hij niet zo duidelijk en menigmaal zelfs zeer duister is.

Tot zijn vijftigste jaar was er in Spanje nog niets anders van hem bekend dan dat hij een kundig astronoom was. Omstreeks 1138 gaat hij op reis. In Rome verschijnt hij in 1140, in een tijd van gisting en kritiek, wanneer Arnold van Brescia het pausdom aanvalt. Hier verschijnt ook zijn eerste commentaar (op de Megilloth), waarin hij zijn exegetische regels opstelt.

Door hem zijn de resultaten van anderhalve eeuw taalwetenschap in Spanje, ook in de christelijke landen verspreid. Reeds sedert Saadja bloeide deze wetenschap, maar was nog nergens elders, ook niet in Noord-Frankrijk, bekend.

Aben Ezra was de eerste die deze studiën in het Hebreeuws deed verschijnen, terwijl ze vroeger steeds in het Arabisch werden geschreven.

Naast dien van Rasji, heeft ook Aben Ezra's commentaar op de Pentateuch grote populariteit onder de Joden verworven. In de inleiding van dezen commentaar zet hij zijn standpunt ten opzichte van de methode der exegese uiteen. Vooral bestrijdt hij de derasj, omdat in de kringen waarvoor hij schreef, deze zich nog in veler liefde verheugde, hetgeen door Rasji's arbeid eerder versterkt dan verzwakt was. Toch gebruikt A. E. deze methode ook zelf bij de verklaring van het Hooglied. In de inleiding daarvan zegt hij: „ ik heb het boek op drieërlei wijze verklaard eerst heb ik elk duister woord verklaard, dan de inhoud naar de eenvoudige betekenis en ten slotte de inhoud naar de methode van de midrasj."

Vier methodes verwerpt hij: a. die, welke er allerlei niet ter zake dienende onderwerpen bijhaalt, zoals , wanneer b.v. het woord „licht" verklaard wordt, men gaat uitweiden over de godsdienst van de vereerders van licht en duisternis (daarbij heeft hij rabbi Izaak op het oog, waarvan hij zegt: „in zijn verklaring van het vers: „daar zij licht," beschrijft deze

de godsdienst van degenen, die licht en duisternis vereren, maar hij blijft in de duisternis en heeft geen onderscheidingsvermogen"). Maar A. E. zelf maakt zich ook aan deze breedsprakigheid schuldig, wanneer hij allerlei onderwerpen in zijn commentaren gaat behandelen, die wel meer met de tekst in verband staan, maar de samenhang toch bedenkelijk storen. B.v. bij Ex. 12:1: over de joodse kalender; bij Ex. 23:20 over: de verhevenheid van de Engelen boven de mensen; bij Ex. 23:25: over het noodlot, enz.

b. Verder bestrijdt hij degenen, die de traditie geheel verwerpen en alleen hun eigen redeneringen geven en daarmee bedoelt hij de Karaiten.

c. Dan zij, die zich vermeien in de mystiek en de letterlijke betekenis van de tent verwerpen, waarmee hij klaarblijkelijk de Christenen bedoelt, want in een van de uitgaven van zijn „Inleiding" worden de „onbesneden en" met name genoemd.

d. Vervolgens degenen, die wel letten op de letterlijke betekenis van de tekst, maar toch verkeerdelijk de voorkeur geven aan de midrasjverklaringen, die toch slechts bedoeld waren als figuurlijke opmerkingen. Deze methode vindt hij bij de geleerden in christelijke landen (Edom en Yavan), in tegenstelling met de geleerden van de Spaanse school. Hier noemt hij geen naam, maar in Safa Berura noemt hij Rasji, wiens commentaren, tot zijn spijt, over 't algemeen zeer in de smaak vallen.

Ten slotte spreekt hij over degenen, die de middenweg bewandelen en de letterlijke betekenis van het woord verbinden met gezond verstand en traditie. Zelf beschouwt hij zich als de, wellicht enigen, vertegenwoordiger van deze methode. (Friedl. Essays, 120 vlg.).

Wij citeren hier het oordeel van Dr. I. Abrahams (bij Finch XVI): „In his commentaries he rejected the current digressive and allegorical methods and steered a middlecourse between free research and blind adherence to tradition on the other. Ibn Ezra was the first to maintain that the book of Jesaja contains the work of two prophets -a view now almost universal. He never for a moment doubted, however, that the bible was in every part inspired and in every part the word of God."

Het gecursiveerde wordt wel gezegd, maar niet bewezen. Dit was wel wenselijk geweest, daar men het over de kritische opvattingen van A. E. niet eens is.

Graetz zegt (191 vlg.): „obwohl er jede freie, von der Masora abweichende Auffassung verketzerte, so klammerte doch die Aufklärung an ihm, als ihre Autorität, und der Unglaube selbst berief sich auf ihn, als auf seinen Bewahrsmann (Spinoza). In der Tat gab Ibn Ezra Veranlassung genug dazu, ihn zu de Chiwi Albalchi, ben Izchaki und Andern zu zahlen, welche die Autorität des Pentateuch in Frage stellten. In dunkeln, ratselhaften Wendungen gab er zu verstehen, dasz manche Verse in der Torah von späterer Hand hinzugefügt seien oder gar das Ganze erst aus späterer Zeit stamme. Nur weisz man nicht recht ob es ihm mit der Skepsis oder mit der Gläubigkeit ernst war." Winter und Wiische 294: „Noch sei eine Einzelheit der Ibn Ezra'schen Exegese kurz erwthnt, der namentlich reit Spinoza (Tractatus theologico-politicus) besondere Aufmerksamkeit geschenkt wird: seine nur in Andeutungen, aber unmissveratändlich genug ausgesprochene Annahme (Deut. 1:1) dasz gewisse Stellen des Pentateuchs

erst in nachmosaischer Zeit geschrieben sein können. Dass solche Angriffe auf die Integrität der mosaischen Bücher in Spanien vorkamen, dafür hat mis Ibu Ezra selbst ein merkwürdiges Beispiel aufbewahrt, mit heftiger Zurückweisung der betreffenden Ansicht. Er selbst scheint die Anschauung gehegt zu haben, dass in der zweifellos von Moses verfassten Pentateuch in späterer Zeit einzelne grössere oder kleinere Zusätze, jedoch nur in geringer Anzahl, in den Text aufgenommen wurden. Auch für den späteren Ursprung des Zweiten Teiles des Buches Jesaja's (capp. 40-66) giebt Ibn Ezra Andeutungen, deren wahrer Sinn jedoch schwer zu enträtseln ist."

Ten opzichte van deze dingen zegt Friedländer (Jid. Rel. 164) „Von den Kommentatoren des Mittelalters wird Ibn Ezra im Allgemeinen als fortschrittlicher Gelehrter herausgegriffen, der gewisse Stellen des Pentateuchs für spätere Zusätze hielt. Ibn Ezra war weit entfernt von solchen Anschauungen und rieth scharf alle die sie ausserten. So sagt er von Jizchaki, dem Verfasser obiger Kritik: „Jeder, der dies hört, wird über ihn lachen (nicht umsonst heisst er Jizchak) und sein Buch sollte verbrannt werden.“ Der Irrtum über Aben Ezra hat seinen Ursprung in seiner Gewohnheit den Ausdruck hinzu zu fügen: die Worte haben einen tieferen Sinn (jesj lo sod), wann immer die wortliche Erklärung ihn nicht ganz befriedigt oder, wenn ihm nicht ganz klar ist, warum der Verfasser einen scheinbar überflüssigen Satz hinzugefügt; wie z. B. bei den vier Stellen, auf die er im Kommentar zu Deut. 1:1 bezug nimmt, nämlich: „Der Kanaanite war damals im Lande“ (Gen. 12:6), „Auf dem Berge des Herrn wird es erscheinen“ (ebenda 22: 14), die Wiederholung der Opfer der zwölf Firsten (Num. 7) und die in Numeri aufgezählten Stationen der Wanderung (Kap. 33), als Ergänzung zu der genauen geographischen Beschreibung Deut. 1:1 ff. Der Sinn dieser Bemerkung ist von den ersten Erklärern von Ibn Esras Kommentar missverstanden worden und seitdem ist dieser Irrtum von den meisten Bibelkritikern wiederholt worden. Spinoza zitiert Ibn Ezra in seinen theologischen Traktat mit der biblischen falschen Auslegung zugunsten seiner Ansicht über die Torah.“
Wat zegt Aben Ezra dan bij Deut. 1:1? Het is zeker niet overduidelijk!

Voorals Friedlander is hierover uitvoerig in zijn: Essays on the writings of Abraham Ibn Ezra, London, 1877. Daar reeds wijst hij er op (blz. 60 vlg.), dat A. E. steeds de traditie handhaaft. „The Pentateuch, with the exception of the last twelve verses, which were added by Joshua, is the work of Moses. He is strongly opposed to the theory of latter interpolations, and sharply censures a certain Yitschaki for saying that Gen. 36:31 etc. was written

in the time of the kings of Israël and Judah. This censure would appear very strange, and even most unwise, if he himself had been guilty of the same offense.“ (A. E. zegt in zijn Inl. van de Comm. op de Psalmen: „er bestaat onder de Israëlieten geen twijfel, dat Mozes het boek Genesis schreef “ En bij Gen. 36:31 merkt hij op: „In waarheid, de woorden „voor er een koning regeerde“, hebben betrekking op Mozes, de koning van Israël).

Friedlander heeft in zijn Essays een andere uitgave van A. E.'s commentaar gebruikt dan bij de bewerking van zijn Jid. Rel. Want daar is de lezing geheel gelijk aan de Amsterdamse uitgave, die ik gebruikt hebt, nl.: „Indien gij verstaan kunt de bedoeling

van „de twaalf" en „Mozes schreef" en „de Kanaaniet was toen in het land" en „op de berg des Heren zal het voorzien worden" en „zie, zijn bed was een ijzeren bed", dan zult gij de waarheid verstaan." M.a.w. Aben Ezra wil hier zeggen, dat hij de waarheid niet geheel verstaat, omdat hij de bedoeling van de aangehaalde plaatsen niet goed begrijpt. In ieder geval moeten wij Friedl. toestemmen, dat Spinoza ten onrechte beweert (Tract. Theol. Pol. VIII): Aben Hezra, liberioris ingenii vir et non mediocris conditionis et qui primus omnium, quos legi, hoc prejudicium animadvertit non ausus est mentem suam aperte explicare, sed rem obscurioribus verbis tantum indicare. Want dat Aben Ezra zijn gedachten niet zou durven zeggen, kunnen wij bij een dergelijke onafhankelijken geest niet goed indenken. Blijkt het ook niet telkens, dat hij lijnrecht met zijn beschouwingen ingaat tegen Rabbi Mozes Hakohen?

Graetz VI 192 zegt: „In Lucca schreef hij zijn commentaar op Jesaja „worin er seinen Zweifel, ob die letzten Brei und zwanzig Kapitel von diesem Propheten stammen oder von einem späteren herrihren, andeutete."

Winter und Wiinsche 294: „Auch für de späteren Ursprung des zweiten Teiles des Buches Jesajas (Kap. 40-66) giebt Ibn Ezra Andeutungen deren wahrer Sinn jedoch schwer zu entratseln ist." Op blz. 166, waar Friedl. (J. R.) deze opvatting van een Jesajaïst weerlegt, geeft hij niet het gevoel van A. E. weer en tracht hem dus ook niet te redden voor de traditionele opvatting. Maar in de vertaling van zijn commentaar zegt hij bij Jes. 40:1: „A. E. schijnt het hele boek Jesaja als een geheel te beschouwen en alleen het verband tussen cc. 39 en 40 te verklaren, zonder het auteurschap van het tweede deel te behandelen of de periode waarop c. 40 betrekking heeft. De voorzegging van c. 39, de Babylonische ballingschap, wordt volgens de opvatting van A. E. dadelijk gevolgd door profetieën van troost en geluk, ook al kondigen zij de verlossing van een andere ballingschap aan."

De inleiding van A. E. op c. 40 luidt aldus: „Dit hoofdstuk is hier om de volgende reden geplaatst: in het vorige hoofdstuk. wordt voorzeggd, dat al de schatten van de koning, zelfs zijn zonen, naar Babylon zullen worden vervoerd. Deze droevige voorzegging wordt nu dadelijk gevolgd door de woorden van troost. Deze eerste troostbeloften, waarmee het tweede gedeelte van het boek Jesaja begint, heeft, zoals R. Mozes Hakohen gelooft, betrekking op het herstel van de tempel door Zerubbabel. Volgens mijn mening op de komende verlossing uit onze tegenwoordige ballingschap. Profetieën betreffende de Babylonische ballingschap worden alleen maar als een illustratie aangebracht, tonende hoe Cyrus, die de gevangenen Joden toestond naar Jeruzalem terug te keren" . (tekst corrupt; het verband eist reeds lang tevoren daartoe door God was aangewezen, of: een voorloper van de Messias was).

Hierbij merkt Friedlander op, dat A. E. meent „dat de profetieën betreffende de verlossing uit de Babylonische ballingschap in dit gedeelte van het boek niet vermeld zijn om hun zelfs wil, maar enkel om het geloof Israëls te versterken in de profetieën, die op de Messiaanse periode betrekking hebben. Opdat de vervulling van de eerste de hoop op de vervulling van de laatste versterke. Deze opmerking van A. E. is gebaseerd op de aanname dat de profetieën, voorkomende in het tweede deel van Jesaja, gesproken zijn,

hetzij na de verlossing uit de Babylonische ballingschap of tenminste vlak voor de val van Babel, toen de komende gebeurtenissen reeds door ieder konden worden voorzien." Hoewel Friedlander zelf niet de veronderstelling van een anderen auteur deelt, geeft hij hier toe dat A. E. wel van dat gevoelen is. (Friedl. Essays, 163): „Although he lays down a new theory on the composition of the book of Jesajah, he does not make his commentary to rest on that theory."

Wij kunnen niet anders zeggen dan dat dit alles toch wel heel diep verborgen is in de woorden van A. E. Daartegenover staat dat A. E. bij Jes. 1:1 dit tweede gedeelte wel als van Jesaja afkomstig beschouwt. En ook zegt hij tenslotte bij 40:1.: „aangaande het laatste gedeelte van het boek bestaat er geen twijfel, of het heeft betrekking op een toekomstige periode, zoals ik zal

verklaren." (Wat hij echter niet doet. Hij zinspeelt er op bij Jes. 49:24, 51:1, 52:1, 11.)

Uit dit laatste blijkt in ieder geval, dat A. E. een opvatting van de profetie heeft, welke uitgaat van de veronderstelling, dat ver verwijderde gebeurtenissen tot in bijzonderheden door de profeten kunnen worden voorspeld. (Vergel. hierbij wat Rasji zegt bij 46:3: die bij name roept: „gij zijt nog niet eens geboren en toch roep ik u reeds bij name, nl. Cyrus." Eveneens vs. 9: wee dien, die met zijn Schepper twist: Jesaja profeteert van Habakuk, die God ter verantwoording riep over de langdurigen voorspoed van Nebukadnezar, zeggende: hoe lang roep ik, o God, c. 1:2.) Hoe dit ook zij, aan overduidelijkheid lijden de woorden van A. E. niet! Wij kunnen wel vaststellen, dat hij bekend geweest is met dergelijke opvattingen, wat ook elders in zijn commentaren blijkt (vergl. Winter und Wiinsche, 262) en dat hij, ten minste wat II Jes. betreft, die opvattingen niet heeft voorgestaan, anders zou hij het onomwonden gezegd hebben, doch veeleer die opvattingen zou verschrikkelijk heeft gevonden, dat hij b.v. de boeken van een Jizchaki heeft willen verbranden.

„Trotz der hier hervorgehobenen Anlaife zij litterarischer Bibelkritik musz Ibn Esra im Allgemeinen als conservativer Exeget betrachtet werden." (Wil. u. Wil. 295.)

„To judge from certain allusions, rather than from positive statements he seems to have held that the Pentateuch, although undoubtedly composed by Moses, recieved in latter times a few minor additions. He also obscurely alludes to the latter origin of Jesaiah 40 etc. (J. E. s. v. Bible exegesis 169.)

De komst van Aben Ezra werd in Zuid-Frankrijk met vreugde begroet. Daar bestonden belangrijke joodse kolonies, waarvan Narbonne bekend is door de Kimchi's.

Jozef Kimohi heeft evenals Aben Ezra, wiens tijdgenoot hij was, Spanje moeten verlaten voor het fanatisme der Mohammedanen. Waarschijnlijk heeft Aben Ezra hem in Narbonne bezocht. Jozef Kimchi's arbeid heeft voornamelijk hierin bestaan, dat hij het zaad dat Aben Ezra bij zijn kort verblijf heeft uitgestrooid, verder heeft opgekweekt. De Spaans-Joodse cultuur heeft hij verder gepropageerd en op het voorbeeld van Aben Ezra ook in het Hebreeuws een grammatica geschreven. Hierin waren, naast Aben Ezra, zijn leermeesters Chajjug en Abulwalid. Hij kan zeker naast A. E. gesteld worden, maar staat boven hem in het overzichtelijke en systematische.

Vooral zijn zoon David heeft zijn werk voortgezet. David Kimchi werd bijgenaamd: maistre petit. Hij was nog klein, toen zijn vader stierf en werd opgevoed bij zijn ouderen broer Mozes.

De grammatica en woordenboeken van David (ook wel genoemd Radak, afkorting voor Rabbi David Kimchi) genoten gedurende vele eeuwen hoge waardering, hoewel hij meer verzamelaar dan zelfstandig geleerde is. Hij leefde van 1160-1235 en is een tijdgenoot en, vooral in het laatst van zijn leven, een vurig verdediger van Maimonides. Later paste men een spreuk uit de Pirkê Aboth op hem toe (3:21): „zonder kemach geen torah."

Om zijn Spaanse afkomst noemt men hem ook wel kortweg Sephardi.

Hij excerpeerde zijn voorgangers en „popularized the opinions of his illustrious forerunners and at the same time made their works superfluous and helped to sink them in an oblivion from which they were not rescued until the nineteenth century (J. E. s. v.). In zijn commentaren, die ook de eer genoten in de rabbijnse bijbels te worden opgenomen, citeert hij meermalen zijn grammatisch-filologisch werk Michlol. Zijn invloed is van zoveel belang, nu nog, dat En. König in zijn hebreuwsche grammatica voortdurend aan zijn opinies aandacht schenkt. „David Kimchi galt als de maszgebendsten Hebraïst des M. A.; seine ins Lateinische iibersetzten Schriften standen auch bei de christlichen Theologen in hohem Ansehen, obwohl er in seinen Commentaren zu de Psalmen scharf gegen die christliche Dogmatik polemisierte" (Dubnow IV 386). Enkele van zijn commentaren zijn in het Latijn vertaald, b.v. die op Jesaja (Finch-Box XIX). Zijn exegeese is vooral gebaseerd op een nauwkeurige grammaticale behandeling van de tekst. Hij is een aanhanger van de peschat, hoewel hij de resultaten der oudere exegeten ook wel aanhaalt en zelfs de latere speculatieve methode niet versmaadt. Hij citeert veel Aben Ezra en de Targom.

Na deze historische inleiding komen we nu tot ons eigenlijk onderwerp en behandelen we in verschillende hoofdstukken de vragen, die in verband staan met de Messianologie van deze drie exegeten.

KOMT ER EEN MESSIAS?

Niet steeds is in de joodse litteratuur deze vraag bevestigend beantwoord. Men vindt er nl. ook de opvatting van een heilsstaat zonder koning. God zelf is dan de koning. Ook wordt er gesproken van een herstel van het koningschap, zonder dat men denkt aan een persoonlijk heerser. (Hiihn 127).

Wenn nicht noch andere Quellen neben denen der jiidischen Apokalyptik vorlagen, namentlich die neutestamentlichen Schriften, kónnte man zu der Anschauung kommen, als hatte in der Hoffnung des Spatjudentums die Gestalt des Messias kauw noch existiert" (Bousset 255).

Na een uitvoerig hoofdstuk: Conception of the ideal kingdom without a Messiah, p. 226-273, komt Drummond tot de conclusie: „The above evidente, when fairly construed, seems sufficient to proof that the belief in a Messiah was far from being universally entertained among the Jews, especially for the time of Christ. Nor can we say that it was rejected only by some particular party; for we have failed to discover it in apocalyptic, haggadistic, didactic, historical and philosophical works, and have found it disputed even in the schools of the rabbis" (273).

In het Nieuwe Testament en de latere apocalypsen is deze verwachting duidelijk genoeg uitgesproken (Bousset 2561257). „Der Messias und sein davidisches Kónigtum sind also ein integrierender Bestandteil der Tannaitischen Messianologie" (Klaussner 65166).

In dit opzicht gaan onze exegeten de een meer, de ander minder, de weg der laatste, nl. der Tannaitische opvattingen. Men behoeft slechts zeer oppervlakkig de commentaren van R., A. E. en K. te lezen om dadelijk tot de overtuiging te komen, dat ze er niet aan gedacht hebben om zelfs maar de traditionele opvattingen te weerleggen! Zij verwachten een toekomstigen heilsstaat, met de Messias als koning. Wel is de Messias niet degene, dien men verwacht om hemzelf, maar om hetgeen hij brengt. De persoon is de bringer van een toestand en om dien toestand gaat het.

Nu is er in dit verband een groot verschil tussen het Joodse en het Christelijk messiasgeloof! Bij beide gaat het wel om de toestand, die door de Messias gebracht

wordt, maar waar het Jodendom desnoods het stellen kan zonder de persoonlijke Messias, het Christendom niet. Zo zeer hangen in het laatste persoon en toestand samen! Beide zijn niet los van elkaar te denken. In het Jodendom wel. Het geloof in de Messias is dan ook bij beide zeer verschillend.

In het Jodendom betekent het hoogstens het geloof in zijn grote verlossende kracht, verlossend niet van zonde en schuld, maar enkel van wat de christelijke terminologie noemt: ellende! Het betekent nooit het Paulinische geloof in de Christus (resp. Messias) in het Jodendom is geen sprake van een mystieke gemeenschap met de Messias: om de doodeenvoudige reden, dat hij tenslotte gewoon mens is!

Daarom neemt ook de Messias-gedachte, als geloofspunt, in het Jodendom een zeer ondergeschikte plaats in. Prof. Palache heeft 17 Maart 1929 in een lezing voor de Joodse Vereniging B'nê Teimoon (de kinderen van het Zuiden) in Plan Zuid te Amsterdam, over joodse Messiasverwachting, volgens het verslag van het Ned. Israël. Weekblad, gezegd: „Het is zelfs de vraag of men haar (de Messiasgedachte) tot de joodse godsdienstleer kan rekenen."

Zoiets zou nooit gezegd kunnen worden van de Christusgedachte, zelfs niet van de Christusfiguur, in het Christendom!

In het Jodendom staat het heil op de voorgrond, de heilbrenger op een zeer ondergeschikte plaats.

Het tegenwoordige Jodendom verwacht (in zijn orthodoxe deel) wel de Messias (het gebedenboek getuigt daarvan) en met hem de verering van de enigen God, algemene beoefening der deugd in al haar vormen, algemene vrede en algehele gelukzaligheid (cf. Friedlander, J. R. 128), maar het zgn. ReformJodendom laat geheel andere klanken horen.

Schechter (Some aspects of rabbinic theology 1909, p. 101, N.) zegt: On the whole I think that R. Isaac Abarbanels noble contains still the best presentation of the rabbinic belief in the Messiah, as entertained by the great majority of rabbinic Jews (see especially in his fourteen articles W1p). The statement by some moderns to the effect that rabbinism did not hold the belief in a personal Messiah essential, is unscientific and needs no refutation for those who are acquainted with the literature."

De moderne opvatting wijkt inderdaad nog al sterk af van de oude. Daar verwacht men wel „eiree messianische Zeit allgemeiner Gotteserkenntnis (intellectueel, niet-mystiek!) und Menschenliebe, die ja mit der Mission des jiidischen Volkes in engster Verbindung steht. Mit besonderer Bezugnahme auf de leidenden Gottesknecht Deuterocesajas war nunmehr der Messiasitel auf das Volk Israël iibertragen: Israël, der leidende Messias, soll am Ende der Zeiten zum sieggekrönten Vólkermessias werden!" (Kaufmann Kohler 291). Daar is dus van een persoonlijke Messias geen sprake meer!

Ten bewijze hiervan nog een enkel citaat.

Die Lehren des Judentums, IV, 15859 (VII, 3). Herausgegeben vom Verband der deutschen Juden. 1920. Berlin. „Das Ideal der Frommigkeit besteht in der reinen Gotteserkenntnis und in einem sittlichen Leben. Es kommt eine Zeit dass alle Volker

durchdrungen sein werden von der wahren Gotteserkenntnis und von den edelsten sittlichen Gefühlen, dann tritt auch die Zeit der allgemeinen Verbrüderung ein. Bis dahin aber, solange Israel das einzige Volk ist, welches formell den einzigen wahren Gott und sein heilbringendes Gesetz anerkennt, besteht die Aufgabe dieses Volkes dahin „ein Banner für die Nationen“ zu sein, ihnen die Fahne des Gottesgesetzes, das die ganze Menschheit umzugestalten berufen ist, voranzutragen, in sich die höchsten Ideale zu verkörpern. Israel ist ein Völkermissionar, und als solcher muss es ihnen als Muster der Heiligkeit und Seelenreinheit voranleuchten. Hier liegt der Ursprung des großen Gedankens von dem jüdischen, geistigen Messianismus oder, richtiger gesagt, Missionismus, eines ewigen Gedankens, der umfassender war als die alte Vorstellung von der nationalen Auserwahltheit, und der nun auch an ihrer Stelle trat.“

Leo Baeck. Das Wesen des Judentums, Frankfurt a. M. 1926. S. 270/71: „Der Sohn Davids ist der kommende Mensch, er bietet für das Zukunftsideal die Persönlichkeit von Fleisch und Blut, die es den Menschen lebendig davor kann, was sein soll und sein wird. Er ist der Messias in der idealen Bedeutung des Wortes. So hat ihn der Prophet Jesaja geschaut. Später hat dann in dieser Hoffnung sich das Gebotende mehr betont, und jedes Gebot ergeht an alle. Nicht der Glaube an den einen Menschen, der die Welt erneuert wird, sucht nun seinen Ausdruck, sondern der Glaube an das neue Leben, das auf Erden erwachsen soll. Zudem widerspricht es dem Wesen des Judentums, dass ein Mensch aus der Menschheit herausgehoben sein sollte, um für sie alles zu bedeuten und ihr alles zu geben und wie ihr Schicksal zu sein. Das Wort von dem einen Manne tritt denn mehr und mehr hinter das von einer Zeit zurück, das vom Messias hinter das von den „Rufen des Messias“.

Volgens Baeck (S. 66) is de profetische opvatting, dat het gansche volk den Messias is. Wij kunnen hier slechts herhalen wat Schechter (zie boven) gezegd heeft: „The statement of some moderns to the effect that rabbinism did not hold the belief in a personal Messiah essential, is unscientific and needs no refutation for those who are acquainted with the literature.“

NAAM EN PERSOON VAN DEN MESSIAS.

De toekomstige redder Israël's heeft in de loop der tijden verschillende namen gekregen. Sommige daarvan zijn niet, andere wel gangbaar geworden. Zijn meest gewone naam is Messias, (Meshiach).

Waarschijnlijk komt die naam het eerst voor in de Psalmen van Salomo. Tenminste in de betekenis, die men later steeds aan dien naam hecht. Het woord komt ook reeds in Psalm 2 voor, maar daar is het nog geen vaststaande titel.

Hij wordt Messias genoemd, omdat hij immers heerser en koning zal zijn. Dat zijn naam reeds vóór de schepping bestond, wordt afgeleid uit Psalm 72:17: Zijn Naam is van vóór de opgang der zon. „Zeven dingen zijn vóór de schepping der wereld geschapen: de Torah, het berouw, het paradijs en de hel, de troon der heerlijkheid, de tempel en de naam van de Messias. (Pesachim 54a. Nedarim 39b). In Henoch 48:3: „Vóórdat de zon en de teekenen van de dierenriem geschapen waren, vóórdat de sterren des hemels werden gemaakt, werd zijn naam voor de Heer der geesten genoemd."

Daarmee heeft men willen te kennen geven, dat het verlossingsplan bij God onherroepelijk vast stond.

Nu worden allerlei namen genoemd. De niet vaak genoemde zijn: Sjalom, Chadraakh, Risjoon, Chanina, Bar-Naphle, Anani, Menachem ben Ammiel, Menachem ben Hiskia. Ook wel de namen ontleend aan Jes. 9:5. De meer voorkomende zijn Sjilo, Jinnon, ben David, Zemach. Doch ook deze moeten de overheersende plaats ruimen voor Masjiach. Sommige rabbijnen noemen hem nog Masjiach Zidkenoe of Kanna of Nezer. Allerelei namen die bij gelegenheid hem worden gegeven, zonder dat het de gangbare naam wordt.

Zo kunnen wij bij onze commentatoren ook opmerken, dat zij gewoonlijk spreken van de Messias zonder meer. Ook van Messias ben David, in onderscheiding van de Messias

ben Jozef of Ephraim. Het zou van te voren al geen verwondering kunnen baren, als zij op hun beurt ook nog eens een naam toevoegden aan het bestaande lijstje.

Zo zegt Kimchi b.v. dat (Jes. 4:2) des Heren Spruit is de Messias ben David en dat de naam:vrucht des lands ook op hem slaat. Rasji zegt daar: de vrucht der aarde (des lands) dat zijn de zonen der rechtvaardigen, de vrucht van de levensboom. En nu schijnt:„boom des levens" ook een aanduiding van de Messias te zijn. Althans Zohar Debarim 481 staat „in de dagen waarin de boom des levens is, is het niet nodig om de offeranden te offeren; en 't is ook niet nodig dat ze daarna zullen zijn, want dit zijn de dagen van de boom des levens." Zohar Bereschith Par. Wajjeze, 339: „In de plaats van de dood zal haar het eeuwige leven gegeven worden, wanneer daar zal komen de boom des levens, die de slang zal bedwingen". Ibid. Par. Wajjera, 286: „zij (de slang) loert om de wereld te verontreinigen, de wereld kan de straf niet ontgaan, totdat de koning Messias komt, welke heilige en gezegende allen, die in de aarde slapen zal opwekken, want daar staat geschreven: Hij zal de dood verslinden eeuwiglijk."

Hoe dit ook zij, vast staat wel dat men de Messias allerlei namen gaf. Zo zegt Kimchi bij Jeremia 23:6: de Messias wordt met de naam Jahwe Zidkenoe genoemd, omdat in zijn tijd de gerechtigheid Gods steeds bij ons blijven zal. Abarbanel noemt hem bij Dan. 9:24: Kodesj Kodasjim.

Aben Ezra kent de naam Menachem ben Ammiël. Bij Zach. 3:8 heet het:„Velen zeggen dat onder Zemach de Messias te verstaan is, die verder Zerubbabel genoemd wordt, als diens nakomeling; zoals hij om dezelfde reden David heet. Zelf heb ik dit als midrasj-verklaring aangenomen, dat Zemach gelijk is aan Menachem, daar beide woorden dezelfde getallenwaarde hebben en wel Menachem ben Ammiël."

Vergel. hierbij Martini Pugio Fidei II, 11, 19, fol. 418, waar staat dat Jinnon per Atbasch (een kabbalistische schrijfkunde) mishpath maakt, hetgeen per gematria (letterberekening) zemach en menachem maakt, welke namen aan de Messias worden toegekend.

Edersheim I, 155 N. citeert Sjocher Tob, de Midrasj op Spreuken 19:21, waar acht namen van de Messias worden opgenoemd en zegt dan:„it is a curious instance of the Jewish mode of explaining a meaning by gematreyā, op numeral calculation, that they prove Tsemach (Branch) and Menachem (Comforter) to be the same, because the numeral equivalents of the one word are equal to those of the other.

Rasji op 1 Kron. 3:16: „Tot:„Anani:zeven," (dat is: het slot van vers 24), dat is de Messias, zoals geschreven is in Dan. (7:13), met de wolken des hemels. (Cf. Raym. Mart. II, 11, 14. en Ber. Rabba Gen. 28:10). De targoem op 1 Kron. 3:24 heeft: „Anani, dat is de koning, de Messias die zich openbaren zal."

Wat de persoon van de Messias betreft, hij is uit het geslacht van David. Dat blijkt duidelijk uit de naam Messias ben David in onderscheid van de Messias ben Jozef (zie het hoofdstuk daarover).

A. E. 50: 1 Jesaja spreekt van het koninkrijk van het huis van David, dat door de Messias zal hersteld worden.

Ook heet hij kortweg David. Kimchi 55:3: „de gewisse weldadigheden van David", dat is de Messias, want zijn naam wordt David genoemd en aldus staat van hem geschreven en David mijn knecht zal vorst over hen zijn in eeuwigheid."

Kimchi bij Jes. 11:1 zegt: hij (de Messias) zal komen uit de familie van Hiskia, en bij 24:19 citeert hij de targoem: zie, uit de nakomelingen van Isaï zal de Messias voortkomen.

En Aben Ezra Jes. 55: 3:Het is mogelijk dat met David in dit vers bedoeld wordt de Messias, die uit het geslacht van David zijn zal.

Kimchi bij Psalm 89:48: ten allen tijde zal degene, die uit het geslacht van David is, wensen, dat de verlossing in zijn tijd geschieden zal en hijzelf de koning Messias mag worden.

Tenslotte nog Rasji bij Micha 5:1: Uit u zal mij voortkomen Messias, de zoon van David. En Kimchi ibidem: En daarom zal mij uit u de Messias voortkomen, omdat hij uit het zaad van David is, dat is: uit Bethlehem. En dat betekent ook:wiens uitgangen zijn van ouds, van de dagen der eeuwigheid want de uitgangen van de Messias op zijn tijd noemt men: van ouds, van een langen tijd is hij uit Bethlehem, dat is: David, want er verloopt een langen tijd tussen David en de koning Messias.

Wat nu het wezen van de Messias betreft, in de tijd der oude synagoge beschouwde men hem, zoals Justinus Martyr het de Jood Trypho laat zeggen

„Wohl ist er moralischer 1bermensch, aber sein Reich ist von dieser Welt," dat geldt van de Messiaansche opvatting uit de Tannaitische periode. „The Talmud also brings before us a human Messiah, one indeed who may appear „unexpectedly" and whose reign shall last far beyond the national term of human life, but not separated in nature from the race which he is to bless." (Drummond 295).

Over de preëxistentie van de Messias is al heel wat geschreven. Velen zeggen, dat de oude synagoge die zo hebben geleerd. (De verschillende verdedigers van die opvatting worden genoemd bij Strack u. B. II, S. 333 N.). Niet aldus Klaussner: „Denn von der Praexistenz des Messias selbst ist im tannaitischen Schrifttum nirgends die Rede." Strack wil daar ook niets van weten (II, 333 vlg.). Hij interpreteert de in aanmerking komende teksten aldus, dat er gesproken wordt van een ideële preëxistentie, waarbij de Messias een integrerend deel van het raadsplan Gods vormt, om het vertrouwen Israël's op de Messiaanse toekomst te versterken. Verder, dat uit het getal der gestorvenen iemand als Messias wordt verwacht. (Hiskia b.v. of David). Ook wordt de voorstelling gevonden, dat iemand, na zijn geboorte verborgen, na enigen tijd als Messias optreedt. Als verblijfplaats wordt genoemd Rome of het paradijs of een andere plaats. Later, in verband met de leer der preëxistentie der menselijke zielen, is een nieuw Messiasbeeld gevormd (na het midden der derde eeuw na Chr.). Samenvattend vindt Strack de volgende opvattingen: „seine ideële Pre-existenz in der Gedankenwelt Gottes, seine virtuelle Praexistenz in seinem Ahnen Perez, die reale Präexistenz seiner Seele. Keine

dieser Präexistenzweisen wird dem Messias beigelegt, um ihn dadurch seinem Wesen nach über die irdigen Menschen hinaus zu erheben: denn die gleiche Präexistenzweise wurde im Sinne der betreffenden Autoren ja auch allen anderen Menschen eignen. Und eben darin liegt der prinzipielle Unterschied zwischen der rabbin. u. der neutestamentl. Lehre von der Person des Messias begründet. Die Synagoge, so viele Messiasgestalten sie auch geschaffen hat, lässt ihren Messias nirgends über das allgemein menschliche Maß hinausgehen, er bleibt ihr (Just. Mart., Dial. 49). Darum war es ihr nicht möglich ihm eine Präexistenz beizulegen die ihn von den anderen Menschen unterschieden hatte" (352).

Zonder ons nu verder in te laten met de verschillende opvattingen over dit onderwerp, vragen we wat onze commentatoren hierover gedacht hebben.

Kimchi zegt bij Jes. 22:11: „die dat van verre tijden geformeerd heeft vóórdat Hij de wereld geschapen heeft, zoals onze rabbijnen zeggen: zeven dingen zijn geschapen voordat de wereld geschapen werd en dat zijn: de hof Eden, de Torah, de rechtvaardigen, Israël, de troon der heerlijkheid, Jeruzalem, de Messias ben David" (dat is dus een variant op Pes. 54a, zie boven). Hieruit blijkt wel, dat Kimchi ook aan een soort preëxistentie denkt. Hij citeert hier niet de plaats welke heeft: de naam van de Messias, maar de Messias zelf. Dit is zo op te vatten, dat God ook de Messias in Zijn raadsplan heeft opgenomen. Niet de eeuwigheid van de Messias zelf, een reële preëxistentie, maar een ideële. Dat blijkt wel uit de zes andere dingen die hier genoemd worden. Deze reeks is eigenlijk een korte samenvatting van het plan Gods met Israël, waarin ook de Messias is opgenomen! Rasji spreekt in dit verband nog duidelijker: „vanaf dien tijd, waarop Hij de wereld heeft geschapen, kwam in zijn gedachte Jeruzalem en het huis van het heiligdom."

Bij Micha 5:1 verklaart Rasji: wiens uitgangen zijn vanouds, in verband met Psalm 72 :17: zolang de zon is, is zijn naam groot! Wat zo kunnen doen vermoeden, dat Rasji hier denkt aan de preëxistentie van de naam, gezien de opvattingen die zich rondom dezen tekst in dit verband hebben gegroepeerd (zie boven).

Kimchi zegt hier: „wie is van de dagen van ouds dan God? Maar de Messias is toen uitgegaan, want God is de eerste zonder begin, de uitgangen van de Messias op zijn tijd noemt men van ouds, langen tijd geleden is hij uit Bethlehem uitgegaan, dat is: David, want er verloopt een langen tijd tussen David en de koning Messias. Daarmee wil K. dus zeggen dat er bij de Messias geen sprake kan zijn van preëxistentie van eeuwigheid. Hij is in de tijd uitgegaan, nl. van David. Dit is niet in tegen-k spraak met zijn opvatting bij Jes. 22: 11, omdat daar gesproken wordt van een ideële preëxistentie; wij zouden kunnen zeggen van het raadsbesluit Gods. In werkelijkheid, in de realiteit begint de Messias te komen met David. In dit 'opzicht onderscheidt Hij zich dus niet. van een gewoon mens. Er is hier immers een absolute tegenstelling tussen God en de Messias: de eerste is alleen „van ouds".

Wij moeten in dit verband ook de exegese van Jes. 9:5 vlg. beschouwen, omdat deze passage in de Targum Messiaans wordt verklaard (evenzo door R. Jose en R. Nathan,

beiden uit het begin der tweede eeuw n. Chr., zie Strack u. B. II, 332, N.). De algemene opvatting is, dat het van Hiskia wordt gezegd, zo ook bij onze commentatoren. Rasji schijnt echter de beide opvattingen te willen combineren. Hij vermeldt althans een tosephtha, die zegt dat God Hiskia tot Messias heeft willen maken. Die opvatting komt in de rabbijnse litteratuur veelvuldig voor (cf. Klaussner 69 en Strack u. B. II, 335 vgl.). Daar zit deze gedachte achter, dat de Messias reeds aanvankelijk verschenen was in Hiskia en dat die weer zou komen, om het dan beter te zijn. Daaruit moet verklaard worden de uitspraak van R. Hillel (4e eeuw!) dat Israël niet meer op de Messias behoefde te wachten, want de profetie van Jesaja was reeds met Hiskia in vervulling gegaan. Nu heeft Rasji deze woorden „mit feinem Takt dahin erklart, dasz er nur de persónlichen Messias, nicht aber die messianische Zeit gelegnet habe. Statt des Messias werde Gott Selbst Israël erlósren und als Weltenherrscher allenthalb anerkannt werden" (Kaufmann-Kohler 290).

In ieder geval blijkt uit dit alles wel, dat er van een reële preëxistentie bij onze commentatoren geen sprake is. Hoogstens een idee of de idee van een wederkerende gestorven persoon, als b.v. Hiskia.

Dat de Messias vóór zijn openlijk optreden hier of daar verborgen zou zijn, is een oude opvatting die nog al veel voorkomt (Strack u. B. II. 340) en die Rasji bij Jes. 53 ook vermeldt. Niet in de Amsterdamse uitgave, maar volgens Raymundus Martini (cf. III, 1, 10, 3 en III, 3, 1, 12) nl.: „Zie, mijn knecht zal voorspoedig zijn: Onze Rabbijnen verklaren dit van de Messias: zie, zeggen zij, de Messias was geslagen, „hij droeg onze ziekten en nam op zich onze plagen" enz., en hij stond aan de poort van Rome tussen degenen die met ziekten geslagen waren, zoals staat in het Tract. Sanhedrin, afd. Chelek."

Over het zijn van de Messias in Rome zegt Abarbanel dat onze rabbijnen leren, dat de Messias ben David uit Rome komen zal en vandaar zich naar het joodse land begeven moet niet letterlijk van de stad Rome verstaan worden, maar zij willen daarmee slechts aangeven, dat de Messias zal afstammen van die Joden, die in de edomitische ballingschap zijn.

Uit het bovenstaande, meer nog uit hetgeen volgt, moet worden afgeleid dat de Messias mens is. In Sanhedrin 93ab wordt Jes. 11: 3 op de Messias toegepast; eveneens vers 2. Daaruit blijkt, dat hij zes geestesgaven zal hebben. Een bijzonder bevoorrecht mens dus.

In Jes. 11 hebben we ondubbelzinnige aanwijzingen aangaande de eigenschappen van de Messias. Volgens alle drie commentatoren staat dit wel vast, dat het rijsje waarvan Jesaja spreekt dat komen zal, niet tot troost kan zijn voor Hiskia, dat ze nl. niet zullen vallen in de hand der Assyriërs, want dat is wel gebeurd! Neen, het heeft betrekking op de Messias, die zal hen verlossen, als koning, want het rijsje betekent: scepter. Dit hoofdstuk moet troosten degenen, die in de Assyrische ballingschap zijn. Dus op het einde van de ballingschap moet de Messias komen! Dat zegt Kimchi bij vers 1 dan ook met zoveel woorden. Maar de vraag is nu: welke ballingschap wordt bedoeld? En dan

bedoelen onze commentatoren ongetwijfeld de derde ballingschap, nl. die waarin ze in de Middeleeuwen verkeerden!

Rasji zegt b.v. bij Zach. 6:12 aangaande de Spruit, dat sommigen dit laten slaan op de Messias, maar zo voegt hij er aan toe: deze gehele context spreekt van de tweeden tempel. Dus m.a.w. de Messias kan er niet mee bedoeld zijn, want die is niet gekomen ten tijde van de tweeden tempel.

Wanneer zal de Messias dan komen? Op het einde van de tegenwoordige ballingschap! En dan hebben al de profetieën ook betrekking op de toekomst, waarin de Messias komen zal.

Bij Joël 3:1 zegt Kimchi b.v. dat de Heer de gevangenis van Juda en Jeruzalem wenden zal in de dagen van de Messias, en bij Hosea 2:19: dat de Heer driemaal zegt: Ik zal u mij ondertrouwen, met het oog op de drie ballingschappen waarin Israël verkeerd heeft de ballingschap in Egypte, in Babel en „die waarin wij nu verkeren”.

Nu is het wel moeilijk om uit te maken, wat de exegeten eigenlijk bedoelen, daar in één hoofdstuk dikwijls de historische en de Messiaanse verklaring door elkaar lopen. B.v. bij Jes. 11. Daarvan zegt Aben Ezra: „de meerderheid der verklaarders laat dit hoofdstuk op de Messias slaan, alsof de profeet zeide: het Assyrische leger, dat nu Jeruzalem belegert, zal te gronde gaan. Maar behalve deze gedeeltelijke bevrijding zal er een tijd van volkomen verlossing aanbreken voor Jeruzalem. R. Mozes Hakkohen laat dit hoofdstuk betrekking hebben op Hiskia, omdat dit de voortzetting van de profetie is, waarvan het vorig hoofdstuk spreekt.” Nu kiest A. E. hier niet beslist partij, maar behandelt dit hoofdstuk z66, dat beide gezichtspunten kunnen gehandhaafd blijven. Als de Messias komt, zullen de Israëlieten zich bekeren. Gij zult tot de Heere uwen God wederkeren met uw ganse hart dat gaat niet op van de Babylonische ballingschap, zegt Kimchi (Jes. 34: 19, 26: 17).

Bij Jes. 40:1 zegt Aben Ezra: „het tweede gedeelte van het boek slaat op het herstel van de tempel door Zerubbabel, zegt R. Mozes Hakkohen, maar volgens mijn mening op de toekomstige verlossing uit onze ballingschap. De profetieën aangaande de Babylonische ballingschap werden slechts gebruikt als een illustratie. Wat het laatste gedeelte van het boek betreft, bestaat er geen twijfel, dat het betrekking heeft op een toekomstige periode.”

Er behoeft dus geen twijfel te bestaan, dat met name Jes. 11 betrekking heeft op de Messias. En dan worden hem hier verschillende eigenschappen toegekend. De voornaamste daarvan is wel, dat hij een instinct voor het recht heeft. Hij zal „in zijn binnenste” uitmaken wie schuldig of onschuldig is. Daartoe heeft hij niet het gezicht zijner ogen nodig of het gehoor van zijn oren. Met zijn kennis en verstand zal hij hun daden beoordelen. Ook maakt hij geen onderscheid tussen arm en rijk. Tot de zwakken voelt hij zich aangetrokken. De goddelozen der aarde maken echter kennis met een andere eigenschap: zij worden door hem vervloekt! De gerechtigheid en de waarheid zullen zijn sterkte zijn.

Overigens wordt van de persoon weinig gezegd. Dit is trouwens geen nieuw verschijnsel. Wel wordt hier ook vastgehouden aan een persoonlijke Messias, en zijn

persoon treedt ook wel op de voorgrond, maar alleen duidelijk zich aftekenend tegen de achtergrond van het Messiaanse rijk. Hij hoort bij de schilderij, is ook nog niet gedegradeerd tot „vulling“, maar wat er met hem en door hem komt, krijgt wel de sprekendste kleuren.

Hij hoort tot de schilderij! Dat houdt ook in, dat hij niet de schepper der toekomst is, dat is en blijft God Zelf!

MESSIAS BEN JOZEF.

In de rabbijnse litteratuur komt een tweede Messias voor, dien men Messias ben Jozef of ben Efraïm noemt. Het is de Messias die sterven moest. Omdat men eensdeels niet kon loochenen, dat in het O. T. trekken in het beeld van de Messias voorkwamen, die er op wezen, dat deze een gewelddadigen dood zou sterven en anderdeels zulk een Messias allerminst beantwoordde aan de heilsverwachtingen van het Jodendom, heeft men waarschijnlijk deze figuur gezet naast die van de Messias ben David. Hoe dit ook wezen mag, voor ons onderzoek behoeven we niet op deze kwestie in te gaan. Aanleiding en tijd van ontstaan van de verwachting van dezen Messias schijnt niet vast te staan. Daarover geeft Klaussner, Messian. Vorst. 86 vlg. een samenvatting. Uitvoerig wordt deze kwestie ook besproken bij Dalman, Der leidende und sterbende Messias, 16 vlg.

Wij kunnen volstaan met te constateren, dat volgens het vrij - wel algemeen aangenomen gevoelen sedert ongeveer 150 deze figuur optreedt. Vóór dien tijd merkt men er niets van. De oudste vermelding is te vinden in de Bab. Talm Sukka 52a, waar in verband met Zach. 12: 12 staat: „Wie geldt deze we eklacht? Rabbi Doza (ongev. 180) en onze rabbijnen hebben daarover verschillende opvattingen. Gene zegt: de Messias ben Jozef, dien men gedood heeft. Deze boze hartstocht, die vernietigd is." De gemara zegt terecht wordt dit van de Messias ben Jozef verklaard, want aangaande hem staat geschreven: Zij zullen zien op hem, dien zij doorstoken hebben (Zach. 12: 12).

Verder heet het in een baraitha bij Sukka 12a: „onze rabbijnen hebben geleerd: de Heilige, gezegende zal tot de Messias ben David, moge hij zich spoedig in onze dagen openbaren, zeggen „Vraag van Mij wat gij maar wilt, en Ik zal het u geven, (z. a. geschreven staat Psalm 2:7, 8), ik zal van het raadsbesluit vertellen; eis van Mij en Ik zal u de volkeren tot een erfenis geven. Wanneer hij nu ziet, dat de Messias ben Jozef gedood wordt, spreekt hij (n.l. ben David) tot Hem: Heer der wereld, ik eis van u niets dan het leven. Hij antwoordde: leven? Vóórdat gij het gezegd hebt, heeft David, uw Vader, reeds lang van u geprofeteerd, zoals er staat (Psalm 21:5):Hij vraagt u om het leven; gij geeft het hem, lengte van dagen, altijd en eeuwig."

Sukka 52b: „Wie zijn die vier smeden (naar aanleiding van Zach. 2:3). Rab Chana bar Bisna zegt op gezag van Rabbi Simon Chasida: Messias ben David, Messias ben Jozef, Elias en de Priester der Gerechtigheid." (Simon Chasida leefde in het begin der derde eeuw (Dalman 4).)

In de loop der tijden is dit beeld met allerlei bijzonderheden verrijkt. Veel geven Talmud en Midrasj uiteraard niet. Uit jongere midrasjwerken kunnen we veel, wat ook de lezers van Talmud en Midrasj bekend geweest zal zijn, aanvullen. Dalman noemt nog een geschrift uit een tijd, welke zeer dicht ligt bij de periode waarin onze drie uitleggers werken. Het is de Pesikta Suthartha, ook wel genoemd Leqach Tob (op Num. 24: 17). Dit is een werk van Tobias ben Eliezer (ongev. 1100), half commentaar, half haggada, grotendeels aan oudere werken ontleend (Strack, Einleitung in de Talmud, 224). Het luidt als volgt (ook aangehaald Strack und Billerbeck, II, 298)

„Hij verplettert de vorsten van Moab. Rabbi Chuna zeide (ongev. 350) op gezag van Rabbi Levi (ongev. 300):dit leert ons, dat de Israëlieten in Boven-Galilea zullen vergaderd worden en dat hun daar, vanuit Galilea, de Messias ben Jozef verschijnen zal; en zij zullen vandaar optrekken en gans Israël met hem naar Jeruzalem, om te vervullen hetgeen gezegd is (Dan. 11:14): de gewelddadigen uws volks zullen zich verheffen om het gezicht te vervullen, maar zij zullen ten val komen. En hij trekt op, bouwt het heiligdom en offert en vuur valt van de hemel op het offer om het te verteren. Dan vernietigt hij alle Kanaänieten. Dan trekt hij op tegen het land Moab en doodt de helft der inwoners en voert de rest in ballingschap; en zij zenden hem schatting en ten slotte sluit hij vrede met Moab (Jer. 48:47): En Ik laat de gevangenen Moabs terugkeren in het laatste der dagen. Zo wonen zij (nl. Israël) onder de leiding van de Messias ben Jozef veertig jaren lang in veiligheid, etend en drinkend en de zonen der vreemden

zullen uwe landbouwers en wijngaardeniers zijn (Jes. 61: 5) Na dit alles hoort Gog en Magog daarvan en trekt tegen hen op (Psalm 2:2): De koningen der aarde stellen zich op en de vorsten beraadslagen tegen Jahwe en Zijn gezalfde. En hij (Gog) dringt binnen en doodt hem in de straten van Jeruzalem, zoals geschreven staat: En het zal een tijd van benauwdheid zijn, zoals het niet geweest is, sinds dat er een volk geweest is (Dan. 12:1). Wanneer de Israëlieten dat zien, zullen zij zeggen: wij hebben de Messias verloren en er zal geen andere meer komen. En vier geslachten klagen over hem (Zach. 12:12 vlg.). En het land zal weeklagen, elk geslacht afzonderlijk Dan zal God uittrekken en met de heidenen strijden."

In Pirke Masjich en Perek R. Josjahu (omstr. 1000) heet Messias ben Jozef: Nechemja ben Chusiël en verschijnt hij na de overwinning op Rome, valt dan in de strijd tegen de Mohammedanen en wordt eindelijk bij het optreden van de Messias ben David uit de doden opgewekt.

Andere bronnen stemmen overeen in de gedachte, dat Messias ben Jozef in de strijd tegen Armilus, zijn einde vindt. Dalman zegt, (13) dat dit is de laatste en meest geweldige vertegenwoordiger van de christelijke wereldmacht. Dat komt overeen met Sefer Zerubbabel, waar Armilus voortkomt uit het beeld van een vrouw, dat staat in een tempel te Rome. Dit beeld is ongetwijfeld Maria. Zodat ook de oorsprong van de Antichrist, resp. de Antimesias gezocht wordt in het Christendom (zie voor deze apocalypsen o.a. Buxtorff, Lexicon, kol. 221-224). Hij wordt althans geboren in een christelijken tempel.

In het algemeen is de traditie deze, dat de Messias ben David (ook wel, ten minste later, genoemd: Nechemja ben Ammiël) optreedt na de dood van ben Jozef, wiens jongere naam is Nechemja ben Chusiël. Deze laatste sterft in de strijd tegen de vijanden Israël's. Hetzij die Gog en Magog is, of Armilus of een ongenoemde vijand. Hij is een nakomeling van Efraïm en wordt ook wel genoemd Mesjuach Milchama, welke naam hem onderscheidt van Masjuach Lemelek, dat is: de Messias ben David (Pes. Rab. 6, 30a): Twee olijfbomen daarnevens (Zach. 4:3), dat zijn de beide Messiassen, de een ten oorlog gezalfd, de ander tot koning over Israël. De taak van dezen Messias is dus Israël aan te voeren in de oorlog, die aan het optreden van de waren Messias voorafgaat.

Seder Elijahu Rabba 18 (97) (uit ongev. 975) staat: „Elia zeide: dat kind (van de weduwe van Zarfath) is de Messias ben Jozef en ik heb een wenk willen geven aan de wereld, dat ik eerst naar Babel zal gaan en daarna zal de Messias komen."

Midr. Konen vertelt, dat hij reeds met de Messias ben David in het paradijs vertoeft, om elk ogenblik op een teken Gods te kunnen verschijnen. Zodat hij dus na zijn verschijnen op aarde door God weer in het verborgen is teruggenomen, om te zijner tijd openlijk op te treden.

Alle bronnen zijn eenstemmig in het niet toekennen van verzoenende kracht aan zijn sterven. Hij is een politieke figuur, die ellendig aan zijn einde komt.

In verband met het bovengenoemde, waarvan de laatste citaten alle stammen uit de tijd omstreeks de tiende eeuw, willen we onderzoeken wat de drie uitleggers van hem zeggen. Van te voren kunnen we wel haast verwachten, dat het niet zou heel veel zal zijn. Immers een commentaar leent zich niet zou bijzonder voor uitvoerige verhandelingen, moet gewoonlijk volstaan met het aanduiden van dingen, waarvan de lezers wel meer weten en zou de bedoelingen van de schrijver kunnen vatten. Trouwens een eigenlijke leer van de Messias bestaat er niet. Wel is er een uitgewerkte messianologie, maar deze heeft absoluut niet het karakter van een vaststaand dogma. Daarom konden in de loop der tijden allerlei fantasieën opkomen zonder dat men bang behoefde te zijn voor een „kerkelijk” banvonnis! Het Jodendom heeft wel dogma's, maar niet in de zin van andere religies. Zij zijn nooit kerkelijk vastgesteld. Vandaar zoveel verschillende opvattingen, die naast elkaar voortbestaan. Er is dan wel een kern, die zou ongeveer de communis opinio vormt, maar daarom heen is veel wat op verschillende wijze is uitgewerkt.

In de tijd onmiddellijk voorafgaande aan de periode, waarin onze exegeten werkten, in de tiende eeuw, schrijft Saadja, de eerste joodse dogmaticus, in zijn Emunoth we-Deoth, dat het niet absoluut noodzakelijk is, dat Messias ben Jozef optreedt. Alleen wanneer Israël niet tot bekering komt, dan zal hij optreden als het vuur van een goudsmid en als zeep van een voller (Mal. 3:3), om Israël terecht te brengen. Traditioneel schildert hij ook zijn daden en zijn werk, nl. dat hij van Galilea's bergen komt en Jeruzalem inneemt, dat inⁿ handen van de Christenen is en dan valt in de strijd met Armilus. Dus niet met Gog en Magog. Na dien volgt een periode van verdrukking, waarin Israël gelouterd wordt; hier verschijnen Elia en Messias ben David, terwijl ten slotte Messias ben Jozef aan het hoofd van de rechtvaardige Israëlieten wordt opgewekt. De volgende schriftplaatsen haalt hij aan: Jer. 49:20 moet de overwinning op Edom door een nakomeling van Jozef bewijzen. De inneming van Jeruzalem door Armilus volgt uit Zach. 14: 1, 2. De dood van Messias ben Jozef uit Zach. 12:10. Daarom zegt hij ook, dat de voornaamste punten dezer leer in de Heilige Schrift vermeld zijn. Dat hij de leer van de Messias ben Jozef toch vasthoudt, ofschoon de argumentatie uit de teksten zou zwak is, is wel een bewijs, dat hij die niet waardeloos acht. Later heeft men die leer toch verwaarloosd!

Hebben onze exegeten er veel waarde aan gehecht?

In de commentaren op Jesaja vinden we heel weinig vermeld over dit onderwerp. Enkele teksten komen hier in aanmerking. Eerst Jes. 11:13.

Efraïm zal Juda niet benijden: Rasji zegt daarvan: „De Messias zoon van Jozef en de Messias zoon van Juda zullen elkander niet benijden.” Een ander handschrift voegt er nog bij: „volgens ons geloof,” en heeft in plaats van „zoon van Juda”, „zoon van David”

Aben Ezra: „Efraïm zal niet afgunstig zijn, dat de Messias uit de stam van Juda zal komen.”

Kimchi: „zodra de kinderen Israël's zullen vergaderd worden in hun land, zal de nijd die er tussen hen bestond in hun ballingschap, uit hun land weg wijken; want er bestond een

scheuring des rijks bij hen vanwege de ijver over het koningschap van het huis van David." (Jes. 24 :17, 18.)

Rasji die van het zwaard van de Messias ben Jozef ontvlucht, zal vallen in het zwaard van Messias ben David en die daaraan ontsnapt, zal in de strik gevangen worden in de oorlog met Gog.

Kimchi noemt hier ben Jozef niet, hoewel ook hij dit hoofdstuk in verband brengt met de laatste oorlogen; evenzo Aben Ezra.

Bij Jes. 22:11 zegt Kimchi: „z.a. onze rabbijnen zeggen: zeven dingen zijn geschapen vóór de wereld geschapen werd en dat zijn: de hof Eden, de Torah, de rechtvaardigen, Israël, de troon der heerlijkheid, Jeruzalem en de Messias ben David."

Aben Ezra zegt bij Jes. 55:3: „het is ook mogelijk, dat met David in dit vers bedoeld wordt de Messias die uit het geslacht van David is."

Kimchi: Jes. 4:2: Des Heren Spruit is de Messias ben David. Aben Ezra noch Rasji noemen zelfs deze opvatting. A. E. meent, dat daar bedoeld wordt: de rechtvaardige inwoners van Jeruzalem die gered worden.

Messias ben Jozef wordt ook genoemd bij Zach. 13: 7. A. E. zegt daar: er zullen grote oorlogen zijn in de gehele wereld ten tijde van de dood van Messias ben Jozef. En verder bij Zach. 12:10: Messias ben Jozef, dien zij hebben doorstoken.

Allereerst blijkt wel uit deze plaatsen, dat ze onafhankelijk van elkander de teksten hebben bewerkt. Hoewel toch ook vast staat, dat ze wel van elkander hebben kennis genomen. B.v. Kimchi bij Zach. 13:7: „Sla dien herder, de wijze R. Aben Ezra zegt, dat deze profetie slaat op de vele oorlogen, die er op de ganse aarde zullen zijn in de dagen van de Messias ben Jozef." Maar zelf gaat hij dan verder door: „God, gezegend zij Hij, zal elke koning der volken uitroeien en hun kudde zal verstrooid worden." (Kimchi citeert A. E. nog al eens: Jes. 65:17, Joël 2:30, Jes. 40:2, 43:10, 14.) Verder hebben wij bij Kimchi gevonden, dat hij niet spreekt over deze figuur naar aanleiding van teksten, waar wel de anderen over hem spreken. Natuurlijk heeft Kimchi hem wel gekend, maar hecht blijkbaar weinig waarde aan deze figuur; althans hij vindt het blijkbaar niet nodig in zijn commentaar er op in te gaan.

Trouwens geen van de drie ruimt veel plaats in voor dit onderwerp. Zij schijnen zich eenvoudig aan te sluiten aan de traditie - voor zover we van een vaststaande traditie kunnen spreken. Want men heeft niet altijd dezelfde voorstellingen op dit punt en dikwijls krijgen we de indruk dat ze, nu ja, hun mening zeggen, maar daarmee geenszins willen te kennen geven, dat de andere opvatting ook geen recht van bestaan heeft. Ze handhaven ten volle, wat men wel noemt: het „Jus prophetandi" der exegeten.

Wat we als vaststaande kunnen aannemen is het volgende: de Messias ben Jozef is niet dezelfde als de Messias ben David. De Messias zonder meer is de Messias ben David. (A. E. 11:13; K. 4:2; 22:11.) De Messias ben Jozef zal een gewelddadigen dood sterven (A. E. Zach. 12:10). Ze moeten ook terzelfder tijd leven. (R. 11:13). Men gaf zich ook zeer zeker rekenschap van de „dubbelen Messias", omdat van „den" Messias meer dan eens gezegd wordt, dat hij uit het geslacht van David is.

Ten tijde van de Messias ben Jozef is de wereld in rep en roer (Zach. 13: 7, A. E.). Merkwaardig is, dat bij Jes. 66, welk hoofdstuk alle drie verklaren van de oorlog met Gog en Magog, geen van de drie Messias ben Jozef noemt. Hier was toch wel gelegenheid er iets meer van te zeggen en plaats en taak van de van ouds bekenden Mesjuach Milchama aan te wijzen. Ook hier ligt de verklaring voor de hand, dat men het niet zou erg belangrijk vond. Zodat men overigens ook volstaat met het noemen van de naam en dan nog slechts terloops.

Toch schijnt in de uitleg van Rasji op Jes. 24:17, 18 een afwijking van de traditie opgemerkt te kunnen worden. Ten minste daar wordt de volgorde van de gebeurtenissen aldus genoemd: Messias ben Jozef, ben David en dan de oorlog met Gog en Magog. Terwijl toch de traditie eerst Messias ben Jozef en dan Gog en Magog en eindelijk ben David noemt. Ook is volgens Rasji ben Jozef niet dood als ben David komt (11:13).

Volgens Kimchi zal ben David redden van het zwaard van Gog (Zach. 9:9), terwijl Rasji zegt, dat (24: 17-18) Gog en Magog komen na ben David. In ieder geval is dan hun macht nog niet gebroken, omdat er van een strik gesproken wordt, die gespannen wordt in de oorlog met Gog en Magog, die dus dan nog niet overwonnen zijn. Men zou uit deze woorden van Rasji kunnen opmaken, dat ben David eerst nog tegen andere vijanden heeft te strijden, vóórdat hij optrekt tegen Gog en Magog. In ieder geval beweegt Kimchi zich hier meer op de lijn der traditie en staat de opvatting, die Rasji blijkaar heeft, geheel op zich zelf.

Uit het bovenstaande blijkt dus, dat men niet veel ernst maakte met een nauwkeurige precisering van dit onderwerp. Zodat afwijkende meningen rustig naast elkaar kunnen staan. Omdat in het Jodendom de belangstelling zich meer concentreert op de Wet dan op de geloofsleer.

Hieruit is ook te verklaren, dat b.v. Maimonides, noch Albo, noch Juda Halevi over de Messias ben Jozef spreken. „Die Idee von einem doppelten Messias, einem kriegerischen und einem friedlichen, einem erf olglosen und einem erfolgreichen findet sich bei de Propheten der Bibel nicht und schejnt spateren Ursprungs zu sein. Maimonides spricht nicht von Messias ben Jozef, ebensowenig Albo in Ikkarum, noch Jehuda Halevi im Buche Kusari. Albo erirtert die Frage fiber de Messias in Kap. 42 des vierten Abschnittes der Ikkarim."

In deze opmerking van Friedländer (J. R. 179) schuilt een veroordeling van de leer van Messias ben Jozef. Trouwens dat heeft het rabbanisme wel in krasse termen gedaan. In Ma'ase Daniël (zie bij Dalman, Leidende und sterbende Messias, 24) wordt zelfs deze Messias absoluut veroordeeld. Hierin gaan onze commentatoren zeker niet mee. Maar wel kan men uit hetgeen zij ervan mededelen en de manier waarop zij het doen, vaststellen de waarheid van hetgeen Rabbi de Vries uit Haarlem zegt en wat dan ook geldt van de gehele leer van de Messias (Oprechte Haarlemse Courant, 27 Maart 1925, Joodse Kroniek, LXXXIII) „op het punt van denken heerst (in het Jodendom) grote vrijheid. Op het punt van geloven wordt men nauwelijks beoordeeld. Het zal wel zelden

gebeurd zijn, dat iemand om hetgeen hij over het zogenaamd dogmatische dacht of geloofde, verketterd is. Wel als de verkondiging van zijn ongelooft of niet geloven en de propaganda ervoor tot algemene afval van de daad zouden kunnen leiden. Maar hiermede is toch ook weer niet gezegd, dat het op de belijdenis helemaal niet aankomt. Er wordt daarover weinig gevraagd. Niet: wat denkt u?, maar: wat doet u? Dat is hoofdzakelijk de vraag. Zo ongeveer- niet waar? - als in het maatschappelijk leven." En dan citeert hij Rabbijn Hirsch, de regenerator van het traditionele Jodendom in West-Europa, uit zijn „Negentien brieven over Jodendom“: „Dogmata? -- 613 plichten kent het Jodendom - geen geloofsgeboden. De waarheden waarop het gegrond is, openbaart het als Waarheid - spreekt ze uit voor hem die oren heeft om waarheid te verstaan." Verder zegt hij: „Wij hebben geen catechismus en geen belijdenis. Ook geen kerkelijke aanneming." En de dertien geloofspunten van Maimonides dan? „Ook deze vormen geen belijdenis of iets wat daarop lijkt. Het is alleen maar een samenvatting, een formulering van de inhoud des Jodendoms, om het overzichtelijk bij elkaar te hebben." Eigenlijk zijn het stellingen afkomstig van de groten Maimonides, maar geen schibboleth om tot het kerkelijk leven te worden toegelaten. (Vergel. Friedl. J., noot blz. 2-3, en Greenstone, Preface.)

Weber: System der altsynagogalen palest. Theologie, XXI zegt: „Wir müssen dem jüdischen Dogmatiker des Mittelalters Joseph Albo beipflichten wenn er in seiner Glaubenslehre sagt: die Messiaslehre sei kein jüdisches Dogma: die Lehre vom Messias gehöre der Hoffnungslehre an. Der Glaube an den Messias, sagt Albo, werde der fundamentalen Heilsbedeutung des Gesetzes Eintrag tun.“

Geldt dit van de Messias, dan zeker niet minder van de Messias ben Jozef; hetgeen ons kan blijken uit hetgeen wij gevonden, of liever, niet gevonden hebben.

DE LIJDENDE MESSIAS.

Waar de Messias ben Jozef, ook bij Aben Ezra, Rasji en Kimchi, de stervende Messias is en dus bij hen de traditie aangaande de „dubbelen Messias" wordt voortgezet, zullen

we hier de vraag moeten stellen, of dan bij hen ook gesproken wordt van het lijden van de Messias, nl. van de Messias ben David. Immers ben Jozef sterft wel een gewelddadigen dood, maar niet voorafgegaan door een bijzonder lijden. Zijn lijden is in ieder geval niet bestanddeel van zijn ambt en werk. Hij is de politieke figuur, die alleen politieke betekenis heeft.

Anders is het met de Messias ben David - zijn betekenis is veel meer geestelijk, hoewel ook zijn rijk „van deze wereld" is. Zeker beweegt ook hij zich b.v. op het terrein van de krijg, waar hij immers Gog en Magog overwint, maar dat dient alleen om de weg te openen voor zijn eigenlijke taak: het joodse rijk herstellen, de tempel herbouwen en de Wet te doen uitgaan uit Jeruzalem, om de heerlijkheid van de enigen God in de wereld te verkondigen.

De vraag nu is deze: moet, vóórdat die stoffelijke en geestelijke zegeningen van het messiaanse rijk komen, de Messias eerst nog een lijdensperiode doormaken? M.a.w. is er bij deze exegeten ook iets te vinden in hun Messiasbeeld, dat ons doet denken aan de Christus van het Nieuwe Testament? (Cf. Strack-Billerbeck, II, 282-83).

Het is bekend, dat in de omgeving van Jezus niemand iets wilde weten van een Messias, die lijden moet en zich vrijwillig laat doden (MATTHEUS 16: 21; Markus 8:31, 9:31 vlg. Le. 18: 31-34, 24: 20, vlg.; Joh. 12:32-34; 1 Cor. 1:23; Gal. 5:11). De vóórtalmoedische periode, de tijd van de zgn. Tannaïten, zwijgt over dit onderwerp. „In der ganzen messianischen Litteratur des tannaïtischen Zeitalters ist keine Spur vom „leidenden Messias" zu finden" (Klaussner, 14). „Jahrhunderte hindurch hat das Judentum als solches, von de christlichen Kreisen abgesehen, keine Lehre von einem leidenden oder gar sterbenden Messias gehabt." (Dalman, Leid. u. sterb. M., 87.) Volgens Dalman komt de leer van de lijdenen Messias op in de periode van de derde tot de zesde eeuw en wordt verder ontwikkeld van de zevende tot de tiende eeuw (a.w., p. 91). Dit is over het algemeen met de persoon en het werk van de Messias het geval ook; dat er nl. in de jongere geschriften meer aandacht aan hem besteed wordt, dan in de oudere. Vooral dienen genoemd te worden Midrasj Tehellim en Pesikta Rabbathi (9e-10e eeuw).

Indien nu onze aandacht gevestigd wordt op het feit, dat naarmate de tijd vordert, ook de belangstelling in de Messiaanse vraagstukken toeneemt, dan ligt het voor de hand te vragen, hoe het dan is geweest in de periode van onze rabbijnen, die toch onmiddellijk volgt op die van de genoemde midrasjim. Vooral zal ons dan moeten interesseren de vraag, of ze bij de uitleg van Jesaja ook hun aandacht hebben geschonken aan deze dingen. We verwachten het van te voren wel. Immers de tijd, waarin ze leefden geeft aanleiding tot dit vermoeden, omdat die tijd hen dwong zich te bezinnen op de toekomst van hun volk. Daar komt nog bij, dat juist in dezen tijd zo velen in de knecht des Heren van Jesaja de Messias weer beginnen te zien. Zo Yephet ben Ali (een Kareeër uit de tiende eeuw) op Jes. 52-53: hij ziet daarin een beschrijving van de toestand van de Messias in de ballingschap, vanaf de tijd van zijn geboorte tot zijn troonsbestijging. „De profeet geeft ons dus twee dingen te verstaan: in de eerste plaats, dat de Messias zijn hoogste eer zal bereiken na; lange en, ernstige beproevingen; en ten tweede, dat deze

beproevingen hem zullen worden toegezonden als een soort teken, zodat, indien hij zich onder het juk der tegenspoeden bevindt, en toch rein in zijn daden blijft, hij mag weten, dat hij de begeerde is." (Driver and Neubauer, II, 20).

Eveneens wordt de Messias in Jes. 53 gezien in een Midrasj van Rabbi Simeon ben Jochai (elfde eeuw) en in Beresjith Rabba van R. Mozes Haddarsjan (vgl. Raymundus Martini, Pugio Fidei, 601) ook uit de elfde eeuw; Lekach Tob, bij Num. 24: 7, uit dezelfde tijd (van R. Tobia ben Eliezer), laat Jes. 52: 13 ook op de Messias slaan. In Yalkuth Chadasj, een kabbalistisch werk (Strack, Einl., 223) en in de Zohar komt een beschrijving van het lijden van de Messias voor in het paradijs. De zielen der rechtvaardigen letten bij hun rondwandeling door de wereld bijzonder op die mensen, die terwille van de heiliging van de Naam Gods verdrukt werden, -maar ook tevens houden zij de goddeloze Joden in het oog, die oorzaak zijn, dat de ballingschap zou lang duurt. Dan gaan ze terug naar het paradijs en vertellen alles aan de Messias, die zich dan daarna in de zgn. ziekenzaal terugtrekt en vrijwillig alle plagen en straffen op zich neemt, die Israël zouden treffen. Als hij dat nl. niet deed, dan zouden de Joden onmogelijk alle plagen en straffen kunnen dragen voor de overtreding der Wet, omdat ze geen offers meer hebben, die hen ontzondigen zoals Jes. 53:5 zegt: om onze overtreding is hij verwond (zie bij Driver and Neubauer, pp. 14 en 396).

Het behoefde ons dus niet al te zeer te verwonderen, als wij bij onze exegeten iets dergelijks aantreffen.

Maar in dit opzicht worden we teleurgesteld. In geen van de drie commentaren op Jesaja blijkt ook maar iets van een opvatting, als zou de Messias een lijdensperiode hebben door te maken.

Jesaja 53 vatten ze op als van Israël gesproken, dat inde ballingschap de zonden der volkeren heeft te dragen!

De enige plaats die nog enigszins in aanmerking zou kunnen komen en als uit de verte hierheen zou" kunnen wijzen, is Jes. 26: 6, waarvan Rasji zegt: „de voeten des armen, nl. van de Messias, waarvan gezegd wordt: arm en rijdende op een ezel (Zach. 9:9). De treden der ellendigen: der Israëlieten, die tot nu toe ellendig geweest zijn."

Hieruit zou kunnen blijken, dat de Messias deelde in het lijden en de verachting van het volk Israël in de ballingschap. Toch is dit niet het geval volgens Rasji, want bij Zach. 9:9 zegt hij (evenals Kimchi, die hier niet de Messias, maar het volk Israël als arm en ellendig beschouwt) dat de ezel niet het teken van armoede, maar van deemoed is.

In ieder geval blijkt hieruit, dat R., A. E. en K. (die hiervan niets bijzonders vermelden) het lijden van de Messias buiten hun gezichtskring hielden, ten minste niet ingingen op de zich ontwikkelende traditie. Ja, waar we niet kunnen veronderstellen dat de messiaanse opvattingen, bepaaldelijk van Jes. 53, hun onbekend zijn geweest, mogen we in hun uitleg van dit hoofdstuk vooral, een stil protest tegen die opvattingen zien. En waarlijk niet alleen een stil protest, want, wat A. E. betreft; die spreekt duidelijk de christelijke opvatting tegen en verklaart het van het volk Israël. Rasji zegt (52: 13): zie, in de laatste dagen zal mijn

knecht Jacob, dat is: de rechtvaardigen die bij hem zijn, voorspoedig zijn. Kimchi: deze parasja heeft betrekking op de ballingschap van Israël, dat hier genoemd wordt: mijn knecht, zoals in Jes. 41: 8.

Maar nu zijn er enkele merkwaardige dingen.

In de eerste plaats een aanhangsel van Kimchi's commentaar op Jes. 53, dat wel in de Oxfordse, maar niet in de Amsterdamse uitgave staat en dat luidt als volgt: „Ik zou de Nazareners willen vragen, die deze parasja van Jezus verklaren, hoe de profeet gezegd kon hebben: hij.-zal verhoogd, worden en buitengewoon verheven. Indien dit betrekking heeft op het vlees, was Jezus niet verhoogd, behalve toen hij aan het kruis gehangen werd. Indien het betrekking heeft op de godheid, dan was Hij machtig en verhoogd van de beginne. Bovendien de profeet zegt:„tot hen" (lamo, vs. 8), maar dan had hij moeten zeggen „tot hem" (lo), want lamo is pluralis, equivalent met lahem. (Echter komt lamo ook als singularis voor, dus dit is geen argument! Zie de aantekening bij de vertaling!) Weer zegt hij: hij zal zaad zien, indien dit ziet op het vlees, dan had hij geen zaad; indien op de godheid, verklaren zij dit, omdat de letterlijke betekenis hier niet geschikt is, dat het zaad zijn discipelen bedoelt, hoewel nergens van zijn discipelen gesproken wordt als van zonen of van zaad. Ook zegt hij hij zal de dagen verlengen, maar in het vlees heeft hij de dagen niet verlengd, en indien hij het zegt van zijn godheid, dat hij als beloning voor zijn lijden een lang leven zal hebben - zijn niet de dagen van God van eeuwigheid tot eeuwigheid? (Psalm 110:2). Ten slotte zegt hij: hij heeft voor de overtreders gebeden, maar indien hij zelf God is, tot wie kon hij dan bidden?"

Verder een aanhangsel van Rasji's commentaar op Jes. 52-53 bij Raymundus Martini, die wel meer rabbijnse woorden heeft welke elders nergens te vinden zijn en welke hij dus waarschijnlijk uit handschriften heeft, die voor ons niet meer toegankelijk zijn: „Ziet mijn knecht zal voorspoedig zijn. Onze rabbijnen passen dit toe op. de Messias: zie, zeggen zij, de Messias was geslagen, zoals er staat: hij heeft onze krankheden gedragen en onze smarten heeft hij op zich genomen, enz. En hij stond bij de poort van Rome, tussen degenen die getroffen waren met ziekten, zoals er staat: in het Traktaat Sanhedrin, Chelek: „Hij zal hoog verheven zijn. en-buitengewoon doorluchtig". Ik heb gehoord dat er een Midrasj Haggada is, welke dit vers als volgt uitlegt: De Heilige zal de Messias hoger dan Abraham maken, van wie geschreven staat: Ik heb mijn hand opgeheven tot de Heer (Gen. 14:22), opgeheven boven Mozes, van wie gezegd wordt: gelijk een voedster opheft en draagt het jonge kind (Num. 11 :12) en buitengewoon verheven, boven de Engelen, van wie gezegd is:-hunne wielen waren hoog (Ez. 1 :18)." Ten slotte nog een glosse van Rasji op Sanhedrin 98a (Strack Billerb., II, 286). Daar spreekt hij wel van het lijden van de Messias en daar steunt hij op Jes. 53, dat hij daar niet opvat van het volk Israël.

Rabbi Jozua vraagt daar aan Elia:„wanneer komt de Messias?"

En het antwoord luidt:„Ga het hem zelf vragen. En waar is hij dan? Bij de poort van Rome. En wat is zijn onderscheidingsteken? Hij zit onder de ellendigen, die met ziekten aangetast zijn," enz. Daarbij tekent Rasji aan: „die met melaatsheid geslagen zijn en hij

is ook melaats, want er staat (Jes. 53: 5): hij is doorboord om onze zonden, en ook vs. 4: onze krankheden heeft hij gedragen."

We kunnen dus wel vaststellen dat R., A. E. en K. kennende de Messiaanse opvattingen, daar niet van wilden weten.

Wat Rasji betreft, is zijn opvatting in zijn commentaar op Jesaja anders dan in die op de Mishna, zeker om de christenen hun schriftuurlijke bewijzen te ontrukken. (Zie hoofdstuk X.) Waarom zou hij in zijn commentaar, in het citaat van Raym. Mart., slechts de Messiaanse opvatting noemen, terwijl hij zelf een andere verklaring geeft? Of moeten we aannemen, dat hij beide verklaringen heeft willen toelaten? Maar dan had hij de consequentie moeten trekken en zouden er meer uitlatingen in die richting moeten worden gevonden. Maar dan is b.v. wel weer opmerkelijk, dat, waar Kimchi Jes. 42:4 van de Messias opvat (Hij zal niet zwak worden), Rasji dit weer van het volk verklaart. Wij kunnen wel zeggen, dat Rasji de eerste is geweest, die de collectieve verklaring heeft en daarmee voor het joodse besef de moeilijkheden opgelost, die er bij de Messiaanse verklaring voor hen overbleven. (Getuige de bochten, waarin de Targoem zich wringt om te ontkomen aan een verzoenend lijden van de Messias. Het lijden wordt daar verklaard van het volk 52:14; 53:3-10; of van dat der volken en hun heersers (53:3-8); of van dat der goddelozen 53:9. In 53:5 wordt hetgeen van de Messias gezegd wordt, op de tempel van toepassing gemaakt. De nederigheid van de Messias wordt bij 53:2 in het tegenovergestelde omgezet en zijn dragen der zonden wordt veranderd in een voorbede voor het volk, die vergeving uitwerkt (53:4-12). Ten slotte wordt het sterven van de Messias verzwakt tot zijn bereidwilligheid daartoe. Wat daar van het hele lijden van de Messias overblijft, beperkt zich tot de verachting, die hem van de kant van de wereld ten deel valt, maar waarop dan ook hun bestraffing onmiddellijk volgt.) Vooral was deze verklaring aannemelijk, omdat men eensdeels nu niet meer in de polemieken niet de christenen hun voornaamste bewijsplaatsen vermijden behoefde, maar ook werd er de volkstrots door geveid. Daaraan is het ook wel toe te schrijven, dat deze verklaring haast algemeen werd aangenomen.

Toch waren er, die ze niet accepteerden en weer, al is het gedeeltelijk, tot de oude opvatting terugkeerden (Driver and Neubauer, II, xix vlg.). In lateren tijd heeft Rabbi Altschuler (17e eeuw) er zich over verwonderd, dat Rasji en Kimchi niet de Targoem gevolgd zijn in hun verklaring. En Herz Homberg verzet zich (1818) ook tegen Rasji en Aben Ezra (Dr. Neub., ixiv). Latere rabbijnen zijn Rasji gevolgd, hoewel ook de persoonlijke verklaring niet is uitgestorven. (Zie voor de tegenwoordige opvattingen Dalman, Jes. 53, blz. 13 vlg.).

Friedl., J. R., blz. 176 zegt: „Christen führten Stellen aus Jesaja an, die gaf keine Beziehung zum Messias hatten, um die Messianität zu erhärten. Die Geburt von Kindern zur Zeit Jesajas (7:14; 8:18), deren Namen auf gute oder böse Ereignisse der Zeit Bezug hatten, wurde falschlich auf die Geburt Jesu bezogen; die Leiden und endgiltige Erlösung des Knechtes Gottes, das is: Israëls (Kap. 52 en 53), wurde auf Jesus bezogen."

Het liberale Jodendom ziet in de lijdenden knecht ook Israël; het is de „Volkermessias" geworden. (Kaufm.-Kohler, 276 ff., 291).

Inherent aan de Messiaanse voorstellingen is natuurlijk de tegenstelling tussen het heden en de toekomst. Die toekomst dacht men zich gaarne als een terugkeer van een roemrijk verleden, in de loop der tijden versierd, (of wil men, ontsierd), door allerlei exotische en fantastische ornamenten.

De historie is daar ten bewijze, dat men vooral in tijden van druk en vervolging de blik trachtte te richten op tijden, die komen zouden.

Nu is de vraag die zich hierbij voordoet deze: waar ligt de grens tussen dit heden en die toekomst? Steeds heeft men zich dan ook bezig gehouden met berekeningen, die ten doel hadden zou mogelijk een termijn vast te stellen, wanneer men die blijde dagen zou kunnen begroeten, als ook te bepalen, hoelang die tijd wel zou duren. (Vgl. Klaussner, 27 vlg. en Drummond, 274 vlg.).

Het ligt buiten het bestek van ons onderzoek na te gaan, wanneer men daarmee begonnen is en tot welke resultaten men gekomen meende te zijn. Het zij genoeg op te merken, dat men wel gepoogd heeft dergelijke speculaties de pas af te snijden door er eenvoudig de vloek op te leggen, te meer daar deze bezigheid lang niet onbedenklijk was. Immers riep men gemakkelijk allerlei politiek-sociale troebelen te voorschijn, waarvoor dan het joodse volk in zijn geheel moest boeten. Dat is gezien naar aanleiding van de opstand van Bar-Kochba, waar zelfs een Rabbi Akiba zijn sanctie aan had gegeven. Zo zegt R. Jose: „Wie het einde berekent, heeft geen deel aan het eeuwige leven."

Datzelfde vinden we ook bij de rabbijnen. In Pirke Aboth wordt gezegd (IV, 16, 17): „R. Jakob zeide: het is een voorportaal. Maak u klaar in de antichambre, opdat gij de eetzaal moogt binnengaan. Hij was gewoonte zeggen: „één uur van boete en goede werken in deze wereld is schoner dan het hele leven van de toekomstige wereld; maar één verkwikking des geestes in de toekomstige wereld is schoner dan het hele leven van deze wereld."

Bij Daniël worden de twee perioden duidelijk onderscheiden (2:31 vlg.).

De vraag is nu maar, wat er in die twee perioden gebeurt en wanneer men de Messias verwacht. Want wij vinden in de rabbijnse geschriften ook een uitdrukking die natuurlijk de Messiaanse tijd aanduidt, maar waarvan men toch dikwijls niet duidelijk weet te zeggen, of die periode behoort tot deze of tot de toekomstige wereld. Ook wordt heel dikwijls de uitdrukking eenvoudig gebruikt om daarmee de Messiaanse tijd aan te duiden. B.v. Baba Bathra (112 a midden), waar gesproken wordt van de verdeling van Palestina in dertien delen, lezen we: „De verdeling zal in de toekomstige wereld niet zou zijn als in deze wereld. Als in deze wereld iemand een korenveld heeft, dan heeft hij geen vruchtenboomgaard en wanneer iemand een vruchtenboomgaard heeft, dan heeft

hij geen korenveld: in de toekomstige wereld is er niemand of hij heeft op de berg, in de vlakte of in het dal een bezitting." Hier wordt onder „toekomstige wereld" duidelijk verstaan: het Messiaanse tijdperk, en niet wat daar volgt in het Jenseits; het is een tijd van grote vruchtbaarheid en stoffelijke genietingen (zie Klaussner, 18 vlg.).

Ook zijn er rabbijnse plaatsen aan te wijzen, waar „de dagen van de Messias" tegenover „de toekomstige wereld" gesteld worden.

Men mag die beide dan ook niet met elkaar verwarren. Op de Messiaanse tijd hebben betrekking al die uitingen, welke slaan op materiële en politieke genietingen, welke zou veel voorkomen in de apocalyptische literatuur, al noemt men dan ook die periode. Waar echter in de rabbijnse geschriften gesproken wordt van de opstanding der doden, het laatste oordeel ende nieuwe wereld - daar heeft men te doen met het „Jenseits", want dat komt na de Messiaanse tijd. Natuurlijk begint met de Messiaanse periode een nieuwe era, maar die behoort tot „deze wereld". (Over de plaats van de Messias in het Jenseits, zie hoofdstuk X, blz. 84.)

„Die vorchristliche Synagoge liest mit dem Auftreten des Messias die Zeit der absoluten Endvollendung beginnen; für sie musste daher die Herrschaft des Messias ewig dauern. Erst die nachchristliche Synagoge unterscheidet zwischen den Tagen des Messias und der Endvollendung in der 'olam haba, d.h. in der zukünftigen Welt; jene Bind zeitlich begrenzt, nur der 'olam ha-ba währt ewig." (Strack und Billerbeck, III, 823-24.)

„Die ältere und ursprüngliche Anschauung ist jedenfalls die, welche die Messiaszeit mit dem künftigen identifiziert. Denn „der künftige Weltlauf" ist eben zunächst nichts anderes als die künftige selige messianische Zeit (so auch noch im Neuen Testamente). Erst infolge der Erwartung einer hSheren, himmlischen Seligkeit nach Ablauf des messianischen Reiches ist man dann dazu gekommen die messianische Zeit noch zum gegenwertigen Olam zu rechnen und die Welterneuerung erst nach Ablauf der messianischen Zeit eintretend zu denken. In der späteren jüdischen Theologie ist diese Auffassung die vorherrschende geworden." (Schiirer, II, 637.) (Vergel. ook Rhenferdius, Opera Philologica, Praefatio, 3 vlg.)

Met de uitdrukking staat het precies zou; nu eens vindt men dit als aanduiding van de Messiaanse tijd, dan weer van de „toekomstige wereld". Edersheim (II, 435) maakt onderscheid tussen deze drie uitdrukkingen: „In general we must here remember that there is a difference between three terms used in Jewish writings to designate that which is to succeed the „present dispensation" or „world" (olam hazzeh) although the distinction is not always consistently carried out. This happy period would begin with „the days of the Messiah". These would stretch into the „coming age" (Athid labho), and end with „the world to come" (olam habba) - although the latter is sometimes made to include the whole of that period".

Uit deze drie citaten blijkt wel, dat de teksten hier niet aan overduidelijkheid lijden. In ieder geval behoorde de Messiaanse tijd ook tot de olam haba. Er worden dus eigenlijk twee toekomstige onderscheiden, die soms met dezelfde naam aangeduid worden. Klaussner wil daarom ook scherp onderscheiden tussen messianologie en eschatologie

(23):de laatste is wel een dochter van de eerste, maar gaat verder en heeft met de persoon van de Messias als zodanig niets te doen (25-26). Maar hiertegen zou kunnen worden opgemerkt, dat er toch hier en daar in de oude bronnen gesproken wordt van tweeërlei gericht: één in de Messiaanse tijd of bij het aanbreken daarvan en dan het laatste gericht. „Das eerste Gericht leitet die Zeit des Messias ein und das zweite die eigentliche Endzeit." (Cf. Strack und B., III, 827-28.)

Wanneer we dus bedenken, dat er enige verwarring op dit punt bestaat, gaan we met belangstelling na de uitspraken ten deze bij onze commentatoren.

Verschillende teksten komen in aanmerking. Het zal ook hier weer blijken, dat ze onderling niet overeenstemmen, of ten minste zeer zelfstandig hun stof hebben bewerkt. Want, waar de een Messiaanse of eschatologische verklaringen geeft, blijft de ander zuiver „zeitgeschichtlich".

Kimchi zegt, (1, 26-28) dat in de dagen van de Messias al de goddelozen zullen te gronde gaan, dan zal er geen onrecht gedaan of leugen gesproken worden door degenen, die van Israël overgebleven zullen zijn. Terloops merken we hier op, dat ook uit Israël een gedeelte zal „te gronde gaan". Dan ook (1:27):zij zullen terugkeren door de gerechtigheid, die zij doen zullen. Daarna en daardoor zullen zij naar Jeruzalem terugkeren, waar ze geen ongerechtigheid zullen doen.

Hier is op te merken, dat deze beschrijving behoort bij de oudere traditie en niet van de nieuwere, omdat in de eerste geen zonde meer voorkomen zal. Volgens Kimchi is in de Messiaanse tijd dus geen zonde. (Vgl. ook Kimchi Joël 2:28: „gij zult nog weer afkeren en zondigen voor mijn aangezicht, maar na deze kennis zal de tijd komen, dat gij mij zult kennen met een volkomen kennis en dan zult ge niet meer zondigen en dat zal zijn in de dagen van de Messias: want het land (de aarde) zal vol zijn van de kennis des Heren".) In dit opzicht is Kimchi dan wel in strijd met de opvatting der Tannaïten. Immers Sifre, Deut. 318 (en. Friedmann, 136a):„En evenzo vindt ge in het Messiaanse tijdperk, dat de Israëlieten weerspannig worden, alleen omdat ze veel te eten en te drinken en grote welvaart zullen hebben, want met betrekking op hen is gezegd, Deut. 32:15: maar Jeschurun werd vet en sloeg achteruit." Bovendien worden volgens de rabbijnen de offers in de herstelden tempel opnieuw gebracht.

Alle afgoden zullen uitgeroeid worden (K. 2 :18), God zal het gericht aan de goddelozen voltrekken, nl. de afgodendienaars, die er sedert de tweeden tempel in Israël niet meer zijn, maar „tegenwoordig" nog wel in het Oosten. De vergelding der goddelozen en hun ondergang zal geschieden in de dagen van de Messias (2: 28) reeds eerder in Jeruzalem en Juda (3: 1). In „deze wereld" heeft Israël wel veel ellende te verduren van wege zijn slechte daden. „Deze wereld" is echter ook de plaats, waar „de rente" van „het kapitaal" in ontvangst moet worden genomen, het kapitaal zelf komt in de toekomstige wereld. Dat brengt de „hoofdschotel" terwijl de „vruchten" hier genoten worden. Dit wordt alleen in bonam partem bedoeld, want „de overtreding heeft geen kapitaal en geen rente". Dat komt overeen met Kidduschim IV, 14 en Pea I, 1, waar resp. staat: „R. Nehorai zeide: ik bemoei mij niet met de ambachten van de wereld en leer mijn zoon

alleen Torah: want daarvan geniet men het loon in deze wereld en het kapitaal blijft staan voor de toekomstige wereld." „De volgende dingen hebben geen maat: de pea, de eerstelingen, de pelgrimstocht, de liefdadigheid, de studie der Torah. Van de volgende dingen geniet men de rente in deze wereld, terwijl het kapitaal staan blijft voor de toekomstige: eerbied voor vader en moeder, liefdadigheid, vrede stichten onder de medemensen en Torah-studie nog meer dan dit alles." In de dagen van de Messias, ten tijde des heils zullen de kinderen Israël's zich verzamelen naar hun land (K. 18:3).

De opstanding der doden zal ten tijde der verlossing, in de toekomst zijn (26:19). Nadat de doden, die in de ballingschap gestorven zijn, weer levend zijn geworden, zullen zij naar het land Palestina terugkeren (43: 6): „Waarom zegt Hij dan: Ik zal u verzamelen? Hij doelt hier op de opstanding der doden, die weer zullen leven met hen, die in dien tijd leven en in ballingschap verkeren en wat Hij zegt tot de winden, dat is beeldspraak, alsof de winden hen opnamen van hun plaats en brachten naar het land Israël." Zo ook de Targoem bij 49: 8, welke Kimchi daar citeert: „Om het aardrijk (beter: het land) op te richten: om op te wekken de rechtvaardigen die in het stof slapen." In 66:5 staat duidelijk, dat er een opstanding der doden zal zijn ten tijde van de Messias!

De dagen van de Messias zullen licht zijn over de gehele wereld en geen benauwdheid zal er meer zijn (30:26). In die dagen is ook het gericht tegen de koning der volken, die in die dagen zijn zal, waarmee Rome bedoeld wordt (33:1). Blijkbaar zal ook de dood, evenals de oorlog niet meer zijn (51:4): „Ik zal doen ritsten, dat is: Ik zal doen ophouden en hen laten rusten van de dood en de oorlog."

Het wordt ook genoemd: het land der levenden en de berg der heiligheid en deze wereld een „aanstoot", die wordt weggenomen door de bekering (57:13). „In deze en de toekomstige eeuw zal uw succes groot zijn en uw licht voort breken als de dageraad (58:8)."

Merkwaardig is 58:14; daaruit zou men kunnen opmaken, dat de opstanding der doden voorafgaat aan de in-bezit-neming van Palestina en dat dan de volgorde aldus wordt: de verlossing, opstanding, Palestina en het goede. (Vergel. boven 43:6.)

In de toekomstige eeuw zal er ook voor de goddelozen vergelding zijn: mijn knechten zullen eten, gijlieden zult hongeren, enz. (65:13). Volgens het verband zou hier bedoeld worden de messiaanse tijd, want in vs. 15 spreekt Kimchi daar duidelijk over. Dan zal de wereld geheel van gedaante veranderd zijn, niet zoals Aben Ezra verklaart, een nieuwe atmosfeer, want het zal alleen voor Israël zijn (vs. 17). Kimchi is hier meer exclusief dan A. E. Deze laatste zegt, dat het niet zal zijn in de toekomstige eeuw, want daar zijn geen stoffelijke genoegens. Dit laatste stemt Kimchi ook toe, maar dan gebruikt hij een onjuiste uitdrukking: de oude verwarring.

Er zal in de hele wereld vrede zijn, maar lengte van dagen alleen in Israël (vs. 18 vlg.). De mensen zullen er zeer oud worden (vs. 22). „Mijn volk en Mijn uitverkorenen zullen alleen lengte van dagen hebben en niet de goddelozen." Dit slaat duidelijk genoeg op de messiaanse tijd, al gebruikt Kimchi de term: toekomstige eeuw.

Ten slotte zegt Kimchi : „elke plaats, welke heeft: het laatste der dagen, bedoelt de dagen van de Messias" (2:2). Dus ook 45:23, waar K. zegt, dat in het laatste der dagen al de einden der aarde zich tot God zullen wenden en behouden worden. Zij zullen de naam der afgoden niet meer noemen, maar zich voor de Heere buigen. De dagen van de Messias zullen komen op het einde der ballingschap, er zal dan in de hele wereld vrede zijn.

Rasji geeft over deze kwestie niet veel. Allerlei plaatsen, die Kimchi uitvoerig behandelt, gaat hij stilzwijgend voorbij. Toch heeft ook hij wel Benige aanwijzingen. Zo 26: 14: „moge het u behagen, dat die goddelozen in de toekomstige eeuw niet leven " hieruit kunnen we opmaken, dat R. ook de opstanding in de toekomstige eeuw verwacht. Met die goddelozen bedoelt hij hier de heidense volken. Voordat de Messias komt, zullen de zondaren uit Israël vernietigd worden (28:17), de overgebleven rechtvaardigen zullen Tyrus (dat is Rome) beroven (23:18). Er is dus bij Rasji ook sprake van een dubbel gericht. (Vergel. 4:2, 2:1719, 3 :4). Overigens vinden wij hierover bij Rasji niets bijzonders.

Het treft ons dan ook herhaaldelijk, dat Kimchi veel uitvoeriger, veel meer „endgeschichtlich" de teksten behandelt, dan Rasji, die veel meer „zeitgeschichtlich" te werk gaat! In dat opzicht staat Rasji dichter bij Aben Ezra.

Deze beziet de tekst nogal veel van beide kanten en zegt dan, nadat hij de historische verklaring gegeven heeft, dat vooral R. Mozes Hakkohen deze voorstaat, maar dat het ook op de toekomst kan slaan. Zo b.v. de hoofdstukken 11 en 34. Hij geeft aldus wel twee verklaringen, maar laat toch telkens duidelijk blijken, dat hij het meeste gevoelt voor de „toekomstige".

Bij 2:1-2 merkt hij op, dat Zion nu verlost zal worden uit de hand van Sanherib en in de toekomst zal het bovendien bijzonder onderscheiden worden zoals de profeet zegt: in het laatste der dagen, dat is: de dagen van de Messias, welke zijn de laatste van de dagen der wereld. Het is dus de eindperiode, die vooraf gaat aan de Keil. Deze zal zijn een periode zonder oorlog. De Messiaanse periode behoort dan tot deze wereld, want daarin valt nog de oorlog van Gog en Magog (30:26). Die Messiaanse tijd zal er een zijn van grote vruchtbaarheid en productiviteit (65 17-18). De toestand zal in het laatste gelijk zijn als in het begin (65:20 vlg.), maar dan alleen in Palestina. Daar zal, vooral na de oorlog met Gog en Magog, het paradijs herrijzen. Eerst zal er in, Jeruzalem nog een dag des gericht's plaats hebben (66:24). De goddelozen worden eenmaal weer tot het leven teruggeroepen en zullen dan tot een eeuwig afgrijzen zijn. Aben Ezra citeert daarbij Dan. 12:12, dat hij aldus uitlegt: „de rechtvaardigen die gedurende de ballingschap zijn gestorven, zullen bij de komst van de Messias weer tot het leven teruggebracht worden, want op

hen zijn de woorden van toepassing (65: 22): gelijk de dagen van een boom, zou zijn de dagen mijns volks: zij zullen zich dan vermaken met de Leviathan en de Ziz en de Behemoth en zullen dan andermaal sterven en in de toekomstige wereld leven, waar zij

blijven zullen zonder te eten en te drinken en zich verheugen in de aanschouwing van de goddelijke glorie. Want in de toekomstige eeuw eet men niet en drinkt men niet" (65:17).

Dat is vooral het geval met de opstanding der doden. Aben Ezra is hier het duidelijkste, waar hij eenvoudig, niet alleen een dubbel gericht, (zoals ook de anderen), maar ook een dubbele opstanding aanneemt. Dat zeggen die anderen niet met zoveel woorden, maar men kan het uit hun woorden wel opmaken. Maar daarin wijken ze dan ook wel af van de oudere (tannaitische) opvatting. Daar is slechts sprake van één opstanding, aan het einde van de Mess. periode, vóór het eindgericht. (Kaufmann Kohler 293)

Hierop moet echter gewezen worden, dat, wanneer men een eerste opstanding aanneemt, bij het begin der mess. periode, dat zal zijn enkel van de rechtvaardige Israëlieten, die inde ballingschap gestorven zijn, om deel te kunnen nemen aan de mess. genietingen. Maar dat ze dan nog eens weer zullen sterven die mening blijft alleen voor rekening van Aben Ezra. Dat tweede sterven is dan ook eigenlijk meer een voorwaarde voor de geestelijke en eeuwige genieting der ziel.

In ieder geval blijkt wel, dat niet alle autoriteiten overeenstemmen, wat betreft de kwestie van de opstanding (vergel. S. Schechter, Some aspects of rabbinic theology, London, Adam and Charles Black, 1909. Chapter: The kingdom of God (national), p. 97, Note). Wat de opvatting van Aben Ezra betreft, daarmee stemt Maimonides overeen, die de leer der opstanding uit de doden eenvoudig vervangt door die van de onsterfelijkheid der ziel. Terwijl Saadja de woordelijke opvatting verdedigt en gelooft dat het zal plaats vinden ten tijde van de laatste verlossing. (Zie Friedlander, Die Jid. Rel., S. 180.) Reeds in de apocalypsen waren de meningen hierover verdeeld (Drummond, 390). Het tegenwoordige Jodendom als zodanig schijnt het meest over te hellen naar de opvattingen van Aben Ezra. Althans bij Kaufmann Kohler heet het: „Wird der Glaube an die leibliche Auferstehung von de heutigen Juden höchstens noch im Gebetbuch äusserlich mittgeschleppt, da er mit all unser Denken und Wissen in schroffstem Widerspruch steht und sie innerlich'erstorben ist, so hat anderseits der Glaube an die nationale Auferstehung Israëls im Zionismus neue Nahrung und neue Gestalt empfangen".

WAT AAN DE DAGEN VAN DEN MESSIAS VOORAFGAAT.

De toestand voor het aanbreken van de Messiaanse tijd wordt gekenmerkt door allerlei eigenaardige dingen. Dat volgt eensdeels reeds uit het feit, dat de tijd, die aan die dagen voorafgaat, de tijd der „galoet" is, en anderdeels daaruit, dat het einde van die galoet tevens is het aanbreken, of liever het doorbreken van een nieuwen tijd.

De nieuwe tijd wordt geboren op het ogenblik door God daarvoor bestemd. Op de manier, waarop elke normale geboorte verloopt: onder hevige smarten en beroeringen, terwijl reeds lang tevoren allerlei teekenen er op wezen, dat een grote verandering op handen was, die men met een hart kloppend van blijde verwachting en benauwendende angst tevens verwachtte. Ook moest, zou de geboorte goed verlopen, allerlei in acht genomen worden. Verschillende voorwaarden moesten vervuld zijn.

Wanneer wij de gangbare opvatting, de communis opinio van de rabbijnen uit de klassieke periode (van een vast staande traditie of een onveranderlijk dogma kan ook hier niet gesproken worden) bezien, dan blijkt wel, dat, hoewel veel apocalyptisch materiaal is opgenomen, 't welk als bonte ornamentering dienst doet, de hoofdtrekken van dit beeld zijn: boete en bekering als voorwaarde, het houden der geboden, vooral het Sabbatsgebod, het ontbreken der profeten, de Wet zal in vergetelheid geraken, allerlei afval, grote smarten en verdrukkingen, overal in de wereld oorlogen, duarte, verwoestingen in het heilige land, onderlinge twist onder huisgenoten en de opmars der wereldmachten tegen Jeruzalem.

Ook over deze dingen zwijgen onze commentatoren niet.

Wat de voorwaarde van boete en bekering betreft, daarvoor komen eerst in aanmerking twee plaatsen, die Simon ben Jochai (" 140 n. Chr.) aanhaalt (Sabbath 118b): „Wanneer de Israëlieten twee Sabbatten naar de Wet houden zouden, zouden ze dadelijk verlost worden, want er is gezegd (Jes. 54:4):alzo sprak God van de gesnedenen die mijn Sabbatten houden, en verder heet het (56:7):die zal ik weder brengen tot Mijn heiligen berg," enz.

Naar aanleiding van deze beide teksten merkt Aben Ezra op, dat de Sabbath speciaal genoemd wordt, omdat het een teken van het verbond is tussen God en degenen, die hem houden. En degene, die de Sabbath houdt, is een dienaar des Heren (56: 4). Wanneer men Gods rechten bewaart, Zijn heil is nabij om te komen.

Kimchi spreekt daarover ook. De overtreding van het Sabbatsgebod is de oorzaak van de ballingschap (56:2).

Rasji gaat er niet op in.

Aben Ezra en Kimchi zeggen beiden naar aanleiding van 56:1, dat de zonde en de bekering de komst van de Messias vertragen, nl. het zich niet bekeren van de zonde. Als de nood op het hoogst is, in de dagen van Gog en Magog, moet Israël in zijn binnenkamer gaan, dat is: zich verbergen in goede werken en een volkomen bekering, dan zal de gramschap slechts een klein ogenblik duren (K. 26 :20).

De mening, dat de verlossing afhangt van de bekering van Israël, bedoelde wel een eind te maken aan allerlei berekeningen. De tijd kon men niet bepalen, wel de voorwaarde stellen. Zo zegt b.v. Sanh. 97b: „Alle termijnen zijn afgelopen, de kwestie hangt nu alleen maar af van de boete.”

Vast staat, dat Israël om zijn zonde in de ellende gekomen is (K. 52:5). Door gerechtigheid zullen ze verlost worden (K. 1:27, 43:21-22, 48:9, 59 :11, 16). Het laatste vers zegt duidelijk: „Zie, door de bekering zal het einde der ballingschap komen.” Maar dan volgt een andere opvatting, dat het einde der ballingschap komen zal onafhankelijk van de bekering, omdat Israël toch het uitverkoren volk is (wat in 48:9 gezegd wordt). Kimchi lost de tegenstrijdigheid, die de rabbijnen gezien hebben aldus op, dat wel niet allen in Israël zich zullen bekeren, maar toch de meesten! Omdat er geen tijd geweest is, dat geheel Israël schuldig was. M.a.w. dan is het ook niet nodig, dat geheel Israël zich bekeert!

De commentatoren voegen er echter nog bij: „en als ze het niet gedaan zullen hebben, dan zal nochtans de Messias komen, alleen dan duurt het wat langer!” Het zwaartepunt is hier van God naar de mens verlegd!

Hier is een modernisme, dat wel aan de Messias schijnt te geloven. Maar in hetzelfde artikel wordt gezegd: „Eine eindeutige, klare Lehre von dem Messias, von seinem Wirken und von seinem Reiche gibt es nicht.” En dat wisten we reeds (cf. ook Friedl. J. R., 178; Kaufmann, 290).

Rasji gaat ook hier niet verder op in dan strikt noodzakelijk geëist wordt door de tekst. Bij 12:1 merkt hij op, dat de ballingschap dient tot verzoening natuurlijk voor de zonden der ballingen. Daar wordt zelfs dank uitgesproken voor de wegvoering in ballingschap, omdat daardoor gelegenheid tot verzoening gegeven werd. Het hangt er nu maar van af, of Israël zich in de ballingschap bekeert. Immers 60:22: „Indien zij rechtvaardig geweest zullen zijn, zal ik het spoedig doen komen, maar indien zij het niet zijn, dan zal ik het te zijner tijd doen komen.” M.a.w. het komt evenwel! Alleen de bekering zal het proces verhaasten, de niet-bekering zal de zaak niet verhinderen! Dat is wel de gewone doorsnee-opvatting. (Sanhedrin 98a.)

Aben Ezra (2:5): Zion zal om haar gerechtigheid (dus niet zoals de St. V. heeft: door recht), verlost worden, haar ongerechtigheid vertraagt dan ook de komst van de Messias (56: 1), want Hij zal het koninkrijk van het huis van David herstellen (50:1). Bij Jes. 53 :10, welk hoofdstuk A. E. van Israël opvat, heet het: „dan zal hij zaad zien: hij en zijn

kinderen zullen zich verheugen in de verlossing, welke de Heer hen zal schenken. Dit heeft betrekking op dat geslacht, dat tot God terugkeert, dat is tot Gods Wet, in de dagen van de Messias."

Natuurlijk ziet men uit naar die verlossing en wisselen hoop en wanhoop elkaar af. Dikwijls greep men te gauw naar de vervulling van de belofte (Bar Kochba, Sabbathai Zewi!), maar vooral de vromen des volks verlangden naar een profetisch woord en wilden niet vertwijfelen aan de uitkomst (K. 26:8), doch volhardden in het gebed en erkenden, dat de ballingschap een tuchtiging was voor hun zonden (ibid. 16). Begrijpelijk maakte ook moedeloosheid zich menigmaal van hen meester. Kimchi wil zijn lotgenoten dan troosten en wijst hen op Abraham en Sara, bij Jes. 51:2. „Gelijk God Abram en Sara lang heeft laten wachten op een zoon, zou zal God Israël, nadat Hij hun ballingschap zeer lang heeft laten duren, zodat zij vertwijfelen aan de verlossing, uit de ballingschap doen uitgaan." Nochtans stemt ook hij wel in met de klacht 63:11: „Gij hebt onze Vaders wel geholpen, hoewel zij ook gezondigd hebben, waarom helpt Gij ons dan niet?" Daar is haast een opstandige toon in te beluisteren! „Het is alsof Gij ons doet dwalen waar Gij onze ballingschap verlengt velen uit Israël vertwijfelen aan de verlossing, omdat de ballingschap zou lang duurt Indien Gij het dan niet wilt om onzentwil, omdat wij gezondigd hebben, doe het dan om Uwer knechten wil en dat zijn de vadersen"! (ibid. 17).

Want niet alleen, dat er geen profeten meer zijn, er zijn ook geen rechters meer (cf. Klaussner, 42). Die zullen ook in de dagen van de Messias teruggegeven worden (K. 1:26). De toestand is dus wel treurig, te meer, waar zelfs de heidense volken (c.q. Rome) zich bewust zijn, dat hun buit hun niet zal ontnomen worden. Dat verklaren R. en K. bij 49:24, waar zij die volken sprekende invoeren, terwijl A. E. het bij dezen tekst door Israël doet constateren!.

Nochtans kan de hoop niet sterven en blijft de verwachting leven! En er is een kern, die de vertroosting Israël's dagen nacht niet loslaat. Op hen wijst A. E. bij 61:6; de wachters daar genoemd zijn volgens hem degenen, die om Zion wenen, die niet anders doen dan schreien, die 's nachts niet slapen en zelfs overdag niet, wat gewone wachters nog wel doen. Ook K. vermeldt deze verklaring, hoewel hij de wachters beschouwt als de Engelen. In ieder geval is in die wachters, resp. die vromen, nog de herinnering bewaard aan de oude „treurende Zions", die na de verwoesting van de tempel optraden. Ter wille van deze treurende zal de voorspoed van het land terugkeren (A. E. 61:10).

Maar vóór het zover is, moet Israël, en trouwens de gehele wereld, door een vuur van beproevingen en oordeel heen! De beschrijving van de „smarten van de Messias") zijn over het algemeen zeer fantastisch.

De uitdrukking is waarschijnlijk ontleend aan Hosea 13 :13. In het Nieuwe Testament wordt er ook van gesproken. Daar heten ze de cbóeves (Uit. 24:8, Me. 13:9). Ook worden ze genoemd bij Daniël (9 :24-25, 12 :1-7). Bousset 286 vlg. geeft ongeveer alle trekken van dit bonte apocalyptische beeld (vgl. ook Schiirer, II, 609 vlg.; Strack-Billerbeck. 1, 950 en Drummond, 209 vlg.).

Wat de opvatting der rabbijnen betreft, lezen we in Mischna Sota IX, 15 (49b): „Als de Messias nadert zal de goddeloosheid toenemen en de duurte ten top stijgen, de wijnstok zal zijn vruchten dragen en de wijn toch duur zijn en er zal geen terechtwijzing zijn. Het leerhuis zal een huis van ontucht worden. Galilea zal verwoest en Gaulonitis geplunderd worden en de grensbewoners zullen van stad tot stad trekken en geen medelijden vinden. De wijsheid der schriftgeleerden zal verdorven worden en degenen, die de zonde vermijden, zullen veracht worden. De jongen zullen de ouden beschamen, groten zullen voor kleinen opstaan. De zoon smaadt zijn vader, de dochter staat tegen de moeder op, de schoondochter tegen haar schoonmoeder; iemands vijanden zijn zijne eigen huisgenoten. Het aangezicht van het tijdperk gelijkt op een hondengezicht en de zoon schaamt zich niet voor zijn vader. Waarop moeten wij dan steunen? Alleen op onzen Vader in de hemel."

En niet alleen vinden we deze beschrijvingen in de klassieke rabbijnse periode, ook in de Middeleeuwen wordt op dit stramien voortgeborduurd, getuige een Midrasj uit dien tijd: Messiaanse teekenen (A. Wiinsche, Aus Israël's Lehrhallen, III, 107 vlg. In hetzelfde deel van dit werk vindt men een vertaling van Sanhedrin Chelek 97a-99a, waar een uitvoerige beschrijving voorkomt van deze dingen, zoals daar in de rabbijnse scholen over gedisputeerd werd.)

Het verschijnsel, dat men steeds weer zich bezig houdt met de schildering van dien tijd, behoeft niet te verwonderen, daar men vooral in tijden van druk en vervolging, zoals de M. E. waren, grijpt naar de oude overleveringen om zich daarmee te troosten en zich de toekomst als het veilige strand voor te stellen, waar men slechts komen kan door de branding heen van vervolging en hogen nood! En zou zijn er steeds ruiters geweest, op bontgekleurde paarden, die de wereld afreisden, om te zien of er nog geen redding kwam. En als ze dan het tegengestelde waarnamen, zoals de wachters uit de visioenen van Zacharia, dan kwam de hoop op verlossing weer naderbij (Zach. 1:8).

Immers (A. E. Jes. 53 :6): „van de tijd onzer bevrijding is voorzeggd: en daar zal een tijd van smart zijn. Bovendien, toen de Engelen zeiden: de ganse aarde zit stil, vroeg een van hen: hoelang zult Gij u niet erbarmen over Jeruzalem (Zach. 1 :11, 12), omdat hij dacht: zolang de heidense volken vrede hebben, zal Jeruzalem geen genade vinden." Bij Kimchi vinden we hierover het volgende: God zal zijn aangezicht van Israël verbergen en de volkeren der wereld zullen over haar heersen (5:5). In die dagen zal Israël gelouterd worden en alleen de rechtvaardigen in haar zullen overblijven (24 :16). „Denk niet, dat Israël alleen in de benauwdheid zal komen, want ook gij allen, die gerekend wordt de heersers en de bewoners der aarde te zijn, zult wankelen in het midden van haar en elk volk afzonderlijk zal wankelen van zijn plaats, maar Israël zal gered worden en die rechtvaardigen zullen opgeschreven worden ten leven, maar gij zult niet overblijven." Ja, de schrik des Heren zal over de gehele wereld zijn (2:22) en het gericht over de ganse aarde (3:1). Het toppunt wordt bereikt in de oorlog met Gog en Magog, waaraan door de Messias ben David een eind zal worden gemaakt! (zie hierover hoofdstuk IX, blz. 76.)

Er zal in die dagen verlangen zijn naar een profeet (26:8; 63:11). De verlossing zal komen als leven uit de dood. Israël moet als het ware eerst sterven, voordat het weer opstaat en dan ook voorgoed. Israël zegt van zich zelve, wat Jezus gesproken heeft: indien het tarwegraan in de aarde niet valt en sterft, zou blijft het alleen. Want zou heet het (K. 60:11): „Zou zijn er van Israël velen in de ballingschap ondergegaan en omgekomen en voor een weinig tijd is hun verwachting vergaan, maar bij het aanbreken van de tijd der verlossing zullen zij uitspruiten en vruchtbaar zijn en zich vermenigvuldigen en zullen toenemen tot hun bestemming in getal en heerlijkheid en grootheid, dubbel zoveel als voordien."

Een ander beeld voor de verdrukking, die aan de verlossing voorafgaat, gebruikt Kimchi bij 27:12: Israël zal als koren uit het stro der volken uitgedorst worden. Als dat afgelopen is, dan zal er voor altijd een einde zijn aan die grote verdrukking! (30:26). Want de hevigste smart is op het laatst, als Zion tot de geboorte komt; dan is de Messias reeds gearriveerd. Om geheel in het beeld te blijven: de Messias is als de accoucheur, die in de hevigsten nood ingrijpt (66:7).

Vergelijk hier ook Kimchi bij Joël 2 en 3 en Zach. 13:7. Rasji geeft dezelfde opvattingen. De volken zullen van verre komen om de Israëlieten smarten aan te doen. Vanwege die smarten is de Wet in vergetelheid geraakt (12:3). Voordat de vertroosting der profetieën in vervulling gaan, zullen nog vele verdrukkingen komen (24:1), dan zal de bevrijding zijn, als bij een vrouw die baart (26 :17, vergel. ook Zach. 13:9). Het zal zijn een oordeel over Israël, waartoe God de vijand gebruikt (28 :17, 20). En de Heidenen zullen eenmaal bekennen, dat dit was om de zonde der wereld te dragen (Jes. 53). Trouwens dit gehele hoofdstuk wordt opgevat van de lijdenden knecht des Heren, dat is: Israël, dat vreselijke dingen moet ondervinden. Ook behoort daar nog bij, dat er dorst zal zijn naar het Woord, dat de Wet niet wordt onderwezen. In tegenspraak met 12: 3 is wat Rasji zegt bij 59: 21. Want daar verklaart hij, dat de Wet. door de Israëlieten niet aan de vergetelheid zal worden overgegeven! De bedoeling zal wel zijn, dat gedurende de laatsten tijd van de ballingschap, als de verdrukkingen en benauwdheden het hevigst zullen zijn, geen tijd meer zal zijn om de Wet te bestuderen, maar dat zal dan slechts een korten tijd zijn.

Aben Ezra spreekt ook van een terugkeer tot de Wet in de dagen van de Messias (53: 10). Vóór dien was er dus ook, volgens hem, iets niet in orde met die Wet. Hij spreekt eveneens van een tijd des gericht's (58:3), van het kwaad dat komt (57:1). Er zal een tijd van beroering zijn, als nimmer geweest is. In dientijd zal Israël alleen gered worden; daarom: en de verlosser zal tot Zion komen (59 :19).

In een ander verband spraken wij reeds over de kwestie van het gericht. Maar hier moeten we nog opzettelijk daarbij stilstaan. Immers. bij onze commentatoren is sprake van een dubbel gericht. In de apocalyptische litteratuur komt die gedachte ook voor (Hiihn 117). Dan is het eerste gericht bij de aanvang van de Messiaanse tijd, het tweede vóór het aanbreken van de eigenlijke 'olam habba. Het eerste hangt samen met een gelouterd Israël, dat deelnemen zal aan de Messiaanse tijd, het tweede met de opstanding aller doden. En in het algemeen kan men zeggen, dat de idee van een

tweede gericht alleen daar kan zijn, waar men aan een tijdelijk begrensde Messiaans rijk denkt. Zo kunnen we dat hier ook bij onze commentatoren verwachten. (Vergel. hierover Schiirer, II, 644.)

(De oudere opvatting is, dat de Messiaanse tijd de zaligen eindtijd brengt, later worden de dagen van de Messias en de 'olam habba duidelijk onderscheiden. (Strack und Billerb., 11, 55.)

Kimchi (3:1) maakt onderscheid tussen een gericht tegen de goddelozen in de Messiaanse tijd en een voorafgaand gericht tegen Juda en Jeruzalem. Dan zullen ook de gestorven ballingen weer opstaan en naar Palestina terugkeren en zich voegen bij de overgebleven rechtvaardige Israëlieten (43:6). Want het gericht vóór de komst van de Messias heeft het karakter van een loutering. Natuurlijk zullen degenen, die niet kunnen deelnemen aan het Messiaanse rijk, ook niet deelnemen aan de 'olam habba (24 :16). Voordat de dag der verlossing komt, zal de dag der wraak over de volken, komen.

Duidelijk wordt gezegd, dat dit eerste gericht gepaard gaat met de (eerste) opstanding, alleen van de rechtvaardigen (26:19). K. verklaart daar nl. Dan. 12:4 (evenals Aben Ezra, zie bij 65:17) niet van de grote opstanding, maar van de opstanding in de dagen van de Messias, ten tijde der verlossing: „gij zult de doden opwekken nl. de rechtvaardigen en niet de goddelozen. En dat blijkt ook uit dit vers, dat zegt: uwe doden zullen leven." Het niet tot het leven komen van de goddelozen betekent dus het niet deelnemen aan het Messiaanse heil. Want, dat er een algemene opstanding der doden zal zijn, blijkt uit K. 66:24, maar daarover spreken onze commentatoren niet veel. Zij zien in deze commentaren meer naar de Messiaanse tijd, dan naar de eindtijd! Op de ideeën over dien laatsten tijd behoeven we hier niet verder in te gaan!

Ook Rasji spreekt in overeenkomstigen zin. Er komt een dag des gericht, waarop alle goddelozen zullen te gronde gaan. Dat zijn de afgodendienaars (2:17-19). Maar ook Israël zal gestraft worden (24:1). De overgeblevenen van Israël zullen het goede beërven (24:14), de heidenen komen in de zeven vlammen

van de hel (24 :22). Dat is de voortzetting van het vuur des oordeels, dat over de gehele wereld gaat, want die dag komt brandende als een oven en „die komende dag zal hen in vlam zetten, maar gij zult dan niet verteerd worden" (43:2). Dat Israël dan niet verteerd zal worden, vindt zijn oorzaak in de eed van trouw, dien God eens gezworen heeft, anders zou Israël's zonde wel zou groot zijn, dat het ook verteerd werd! (27:4). Dat alles zal zijn, vóórdat de Messias komt, hetgeen duidelijk blijkt uit 28:17. Want dan zal God al de besluiten over Israël brengen, zodat de zondaren zullen worden vernietigd ende rechtvaardigen zullen blijven.

Ook Aben Ezra is van hetzelfde gevoelen. Hij spreekt zich meer uit over hetgeen na de Messiaanse tijd nog zal gebeuren, omdat hij daar blijkbaar meer over nagedacht heeft. Immers hij zegt, dat (66:24) er later nog weer een opstanding zal plaats hebben, waarin de goddelozen tot een eeuwig afgrijzen zullen zijn en de rechtvaardige zielen zullen leven. Maar, wat de messiaanse tijd betreft, vooraf gaat het oordeel over de goddeloze Israëlieten, waartoe God de goddelozen volken de vrije hand laat, om ze te verslinden als wilde beesten (56:9). De rechtvaardigen zullen, voordat het kwaad komt, er niet meer

zijn om dat te aanschouwen, maar zij zullen daarna zich verlustigen in het goede (57:3 vlg. en 59 :19 vlg.). De gehele beschrijving van cap. 34 ziet volgens A. E. op deze periode, die voorafgaat aan de komst van de Messias! Het is de dag der wraak des Heren over de heidenen!

Zo zien we dus, dat ook in dit opzicht onze commentatoren de zgn. onheilsprofetieën laten slaan op de vóór-Messiaanse periode en weinig geïnteresseerd zijn bij de allerlaatste dingen!

Merkwaardig is misschien op te merken, dat over de voorafgaande komst van Elia in deze commentaren niet gesproken wordt, terwijl in apocalypsen en Talmud deze gedachte telkens terugkeert. Ook uit de Evangeliën blijkt, hoe populair deze voorstelling geworden is. Bij Klaussner, 58 vlg., vinden we de tannaitische opvattingen. Elia zal allen twijfel op juridisch en religieus gebied oplossen, vrede in de wereld stichten, ook de schaal met het manna, de schaal met het reinigingswater en de schaal met de heilige zalfolie terugbrengen. Volgens sommigen ook de staf van Aäron, die gebloed had. Hij zal de Messias zalven en deelnemen aan de opwekking der doden.

Van dit laatste wil Klaussner in dit verband niet spreken, om dat het tot de eschatologie behoort. Maar uit het bovenstaande is wel gebleken en uit de opvatting aangaande Elia in dit opzicht, blijkt toch wel, dat Klaussner hier te scherp scheidt. Het behoort in ieder geval tot datgene, wat aan de komst van de Messias vooraf gaat en mag dus met recht hier behandeld worden.

Wanneer in onze commentaren niet gesproken wordt van Elia, mogen we daaruit nog niet opmaken, dat de schrijvers niet weten willen van deze ideeën. Immers ze hebben geen aanleiding gevonden in de behandelde stof daarover uit te weiden. Het uitgangspunt van de traditie over Elia vormt Mal. 3:23-24 (St. Vert. 4:5, 6). En daar wij bij Jesaja niets gevonden hebben, veroorloven wij ons een uitstapje naar de commentaren op Maleachi als aanvulling van hetgeen wij tot hiertoe onderzocht hebben. En dan vinden we, dat ze zich aansluiten bij de traditie, zoals die in Edujoth VIII, 7 vastgelegd is. (Aangehaald bij Klaussner 59.) We geven hier eenvoudig, behalve een plaats bij Saadja en Maimonides, geciteerd bij Raymundus Martini, de vertaling van de commentaren bij Maleachi.

Raymundus Martini, Pugio Fidei, fol. 127: „R. Salidja in Haemunoth tract. 8. De redemptione ultima, zegt: de voorloper van de Messias ben David zal zijn afgezant zijn om het volk voor te bereiden en de weg te bereiden, cf. Mal. 3:1.”

Ibidem: Maimonides in Jad Chazaka regibus cap. 12: „Sommige wijzen zeggen, dat Elia voor de komst van de Messias zal komen. Dat is allemaal waar, maar van al dergelijke dingen weet niemand, hoe ze zullen zijn, totdat ze gebeuren: want die dingen zijn verborgen bij de profeten.”

Aben Ezra Mal. 2 :17: „wanneer zal dat oordeel zijnen waar is Hij, waarom voltrekt Hij het oordeel niet? Deze profetie slaat op de toekomst en eerst zal Elia komen, zoals aan het einde van dit boek geschreven staat.”

Mal. 3:1: „zie, Ik zend mijn Engel:dat is de Messias ben Jozef." Rasji en Kimchi vatten het op van de Engel des Heren.

Rasji Mal. 3:23-24: „Hij zal het hart der vaders weder brengen tot de Heilige. Tot de kinderen: dat is door middel van de kinderen; Elia zal tot de kinderen zeggen: bij Hem is de weg der liefde en der welwillendheid en gij zult met uw vaders spreken, om de wegen Gods te aanvaarden en zou brengt hij het hart der kinderen tot de vaders; zou heb ik het gehoord van R. Menachem. Maar onze rabbijnen hebben dit in het Talmoedisch traktaat Edujoth verklaard, dat Elia komen zal om vrede te brengen in de wereld!"

Kimchi:„Hoewel ik u de wet van Mozes inscherp voor alle geslachten en hoewel u dit ten goede is, zend ik u toch nog de profeet Elia. Dat betekent, dat Hij hem zijn ziel, die ten hemel was gegaan, tot het lichaam zal doen terugkeren. Dat zal worden geschapen als het eerste lichaam, want dat eerste lichaam was naar de aarde weergekeerd, toen hij ten hemel voer, alles naar zijn eigen bestemming. En, nadat Hij hem zal doen leven in het lichaam, zal Hij hem naar Israël zenden voor de dag des gerichts, dat is die grote en vreselijke dag des Heren en Hij zal de vaders en de kinderen tezamen bestraffen, om in alles het hart tot God te bekeren. En deze bekeerden zullen aan de dag des gerichts ontkomen. En dat betekent het, wat er staat: het hart der vaders tot de kinderen met de kinderen en met hun vaders, dat is: de vaders met de kinderen tezamen tot God. Daarom zal hij hen bestraffen, opdat ze bekeerd zullen zijn op de komenden dag, opdat Hij niet de ganse aarde sla, zodat die verwoest is en zij niet kunnen lichten met glans en geheel ondergaan in de woestijn der volken."

Aben Ezra:„Ik wil het boek besluiten met een opmerking over Elia. Wij vinden hem in de dagen van Ahazia, zoon van Achab; maar Joram, de zoon van Achab en Josaphat raadpleegden de profeet Elia. Wij vinden verder, dat in de dagen van Ahazia, na de dood van Josaphat, een brief kwam van de profeet Elia en daar stond in, dat hij hem toen had geschreven en aan hem had gezonden, want indien hij vóór zijn hemelvaart had geschreven, dan had er wel gestaan: en er werd gevonden, of er kwam hem een brief in handen, dien Elia had verborgen; en er bestaat geen twijfel, dat hij gezien is in de dagen van onze heilige wijzen. Moge God in zijn genade de vervulling van zijn profetie brengen en bespoedigen de tijd van zijn komst!"

TERUGKEER NAAR PALESTINA.

Dat bij het aanbreken van de dagen van de Messias de door de ganse wereld verstrooide Israëlieten naar Palestina zullen terugkeren, is een verwachting, die in de profetieën telkens uitgesproken wordt. In de apocalyptische litteratuur vormt dit een onmisbaar bestanddeel.

De vrome Israëliet vraagt in de tiende bede van het Schmone Esre, dat zeker wel dateert uit de tijd van vóór de verwoesting van Jeruzalem, eiken dag opnieuw: „roep door uw luid klinkende bazuin onze verlossing uit, en hef een banier op om onze verstrooiden te vergaderen en breng ons samen van de vier hoeken der aarde. Gezegend zijt gij, o God! die vergadert de uitgeworpenen van Uw volk Israël.”

Hier blaast dus God zelf de bazuin ter verzameling, terwijl het elders de Messias is, die dit doet. Ook vinden we de opvatting, dat de heidense volken de verstrooide Israëlieten als geschenk bij de Messias brengen. Ja, zelfs gebruikt God de winden om zijn gevangenen naar huis terug te voeren.

Plotseling zal de verlangde verlossing komen en de terugtocht zal een triomftocht worden. Omdat het gaat naar het nieuwe koninkrijk, dat zijn grenzen uitstrekt zover als het aan Abraham was beloofd.

Als de bazuin klinkt en de banier wordt opgeheven, moeten de verstrooiden zich verzamelen. Nu is nog onzeker, of alle Israëlieten zullen terugkeren. R. Akiba zegt, dat de tien stammen nooit terugkeren. Maar in deze opvatting staat hij vrijwel geheel alleen. De algemene gedachte was wel, dat Palestina in de toekomst in dertien delen zou verdeeld worden (het dertiende deel voor Levi of voor de Messias). Zie hiervoor Drummond, 333 vlg., Bousset, 271 vlg., Edersheim, I, 78 en vooral wat de verschillende plaatsen uit de Talmud en Midrasj betreft Strack und Billerbeck, IV, 882, 902-910.

Wij vinden hierover bij onze commentatoren nog al veel materiaal. Natuurlijk hebben zij zich in een tijd, waarin door de kruistochten Palestina in het middelpunt der belangstelling kwam te staan, ook afgevraagd, hoe het met dat land gaan zou! En of het oude volk weer daarheen terug zou keren en ze hebben geen twijfelachtig antwoord gegeven.

Het meest uitvoerig wordt in deze commentaren stilgestaan bij de onderwerpen, die betrekking hebben op de laatsten tijd vóór en de dagen van de Messias. Zeer veel gelegenheid vinden ze om te spreken van de terugkeer. Maar nieuwe opvattingen brengen ze niet.

Rasji zegt er dit van: Er zal een teken gegeven worden, een banier opgericht, opdat de ballingen zich tot de Messias kunnen vergaderen en hem geschenken zullen brengen (11 :12). Dan zal de verlossing volkomen zijn (14:1) en het vreugdegezag groter dan bij de Rode Zee (24 :14). In 27 :12 komt ook de gedachte voor, dat de ballingen als een geschenk gebracht zullen worden „die één van u vindt, zal hem als een geschenk brengen". Hetgeen in 52:11 vlg. staat, heeft volgens Rasji betrekking op de laatste ballingschap. De Israëlieten zullen dan uit het midden van de Christenen uittrekken naar hun eigen land, er zal een tijd van voorspoed voor Israël aanbreken en de volkeren zullen met stomme verbazing de verlossing aanzien. Het land zal zou vol worden, dat men geen plaats meer heeft om huizen te bouwen (49 :19). De volkeren zullen de ballingen brengen in het midden van Zion (66: 7).

Kimchi zegt, dat ten tijde der verlossing de bazuin zal blazen en de volken Israël zullen brengen (28:3) en Israël uit het stro der volken gedorst zal worden (27 :12 cf. 28:29). Gelijk Abraham en Sara vertwijfelden, omdat ze de belofte Gods dat zij nog een zoon zouden krijgen, niet in vervulling zagen gaan, zou ook de Israëlieten, dat zij niet uit de ballingschap zouden komen. Maar evenals God toen zijn belofte wel na lang wachten, toch vervulde, „zou zal God ook Israël, nadat hij hun ballingschap lang heeft laten duren, zodat zij wanhoopten aan de verlossing, uit de ballingschap doen uitgaan" (51:2). Deze verlossing zal niet in het geheim, maar in het openbaar geschieden, door de hele wereld zal het bekend zijn, want op de bergen zal de stem des heila gehoord worden. Zonder wapenen zal het gaan; de wapenen der terugkeerenden zullen zijn: de barmhartigheden en goedertierenheden des Heren. Ze zullen niet met haast gaan en uitgedreven worden,

zoals uit Egypte, maar rustig en kalm! (52:11 vlg.). Na deze verlossing komt er geen ballingschap meer. De tijd dezer laatste ballingschap, die al heel lang duurt, zal kort zijn in vergelijking met de tijd, die hierop volgt (54:7, 9).

Het zal de tijd zijn van de bruiloftsvreugde. Kimchi gebruikt voor de terugkeer van het volk naar Palestina een aardig beeld in 62:5: „zou is het ook met het land Israël; zolang haar kinderen niet daarin zijn, hoewel de volken der wereld wel daarin wonen, kan het niet genoemd worden: „getrouwd“, want niet zijn ze door haar geaccepteerd en het is niet schoon, dat ze daarin wonen, maar dat is, zoals een jongeling met een getrouwde vrouw of een oud man met een jong meisje trouwt; maar wanneer Israël weer in haar midden woont, zie, dat is, zoals wanneer een jongeling een jongedochter trouwt. In de bruidsdagen heet hij de bruidegom en zij de bruid en dan is er vreugde en blijdschap bij hen, want dan zijn ze in hun „vernieuwing“, want de vreugd van uw God zal over u zijn, al de dagen.”

Jeruzalem zal herbouwd en nooit meer verwoest worden (62: 6), want de volkeren zeggen tot Israël: ga uit, keer terug naar uw land! (62:10). Vergel. ook 43:19 en Joël "3:7. Aben Ezra zegt, bij 11:12, dat God een banier zal oprichten te midden van al de volken, opdat de Israëlieten die zouden zien en naar hun land terugkeren. Dan zal de kreupele springen als een hert en overal onderweg zullen ze water vinden. Niemand anders zal van hun weg gebruik mogen maken, zelfs de eigenaars van de landen, waardoor die weg gaat, zullen uit vrees zich daar vandaan houden, zodat ook niemand der terugkeerenden overlast, noch van mens, noch van dier zal ondervinden (Cap. 35). Het vertrek uit het midden der volken zal niet overhaast geschieden, maar wel onmiddellijk als het teken gegeven wordt. Dan zal God ze van alle kanten omringen (52:11 vlg.). Toch zullen er Israëlieten zijn, die niet zullen terugkeren. Dat zijn degenen, die van het geloof zijn afgefallen en de „afgodendienst“ niet willen laten varen (56:9). (Rasji laat dat slaan op de volken, die niet proseliet hebben willen worden en Kimchi verklaart het van Gog en Magog).

Aan de terugkeerenden zal vrije doortocht verleend worden door de landen, want de vorsten zullen zeggen: gaat door (62:10). Ten slotte is het alles een groot wonder. Het zal zijn, alsof een vrouw zonder smarten kinderen baart. Plotseling, zonder veel inspanning, zullen de Israëlieten samenkomen, uit alle hoeken der wereld! (66:7).

Ten opzichte van de kwestie van de tien stammen gaan de exegeten niet mee met Akiba. Bij 11:12: Hij zal de verdrevenen van Israël verzamelen en de verstrooiden uit Juda vergaderen, merkt Aben Ezra op: „Israël, de tien stammen, want Juda wordt afzonderlijk genoemd.“ En als er 49 :14 sprake is van Zion, dan zegt hij: „de vergadering van Israël“. Het koninkrijk der tien stammen zal wel niet weer worden opgericht, in tegenstelling met het koninkrijk van het huis van David (50:1), maar juist omdat hier genoemd wordt het koninkrijk van het huis van David, moet dit opgevat worden als het herstel van de oorspronkelijke rijkseenheid.

Zo denken ook Rasji en Kimchi er over. Immers bij 11:11 zegt Rasji „ten tweeden male: zoals hij hen uit Egypte kocht, toen hun verlossing zuiver was, zonder enige dienstbaarheid; maar de bevrijding tijdens de tweeden tempel wordt door dit getal niet

aangeduid, want zij waren aan Cyrus onderworpen." Daarmee wil Rasji dus zeggen, dat Jesaja hier doelt op de laatste verlossing, wanneer dus, zoals uit Egypte, het ganse volk verlost zal worden. Kimchi spreekt dat duidelijk uit: „en de verzameling uit deze ballingschap zal zijn de tweede na Egypte, omdat ze dan weer allen zullen uitgaan. En aldus zullen allen uitgaan bij de vergadering van deze ballingschap." Het verschil met de tweede ballingschap is, dat toen de tien stammen niet werden vergaderd (cf. Kimchi, Micha 5:3, Joël 3:1).

Die tien stammen zijn wel een tijd lang verloren geweest. De scheiding die reeds vroeger plaats greep, werkt steeds door. In de Haggada komt een legende voor, welke verhaalt wat de oorzaak daarvan geweest is. Rasji en Kimchi zinspelen beiden daarop. Rasji 27 :13: „daar de Israëlieten verspreid waren, ver van hun land verwijderd bij de rivier Sabbathinum, daarom noemt hij hen de verlorenen." R. 28:1: „de dronkenen van Efraïm: die zich bedronken hebben aan de voortreffelijke wijn van de provincie Prugiatha, zoals gezegd wordt: de wateren van Diomasit en de wijn van Prugiatha hebben de tien stammen afgesneden." En Kimchi 28: 1: „Onze rabbijnen zeiden: de wijn van Prugiatha en de wateren van Dormaskiet hebben de tien stammen uit Israël afgesneden."

A. Neubauer, *La géographie du Talmud* (1868), p. 315 geeft een verklaring van deze plaatsen. Damascus, een paradijs genoemd (Erub. 19a) „als het paradijs tussen vier rivieren moet liggen, dan is het Damascus, un pays bien cultivé et bien arrosé, qui produisait probablement de bon vin. Le Talmud dit (Tal. de Bab., Sabbath 147b) „Le vin Phrygiën et les bains de ce pays ont séparé les dix tribus de leurs frères". Ce passage est certainement légendaire, néanmoins le vin de la Phrygie lui-même n'est pas une légende. Les habitants de ce pays sont réputés luxurieux et efféminés: on trouvait à Hierapolis, ainsi que dans d'autres endroits de la Phrygie, des bains célèbres. L'existence de communautés juives en Phrygie est suffisamment établie. Josèphe parle de deux mille Juifs transportés dans ce pays par Antiochus le Grand. Nous avons déjà vu que les Juifs en Asie Mineure, étrangers à la civilisation hellénique d'Alexandrie et ne possédant pas la connaissance de la langue hébraïque, se sont convertis au christianisme, bien plus facilement que leurs frères de Palestine ou d'Egypte. Le Talmud, en parlant des dix tribus en Phrygie, qui se détachaient des autres Juifs, fait peut-être allusion à ces convertis, fort nombreux dans ce pays."

En wat de rivier Sabbathinum of Sumbatyon betreft, deze moet zijn in de buurt van de Libanon. Neubauer l.c. 299, No. 8 „ce fleuve joue une rôle légendaire dans l'Agadah; on croit les dix tribus établis sur ses rives." De legende in de Midrasch zegt (Beresj. Rabba c. 2), dat het water van deze rivier gedurende zes dagen van de week snel voort stroomt, maar op de Sabbath stilstaat. Josephus zegt het omgekeerde: dat ze zes dagen stilstaan. (Bel. Jud. VII, 1) Robinson (Phys. géogr., p. 327) identificeert deze rivier met de Nahr-el-Arus (Neubauer, p. 33). Cf. ook Bousset, 273.

Kimchi geeft wel toe, dat de ballingschap der tien stammen het langst kan duren:50:1: „wij kunnen het ook aldus verklaren, dat de tien stammen niet terugkeren uit Babel, maar dat ze ook verder, nadat ze in de ballingschap gegaan zijn, niet zullen uitgaan uit

de plaats hunner ballingschap en dat voor hen de ballingschap zeer lang zal duren." Maar dan verder toe> ook weer: „wanneer gij (Juda) terugkeert, zal ook aldus terugkeren de rest der stammen, want David zal over gans Israël heersen" (Ezech. 37:19). Cf. 63:17, Joël 3 :1, 18, 19.

De vraag, die nu beantwoord moet worden, is: zal het heil alleen voor Israël zijn? Staat men op universalistisch standpunt of niet? Is de verwachting exclusief nationaal? Het antwoord, dat de Talmud geeft, is eigenaardig.

Daar heet het Jebamoth 24b: „In de Messiaanse tijd neemt men geen proselieten op. Evenzo heeft men ook geen proselieten opgenomen in de tijd van David en Salomo." In dit verband wordt Jes. 54 :15 geciteerd: zie, zij zullen zich zekerlijk vergaderen, doch niet uit Mij en aldus verklaard: „laat een proseliet zich bekeren, terwijl Ik niet met u ben. Alleen degene, die zich reeds tot u bekeerd heeft, laat die bij u wonen."

Kimchi zegt bij deze plaats: „dat zijn de volkeren, die zich tegen u vergaderen zullen en dat zijn Gog en Magog; niet op mijn bevel en niet is die verzameling uit Mij!" Rasji vertaalt anders en verklaart ook aldus: „hij zal zekerlijk vrezen, maar niet voor mij: zie, zekerlijk zal het besluit der rampen vrezen hij met wie ik niet ben, dat is Ezau. Wie zich tegen u vergaderen zal ten oorlog of zich tegen u verheft. Onze rabbijnen verklaren echter dezen tekst van de gerim, de proselieten, omdat ze geen proselieten in de dagen van de Messias ontvangen. Echter, ook volgens de letterlijke betekenis van de tekst komt dat uit; al wie proselieten zijn in uw vernedering, zij zullen ook bij u wonen in uw rijkdom." Aben Ezra: „de bedoeling van het ganse vers is: is het mogelijk dat er een verbinding zou gemaakt worden zonder mijn toestemming? Hier wordt gezinspeeld op het verbond van Gog en Magog. Degene, die nu uw bondgenoot is, zal dan uw vijand worden en zal vallen, aldus R. Jonah. Ik neem goer jagoor in zijn gewone betekenis en verklaar het vers aldus: zal daar een vreemdeling met u in uw land kunnen wonen? Hij, die met u in mijn land wil wonen, moet zich aan u overgeven".

Daaruit blijkt dus wel dat R. en A. E. in hun uitleg van deze plaats zich bewegen op de traditionele lijn. In ieder geval is duidelijk, dat ze vrezen voor proselieten-opname in dagen van voorspoed, omdat er dan geen zuivere motieven zullen zijn. Daarom zegt ook Gerim 1:7: „wie zich niet in de Naam Gods bekeert (dus uit innerlijke overtuiging) is geen proselyt."

De Tannaïten hadden geen principiële bezwaren tegen de proselieten, maar ze zagen wel grote moeilijkheden, immers ze leren de Wet niet zou spoedig!, Niddah 13b staat zelfs: „Proselieten zijn voor Israël even schadelijk als de melaatsheid" en „ook vertragen de proselieten de komst van de Messias". Die gedachten hebben onze commentatoren niet overgenomen!

Evenwel lezen we in MATTHEUS. 23 :15, dat de Farizeeën land en zee doorreisden om een proseliet te maken. Daar was dus wel zendingsdrang. Men moest echter oppassen. En wanneer dat gold voor de tegenwoordigen tijd, dan vooral voor de Messiaanse tijd. Het zal dan trouwens ook wel blijken, want de halven zullen bij het naderen van Gog en

Magog wel op de vlucht gaan (Abodah Zarah 3b). Maar vele heidenen zullen zich bekeren en in het midden van Israël wonen om God te dienen (Klaussner, 80 ff.).

Er is in de rabbijnse literatuur tweërlei houding op te merken. Een vijandige, vooral bij de apocalypsen (cf. Bousset, 268) en een vriendelijke. Dat hangt ook al af van de tijd, waarin men schrijft of spreekt en of men zich aansluit bij de profetieën, die eensdeels particularistisch, anderdeels weer universalistisch zijn. (Kaufm. Kohier (312) zoekt het verschil in Halacha (vijandig) en Haggada (ruim). Hierin was men het wel eens, dat de heidenen in politiek opzicht aan Israël onderworpen en schatplichtig zouden zijn. Over het algemeen overheerst het particularisme. Het politieke, zowel als het religieuze middelpunt is Palestina. Daar zal het goed zijn. Het moderne Jodendom zet de poorten der gerechtigheid wijd open (K. K., 313). Strack u. B., III, 144; Greenstone, 73, 98-99).

Onze commentatoren wijken van deze traditie niet af.

Kimchi 11:9: alle volken zullen de Messias zoeken en achter hem gaan om te doen wat hij beveelt en zij zullen allen naar hem luisteren en al de volken zullen hem verheerlijken en dienen. Dat zal dan zijn, als de Messias verschenen is. Vóór dien tijd zijn al de volken niet zou gewillig, hetgeen blijkt uit de oorlog, die onder aanvoering van Gog en Magog tegen Jeruzalem gevoerd worden zal. Dat blijkt wel uit K. 14:1: vele volken zullen zich te dien dage voegen tot de Heere en zij zullen al uwe broeders de Heere tot een offer brengen (vs. 2 en 18:7). Ook bij 24 :12-13 wordt hetzelfde opgemerkt. De overgeblevenen na de oorlog met Gog zullen zich bekeren. Dan zullen zij bekennen, dat zij allen als schapen hebben gedwaald, elk volk liep zijn eigen God na, maar nu zien wij: allen hebben gedwaald, terwijl Israël de waarheid heeft bezeten. „Er zal in de hele wereld vrede en voorspoed zijn, zelfs voor de heidenen" (Jes. 53:6, 11).

Aben Ezra: Israël zal eenmaal, ten tijde des heils, horen dat de heidenen bekennen dat ze op een dwaalweg waren, „omdat onze godsdienst vals is, kwam het (nl. het oordeel) op Israël, dat de waren godsdienst volgde" (53:4). De ware godsdienst zal voorspoedig zijn, alle natiën zullen dien aannemen (vs. 10). (A. E. Zach. 13: 9.)

Dat alles zal zijn aan het einde, maar voordat de Messias is gekomen, als Israël naar zijn land zal terugkeren, zullen velen zich bij hen voegen. Want „de rechtvaardige Israëlieten en de proselieten zullen terugkeren, doch degenen, die volharden in de dienst der afgoden, zullen niet terugkeren". En nu beveelt God de afgodische volken om te komen verslinden de goddelozen van Israël (56:9). Daarna zullen alle natiën de goddelijke Wet aanvaarden (54:5).

Rasji: 11:10: de volken zullen zich tot de Messias vergaderen! Maar vóór dien tijd zullen de Israëlieten uitspruiten te midden der volken, „door middel van de proselieten, die zij zich toevoegen" (44:4). Er zullen ook verschillende soorten proselieten zijn (44:5): „Deze zal zeggen: Ik ben des Heren: dat zijn de volmaakt rechtvaardigen; en die zal zich noemen met de naam van Jacob: dat zijn de kleinen, de zonen der goddelozen; en die zal met zijn hand schrijven: dat zijn degenen die berouw hebben; en zich toenemen met de naam Israël's: dat zijn de proselieten. Dat wordt geleerd in Aboth van Rabbi Nathan". Dat is omstr. 130 n. Chr. In Mechilta 95b en parallele plaatsen wordt gezegd, dat

degene, die met zijn hand zal schrijven enz., bedoelt de zondaren die tot God terugkeren van hun verkeerde wegen, terwijl de woorden: en zich toenoemen met de naam van Israël verklaard wordt van de proselieten, die de heidense wereld verlaten en zich bij Israël voegen.

Ook. Jes. 53 verklaart Rasji van het in ballingschap verkerende Israël, waarvan de heidenen bekennen, dat het voor hen geleden heeft, waaruit dus blijkt, dat de heidenen in ieder geval erkennen, dat zij gedwaald hebben en Israël op de goeden weg was. Dan zullen ook eenmaal de proselieten in de tempel te Jeruzalem hun bedehuis zien (56:7). Want die proselieten zullen bij Israël gerekend worden, terwijl de heidenen, die zich niet hebben willen bekeren, in de grotere volkerenslag zullen gedood worden (56 :8, 9).

Ten slotte nog Jes. 66: 21 (zie ook Kimchi ad locum!): uit de volkeren die hen zullen aanbrengen en ook uit hen, die aangebracht zullen worden, zal ik priesters en levieten aannemen. Dat zou wel een heel nieuwe gedachte zijn, die wij nog nergens hebben gevonden. Wanneer wij echter vergelijken wat Rasji zegt bij Psalm 87:6, dan blijkt wel, dat hier niet bedoeld is, dat nietIsraëlieten priesters en levieten zouden worden. Immers daar staat „in de toekomst, wanneer de Heilige Gezegende de natiën der koningen van deze wereld zal opschrijven tot verwerping, dan zal hij de Israëlieten, die onder hen waren opgeslokt en door hen verdrukt, tellen en hen uit hun midden uitvoeren en hij zal zeggen: die is geboren uit hen die tot Zion behoren en hen zal God zich uitkiezen en dat is het wat Jesaja zegt: ook uit hen zal ik mij nemen priesters en levieten, die niet (als zodanig) bekend zijn. Maar bij mij zijn zij bekend, zegt de Heer. En waar zegt hij dat? Deut. 29:29: de dingen die verborgen zijn, die zijn bij de Heer, onzen God," (R. Zach. 13:4.) Uit de verstrooide en teruggebrachte Israëlieten zal God zich dus priesters en levieten uitkiezen. Daaruit blijkt, dus, dat dan de tempeldienst ook weer hersteld zal worden!

Als eindelijk de verstrooiden Israël's en de proselieten naar Palestina teruggekeerd zullen zijn en in Jeruzalem aangekomen, hoe is dan verder de ontwikkeling der dingen? Het Messiaanse tijdperk is wel begonnen, maar nog niet gevestigd. De verwarringen en „smarten" hebben reeds de komst van de Messias aangekondigd, maar nog is het einde niet! In Palestina zelf komt nog een tijd van groten nood, omdat de volkeren optrekken naar Jeruzalem. De traditionele opvattingen van dezen Messiaanse krijg zijn niet alle gelijk. Maar de oorsprong der tradities is steeds Ezech. 38-39. De namen Gog en Magog komen in de rabbijnse geschriften z66 vaak voor, dat we niet bepaalde citaten behoeven aan te voeren. Men vindt ze zeer uitvoerig bij Strack und Billerbeck, III, 831 ff.

Gog en Magog verschijnen als een collectieve anti-messias. Soms wordt Gog alleen genoemd en verschijnt ten tijde van de Messias ben Jozef, dus vóór de dagen van de Messias ben David. Ook laat men hem ten tijde van ben David komen en ook nog wel na de Messiaanse tijd en vlak vóór het wereldgericht! De tegenstanders van de Messias zijn de Romeinen, en Gog en Magog de tegenstanders van God. Volgens de rabbijnen is het de geest van hoogmoed en opstand die Gog en Magog aandrijft. (Bij Ezech. is het meer de hebzucht! 38:10). Omdat de getallenwaarde van de namen Gog en Magog precies zeventig is, zegt men dat Gog 70 volkeren meeneemt. Die oorlog duurt zeven

jaar. Andere plaatsen zeggen weer dat hij driemaal komen zal. De plaats, waar hij de nederlaag lijdt, is Jeruzalem of de vlakte van Jericho of ook „in het Zuiden“. Als overwinnaar wordt meestal God zelf genoemd, maar ook dikwijls Messias ben Jozef, terwijl ben David ten slotte de eindbeslissing brengt! R. Akiba zegt: Edujoth, II, 10: „het strafgericht over Gog en Magog duurt twaalf maanden.“ Hij wordt dan door tien plagen getroffen. Een duidelijke parallel dus met de verlossing uit Egypte. Maar de talrijke en machtige vijanden zullen vóór hun nederlaag de uit de verstrooiing teruggekeerde Joden zulk een schrik aanjagen, dat ze na de redding niet eens meer zullen denken aan de verlossing uit Egypte. Want deze redding zal hun veel wonderlijker schijnen dan de eerste. Het gaat er mee, zoals iemand die onderweg een wolf tegenkwam (de parabel is van Simeon ben Jochai). Toen hij gered werd, vertelde hij later altijd de geschiedenis met de wolf. Toen kwam hem echter een leeuw tegemoet, en nadat hij ook daaraan ontkomen was, liet hij de geschiedenis met de wolf rusten en vertelde sedert dien altijd de geschiedenis met de leeuw!

Na de nederlaag van Gog en Magog breekt eindelijk de rust aan van de eigenlijken messiaanse tijd, die duurt tot het aanbreken van de Olam habba!

Bij onze exegeten vinden we geen sluitend systeem. Reeds zagen wij bij de behandeling van Messias ben Jozef en ben David, dat ze ook de verschillende trekken van de traditie rustig naast elkaar staan laten.

B. v. wat betreft de volgorde van het optreden der personen. De hoofdzaak is hier, dat ze wel een zeer ruime plaats toekennen aan deze gebeurtenissen.

Kimchi 4 :2: Koning Messias (dus ben David) zal overwinnen in de oorlog met Gog en Magog en het land rustig en vredig maken! Dat zal geschieden als de ballingen zijn teruggekeerd. Dan zullen Gog en Magog en de volken, die met hen komen, Jeruzalem bijna onderwerpen, zodat de helft van de stad in ballingschap weer wegtrekt. Maar dan zal de Heere uitgaan en met die volken strijden (18:5). Hier strijdt dus niet de Messias, maar God zelf! Dat wordt ook gezegd bij 24:23, 33:3, 42 :12 en verder passim (cf. ook K. Zach. 13:7; Mi. 4 :14; Joël 2 :,29 vlg).

De hoofdstukken 22-27 worden geheel in dezen geest uitgelegd. Daar blijkt ook dat Edom een der volkeren is, die met Gog en Magog zullen optrekken. Met Edom wordt bedoeld het imperium romanum en de heerschappij der Christenen. Alle heerschappij op aarde zal ineenstorten en dat is een bewijs, dat het de uiteindelijke verlossing zal zijn (26 :17). Er zal dan ook geen ballingschap meer zijn (54:9) en geen verderver (49:17-19). De rijkdom der volkeren zal Israël ten deel vallen als een beloning dat Israël ter wille van de volkeren geleden heeft (53 :12, 54 :15).

De benauwdheid zal in die dagen in Palestina zou groot zijn, dat de Israëlieten, ofschoon ze teruggekeerd zijn en menen dat de tijd der verlossing is aangebroken, toch nog weer zullen zeggen: dat de verlosser niet komt, daar immers de volken der wereld zijn gekomen! Maar als God die volken dan richt met bloed en pest, en regen en hagel neergiet, dan zullen ze zeggen dat de Verlosser tot Zion komt in waarheid (59:20). En zou zal Zion in werkelijkheid tot de geboorte komen in de oorlog met Gog en Magog! (65:9). Dat zal zijn in de tijd van het Loofhutfest (66:23). Ten slotte moet Gog en

Magog als één geheel beschouwd worden en dat is dan het vierde koninkrijk uit Daniël (66 :17). In het dal Josaphat zullen de dode lichamen uit de oorlog van Gog en Magog liggen en verderven (66: 24). Bij Kimchi komt nog deze bijzonderheid voor, dat Moab als gids zal dienen voor Gog en Magog, wanneer die naar Jeruzalem willen trekken (20:2, ook A. E. 25:10).

Rasji trekt een parallel tussen het lot van Sanherib en Gog en Magog: ze zullen gans en al te niet worden (17 :14). Uit het Oosten zullen die volken komen en Edom is daar ook bij. Maar voordat ze hun doel bereikt hebben om Israël nl. te verderven, zullen zij door God vernietigd worden. De koningen en vorsten en heersers van Ezau en Gog en hun legers en degenen, die hun hulp brengen, zullen gedood worden. En de lijken zullen zomer en winter blijven liggen (18:1-6). Volgens de traditie zal Israël zijn vijanden beroven en in het bezit gesteld worden van hun rijkdom (23 :18). Een duidelijke parallel dus weer met de verlossing uit Egypte. Maar het gejuich zal groter zijn, omdat de verlossing groter zal zijn (24:14). Want de paleizen der heidenen zullen verwoest worden (25:2), zodat aan haan heerschappij een einde zal komen. Edom (Rome) zal zelfs geheel verlaten zijn van haar inwoners; daar zal Efraïm ongestoord heersen (27:10). Dat Rome verwoest zal worden, komt telkens terug, b.v. 34:5 en 65 25. Het gericht over de volkeren zal zeer vreselijk zijn en na hun dood zullen zij tot afgrijzen wezen (66 :18). Aben Ezra verklaart de hoofdstukken 24-27 geheel van Gog en Magog. Ook daar treffen we de gedachte, dat Moab de vijanden van Israël zal komen helpen (25:10). Ook 34 moet van deze gebeurtenis verstaan worden. En daar blijkt, dat de strijd zich niet alleen beperkt tot de aarde, maar dat ook de hemelse machten mee strijden. Vooral, ja eigenlijk uitsluitend, wordt Rome (Edom) getroffen (34 :16). Dat met Edom wel Rome wordt bedoeld, blijkt duidelijk uit 63:1, de enige plaats, die waarschijnlijk niet door vrees voor de censor heeft geleden. Het oordeel zal dus niet alleen gaan over het imperium romanum, zoals men dat in de talmoedische periode geloofde, maar speciaal tegen de christelijken godsdienst van de Middeleeuwen. Want de godsdienst van Edom, de christelijke dus, zal onderworpen worden aan de joodse (63:3). Gezien dus het milieu waarin onze commentaren geschreven zijn, kunnen we vaststellen, dat een vast bestanddeel hunner messiaanse verwachtingen is, dat Israël zal zegevieren, politiek zowel als religieus, over al de volken met name over de christenen!

Dit zou nog duidelijker blijken, indien wij de oorspronkelijke tekst zouden kunnen vaststellen. Daar voor mij de handschriften onbereikbaar waren, zal ik met deze resultaten tevreden moeten zijn, hoewel ik op gezag van anderen allerlei emendaties en uitlatingen uit de tekst moet aannemen. Zie daarvoor het laatste hoofdstuk.

Maar verder dan deze aanduiding hebben onze commentatoren nu ook niet durven gaan. Althans de naam van Armilus vinden wij niet bij hen. In de midrasjlitteratuur der Middeleeuwen speelt deze een grote rol. Vooral Othot Hamesjich (2, 60, 16). Deze zou nl. de grote antimessias zijn, die ten slotte tegen Jeruzalem zou optrekken. Dat hij geboren zou zijn uit een in Rome zich bevindend marmeren beeld van een maagd, wijst er duidelijk op, dat met hem de christelijke messias bedoeld wordt. Die het dus moet verliezen tegen de joodse. Maar die midrasj hebben onze commentaren laten rusten,

hoewel bij Jes. 11:4 de Targum deze naam noemt; tenzij de interpolatie, die Dalman hier aanneemt, (Aram. Dialektproben in Monatschr. für Geschichte und Wissensch. des Judentums, 1897, S. 328), van zeer later datum is.

Het is wel in te denken, dat in de voor de Joden zo ongunstige tijden als de Middeleeuwen, de houding tegenover de Christenen van dien aard is, dat ze de ondergang van hun vijanden verwachten of wensen. Het moet ons alleen maar verwonderen, dat ze alles zo hebben kunnen dragen. Toch komt hier en daar de bitterheid wel door, en dat hij „zijn mond niet opendeed" lag toch wel meer aan de censor, dus aan de vrees, dan aan de inwendige berusting in hun lot.

Maimonides, die de Messiaanse verwachtingen, ontdaan van allerlei fantastische trekken samenvat, zegt dan ook in zijn twaalfde geloofsartikel, dat, indien de jood niet het eeuwige leven zal willen verliezen, hij zal moeten geloven, dat de Messias uit het huis van David zal komen en dat hij over de ganse aarde het vreedrijk zal vestigen. Noch ongeduld, noch bedrieglijke berekeningen van de Messiaanse tijd mogen dit geloof doen wankelen. De Messias is, niettegenstaande zijn hoogheid en wijsheid, een sterfelijk mens en slechts te beschouwen als de stichter van de nieuwe Davidische dynastie: „hij sterft en laat aan zijn zoon en deze weer aan zijn opvolger de troon." In natuur- en mensenleven vindt geen wezenlijke verandering plaats en allerlei beschrijvingen van een vreedrijk en dergelijke moeten figuurlijk opgevat worden. Vasthouden moet men aan de komst van Elia als vreedstichter en voorloper van de Messias en aan de groten beslissenden strijd met dein Gog en Magog belichaamde heidense wereldmacht. Daarna en daardoor zal de heerschappij van de Messias voorgoed bevestigd worden.

Deze vergeestelijkte opvatting van Maimonides vond veel tegenspraak. Toch is hij de autoriteit geworden. Hij houdt aan de persoonlijke Messias vast en daarin aan de nationale herstelling Israël's in Palestina. En de aan de traditie getrouwe joden zijn hem daarin gevolgd.

De veranderde verhouding ten opzichte van de andere volken en andere tijden brachten de moderne Joden tot een gewijzigde opvatting. Hij wil burger van de Staat zijn, waar hij woont en alleen door zijn godsdienst zich van zijn omgeving onderscheiden. Terugkeer naar Palestina en een eigen koning met een eigen nationaal bestaan verwerpt hij. „So errioben sich die Stimmführer des Reformjudentums einmütig gegen die Beibehaltung des Glaubens an einen persönlichen Messias in der Liturgie und der Lehre. Um so nachdrücklicher betonten sie die Hoffnung auf eine messianische Zeit allgemeiner Gotteserkenntnis

und Menschenliebe, die ja mit der Mission des dischen Volkes in engster Verbindung steht. Mit besonderer Bezugnahme auf die leidenden Gottesknecht Deutero-Jesajas ward nunmehr der Messiasstitel auf das Volk Israel übertragen: Israel der leidende Messias, soll am Ende der Zeiten zum sieggekrönten Völkermessias werden" (Kaufmann Kohler, 291).

Friedlander handhaaft in dezen meer de traditie. Van degenen, die de nationale verwachtingen verwerpen, zegt hij (J. R., 129) „Diese Theologen erklären entweder die

Lehre der Bibel und die Verheisungen der Gottesmanner fur unrichtig oder kennen sie gar nicht." Maar aan de anderen kant wil ook hij niet weten van enige gewelddadige actie om in het bezit van Palestina te komen. God zal zijn beloften vervullen op Zijn tijd en Israël heeft geduldig af te wachten, intussen arbeidende aan de nationale ontwikkeling der volken, in wier midden het woont. Wanneer hij spreekt over Gog en Magog, valt de nadruk op het oordeel, dat door die volken aan Israël zal worden voltrokken, als het zich niet bekeert, maar van een oordeel, dat aan die volken zal worden voltrokken, wordt niet gesproken. Daarin volgt hij Maimonides wel! Zodat wij kunnen vaststellen, dat onze exegeten dichter staan bij de midrasjtraditie, dan bij Maimonides en dat de nieuwere theologie zich meer aan Maimonides oriënteert!

HET MESSIAANSE RIJK.

Als de strijd met Gog en Magog beslist is, komt de wereldheerschappij aan de Messias. Rome en Jeruzalem kunnen niet naast elkaar regeren, zodat nu voorgoed aan het imperium romanum een einde gekomen is. Want na het Messiaanse rijk breekt de Olam Habba aan.

De grenzen van het land Israël strekken zich uit zover als aan Abraham reeds was beloofd. Het wordt in dertien delen verdeeld, daar ook de Messias een deel ontvangt. Hij regeert over Israël en de volken en zit als wereldrechter ten troon. Alles zal hem gehoorzaam zijn.

In de rabbijnse litteratuur vinden wij een tegenspraak wat betreft het voorkomen van zonde: nu eens wordt geleerd, dat Israël geheel rein zal zijn, dan weer, dat er toch nog zonde zal gevonden worden. Ja zelfs, dat Israël (Jeschurun) in de Messiaanse tijd vet geworden, achteruit slaat! Maar overigens overheerst de idee, dat de Messiaanse tijd vooral een schone gelegenheid zal bieden tot het bestuderen van de Torah. De Messias zal ook hier de hoogste autoriteit zijn. De jongere rabbijnse geschriften kennen de voorstelling, die in de oudere ontbreekt, dat het nieuwe Jeruzalem uit de hemel nederdaalt! De meer algemene gedachte is, dat het gebouwd zal worden door God zelf, of ook door de Messias. Alle afmetingen zullen in het onmetelijke worden uitgebreid. Ook de tempel zal in ongekende schoonheid verrijzen, terwijl het materiaal daarvoor uit de Gan Eden zal worden aangevoerd.

Hiermee in verband staat natuurlijk ook de wederinvoering van de offerdienst. Neemt men aan, dat er geen zonde meer zal zijn, dan zullen er alleen dankoffers gebracht worden. In het tegenovergestelde geval zal er de volledige dienst der verzoening plaats vinden.

In de dagen van de Messias zal Israël oneindige rijkdommen bezitten; alle schatten die de romeinse regering heeft verzameld, gaan over in het bezit van Israël.

De Messias zal volgens oude overlevering zes dingen herstellen het glanzen van het menselijk aangezicht, de hoogte van de menselijke leeftijd, de grote gestalte van de mensen, de vruchtbaarheid van de aarde, de vruchtbaarheid van de boomen en de heiligheid van de lichten des hemels. Later noemde men tien dingen: God zal de wereld verlichten, levend water stroomt uit Jeruzalem, booren dragen elke maand vrucht, alle verwoeste steden worden hersteld, Jeruzalem wordt van edelgesteente gebouwd, de koe en de beer zullen met elkaar weiden, de wilde dieren mogen Israël niet meer hinderen, er zal geen gewezen en zuchten meer zijn, de dood zal verdwenen zijn, geen angst en kommer meer, maar eeuwige vreugde en genot. Ten slotte nog het Messiaanse gastmaal, dat oorspronkelijk in de messiaanse tijd wordt gesteld, later in de

Gan Eden van de Olam Habba. Daar zal men smullen van de Leviathan en de Behemoth en de Ziz.

Het is duidelijk, dat men van het begin af de dagen van de Messias op één lijn heeft willen stellen met de toestand in het paradijs. (Strack und Billerbeck, IV, 810 ff. en 8,80-968; Drummond, 345; Edersheim, II, 437 ff.; Klaussner, 104 ff.).

Dezelfde trekken vinden we ook bij onze exegeten. Zelfs Aben Ezra is hier in overeenstemming met de midrasj en heeft ook andere dan enkel nuchtere beschouwingen.

De dagen van de Messias zullen zich daardoor onderscheiden, dat er nooit meer oorlog zal zijn. De tempelberg zal het middelpunt der wereld zijn en de Messias de rechter der aarde (2 :1-4). Hij zal getuigen, dat er geen andere koning is dan God, maar zelf zal hij degene zijn, die zijn bevelen laat uitgaan naar de volkeren (55: 4). In Israël zal hij het koningschap van David herstellen (60 :l, 62:5, cf. 11:13). Alle natiën zullen de Messias onderworpen zijn (11:10). En er zal vreugde zijn door Israël (44:23). De volkeren zullen de waren godsdienst, nl. dien van Israël, aannemen; ja, Israël zal zelfs voor de volkeren tot God bidden en het zal hen onderwijzen in de Wet. Daarvoor zal het beloond worden met een deel van de door van vele natiën (53 :10, 11, 54:5-16).

De Israëlieten zullen de muren van Jeruzalem niet bouwen, zelfs de tempel niet, dat zullen andere volken doen (60:10), een werk, dat in de vroegere litteratuur door God of door de Messias zou geschieden. Wel blijkt hieruit, dat de tempel er weer zal komen. En indien de heidenen het dan niet zullen doen met hun eigen handen, in ieder geval zullen zij de tempel in dien zin bouwen, dat zij hun geld aan Israël, in de vorm van buit of belasting, zullen opbrengen (61:11). De tempeldienst zal dus ook hersteld worden en daarmee in verband de inachtneming van de Wet, waardoor men nieuw leven zal ontvangen van de Messias (55:3). Verder zullen de steden en dorpen hersteld worden (54 :2) en het koninkrijk zal voor altijd zijn, het toekomstige geluk zal altijd duren! (54:8). Ook zal Israël niet vallen in de fout van de natiën en niemand verdrukken, want het zal recht doen aan allen (54 :14). De volkeren zullen opgaan naar Jeruzalem om het tempelfeest te vieren (61:9).

Wat de toestand der mensen betreft, God zal een nieuwe atmosfeer scheppen, zodat de mensen gezond zullen zijn en lang leven. Ook de productieve kracht der aarde zal vermeerderd worden, zodat het zal zijn, alsof die nieuw was. En dat zal zijn voor een lange periode, want ten slotte zullen de mensen wel sterven. De levensduur zal even lang zijn als in de dagen van Adam tot Noach. Als men honderd jaar zal zijn, dan is men feitelijk nog maar een jongeling en nog niet gekomen tot de volle verstandelijke ontwikkeling, zodat men dan ook nog niet geheel verantwoordelijk is voor zijn daden (65 :17 vlg.).

Uit 65:20 volgt, dat in de Messiaanse periode ook nog gezondigd wordt, zodat natuurlijk ook moet gedacht worden aan het herstel der offers!

Kinderen zullen niet sterven (60:23). Wilde dieren zullen geen kwaad meer doen, al behouden ze hun natuurlijke verscheurenden aard (65: 23). Maar al die dingen hebben

alleen betrekking op het land Palestina, omdat er staat: op de gansen berg mijner heiligheid! (vs. 25).

Gegeven nu het feit, dat de mensen wel een lang leven zullen hebben, maar ten slotte toch zullen sterven en de Messias nergens goddelijke eigenschappen worden toegeschreven, moeten we dus afleiden uit de voorstelling van Aben Ezra, dat ook de Messias eenmaal zal sterven. En dit is volkomen in overeenstemming met de gehele joodse opvatting van alle eeuwen. Zelfs in de Zohar, het kabbalistisch werk, dat op het einde van de twaalfde eeuw door Mozes de Leon is uitgegeven, waar de Messias een bijna goddelijk karakter heeft aangenomen, is dat niet anders. Daar wordt wel de preëxistentie van de Messias geleerd, maar dat houdt verband met de opvatting, dat de ziel niet is een creatie, maar een emanatie van God en dat het hoogtepunt van de menselijke ontwikkeling zal zijn bereikt, als de ziel weer verenigd zal worden met haar bron, de goddelijke ziel.

Rasji heeft ook de opvatting, dat Israël zal heersen en zijn koning het recht zal oefenen (42:3-5). Over de gehele aarde zal de kennis van God zijn en de vorsten der volken zullen lager staan, dan de vorst Israël's (65: 16 vlg.). Allen, die omlopen en zich ellendig gevoelen, zullen door God zelf vertroost en versterkt worden en zij zullen tot de Wet en de profeten wederkeren (41 :17-18).

Overigens geeft Rasji weinig bijzonders en sluit hij zich aan bij de traditie.

Kimchi is weer wat uitvoeriger.

Uit 1:26 moet men opmaken, dat Kimchi het Messiaanse rijk zich voorstelt zonder zonde, wat niet volgens de traditie is (zie boven) en wat ook niet overeenkomt met 65 :20, waar wel van zondaren in het Messiaanse tijdperk wordt gesproken. Tenzij Kimchi mocht bedoelen, dat geen ontucht en leugen, maar wel andere zonden gedaan zullen worden, wat toch niet waarschijnlijk is, vinden we dus een tegenspraak op dit punt. Bovendien, ook volgens Kimchi zal de tempel herbouwd worden en wel door de heidenen (60 :11, 64:10) en wanneer er nog vloek mogelijk zal zijn (65:20), dan zal er ook behoefte blijven bestaan aan de offerdienst. De Torah zal weer het voorwerp van aller verlangen zijn (55:1) en, in verband daarmee, wordt nu weer gezegd, dat ze zonder zonde zullen zijn, rein van alle overtreding (59:21), immers zij zullen zich bekeren met een volkomen bekering! (59:20). Vergel. ook Joël 2:28: „Gij zult niet meer zondigen” Die twee voorstellingen blijven dus ook hier (als in de traditie) onverzoend naast elkaar staan!

Als de Messias ben David Gog en Magog overwonnen zal hebben, zal er vrede zijn (4:2, 24 :12). Dan zullen alle volken komen om God te dienen, terwijl de Messias zal heersen in gerechtigheid (2:2-4), er zal geen benauwdheid op de gehele wereld meer zijn, want de oorlogen hebben opgehouden (30:26). Al de volkeren hebben dan hun afgoden verlaten en dienen de waren God (45:23, 65 :15) en zullen alzo door Israël behouden worden (49:6). Ook zal er daardoor vrede tussen hen zijn (49:4, 51:4, 65 :15). Jeruzalems poorten zullen dan ook dag en nacht openstaan (60 :11, 18) en het volk zal niet meer uit Palestina verdreven worden (60:21), terwijl allen zullen bekennen, dat hun

voorspoed groter is dan al de voorspoed der wereld (61:11). Want, ofschoon er vrede zal zijn op de ganse wereld, Jeruzalem zal toch het middelpunt wezen en daar vooral zal het goede zijn, want daar zullen de mensen lang leven en Gods welbehagen doen. Het zal daar een ideale toestand zijn. De natuurlijke dood zal niet komen dan na lange jaren. De mensen zullen driehonderd en vijfhonderd en meer jaren tellen (65 :17 vlg.). Zo zal het „in de toekomstige eeuw" voor Israël zijn! (Hier dus ook de verwarring tussen de dagen van de Messias en de toekomstige eeuw!) De mensen zullen niet zien, dat hun kinderen sterven, zij zullen ze allen overleven (vs. 22, 23). Dit zal alleen het voorrecht zijn van de Israëlieten!

De profetie zal tot Israël terugkeren, nog meer dan het geweest is! Want in hen allen zal de geest der profetie zijn (52:8). Dat wordt nader uitgewerkt bij Joël 2:28. In Israël zal God op allerlei vlees, van eiken leeftijd, zijn geest uitgieten. Er zullen verschillende trappen van profetische bekwaamheid zijn „zodat misschien één bij hen zal zijn, zo groot als Mozes!"

HET VERZWIJGEN DER MESSIAANSE EXEGESE. DE CENSUUR.

Het moet wel telkens opvallen, dat de rabbijnen lang niet altijd de teksten, die volgens de traditie Messiaans werden opgevat, aldus hebben verklaard. Nu eens gaan ze die opvattingen stilzwijgend voorbij, alsof ze nergens van weten, dan weer polemiseren ze. Wanneer we nu vragen, waarom men aldus handelt, krijgen we van Rasji een ondubbelzinnig antwoord bij Psalm 2. Daar zegt hij nl. dit: „Onze geleerden hebben dezen Psalm van de koning Messias verklaard, maar overeenkomstig de letterlijke betekenis en om de Minim (kettters) te kunnen weerleggen, is het beter, hem van David zelf te verklaren.

M.a.w. om de christenen hun argumenten te ontnemen aangaande de goddelijke natuur van Christus.

Nu komen de gecursiveerde woorden niet in alle uitgaven voor.

In Psalm 21: 1 staan deze woorden wel in de uitgave, die Breithaupt heeft, maar ontbreken ze daarentegen bij Psalm 2. In de Amsterdamse uitgave worden ze op geen van beide plaatsen gevonden (zie Pocock, 318 vlg.).

Kimchi is oorspronkelijk, volgens Pocock, bij Jes. 2 :18 uitvoeriger geweest, waar hij ook de christenen tot de afgodendienaars rekende, omdat ze een beeld van Jezus van goud of zilver vereren.

Pocock construeert de tekst van een handschrift, dat ten grondslag heeft gelegen aan de Bazelsche en Venetiaanse edities, waarin een zinsnede voorkomt, die niet gevonden wordt in de Amsterdamse. Deze nl.: (na: toch zijn er in het Oosten nog wel afgodendienaars) „en bovendien moeten ook veroordeeld worden omdat ze zich buigen en het beeld aanbidden". Hij doet het dan aldus; dat hij invult: „de Christenen" en „van Jezus van Nazareth".

Zo moet Kimchi bij Jes. 7 :14 weerlegd hebben de mening van de „kettters", die in het teken willen zien de geboorte van Jezus.

En bij Jes. 34:1 heet de tekst van Kimchi geluid te hebben „deze parasja handelt van de toekomst, nl. over de verwoesting van Rome; daarna handelt zij over de verlossing Israël's tot: en het geschiedde omdat Bozra een grote stad was in het land Edom. Want

de meeste Romeinse koningen waren Edomieten, het geloof van de Nazarener hebbende, hoewel met hen andere volken vermengd zijn en de koning Caesar was een Edomiet, eveneens allen, die na hem over Rome hebben geregeerd, en zo zegt de profeet Jeremia en hij zal uwe zonden ontdekken. Zie, wanneer het land Edom, dat is: Rome verwoest zal worden, zullen de Israëlieten uit die ballingschap uitgaan, zodat ze niet meer in ballingschap zullen gaan. En hij noemt voortkomt: en hij zegt: over alle volken, want het koninkrijk der Israëlieten zal in dien tijd ook verwoest worden: de meeste volken zijn toch onder de heerschappij van Edom en Ismaël verdeeld, want de toorn," enz.

Zo Jes. 49 na vers 6: „tot de Christenen, die deze teksten van de gekruisigde verklaren, zeggende, dat hij een licht zal zijn voor de heidenen, omdat hij de ogen der volkeren verlicht zal hebben tot aan het einde der aarde, moet ge zeggen: indien hij God geweest is, dan is hij geen knecht, immers, wanneer hij zegt mijn God is mijn kracht geweest, dan had hij geen kracht van zich zelve; en als dat zo is, dan is hij niet God en hoe heeft hij de ogen der heidenen verlicht door zijn geloof, tot aan het einde der aarde, daar toch het grootste gedeelte der volken zijn geloof niet heeft aangenomen. Want de Israëlieten en Mohammedanen hebben het niet aangenomen."

En een ander heeft nog: „en waarmee heeft hij hun ogen verlicht? En wederom, wat betreft dat hij zegt, dat God zijn kracht is geweest, om hemzelf uit de handen der vijanden te redden, „hij is immers niet bevrijd! En niet is hij bewaard voor de hand zijner vijanden, die zijn ziel hebben gezocht en hem kwalijk hebben behandeld!"

Jes. 53 aan het einde (in de Bazelsche (beide) en de nieuwere Venetiaanse editie) „het kan ook verklaard worden van de tijd der verlossing en dan is de verklaring, zoals wij gegeven hebben en hij zal hun ongerechtigheden dragen: (hiaat gerestaureerd uit HSS en editio Pisaurensi): „zeg tot de Christenen, die dit van de gekruisigde verklaren: hoe heeft hij kunnen zeggen hij zal verstandelijk handelen, hij zal zeer verheven zijn, hij zal verhoogd en verheven zijn? Indien dit van het vlees gezegd wordt, is hij niet verhoogd geweest of hoog verheven, tenzij dan op het hout, waaraan ze hem hebben gehangen; indien van de godheid, die was van de beginne hoog en verheven!" enz.

Bij 63:1 staat in de Bombergiana: „over de toekomstige verwoesting van Edom" (zie A. E, t.p.), uit HSS en Pisaur. construeert Pocock: „de toekomstige verwoesting van Rome, want het rijk van Rome wordt bijgenaamd Edom, zoals wij verklaard hebben bij Jes. 34." En even verder: „omdat ik machtig ben om Israël te verlossen, want in de verwoesting van Rome ligt de verlossing van Israël."

Bij 66 :17 wordt zo gereconstrueerd: „de meeste uitleggers verklaren dit van de christenen, die zich met hun handen heiligen door het kruisteken, dat zij maken en ze noemen dat „vervloekte" (=profaan) teken santecroix."

Ibidem wordt voor „de Perzen" in andere edities en MSS gelezen: „Ismaëlieten, die verfoeisel en muizen eten." Anderen „die zwijnenvlees eten en dat zijn de christenen, want de Ismaëlieten eten geen zwijnenvlees." En dan moet er nog aan toegevoegd worden: „de christenen en Ismaëlieten zullen tegelijk in de oorlog met Gog en Magog verteerd worden. Want deze twee rijken zijn heden de machtigste in de wereld."

Obadja 1 moet worden: „wat de profeten hebben gezegd van de verwoesting van Edom in de laatste tijden, dat hebben ze van Rome gezegd, zoals we verklaard hebben bij Jesaja: nadert gij volken.”

Micha 5:2 aldus: „want er ligt een grote tijdsruimte tussen David en de Messias. En wat de dwalenden betreft, die zeggen, dat deze tekst van Jezus spreekt en aanvoeren, dat hij toch in Bethlehem geboren is en dat hij God is, die vanouds was, van de dagen der eeuwigheid, dan moeten wij hun antwoorden, dat Jezus niet geheerst heeft in Israël, maar, dat zij over hem geheerst hebben en hem hebben gekruisigd.”

Zo Zach. 1:20: „want het koninkrijk van Babel zal door de hand der Perzen vallen, en het koninkrijk van Perzië door de hand der Grieken en Griekenland zal vallen door de hand der Romeinen en Rome zal vallen door de hand Israël's.”

Dat er gedeelten uit de tekst van sommige edities en handschriften zijn uitgelaten, wordt ook bevestigd door Buxtorff, Lexicon, kol. 29 s.v. DAK.

Bij Num. 24 :19 tekent (volgens Buxtorff) Rasji aan: „die voorname stad van Edom, dat is Rome”. Volgens Breithaupt staan deze woorden in de beide, door hem geraadpleegde, HSS (in Erfurt, zie Breith. Pref. b2 en 1224). Ze zijn weer niet te vinden in de Bazelsche en Amsterd. ed.

Bij Klaagl. 4:22 is in sommige van de Targum ruimte opengelaten na de woorden D11K1 Hr11s (dochter van Edom), waar men dan invoegt: het goddeloze Rome. Buxtorff had zulk een exemplaar, waar die woorden door joodse hand waren ingevoegd. „Daarom hetgeen de profeten van Edoms verwoesting in de laatste dagen zeggen, dat verstaan ze van Rome en leggen het ook aldus uit.” Buxtorff heeft dus bij Obadja dezelfde tekst als Pocock. Maar in de laatste Venet., de Bazelsche en de Amsterd. edd. staan die woorden in de Targoem niet.

Jes. 66 :17: Buxtorff 30: „Rabbi Bechai in libro Rad Hakkemach fol. 20, 1, explicans Jes. 66 :17 (die zich heiligen en reinigen in de hoven achter één in het midden, etende zwijnenvlees en het verfoeisel en muizen tegelijk etende) scribit: die zich heiligen, dat zijn de Edomieten, die hun vingers heen en weer plegen te bewegen (dat is het kruisteken maken en daarmee zich heiligen, zoals Kimchi op deze plaats heeft; dat zijn degenen, die zich heiligen met hun handen door het kruisteken, dat ze maken). Die zich reinigen: dat zijn de Ismaëlieten, wier gewoonte het is dikwijls handen en voeten te wassen en het hele lichaam, maar niet hun hart, hetgeen het voornaamste is.

Etende zwijnenvlees, dat zijn de Edomieten. Verfoeisel en muizen tegelijk etende: de zaak is duidelijk, omdat wij verstrooid en aan hun macht onderworpen zijn, nl. der Ismaëlieten: toch is onze voornaamste ballingschap onder Edom, want hij heeft ons gedeporteerd en ons heiligdom verwoest. En hoewel de Israëlieten nu onder 70 volken zijn verstrooid, toch wordt deze onze ballingschap niet anders genoemd dan naar de goddeloze heerschappij van Edom.”

Wanneer wij nu de vraag stellen: waarom noemt men Rome eigenlijk Edom, dan krijgen we daarop een ondubbelzinnig antwoord. Buxtorff heeft dit: „R. A. Ezra zegt, Gen. 27: 40: En Rome, dat onze gevangenen vasthoudt, is uit het geslacht der Kittim. Want zo heeft de Targoem op Num. 24:24: de woorden: DV1D i rY1 (en schepen van de kust der

Kittim) verklaard: en torens worden uitgezonden door de Romeinen. En dat is het rijk van Griekenland, (want het Griekse en het Romeinse rijk wil hetzelfde zijn, zie op Gen. 10 bij het woord Kittim), zoals ik het uitgelegd heb bij Daniël 2:39 en er zijn weinig mensen geweest, die hebben geloofd in dien man, dien zij als God vereerd hebben. Toen Rome echter tot dat geloof gekomen was in de dagen van Constantijn, die de ganse wet of godsdienst heeft vernieuwd en in zijn vaandel het kruisbeeld heeft geplaatst door een Edomitisch priester, toen waren er in de wereld niet anders dan enkele Edomieten, die de nieuwen godsdienst hebben aangenomen en daarom wordt Rome genoemd het Edomietisch rijk." Anderen willen, dat de Romeinen Edomieten genoemd worden wegens Titus Vespasianus, die hun heiligdom verwoest heeft. Want, schrijven ze, Titus Vespasianus stamt van Ezau af, zoals Massecheth Chittim cap. 5 (ook Bes. Jacob fol. 31 col. 4) heeft: „De goddeloze, zoon des goddelozen, nakomeling van Ezau (dat is: Titus)," enz. Daar nu Vespasianus Romeins keizer was en het eerst de Joden aan de Romeinen heeft onderworpen en Rome de hoofdstad der Christenen is, daarom worden nu alle Romeinen en Christenen Edom en Edomieten genoemd. Kimchi, Joël 3 :19, heeft bij de woorden: „en Edom en Egypte zullen tot een verlaten woestijn zijn" volgens Buxtorffs lezing nog: „hij noemt Edom op deze plaats, om het Romeinse rijk aan te duiden. Zo deed Jes. in cap. 34, hetgeen van de verwoesting van Rome handelt, zoals we daar hebben uitgelegd."

Dit alles heb ik niet zelf kunnen controleren, daar mij de verschillende HSS en edities niet toegankelijk waren.

Als dit zo is, en wat reden zouden we hebben er aan te twifelen, dan blijkt wel heel duidelijk, dat de middeleeuwse joden verwachtten, dat de heerschappij der christenen en mohammedanen een einde zou nemen door Israël en dat de heerschappij van Israël daarvoor in de plaats zou komen, hetgeen dan tot groten zegen voor de gehele wereld zou zijn! Dat was ook de roeping van Israël. De Messias is middel, geen Middelaar en inderdaad zou men hier reeds de gedachte kunnen constateren, die in de moderne joodse litteratuur veel voorkomt, dat Israël de volkerenmessias zal zijn en dat niet het messianisme, maar het „missionisme" de hoofdzaak is.

Toch is niet te loochenen, dat de traditie en ook onze commentatoren aan de persoonlijke Messias een grote plaats inruimen!

Uit vrees voor de censor en ter wille van de polemiek met de christenen is veel uit de commentaren verwijderd of anders uitgelegd, dan men oorspronkelijk gewoon was!

SAMENVATTING.

De vraag, of de exegeten, wier commentaren we nu onderzocht hebben, nieuwe messiaanse ideeën hebben gegeven, moet ontkennend worden beantwoord. Behoudens een enkel trekje hebben zij de klassieke opvattingen behouden en uitgewerkt. Niet alleen de talmoedische, maar ook de apocalyptische kleuren, hoewel de laatste in mindere mate, hebben zij bij hun schildering gebruikt.

Zo is dan gebleken, dat ook hier de kern is: het geloof in een persoonlijke Messias, die komen zal op het einde van de ballingschap. Hij heeft geen reële preëxistentie, een ideële; geheel volgens de traditie. Hij is een gewoon mens, met buitengewone menselijke eigenschappen. Zijn voorloper is Elia, terwijl de bestrijding van de laatste vijanden, Gog en Magog, door de Messias ben Jozef wordt opgenomen. Messias ben David maakt een einde aan dezen strijd „met de geest zijns monds”.

Telkens blijkt het, dat van een vaststaand dogma geen sprake is. Er zijn hier beweegbare grenzen. De belangstelling van het Jodendom concentreert zich meer op de Torah dan op de geloofsleer.

Dat blijkt zowel bij de gedachten over Messias ben Jozef als bij die over 'olam habba en hazzeh.

Hoewel in de middeleeuwse midrasjim wel van de lijdenden Messias wordt gesproken, bij onze exegeten niet! Daar is telkens een scherpe polemiek tegen de christelijke opvattingen. Ter wille van de polemiek verklaren ze sommige Messiaanse plaatsen opzettelijk niet-messiaans. Rasji is hier van dubbelzinnigheid niet vrij te pleiten. Immers Sanhedrin 98a citeert hij Jes. 53 als Messiaans, terwijl hij in zijn commentaar daarvan niet wil weten!

In het algemeen interesseren zij zich voor het Diesseits. Het volk Israël zal weer hersteld worden en op aarde schadeloos gesteld worden voor al hetgeen het geleden heeft. Rome, het christelijke imperium, zal vernietigd worden en Palestina het middelpunt der wereldheerschappij zijn met de Messias als koning!

De nieuwere opvattingen van het reform Jodendom komen niet overeen met die van de traditie en onze exegeten. Maimonides week ook reeds van de traditie af. De lijn van

Maimonides doorgetrokken, komt uit bij het reform Jodendom. Het orthodoxe deel houdt zich dichter bij de traditie.

En wanneer er een Zionisme is, dat de Messias loslaat, dan heeft dat zich zelve buiten het Jodendom geplaatst! Het moderne Jodendom verwerpt de persoonlijke Messias. Ten onrechte beroept Kaufmann-Kohler zich daarvoor op Rasji (II, 6). Wel verklaart Rasji b.v. Jes. 53 van het volk Israël, maar dat wil niet zeggen, dat hij in zijn toekomstverwachtingen in plaats van de persoonlijke Messias het volk heeft gezet. Integendeel!

In de nieuweren tijd is een Jodendom ontstaan, dat nauwelijks meer messianologie heeft. Zelf spreekt men dan ook reeds van Missionologie. Niet het geloof aan een mens, maar het geloof in een nieuwen toestand, dien God wel zonder tussenkomst van een Messias in 't aanzijn zal roepen.

Het orthodoxe Jodendom volgt nog steeds dezelfde lijnen als de traditie. Het gebedenboek legt daarvan een ondubbelzinnig getuigenis af.

VERTALING

RASJI.

Rasji glijdt over het algemeen over de Messiaanse plaatsen heen. Vers 2 wordt geheel niet verklaard wat met het „laatste der dagen" bedoeld wordt. Zijn verklaring is hoofdzakelijk letterlijk.

Jes. 2:6. Gij hebt uw volk: de profeet richt deze woorden tot de goddelijke majesteit (sjechina) en zegt: daar Gij uw volk tot nu toe verlaten hebt wegens hun zonde.

17. Dien dag: de dag des gerichts. 18. Ganselijk vergaan: alle afgoden zullen te gronde gaan. 19. Lij zullen gaan: de inwoners der aarde. Wanneer Hij zich opmaken zal in de dag des gerichts. Om de aarde te verschrikken om de goddelozen der aarde te verbreken. Jes. 3:14. De Heere komt ten gerichte: tegen de oudsten van Zijn volk, omdat zij het (zondigen) moesten verhinderen.

Aben Ezra gebruikt deze uitdrukking voor God ook (Jes. 19: 17; 60: 20; Lev. 26: 30; Num. 5:2). Rasji gebruikt het hier doodeenvoudig voor God zelf!

Jes. 4:2. In dien dag: wanneer de vrouwelijke opschik der overspelige en trotse vrouwen zal weggenomen zijn, zal niet meer in die dingen de reputatie van de schoonheid van mijn volk bestaan en het sieraad van zijn eer zal zijn heerlijkheid zijn. Dit zijn de rechtvaardigen, die van hen zullen overblijven en de wijzen, die in de wet studeren, zij zullen aan hen de heerlijkheid hunner eer toeschrijven. De vrucht der aarde: dat zijn de zonen der rechtvaardigen, de vrucht van de levensboom, zij zullen de verhoging en de heerlijkheid zijn, waarin zich zullen beroemen en zich zullen verheffen de overlevende Israëlieten.

6. Een hut: ter beschutting voor de vlam van dien dag, die komen zal, want er wordt aangaande de goddelozen gezegd: en die toekomstige dag zal hen in vlam zetten (Mal. 4:1), want de heilige hooggelooft de God zal de zon uit haar „huis" halen en haar over hen verduisteren. Tegen de vloed: des vuurs, die vloeit uit de vuurrivier over de goddelozen in de hel, want in de Talmud staat (Chagiga 13b, r. 2 v. onderen) „op het hoofd der goddelozen zal hij vallen". En van de regen: die over de goddelozen nederdaalt, zoals Psalm 11:6 staat: hij zal op de goddelozen gloeiende kooien regenen.

Jes. 5:7. Want de wijngaard: Aan dezen wijngaard zijt gij gelijk, o huis Israël's, wat de Heer aan dezen wijngaard gedaan heeft, dat heeft Hij ook aan u gedaan; want die wijngaard dat is de eerste mens (Adam), want wij vinden in de uitleggingen der Haggada, op vele plaatsen ook in Ber. Rabba, waar deze teksten op een dergelijke wijze worden verklaard: Adam werd niet verdreven uit het paradijs dan nadat hij schandelijk had gehandeld en God had gelasterd, want, zo staat er: Hij heeft gewacht dat hij goede druiven zou voortbrengen en op een andere plaats vinden wij, dat hij wachters aanstelde, opdat hij niet zou eten van de boom des levens, waarom er ook staat: ik zal de wolken gebieden, enz.

25. In het midden der straten: Zo zullen zij veracht zijn onder de Heidenen.

26. Opheffen: De Heilige Hooggeloof de zal een banier opheffen voor de Heidenen, die zal met teekenen hen wenken, dat ze zich verzamelen moeten en tegen hen (de goddeloze Joden) moeten komen. De opheffing van een teken is een lange stok, aan welks punt een vlag is bevestigd en die zet men op de top van een hogen berg en zo toont men vanuit de verte, dat er een teken gegeven wordt, opdat de mensen zich zullen verzamelen, zo Jes. 49:22 en Num. 21:9. Van het einde der aarde: Want van verre zullen zij komen om de Israëlieten smarten aan te doen. Haastelijk: de vijand tegen hen, zoals in het volgende staat.

27. Geen moede: hij zal niet vermoeid worden, noch in zijn loop struikelen, zodat hij van zijn doel wordt afgeleid.

30. Bruisen: De vijand tegen het volk des Heren, waarvan boven melding gemaakt is. Als van de zee: waarvan de golven bruisen, zo zal hij komen met lawaaierige krijgstroepen: En zij zullen de aarde aanzien: de Israëlieten zullen uitzien en wachten of de koningen der aarde, die hun burens zijn, ook hulp zullen bieden, zoals in Jes. 31:1 staat. Duisternis: omdat er niemand is die hulp brengt.

Jes. 7:14. En zij zal een zoon baren: De H. Geest zal op hem rusten. EMMANUEL: alsof hij zeggen wilde: onze rots is met ons en dit is het teken, want zij is een maagd en zij heeft nog nooit geprofeteerd, maar in dit opzicht rust de H. Geest op haar en dit is het wat verder staat: ik naderde tot de profetes (8:3) en wij vinden niet dat de vrouw van een prof eet profetes wordt genoemd, als ze zelf niet profeteert. Sommigen verklaren, dat hiervan (de geboorte van) Hiskia sprake is, maar dat is onmogelijk, want wanneer gij zijn jaren telt, zult ge zien dat Hiskia negen jaar was, voordat zijn vader de regering aanvaardde. Anderen verklaren dat dit het teken was, dat zij nog een maagd was en nog niet kon baren.

15. Boter en honig: dat kind, want ons land zal vol zijn van allerlei goeds.

Jes. 8:3. En baarde een zoon: dat is de zoon geweest, dien de profetes Emmanuel had genoemd, omdat de Heilige Hooggeloof de Hiskia ten hulp zou zijn.

Jes. 9:1. Dat zijn de inwoners van Jeruzalem, die als het ware in duisternis waren verzonken door de vrees voor Sanherib zoals Hiskia zeide Jes. 37:3. Zal een groot licht zien: in de val van Sanherib.

5. Een kind is ons geboren: Hoewel Achaz goddeloos is, zal toch zijn zoon, die vele jaren later hem geboren wordt, opdat hij ons in zijn plaats koning zij, rechtvaardig zijn. En de heerschappij: van de Heilige en Hoog geloofde en Zijn juk zal op zijn schouder zijn, dat hij de wet bestudeert en de geboden bewaart. De Heilige Hooggeloof de, die wonderlijk is in raad en een sterke Goden een vader der eeuwigheid, zal zijn naam, nl. van Hiskia, noemen: vredevorst, omdat er vrede en waarheid zal zijn in zijn tijd.

6. Van nu aan tot in eeuwigheid: zijn (Hiskia's) ganse levens tijd; zo vinden we ook dat Hanna zegt van Samuel: en hij blijve daar tot in eeuwigheid (1 Sam. 1:22). Zal zulks doen: Achaz was dit niet waardig, bovendien waren er ook niet de verdiensten der vaderen. Er is een Tosephta: onze Rabbi's hebben gezegd, dat de Heilige Hooggeloof de Hiskia tot Messias heeft willen maken, doch Sanherib heeft Hij tot Gog en Magog willen maken, maar dat toen de dienende Engelen tot de Heilige Hooggeloof de hebben gezegd: moet hij, die de poorten van de tempel heeft geschonden en (van het goud heeft ontdaan) en naar de koning van Assyrië heeft gezonden Messias zijn? Toen heeft hij deze p gesloten (zie in de Hebr. tekst), (cf. Klausner, 69).

Jes. 11:1. Er zal een rijsje: En indien gij nu zegt, dat is de troost voor Hiskia en zijn volk, dat zij niet zullen vallen in zijn hand, waar blijft ge dan met de ballingschap, waarin hij (de koning van Assyrië) hen voerde aan Halach en Chaborash. Is hun hoop dan geheel vergaan? Neen, want eindelijk zal koning Messias komen en zal hen bevrijden. Een rijsje, dat is de koningsscepter. Een scheut, deze gehele tekst en wat er op het einde staat: want het zal te dien dage geschieden: zijn door deze profetie gesproken tot troost van degenen, die door de Assyriërs in ballingschap zijn gevoerd.

3. En zijn „rieken" (ademen):Hij zal vervuld worden met de geest van de vreze des Heren; en Hij zal naar het gezicht: want door de wijsheid van de Heilige Hooggeloof de, die in Hem zal zijn, zal hij weten en begrijpen wie rechtvaardig en schuldig is.

4. Rechtmatigheid: duidt aan iets gemakkelijks en teders. Hij zal de aarde: volgens zijn Targoem: hij zal de goddelozen der aarde slaan. Met de adem: met het spreken zijner lippen.

5. Gerechtigheid: Targoem: de rechtvaardigen zullen rondom hem zijn, zij zullen hem aanhangen als een gordel.

10. Banier: opdat de volkeren een banier zullen opheffen, opdat ze zich tot hem zullen vergaderen.

1i. Ten tweeden male: zoals hij hen uit Egypte kocht, toen hun verlossing volkomen was, zonder enige dienstbaarheid; maar de bevrijding tijdens de tweeden tempel wordt door dit getal niet aangeduid, want zij waren aan Cyrus onderworpen.

En van de eilanden der zee: dat zijn de eilanden der zonen van Ezau.

12. En hij zal een banier oprichten: er zal een teken zijn, opdat ze zich tot Hem vergaderen en opdat de Israëlitische ballingen hem een geschenk brengen.

13. Efraïm zal Juda niet benijden: De Messias, de Zoon van Jozef en de Messias, zoon van Juda, zij zullen elkander niet benijden (volgens ons geloof).

Verg. Ag. Ber. 63, Dalman: 6: Gij zegt: „Ook de Mesjuach Milchama die van Jozef komt en de Masjiach, die van Juda komt, zullen elkander bestrijden - dat zij verre, tussen hen bestaat geen naijver zoals gezegd is Jes. 11:13.

14. En zij zullen op de schouders der Filistijnen vliegen: De Israëlieten zullen vliegen en toelopen als één man op de Filistijnen, die ten westen van het Israëlitische land wonen en zullen hun land onderwerpen; zo ook Hosea 6:9 en Zef. 3:9.

Jes. 12. En gij zult zeggen: Wanneer gij de Heidenen zult zien veroordeeld tot schande en verachting. Ik dank u Heere: dat Gij mij hebt doen wegvoeren en mijn ballingschap is mijn verzoening geweest. Nu toch is mijn ongerechtigheid verzoend en uw toorn afgewend en hebt Gij mij vertroost. Jonathan verklaart: ik belijd u, Heere, dat ik tegen u heb gezondigd en dat gij deswege op mij vertoornd geweest zijt en dat ik, indien niet uw genade tussenbeide gekomen was, niet waardig geweest was, dat uw toorn werd afgewend en gij mij vertroost had. Maar zie, uw toorn is. van mij afgewend.

3. En gij zult scheppen: en gij zult een nieuwe leer ontvangen (zo verklaart Jonathan). Uit de fonteynen des heils: want God zal hun ziel verheugen wegens het heil dat tot hen komen zal en hun zullen de geheimen der Wet onthuld worden, die in de ballingschap in vergetelheid waren geraakt wegens de smarten.

Jes. 14:1. Hij zal Israël wederom verkiezen: In de toekomst zal God hen met een volkomen verlossing bevrijden (vergel. 11:11).

Jes. 17:14. Zo is er verschrikking: de duivelen vielen in de vijand en verschrikten hem. Eer het morgen is: zal er geen vijand meer in de wereld zijn. Dit is het deel: nl. van Sanherib en het deel van Gog en Magog, wanneer zij komen om ons te plunderen.

Jes. 18:1. Wee het land: Jon. verklaart: het land, waarheen zij komen met schepen uit een ver land en hun zeilen zijn uitgespannen als de vleugels van een adelaar die vliegt; ik ben echter van mening, dat die volken wonen in het Oosten, want de schepen verzamelen zich in een warm land, dat door vogelvleugelen beschaduwd wordt, en dat deze profetie betrekking heeft op de volkeren van Gog en Magog, zoals in Ezechiël staat: Perzen, Ethiopiërs en Putheeërs (Ez. 38:5).

2. Gaat henen en ziet of het waar is, dat de Israëlieten teruggekeerd zijn naar hun plaats.

3. Alle gij inwoners der aarde: Gij hebt niet nodig (dat gij over deze zaak boden zendt), want wanneer de banier op de bergen wordt opgericht, zult gij het zien, wanneer zij, die weggevoerd waren in ballingschap, zich zullen verzamelen.

4. Ik zal stil zijn:(afzien) van de vergelding des zoons van Ezau.

5. Vóór de oogst: voordat de oogst van Ezau en Gog rijp is, voordat zijn wens vervuld wordt en hetgeen hij zich voorstelde, wat hij in zijn gedachte had, nl. om zijn broeders (de Israëlieten) te verderven. Afsnijden: hij zal doden de koningen en vorsten en heersers van Ezau en Gog en hun legers en degenen, die hun hulp brengen.

6. Hunne lijken: Alle dagen van de zomer en alle dagen van de winter, daarom zeggen (onze Rabbijnen, dat) het gericht over Gog in de toekomst twaalf maanden (zal duren).

Jes. 23:17. Zij zal wederkeren: tot haar vroegeren stand en rijkdom door middel van haar koophandel. Die noemt de profeet met een schandelijke naam.

18. De rechtvaardigen zullen in de toekomst haar (Tyrus, dat is: Rome), beroven, wanneer de Messias komt. (Sjemoth Rabba 31): Wat het koninkrijk in deze wereld vergadert, dat zal de heilige hoog geprezen God in de toekomst aan de Israëlieten geven (cf. Strack u. B., 937).

Jes. 24:1. Ziet de Heere maakt het land ledig: Ziet, deze profetie kondigt de Israëlieten straf aan, hoewel toch de profeet hun die vertroosting had verkondigd (23:18). Zij zullen echter vóór die vertroosting nog vele verdrukkingen zien, daarom zegt hij tot hen: niet ulieden, die nu leeft, verkondig ik, dat gij dat zult beërven, maar ziet, de Heilige Gezegende zal u ledig en woest maken. Zij echter, die van u overblijven tot de dag der verlossing, zij zullen hun stem opheffen en zingen (zie vers 14). Dat is het einde der zaak en hun heb ik deze goede boodschap verkondigd.

13. Want alzo: De Israëlieten zullen overblijven in het midden der volken (één in een stad en twee in een familie).

14. Zij: Die weinigen, welke overgebleven zijn, zal dat goed ten deel vallen, waarvan ik boven geprofeteerd heb. Zij zullen juichen „van de zee af”: zij zullen meer juichen dan bij de zee, bij de verlossing uit Egypte.

16. Van het uiterste einde: wij horen van achter het gordijn, dat de Israëlieten gezangen aanheffen van het einde der aarde. Wat zijn dat nu voor gezangen? Heerlijkheid zal de rechtvaardige zijn, dat is: glorie en sterkte zal de rechtvaardigen zijn. Wee mij, want mij zijn twee geheimenissen geopenbaard (omdat er tweemaal hetzelfde woord in de tekst staat): het geheimenis der straf en het geheimenis des heils, want zie, het heil zal lang duren, totdat de vijanden komen, die de anderen zullen plunderen en zullen verwoesten na de verwoesters. Hier worden vijf „trouweloosheden" genoemd bij het zien van de Babyloniërs en Meden en Perzen, zowel als van Grieken en Edomieten (Romeinen), die de Israëlieten zullen drukken in slavernij voor hun verlossing.

Want na deze „trouweloosheden" wordt gezegd: de vrees en de kuil en de strik zullen over u komen, dat is: over de volken die de aarde bewonen.

17. De kuil: om er in te vallen, zoals hij het uitlegt zeggende die voor de „vrees" vlucht zal in de kuil vallen (18) enz. Die van het zwaard van de Messias ben Jozef ontvlucht, zal vallen in het zwaard van de Messias ben David en die daaraan ontsnapt, zal in de strik gevangen worden in de oorlog met Gog.

21. Het leger van de hogen: God zal eerst de vorsten der volkeren verwerpen.

22. Zij zullen samen vergaderd worden: nl. de volkeren in een vergadering, die tot hun onheil strekt, opdat de gebondene in de kuil kome, die voor hem bereid is, dat is: die straf schuldig zijn, worden ter helle verwezen. Zij zullen besloten worden in een kerker: dat zijn de zeven vlammen van de hel (cf. Sota los en paral.) (zie Rasji bij 2 Sam. 19:1). Na vele dagen: de zonden van vele dagen zullen aan hen bezocht worden en dat is zoals Hakleri gedicht heeft: naarmate meer dagen geteld worden, zoveel te meer rekenschap moeten zij afleggen.

23. En de maan zal schaamrood worden: Jonathan verklaart zij zullen in verwarring komen, die de maan vereren en zij zullen schaamrood worden, die de zon aanbidden.

Jes. 25:2. Het paleis der vreemdelingen: wegens de zonde, die zij in uw stad hebben gedaan, welke zij (de volken) hebben verwoest, zult gij hun paleizen tot verwoesting overgeven, die nooit meer zullen gebouwd worden.

4. Toevlucht tegen de vloed: wat is die vloed? De geest der geweldenaars, want hun geest is als de vloed, die met geweld tegen een muur stormt en hem omver werpt.

6. En de Heere zal: wanneer zij zullen komen om Jeruzalem te belegeren. Een vetten maaltijd: Want zij denken dat het hun gemakkelijk zal zijn als olie („dat het hun glad zal zitten”), maar het zal voor hen een maaltijd worden van droesem. Van vet vol merg: van lekkere en vette dingen, zoals binnen in de beenderen zit, dat zal de droesem zijn, vermengd uit allerlei soorten drank van olie en wijn, zodat daar niets anders zal zijn dan droesem en dit alles zal komen in de oorlog van Gog en Magog.

8. Hij zal de dood verslinden: God zal dien dood verbergen en haar zo in eeuwigheid van de Israëlieten verwijderen.

9. En men zal zeggen: Zijn volk zal te dien dage, enz.

Sohar Num. fol. 52, col. 205: de dood is tot alle mensen gekomen, totdat de heilige hoog geloofde God de wereld herstellen zal, zoals ze tevoren geweest is, alsdan zal deze onreinheid uit de wereld

weggedaan worden, zoals geschreven is: Hij zal de dood verslinden. Moed Katon, 28b.

In deze wereld is louter droefheid, maar van

de Messiaanse tijd staat geschreven: Hij zal de dood, enz. Siphra, Yalkut Simeoni, 188,

4. In de tijd van de Messias zal de

heilige hoog geloofde God de dood verslinden en dat zal een volkomen vreugde zijn.

Sjemoth Rabba: 15, 114, 4. God zal ten tijde

van de Messias tien dingen herstellen, waarvan het negende is dat de dood in eeuwigheid niet meer zijn zal.

12. De hoge vesten uwer muren: dit zegt hij van Moab.

Jes. 26:1. Een sterke stad: Jeruzalem, dat van oude tijden af ons steeds tot sterkte is geweest, zal Hij, die hare muren en verschansingen bewaart, ongeschonden laten.

2. Hetwelk bewaart: Dat in zijn ballingschap bewaarde en verwachtte de trouwbelofte van de Heilige Gezegende, dat Hij Zijn belofte zou houden die Hij beloofd had door de mond der profeten, dat Hij hen zou verlossen.

5. De hoog-gezetenen: van Tyrus en de overige gebieden.

6. De voeten des armen: nl. van de Messias, waarvan gezegd wordt: arm en rijdende op een ezel (Zach. 9:9). De treden der ellendigen: der Israëlieten, die tot nu toe ellendig geweest zijn.

7. Rechtvaardige: die rechtvaardige, dat is Jacob en zijn zaad.

14. Dood zijnde zullen zij niet meer leven: moge het u behagen, dat die goddelozen in de toekomstige eeuw niet weer leven en dat degenen, die hun (der Joden) handen onbekwaam maken tot uw wet, geen opstanding ten deel valle (de „refaim" zijn hier degenen die „rife'oe", zwak maken).

15. Gij had vermeerderd: nl. aan de Israëlieten. Gij hebt hun gegeven de Wet en grootheid en eer en naarmate Gij hun hebt gegeven, hebben zij U geëerd, bekennen en verheerlijken zij voor U Uw ganse weldadigheid, hetgeen Ezau niet placht te doen. Daarom hebt Gij van U verwijderd al de andere einden der aarde (vergel. St. vert.) terwijl, zie, de Israëlieten voorspoedig zijn en aldus voor Uw aangezicht doen: U verheerlijken en eren, zelfs wanneer zij in de benauwdheid zijn.

17. Gelijk een bevruchte vrouw: wij zien de benauwdheden vernieuwd en denken (zo spreken zij) dat zij zekere teekenen des heila en der bevrijding zijn, omdat ons de belofte gedaan is, dat, wanneer wij bevrijd worden uit angst en verdrukking, het zal zijn als bij een vrouw die baart.

18. Wij waren bevrucht: smart als van een barendende vrouw hadden wij, alsof wij baren zouden, alsof wij na bij de verlossing waren, maar het was wind, geen heil. In al onze verdrukkingen en benauwdheden gevoelen wij niet ons heil. En niet vielen: Niet vallen de zonen van Ezau, die de aarde bewonen.

19. Mogen uwe dood en leven: Vs. 14 heeft hij gebeden, dat de goddelozen niet mochten leven; hier vraagt hij echter aan God dat de rechtvaardigen mogen leven. Alsof hij zeide: ik vraag U, dat zij mogen leven die om Uwentwil gedood zijn, want het koninklijke woord is van Uw aangezicht uitgegaan, zeggende: Mijn doden zullen opstaan. „Nebaloth”, d.z. de doden van mijn volk die „nebaloe”, dat is: degenen die zich zelve krachteloos gemaakt hebben om Mij; hun zal een opstanding ten deel vallen, dat is in tegenstelling met degenen, waarvan boven geschreven is: de „refaim” zullen niet opstaan, maar dezen zullen opstaan. Waakt op: dit alles zegt de Heilige Geprezene, het is de imperativus. Want de dauw: want het betaamt u, o God, dat Gij zo doet, opdat de dauw van Uw Wet en Uwer geboden zij als de dauw der moeskruiden. En het land der „reuzen” zult gij verwoesten en ter aarde en in het stof zult gij werpen het land der „refaim”, dat is: van hen die „rifeo'e” dat is: verslappen hun handen van uw wet (dat ze uw wet niet vervullen), hoewel hij gezegd had: de inwoners der aarde vallen niet, komt hij daarop terug en heeft gezegd: werp gij ze terneer, want wij in onze gerechtigheid zijn niet waardig dat wij hen neerwerpen.

20. Men heeft dit tot een antwoord van de profeet gemaakt ga weg, mijn volk, ga in uw binnenkamer, nl. in uw synagogen en scholen. Andere verklaring: let op uw werken in uw hart, zo R. Tanchuma.

21. De inwoners der aarde: dat is Ezau en de berg Seir. Hare doodgeslagenen: welke zij (die van Ezau) in het Israëlitische volk hebben doodgeslagen.

Jes. 27:1. De Leviathan: Jonathan verklaart: de koning, die groot gemaakt is als Farao de eerste koning en de koning, die groot gemaakt is, zoals Sanherib de tweeden koning ik ben echter van mening dat, waar die drie volken: Egyptenaren en Assyriërs en Edomieten beroemd geweest zijn, hij daarom

van hen hier spreekt, zoals op het einde van dezen tekst: vs. 13: en zij zullen komen, die omgekomen waren in het land van Assur en die heen gedreven waren uit het land van Egypte, daar de volken vergeleken worden met slangen die bijten. De lang-wemelende

slang: dat is het volk van Egypte. De kronkelende slang: dat is het volk van Assyrië. En Hij zal de draak dood en die in de zee is: dat is Tyrus (bedekte naam voor Rome) die is het hoofd van de zonen van Ezaü en is gelegen midden in de zee; zo worden de Cittim ook genoemd: de eilanden der zee.

Rasji identificeert op 23: 1 deze met de Romeinen, zie de noot aldaar bij Breithaupt. Achter eilanden der zee staat in een handschrift

nog: dat zijn de Romeinen, maar in enkele handschriften is de naam van Rome geschrapt, vergel. daartoe Buxtorff s.v. Rome en Edom.

2. Te dien dage: Ten tijde der verlossing zullen de Israëlieten zingen: dit is de wijngaard van roden wijn, die een voortreffelijken wijn voortbrengt.

3. Ik, de Heere: ten tijde der verlossing. Alle ogenblik: langzamerhand reik Ik het (volk Israël) toe om te drinken de beker der straf, die over hem komt, opdat Ik Mij niet in ééns tot hem wende en hem geheel vertere, daarom breng Ik hem Mij nacht en dag in herinnering. Jonathan verklaart: indien Ik niet aan hen bezocht de ongerechtigheden die zij tegen Mij bedreven hebben, zou Ik hen dag en nacht beschermen.

4. Niet is er bij Mij toorn: Ik heb geen aanleiding, dat Ik Mijn toorn versterk tegen de volkeren, omdat ook de Israëlieten zondigen en de maatstaf des rechts hen beschuldigt. Wie geeft Mij doornen en distels: tegen Mijn vijanden, nl. de Edomieten; wie stelt Mij in de gelegenheid, dat Ik Mij wende tegen hen, terwijl de maatstaf des rechts 't niet verhindert? Als de Israëlieten boete deden zou dit Mij geven een doorn tegen Mijn vijanden; dan zou Ik de maat des rechts overschrijden en tegen hen bezoeken ook de meerdere zonden, die zij bedreven hebben en Ik zou ze tegelijk verbranden. Zo verklaart Jonathan het van de vreemde volkeren. Maar onze rabbijnen verklaren dit van de Israëlieten, aansluitende bij de wijngaard. Grimmigheid is bij Mij niet, verklaren zij aldus: in alle dingen, die tot toorn prikkelen, waarmee die wijngaard Mij geprikkeld heeft, kan Ik Mijn toorn niet uitgieten, dat Ik haar verbrande, wegens de eed, dien Ik hun vaderen heb gezworen. Wie geeft Mij de dagen als van ouds? Indien deze eed er niet was, zou Ik met doorn en distel aanvallen en door de wijngaard gaan en hem geheel verbranden.

10. Want de vaste stad zal eenzaam zijn: Want indien zij (de Israëlieten) dit gedaan hebben, zal de vaste stad van Ezaü eenzaam zijn en de woonplaats verstoten en van haar inwoners verlaten als een woestijn. Daar zullen de kalveren weiden: Efraïm zal die stad bezitten, die wordt immers: kalf, genoemd (Jer. 31:18): als een kalf dat de prikkel niet gewend is.

11. Zullen afgebroken worden dat is: : wanneer enigszins het recht van Ezaü wegteert, die zijnen vader geëerd heeft, dan zullen zijn takjes gebroken worden. En de vrouwen: een zwak volk, zoals de vrouwen zijn, zal hen (de Edomieten) in brand steken, zo verklaart Jonathan dat woord „meiroth”, zoals Mal. 1:10 en zo verklaart ook Donesj (Ben Labarat, 920-990). Omdat droog hout gemakkelijk vlam vat. Menachem verklaart het: verzamelende (of afplukkende) zoals Hoogl. 5: 1-2 en Ps. 80:13, maar Donesj antwoordt hem: staat er niet: totdat zijn tak verdord is? Welnu van dorre takken plukt men geen vruchten.

12. De Heere dorsen zal: Jonath. verklaart: de gedoden zullen ter neer geworpen worden, maar ik der k:dat deze beide woorden „chiboeth" en „lakitha" dat is: samenstoting en verzameling, aan elkander beantwoorden, zoals hij, die olijven stoot, ze ook terugkerende verzamelt en anderen verzamelen ze van de grond. Zo ook zal de Heilige Gezegende een begin maken met het verzamelen (nl. van de ballingen), zoals in het volgende vers gezegd wordt: er zal met een grote bazuin geblazen worden. Van de stroom der rivier: dat zijn degenen, die in Assyrië zijn omgekomen. Tot aan de rivier van Egypte: dat zijn degenen, die weggedreven waren naar Egypte. Maar gij zult opgelezen worden: uit de ballingschappen. Eén voor één: Die één van u vindt, die zal hem als een geschenk brengen.

13. Die in het land Assur waren verloren: Daar de Israëlieten verspreid waren ver van hun land, verwijderd bij de rivier Sabbathinum, daarom noemt hij hen de verlorenen. (Zie over deze rivier Buxtorff s.v., en boven blz. 72.)

Jes. 28:1. De dronkenen van Efraïm: die zich bedronken hebben aan de voortreffelijken wijn van de provincie Prugiatha, zoals gezegd wordt: de wateren van Diomasit en de wijn van

Prugiatha hebben de tien stammen afgesneden (Schabbath 147, 2) (zie Buxtorf, fol. 529 en boven blz. 72).

15. De leugen: de afgodendienst. Onder valsheid hebben wij ons verborgen: onze hoop is op de afgodendienst, dat die ons zal verbergen.

16. Zie Ik leg een grondsteen: dat is: Ik heb gelegd, zoals Est. 1:8, want dit moet zo uitgelegd worden: zie, Ik ben Degene, Die reeds vroeger in Zion een steen gelegd heb, reeds vroeger is het besluit door Mij gemaakt en heb Ik een koning aangesteld, nl. de Messias, opdat hij in Zion zou zijn een steen der versterking, want Mibzar is versterking en kracht, zoals Jes. 32 :14. Die gelooft: nl. dit woord, zal dit niet verhaasten, dat is: niet zeggen: als het waar is, moet het spoedig komen.

17. En Ik zal het gericht stellen: voordat die koning komt (de Messias) zal Ik over u brengen de besluiten, opdat de overtreders onder ulieden verteerd worden en Ik het straffende oordeel hun opleg, opdat het richtsnoer er zij: dat is: Ik leg als richtsnoer Mijn kastijdingen, opdat Ik die over u breng en gerechtigheid oefen, opdat er een paslood zij, dat de richting van het bouwen aangeeft degenen, die de muren bouwen, hij wil zeggen: zodat de zondaren vernietigd zullen worden en de rechtvaardigen zullen blijven.

En de hagel zal wegvagen: tegen die bedekking, waarvan gij gezegd hebt: wij hebben de leugen, enz. zal Ik hagel brengen, om dat bedeksel te verwoesten. Beroering zal allen aangrijpen, die het gerucht van de zwaarste straffen horen, die Ik over u brengen zal, allen.

20. Want Ik zal over u brengen een vijand, die u verdrukken zal.

21. Zijn werk zal vreemd zijn: en het zal u een vreemde (God) schijnen te zijn, wanneer Hij tegen u de zware straf brengt.

Evenmin als een ploeger altijd ploegt en zaait, evenmin zendt God altijd maar zijn profeten.

29. Wonderlijk van raad: om u een teken te geven door middel van raadselen en een wonderlijke en verborgen gelijkenis; want zoals men wikken en komijn niet met de dorswagen dorst, omdat ze gemakkelijk te dorsen zijn, zo ook, indien gij de tucht spoedig aangenomen had, zou God zijn besluiten tegen u niet zwaar gemaakt hebben. Maar gij zijt hard om de tuchtigen aan te nemen, niet anders als het koren, dat moeilijk gedorst wordt, daarom drukt Hij zwaar op u, maar niet in eeuwigheid twist Hij tot allerlei verderf, zoals ook een boer niet steeds blijft dorsen, maar Zijn pijlen en Zijn bezoeken houden op

25. In de dag der grote slachting: Daar er een grote slachting in het land van Edom zal zijn (Jes. 34: 6).

27. De Naam des Heren: De sterkte die zijn Naam zal vestigen in die zaak, die bij hij Sanherib zal doen. Van verre: Opdat Hij waar make, wat Hij reeds lang had beloofd. Jes. 32:1. dit zegt de profeet van Achaz, die goddeloos was; maar zijn zoon Hiskia zal regeren, die ook waardig zal zijn.

2. En die man zal zijn: die zal sterk zijn in de vreze des Heiligen en Gezegenden, nl. Hiskia, hij zal zijn voor de Israëlieten als een verberging voor de wind.

14. Een vreugde der woudezelen: naar de wens der Ismaëlieten en tot een weide der Edomieten en de troepen, die zij hebben.

15. Totdat over ons uitgegoten worde: Zach. 12:10 en Joël 2:28 (daar verklaart Rasji het Messiaans).

19. hij wil zeggen: en de Heilige Gezegende zal vuur doen regenen over de goddeloze Perzen, die nu vol gebouwd zijn met steden als bossen. In de laagte: waar de Israëlieten tot nu toe verdrukt zijn, daar zal dan de metropool verdrukt worden (daar bedoelende Rabbijnen Rome mee), welke (de vreemde volken) zij nu bezitten. Op dezelfde wijze verklaart Jonathan dit: en de hagel zal nederdalen en de legerplaats der volkeren vernietigen.

20. Welgelukzalig: zijt gij Israëlieten, want het zaad van uw gerechtigheid zal voorspoedig zijn, zoals zij die zaaïen aan wateren. Van dien tijd zult gij opnemen en verzamelen de opbrengst van uw goede loon alsof hij zeide: gij zult het loon van uw goede werken ontvangen.

Jes. 33:17. Uw ogen zullen de koning zien: U, o rechtvaardige zeg ik: dat gij waardig zijt om te ontkomen, dat gij ziet de heerlijkheid van de genadevolle tegenwoordigheid Gods. Zij zullen een ver land zien: Jonathan verklaart: gij zult aanschouwen en zien dat zij in het land van de gehenna nederdalen.

1) Breithaupt, noot: in een handschrift wordt gelezen: de zonen van Ezau, de Edomieten, waarmee de Joden de Christenen mee plegen aan te duiden.

18. Uw hart zal overdenken: wanneer gij koningen en vorsten zult zien en wijzen, die gedurende hun leven heersten en nu veroordeeld zijn in de gehenna, dan zal uw hart overdenken de verschrikking en gij zult zeggen: waar is nu toch hun wijsheid en hun grootheid. Waar is hij nu toch die, toen hij leefde zo kundig was in de wet, en die alle wijsheid overdacht, van wie men raad in regeringszaken verwachtte?

19. dat zijn al de volken die de heilige taal niet gebruiken.

Jes. 34:5. Want mijn zwaard is dronken geworden in de hemel: opdat het eerst de vorsten, die boven zijn dode en daarna af dale op het volk beneden, want geen volk wordt gestraft, tenzij zijn vorst in de hemel gestraft zij.

6. Lammeren en bokken: vorsten en heren. In Bozra: dat was de stad der Moabieten.

10. Tot in eeuwigheid der eeuwigheden: van af die generatie tot de laatste. Anderen verklaren, dit is de vervloeking van Mozes (Ex. 17 :16): er zal oorlog tegen Amalek zijn van geslacht tot geslacht; dat is: van het geslacht van Mozes tot dat van Saul en vervolgens tot dat van Mordechai en ten slotte tot dat van onzen koning Messias.

Jes. 35:1. De woestijn en de dorre plaats: Jeruzalem wordt een woestijn genoemd en Zion een dorre plaats, zij zullen zich verheugen over het lot van de Edomietische helden en van Bozra en de eenzaamheid van Jeruzalem zal zich verheugen.

Jes. 40:1. Troost, troost: hij keert terug naar zijn toekomstprofetieën, terwijl van hier tot het einde van het boek troostwoorden komen. Deze parasja maakt scheiding tussen de troostwoorden en tussen de bestraffingen: Troost, gij mijne profeten, troost Mijn volk.

2. Dat haar strijd vervuld is: Jonathan zegt in zijn targoem: de ballingschap zal voor het volk ten einde lopen. Sommigen verklaren „strijd" in de zin van: heeft niet de mens een strijd op aarde? (Job 7:1). Verzoend: betaald.

Dat zij ontvangen heeft: omdat zij een beker troost ontvangt van de Heer, alsof ze in plaats van eenmaal, tweemaal gestraft werd voor al haar zonden (vgl. Jonathan). Naar deze verklaring zou men dus moeten uitleggen: dat zij een dubbele bestraffing ontvangen heeft. En indien gij zegt: hoe kan nu de strafmaat van de Heilige Hooggeloof de zijn, dat Hij de mens dubbel vergeldt voor zijn zonde, zo vinden wij een klare uitspraak in Jes. 16: 18. Ik zal eerst hunne ongerechtigheden en hunne zonden dubbel vergelden.

3. Stem: de Heilige Geest roepende in de woestijn op de weg naar Jeruzalem: bereidt de weg des Heren, opdat haar ballingen kunnen terugkeren in haar.

8. Het woord onzes Gods blijft: want Hij is de levende en bestendige en het is in Zijn macht om Zijn belofte te vervullen.

10. Zal komen tegen de sterke: tegen de goddelozen ter vergelding.

Jes. 41:2. Wie heeft van de opgang: hem, welke de gerechtigheid op zijn voet heeft geroepen, wie heeft Abraham verwekt

5. De eilanden zullen het zien: dat zijn de afgodendienaars; de geweldige daden, die Ik volvoeren zal en zij zullen vrezen. En zij zullen vrezen: Sem zal vrezen voor Abraham, dat hij tot hem zal zeggen: gij hebt die goddelozen in de wereld gebracht. En Abraham zal voor Sem vrezen, omdat hij de zonen van Elam had gedood, die uit Sem geboren waren. De eilanden: zoals eilanden opvallen in de wereld, zo vallen ook Abraham en Sem op in de wereld. Zij zullen naderen en zich verzamelen: zij zullen bij elkaar komen om te strijden, wanneer zij de verlossing zullen zien.

6. De een de ander: zal zeggen: wees sterk om te strijden, misschien brengen hun goden hun hulp. Elk helpt zijn naaste: Hij (nl. Sem, dien de Rabbijnen met Melchizedek

vereenzelvigen) hielp hem met zegeningen, want hij zeide: gezegend zij Abraham en deze hielp gene met geschenken: en hij gaf hem de tienden van alles.

7. En de smid: dat is Sem geweest, die de blaasbalg trok om de sleutels en de grendels voor de ark te maken. Goudsmid: dat was Abraham die de producten samenvoegde om ze de goddelijke majesteit aan te bieden. Die het aambeeld slaat: dat was Abraham, die al die koningen tegelijk sloeg. Die tot het soldeersel zegt: het is goed: het is goed dien God aan te hangen. Hij maakt het vast: Sem versterkt Abraham om de Heilige Gezegende aan te hangen en niet van Hem te scheiden.

8. Maar gij, Israël mijn knecht: Voor Abraham, die niet uit het zaad der rechtvaardigen was, heb Ik al die dingen gedaan. Die Ik mij uit twee vaders heb verkregen.

17. Zoeken water: Hier profeteert de profeet aangaande de laatste dagen, wanneer er niet zal zijn honger naar brood of dorst naar water, en ze zullen zoeken om het woord des Heren te horen, doch het niet zullen vinden. Maar wanneer Zijn toorn afkeert, zal Hij hun bereiden brood en water, zal Hij Zijn goddelijke tegenwoordigheid bij hen doen wonen en Zijn Geest in de mond hunner profeten.

Zoals Amos heeft in 8: 11, waar Amos dat verklaart van het ontbreken van de geest der profetie, dat er nl. in die laatste dagen geen profeet zal zijn.

18. Rivieren: dat is: de geest, die Wet en profetie begrijpt. De woestijn: de plaats waar niet de wijsheid der Wet was.

19. De beuk en de buksboom: namen van onvruchtbare boomén, die men gewoonlijk gebruikt bij het bouwen.

Breithaupt: „nl. voor de derden Jeruzalemse tempel, welke er komen zal naar de Joden hopen.”

25. Ik verwek een van het Noorden: Ik kondig de toekomstige dingen aan, zie Ik verwek Cyrus van het Noorden om de verwoeste plaatsen van Jeruzalem te herbouwen en hij zal tegen Babel komen om het te verwoesten.

27. Ik zal een blijde boodschapper geven: In die dagen, Haggai en Zacharia, die hen zullen opwekken om de tempel te bouwen, ten tijde van Darius, de derden (koning) der Perzen. Ik de eerste: Jonathan verklaart aldus: de troostwoorden, die de profeten van het begin af over Zion hebben gesproken, zie, zij komen en volgens de Targoem spreekt de ganse tekst van de Messias en de laatste verlossing, volgens ons geloof. Maar mij lijkt het, dat de profetie, die Jesaja gesproken heeft over Cyrus, geheel moet worden opgevat volgens de strekking van de tekst, nl. Jes. 45 :13, 46: 11, 45 11, 46:10, al die profetieën wijzen in dezelfde richting als deze tekst.

Jes. 42: 1. Zie, Mijn knecht, dien Ik ondersteun: Zie, Mijn knecht Jacob, is niet gelijk gij (heidenen), want Ik ondersteun hem. Mijn uitverkorene: Israël wordt genoemd: Mijn uitverkorene, immers de Heere verkoos Zich Jacob; cf. Jes. 45:4: Om Jacob Mijns knechts wil en Israël's, Mijn uitverkorenen. In wie Mijn ziel een welbehagen heeft: op hem heb Ik Mijn geest gegeven, om Zijn raad aan Zijn profeten te kennen te geven en om eindelijk het gericht over de volkeren te doen uitgaan: Micha 4:2, 3; Jes. 2:2 vlg. en vele volkeren zullen komen, en: opdat Hij ons Zijn wegen lere.

2. Hij zal niet verheffen: hij zal zijn stem niet verheffen, het zal hem geen moeite kosten om te richten en te profeteren voor de volken, want zij zullen uit zich zelf komen om te leren van hen; Zach. 8:23: wij komen tot u, want wij hebben gehoord dat God met u is.
3. Het gekrookte riet: Targ. Jon. zegt: de deemoedigen, die als een gekneusd riet zijn, die zal hij niet verbreken en de armen, die zijn als een zwakke draad, als een uitgaande lamp, zal hij niet uitblussen. Rokende vlaswiek: dat is een vochtig snoer van vlas, dat bijna uitgaat. Hun koning: zal de armen niet beroven en de ellendigen en zwakken niet verdrukken.
4. Hij zal niet verbroken worden: daar de aarde vol van kennis zal zijn, enz. zij zullen hen (nl. de volken aan de Israëlieten) gehoorzaam zijn, Zef. 3:9: dan zal Ik tot de volken, enz., dat is: naar Zijn wet zullen de eilanden wachten en die zullen alle gehoorzamen.
6. Ik heb u geroepen: Hier wordt van Jesaja gesproken.
7. Om de gebondenen uit de gevangenis te voeren: doordat hunne ogen geopend worden, zullen de gebondenen uit de gevangenis gaan. Andere verklaring: om hun de blijde boodschap te brengen aangaande het feit, dat ze ten slotte uit de aanstaande ballingschap, die nog over hen komen zal, weer zullen uitkomen.
11. Die in de rotsstenen wonen: dat zijn de doden, die weer zullen leven, zoals Jonathan zegt.
16. Ik zal leiden: de Israëlieten die op dien tijd blind zijn, zodat ze naar Mij niet zien, zal Ik op de goeden weg leiden, dien zij tot nu toe niet kenden, om daarop te wandelen.
18. Heb Ik hen gedaan: zal Ik doen, het is gewoonte van de profeten te spreken in het futurum, alsof het reeds gebeurd was

Jes. 43:7. Een ieder, die naar Mijn Naam genoemd is: Alle rechtvaardigen, die naar Mijn Naam enz. Die Ik geschapen en ook gemaakt heb: Ik heb voor hem alles gemaakt, dat nodig voor hem is, en alles gereed gemaakt, dat is: - hoewel zij slaven zijn in ballingschap en benauwdheid, reeds te voren heb Ik al die dingen klaar gemaakt, die noodzakelijk zijn voor hun bevrijding.

8. Breng voort het blinde volk: nl. om voort te brengen dat is: om uit de ballingschap voort te brengen degenen, die zo in de ballingschap vertoeven, daar zij als blinden geworden zijn, die wel ogen hebben, maar niet zien.

9. Laat al de heidenen: wanneer al de heidenen bijeengebracht werden, wie onder hen en hun profeten zou die toekomstige zaak verkondigen of wat zou daaraan gelijk zijn, dat uit de mond der ijdele goden voortkomen zou, die zij vereren Gij zijt mijne getuigen, dat Ik aan Abraham, uw vader, heb verkondigd de ballingschappen, die zijn gekomen.

27. Uw eerste vader heeft gezondigd: door te zeggen: waarbij zal ik dat weten (Gen. 15:8). Uw „uitleggers“: bij al uw bemiddelaars is er niet één, op wiens verdiensten gij zoudt kunnen steunen, bij wie Ik geen zonde kan vinden. Izaak heeft hem bemind, dien Ik haatte.

Jes. 44:4. Zij zullen uitspruiten: tussen de nakomelingen van Javan (de Grieken), door middel van de proselieten die zij zich toevoegen.

4. Tussen het gras: dat is Javan, waarvan gezegd wordt en het zal een woning der draken zijn (34 :13).

5. Deze zal zeggen: Ik ben des Heren: dat zijn de volmaakt rechtvaardigen. En die zal zich noemen met de Naam van Jacob dat zijn de kleinen, de zonen der goddelozen. En gene zal met zijn hand schrijven: dat zijn degenen, die berouw hebben. En zich toenoemen met de naam Israël's: Dat zijn de proselieten, dat wordt geleerd in Avoth van R. Nathan (Pirke Abboth, R. Nathan, omstr. 130 n. Chr.)

Jes. 45:1: Zijn gezalfde: al wat groot is wordt zalving genoemd, zoals Num. 28: 8. Onze Rabbijnen verklaren: de Heilige Gezegende zegt tot de koning Messias: ik klaag bij u over Cyrus, zoals staat in Megilla 1, 12a.

14. De arbeid der Egyptenaren: Zie, Ik maak u bekend, hoe Ik Mijn zonen zal bevrijden uit de hand van Babel. Want tot dat doel heb Ik Cyrus verwekt in mijn gerechtigheid, bovendien ma k Ik u ook bekend de verlossing van Sanherib, die ten tijde van Hiskia geschieden zal, want wanneer hij (Sanherib) terug zal keren van Tirhaka, de koning van Cusch, zal hij komen tegen Jeruzalem en een gewenste zaak, nl. alle zeer kostbare schatten der Ethiopiërs en Egyptenaren, die zij de Ethiopiërs ter hulp brengen zullen, zal hij meebrengen en wanneer hij dien buit met zich meevoert, dan zal hij voor Jeruzalem vallen. Hiskia en zijn volk echter zullen alles buit maken, zo wordt uiteengezet in Seder Olam (en. Amsterd. C. 23, p. 64) wat hier van Hiskia gezegd wordt. Tot u: o, Jeruzalem. In boeien zullen zij overkomen: Sanherib zal ze met ketenen gebonden daarheen brengen, maar na zijn nederlaag zal Hiskia opstaan en al de gevangenen bevrijden, die daarna proselieten zullen worden en het koninkrijk der hemelen zullen erkennen. Gewisselijk God is in u:Zij zullen bekennen dat er geen God is behalve' de Eeuwige.

20. Die van de Heidenen ontkomen zijt: Die overgebleven zijt van het zwaard van Nebukadnezar.

Jes. 46:1. zo heb ik gehoord van de beroemden Rabbi, die het licht der ballingschap is, waarin de Joden nu zijn.

11. Die een roofvogel roep van het Oosten: Uit Syrië, dat in het Oosten ligt, heb Ik Mij Abraham geroepen, opdat hij deelgenoot van Mijn raad zou zijn (vergel. 41:27, waar Rasji dit op Cyrus laat slaan). Ook kan nog worden verklaard wat „roofvogel" betekent: Ik heb hem geroepen, dat hij zich tot Mij haaste, zoals een vogel die vliegt en zich van zijn plaats beweegt . Ook heb ik gesproken:met hem over de ballingschappen en hun verlossing zal Ik ook aanbrengen. Gij stijven van hart: die uw hart hebt versterkt onder de vreemden en Mij zijt blijven aanhangen. Die verre van gerechtigheid zijt: voor wie de dag (der bevrijding) wordt uitgesteld en Mijn gerechtigheid. ter verlossing heb Ik u niet getoond.

13. Ik breng Mijn gerechtigheid nabij: van nu af aan en het zal niet meer veraf zijn.

Jes. 48:1. Hoort dit: Gij twee stammen, die naar Babel in ballingschap zult gaan. Gij huis van Jacob, die genoemd wordt Israël: dat is de stam van Benjamin.

14. En zijn arm: hier is sprake van Cyrus.

Jes. 49:1. Mij geroepen van de schoot af: van dien tijd af, dat ik in de moederschoot was, kwam het in Zijn gedachten, dat mijn naam Jesaja zou zijn, opdat ik zou profeteren van uitredding en troost.

5. Israël zal zich niet laten verzamelen: nl. tot Hem terugkeren 1) met berouw.

6. Ik heb u ook gegeven tot een licht der heidenen: nl. om te profeteren de ondergang van Babel, hetwelk de gehele wereld tot vreugde zal zijn.

7. De verachte ziel: de Israëlieten hebben een verachte ziel, omdat zij zelve veracht worden. Tot dien, aan welken het volk een gruwel heeft: tot het gesmade volk! Koningen zullen het zien nl. hem en zullen opstaan. Die getrouw is: om nl. Zijn belofte te vervullen die Hij aan Abraham beloofde met betrekking tot de koninkrijken zoals in Gen. 16 :17 staat: zie een rokende oven, enz. De Heilige Israël's: Hij heeft u ook verkoren.

19. Gij zult benauwd worden van inwoners: vanwege de menigte der inwoners die in uw midden zullen komen, zij zullen geen plaats hebben om huizen te bouwen.

22. Mijn hand, Mijn banier: een teken om de ballingen terug te brengen. Banier: in het Frans: perche, zoals Jes. 30 :17: als een banier op een heuvel. Dat is een teken om te verzamelen en daarvoor gebruikt men een stuk kleding op een hoogte. Neh. 5 :13.

Jes. 51:1. Naar de rots, gij zijt uitgehouwen: uit welke nl. De diepte van de put: waarin ze de putten uithollen en uitgraven, waaruit gij gegraven zijt. En wie is nu die steenrots? Dat is Abraham uw vader. En wie is die uitholling: dat is Sara die u gebaard heeft.

2. Want hem alleen heb Ik geroepen: omdat hij alleen de enige van Mij was in het land Kanaän, waarheen Ik hem heb gevoerd uit zijn land en uit zijn maagschap. Ik heb hem geroepen, dat is: Ik heb hem veel en groot gemaakt. En zoals hij de enige was en Ik hem heb groot gemaakt, zo zal Ik u groot maken, want gij zijt Mij de enige (geliefde).

3. En hare wildernis: ook dit woord betekent: woestijn zoals Jer. 2:6: in een land van wildernissen en kuilen, de wildernis was vroeger bewoond, maar nu verwoest.

Dankzegging: een stem des lofs.

4. Een Wet zal van Mij uitgaan: de woorden der profeten zijn een Wet en het einde der rechten, opdat er gerustheid en rust zij voor de volkeren, aan wie Ik een reine spraak zal toewenden, opdat ze Mij dienen.

5. Zullen richten: dat is: kastijden, justice in het Frans.

6. De hemel zal als rook verdwijnen: de aanvoerders der legers der volkeren, die in de hemel zijn (zie Jes. 50:2). Jerem. 38:11: oude lompen zijn: versleten kleren. Andere verklaring van tn5ni is: verward worden zoals de schippers der zee, die het water in beroering brengen met de riemen, wanneer zij het schip sturen en zo ook Ex. 30: 35: gemengd, rein, heilig. De aarde: de beheersers der aarde. Haar inwoners: het overige volk. Mijn heil: zal in eeuwigheid voor Mijn volk zijn. Een andere verklaring is: de aarde en de hemel zelf en dan wordt de verklaring aldus: hef uwe ogen op en zie naar de hemel en naar de aarde en zie hoe sterk en vast zij zijn en hoewel die zullen verdwijnen, zo zal Mijn gerechtigheid en Mijn heil tot in eeuwigheid zijn, zie, Mijn gerechtigheid is sterker en vaster dan die.

9. Ontwaak, ontwaak: dat is het gebed van de profeet. Rahab Egypte, gelijk geschreven is: Rahab is stilzittend (Jes. 30: 7, St. V. In stilzitten zal hun sterkte zijn). Die de zeedraak verwond hebt: dat betekent: heeft gedood v. 55n. De zeedraak: dat is: Farao.

11. De vrijgekochten des Heren zullen terugkeren: deze woorden zijn een gebed en slaan terug op vers 9: ontwaak, ontwaak.

12. Wie zijt gij: dochter des rechtvaardigen, zoals gij zijt en vol van gerechtigheden, waarom zoudt gij vrezen voor een sterveling, wiens einde de dood is?

13. En vergeet de Heere die u gemaakt heeft? en niet op Hem vertrouwt? De benauwer: de beheerser der goddelozen die u kwaad doen. Wanneer hij zich gereed maakt: zich voorbereidt.

En waar is de grimmigheid des benauwers? de dag van morgen komt en hij is niet meer!

16. Om de hemel te planten: om te bevestigen het volk, waarvan gezegd wordt, dat het menigvuldig zal zijn als de sterren des hemels. Om de aarde te gronden: om de vergadering te funderen, waarvan gezegd wordt, dat zij menigvuldig zal zijn als het stof der aarde.

19. Deze twee dingen zijn u wedervaren: Twee benauwdheden, twee aan twee. Door wie zal Ik u troosten?: Wie zal Ik bij u brengen tot uw troost? die tot u zegt: ook dat en dat volk is getuchtigd als gij?

20. In zwijm gevallen: dat betekent: machteloos, zoals Amos 8:13: de jongedochters zullen van dorst versmachten: in het Frans pasmer. Zoals een os in het net verstrikt: vrijgegeven (vrij verklaard), als een os die in het net gevallen is.

21. Dronken, maar niet van wijn: dronken van iets anders, maar niet van wijn.

22. Die de zaak zijns volks twisten zal: Die het recht zijns volks richten zal.

23. Die u bedroefd hebben: die u opjagen en verbannen 1 Sam. 14: 16: En zie, de menigte „versmolt“, in het Frans broslor. Buig u neder, dat wij over u heengaan: over uwen rug.

Jes. 52:11. Gaat uit het midden van hen: Uit het midden van de ballingschap, want alle deze latere vertroostingën hebben anders nergens betrekking op, dan op de laatste ballingschap. Raak het onreine niet aan: dat het u ten afschuw zij, opdat gij het niet aanraakt.

13. Ziet mijn knecht zal voorspoedig zijn: ziet in de laatsten tijd zal mijn knecht voorspoedig zijn, Jakob, dat is: de rechtvaardigen, die in hem zijn.

14. Gelijk als velen zich over u ontzet hebben: Gelijk vele volkeren hen (de Israëlieten) bewonderd hebben, toen zij zagen hun onderwerping en de één tegen de ander zeide: hoe is zijn gelaat verdorven, meer dan van iemand, hoe verduisterd is zijn gedaante, meer dan van andere mensen.

15. Zo: zo is nu zijn hand sterk en werpt ter neer de hoornen der heidenen (Zach. 1:21), die hem verstrooid hebben (Zach. 1:19). Toehouden: zij zullen hun mond sluiten vanwege de grote verwondering, want de roem die hun van geen mens verteld was, zullen ze in hem zien.

Jes. 53:1. Indien wij, zullen zij tot elkander zeggen, van anderen gehoord hadden, hetgeen wij nu zien, wie zou het ooit geloofd hebben. Aan wie is de arm des Heren ooit geopenbaard, zoals nu in pracht en grootheid?

2. Voordat deze grootheid op dit volk kwam, was het in diepe verdrukking en kwam het vanzelf op, als een loot van een boom of als een wortel uit een dorre aarde, in het eerst had het geen gedaante noch heerlijkheid en toen wij het zonder heerlijkheid zagen, hoe konden wij het begeren!

3. Hij was veracht: deze profeet spreekt geregeld van het hele volk als van één man, zoals 44: 1, 2 en 52:13. En ten gevolge van hun schande en vernedering verborgen zij hun aangezicht voor ons; zoals een melaatse, die niet durft opkijken, hadden zij hun gezichten opgebonden, dat wij het niet zouden zien.

4. Maar: dat betekent „akeen" altijd; maar nu bemerken wij, dat dit niet slechts een gevolg was van hun vernedering; Israël heeft geleden opdat door zijn lijden verzoening zou gedaan worden voor alle andere natiën; de ziekte die wij hadden moeten hebben, heeft hem getroffen. Wij dachten inderdaad dat hij door God gehaat was; maar het was zo niet; hij is om onze overtredingen gewond.

5. hij werd gekastijd, opdat de hele wereld vrede mocht hebben.

6. Wij dwaalden: het is nu wel duidelijk hoe al de volken hebben gedwaald! Toch liet de Heere zich door Hem verbidden en verzoende ons aller ongerechtigheid, doordat hij zich weerhield 'van Zijn wereld te verwoesten.

7. Hij werd verdrukt: onder verdrukkers en vervolgers en hij werd vernederd met vernederende woorden, hij verdroeg zwijgend, enz.

8. De profeet verkondigt hier de blijde tijding van Israël's verlossing, de heidenen voorstellende als boódschappers daarvan in de laatste dagen, als zij hem zien weggenomen uit de gevangenschap, waarin hij door hun handen werd vastgehouden en van het gericht of vonnis dat hij tot nu toe gedragen had. Zijn geslacht: de jaren van droefheid en moeite die over hem heengegaan zijn, wie zal ze optellen? Want van het begin is hij afgesneden en verbannen uit het land der levenden, dat is het land Israël: want om de overtreding zijns volks is de plaag van de ballingschap op de rechtvaardigen, die in het midden van hem waren, gevallen.

9. Hij gaf zich zelve over tot alle mogelijke begrafenissen, waartoe de goddelozen mochten besluiten: want de goddelozen veroordeelden de Joden om vermoord en dan met een ezelsbegravenis in hondeningewanden begraven te worden. Hij stemde er in toe te worden begraven overeenkomstig het oordeel der goddelozen, weigerende de levenden God te verloochenen. En overeenkomstig het oordeel van de heerser, gaf hij zich zelve over aan allerlei soort doodvonnis, dat over hem werd uitgesproken, omdat hij God niet wilde verloochenen door geweld te plegen of kwaad te doen, zoals al de volken in welker midden hij vertoefde. Noch was daar enig bedrog in zijn mond:nl. door toe te stemmen in de verering van afgoden, alsof dat goden waren.

10. Doch het behaagde de Heere: hem te verbrijzelen en hem terug te brengen tot geluk, en daarom bracht hij hem in ziekte. Dan zegt hij: ik wil zien of zijn ziel zo toegewijd en overgegeven aan mijn heiligheid is, dat die zich als een schuldoffer zal

stellen voor zijn opstandigheid. Als dat zo is, dan zal ik hem zijn beloning geven en hij zal zaad zien. „Asjam" is, z. a. in de geschiedenis van de Filistijnen, (1 Sam. 6:3) de boete of de voldoening, die iemand een ander geeft, wie hij enige belediging heeft aangedaan!

11. Om de arbeid zijner ziel (dat is: van zijn werk) at hij en was verzadigd; hij plunderde en beroofde anderen niet; door zijn kennis velde mijn knecht steeds een rechtvaardig vonnis over al degenen, die bij hem kwamen om door hem geoordeeld te worden en, zoals altijd met de rechtvaardigen het geval is, zoals er in Num. 18: 1 staat, hij droeg hun ongerechtigheden.

12. Daarom: omdat hij dat deed. zal Ik hem een erfenis geven en een deel te midden van de groten nl. met de vroegere aartsvaders, omdat hij zijn ziel uitstortte (Gen. 24:20) in de dood en met de misdadigers werd gerekend, dat is: straf verdroeg, alsof hij een zondaar en overtreder was geweest, terwijl hij ter wille van anderen de zonden van velen droeg. En krachtens zijn lijden - omdat de wereld door hem voorspoed kreeg - trad hij tussenbeide voor de overtreders.

Volgens Raymundus Martini heeft de tekst aldus geluid: (Driver and Neubauer, 39)

Zie mijn knecht zal voorspoedig zijn: Onze rabbijnen verklaren dit van de Messias: zie, zeggen zij, de Messias was geslagen, zoals er staat: hij droeg onze krankheden en onze smarten nam hij op zich, en hij stond aan de poort van Rome tussen degenen, die met ziekte getroffen waren, zoals er staat in het traktaat Sanhedrin, afd. Chelek hij zal hoog zijn en verheven en buitengewoon doorluchtig. Ik heb gehoord dat er een Midrasj Haggada is, die dit vers aldus verklaart: De Heilige zal de Messias hoger maken dan Abraham, van wie geschreven staat: „ik hief mijn hand hoog op tot de Heer (Gen. 14: 22), verhevener dan Mozes van wie is gezegd: zoals een voedster een jong kind opheft en draagt (Num. 11:12) en buitengewoon doorluchtig boven de Engelen, waarvan is gezegd: Hunne wielen waren hoog (Ezech. 1:18).

Jes. 54:1. Onvruchtbare: Jeruzalem, die was alsof ze nooit gebaard had. De kinderen der getrouwde: dat is: van de dochter van Edom.

6. Omdat gij versmaad zijt geweest: want Hij was een weinig vertoornd.

14. Wees ver van verdrukking: schud uzelf uit het stof (Jes. 52:2), verwijder u van degenen, die u verdrukken.

15. Zij zullen zekerlijk „vrezem" maar niet voor mij („aangrijpen", v. d. Hier, T. U. 16). Zie, zekerlijk zal het besluit der rampen vrezem hij met wie Ik niet ben. Dat is Ezau.

Wie zich tegen u vergaderen zal: ten oorlog of zich tegen u verheft. Onze rabbijnen verklaren echter dezen tekst van de gerim, proselieten, omdat ze geen proselieten in de dagen van de Messias aannemen. Echter ook volgens de letterlijke betekenis van de tekst komt dat uit: al wie proselieten zijn bij u in uw vernedering, zij zullen ook bij u wonen in uw rijkdom! („nafal" als in Gen. 25: 18).

16. daarmee wil hij zeggen: Ik ben het, die tegen u de vijand verwekte en Ik ben het, die zijn straf heb bereid.

Jes. 55:1. Komt tot de wateren: tot de Wet. Wijn en melk: de leer, die beter is dan wijn en melk.

13. In plaats van goddelozen zullen rechtvaardigen verrijzen dat is: de goddelozen zullen omkomen, maar de rechtvaardigen zullen hun heerschappij vestigen.

Jes. 56:7. Voor alle volken: niet alleen voor de Israëlieten, maar ook voor de proselieten. (Sabbath, 11 8b) (cf. Klaussner, 34).

8. Ik zal tot hem nog meer vergaderen: uit de volken die proselieten worden en zich bij hen aansluiten. Nevens hen die tot hen vergaderd zijn: zij zullen gevoegd worden bij de vergaderden van Israël.

9. Al gij gedierte des velds: al gij volken komt en nadert tot Mij en eet al de wilde beesten in het bos, dat zijn de dapperen der volken, die zich hebben verhard om geen proselieten te worden.

Jes. 59:14. Achterwaarts geweken: de gerechtigheid van onze wraak op onze vijanden, die van de Heilige Gezegende moet komen. Omdat de waarheid struikelt op onze straten en van de aarde is weggegaan, daarom komt er van de hemel ook geen recht en gerechtigheid.

21. Dit is Mijn verbond met hen: daartoe heb Ik Mijn verbond met hen opgericht en zal Ik het ook bewaren, daar ook in de ballingschap Mijn wet door hen niet aan de vergetelheid zal worden overgegeven.

Jes. 60:17. Voor koper: dat ze van u hebben weggenomen.

22. Ik zal het te zijner tijd snellijk doen komen: Indien zij rechtvaardig zullen geweest zijn, zal Ik het spoedig doen komen, maar indien zij het niet zijn, dan zal Ik het te zijner tijd doen komen (Sanhedr. 98a).

Jes. 61:1. Omdat Hij mij gezalft heeft: Deze zalving betekent niets anders dan heerschappij en grootheid.

Jes. 62:1. Om Zions wil: Ik zal het doen en niet stilzwijgend voorbijgaan hetgeen men tegen haar gedaan heeft.

Jes. 63:1. Wie is deze: De profeet voorspelt hetgeen de Heilige Gezegende gezegd heeft wat gebeuren zal ter wrake voor Perzië (andere handschriften: Edom) en dat Hijzelf eerst zal doden hun vorst in zijn heerlijkheid, zoals Jes. 34:5 gezegd wordt: Mijn zwaard is dronken geworden in de hemel. Daarna zal Hij afdalen over (Edom) Perzië en uit zijn vertoornd gelaat blijkt, dat Hij een grote slachting voorbereidt en de profeet spreekt naar analogie van menselijke oorlogen Van Bozra: Onze rabbijnen hebben gezegd: twee dwalingen heeft de vorst van Perzië (anderen: Rome) bedreven, wijl hij meende dat Bozra was Bezer in de woestijn, dat een vrijstad was, maar hij dwaalde, want een vrijstad was slechts bestemd voor één, die onopzettelijk misdaan had. Maar hij heeft de Israëlieten opzettelijk gedood. Bovendien is er de Midrasj Haggada, dat Bozra de Edomieten een koning verschafte, nadat zijn eerste koning gestorven was, waarop Jobab volgde de zoon van Zerach uit Bozra. (Jerem. 49:15 Rasji: Ik heb u klein gemaakt: omdat er geen koning bij hen was die koningszoon was, want het was in Rome geen gewoonte als koning een koningszoón aan te stellen.)

Deze is het: Ik ben het die heb besloten te spreken over de gerechtigheid van de aartsvaders en over de gerechtigheid van het geslacht der rechtvaardigen, want Mijne

gerechtigheid is ook bij hen en Ik heb mij zelven geopenbaard, dat ik machtig ben om te redden.

Breithaupt zegt: in een handschrift staat doro sjel zara, dat is: het geslacht der verdrukking en ik denk dat hier de christelijke godsdienst wordt bedoeld, zoals ook Abarbanel verklaart 90: 3, in medio, dat hier verstaan moet worden: de heerschappij der Nazareners dat is: der Christenen die de leer van Jezus aanhangen. En dan voegt Breithaupt er aan toe: Deus te increpet, Satan!!!

Jes. 64:4. Ja, van ouds heeft men het niet gehoord: zoals die wonderen geweest zijn, die gedaan zijn voor één uit alle volken voor dezen tijd; ook heeft het oog geen anderen God gezien dan U; hetgeen God zal doen voor hem die Hem verwacht, zoals Gij gedaan hebt voor hen, die U verwachtten, zo heb ik het gehoord van R. Jose en het lijkt me goed. Maar onze Rabbijnen, die gezegd hebben dat alle profeten slechts geprofeteerd hebben van de dagen van de Messias, zeggen :in de toekomstige eeuw heeft het oog niet gezien, natuurlijk: het oog van de profeet heeft niet gezien wat de Heilige Gezegende hem zal doen, die Hem verwacht, behalve Uw ogen, o God.

Jes. 65:11. Die de Heere verliet: De goddeloze Israëlieten, die de afgodendienst hebben aangenomen en die in hun ongerechtigheid zijn gestorven. Die de tafel bereidt voor die bende (Gad),

16.) In de taal van de Mishna is het „gad gedai“, dat is: ik breid mijn voorspoed en geluk uit en er is geen vermoeienis. Voor dat getal: (voor de god Meni) Lemeni betekent hier: naar het getal der rekening van de afgodenpriesters, die bekers met een mengsel van wijn vullen.

13. Mijn knechten: de rechtvaardigen. Gijlieden: die tegen Mij overtreden hebt.

16. Wie zich zegenen zal op aarde: Want Mijn vreze zal over hen allen zijn en de aarde zal vervuld worden met Mijn kennis (Jes. 11:9) en die zich beroemen zal en zich verheffen, die zal zegenen bij de God der waarheid, dat is: : hij zal zich beroemen, dat hij een dienstknecht van de God der waarheid is, die deze Zijn belofte waar gemaakt en bewaard heeft. - 17. Nieuwe hemelen: de hemelse vorsten zullen vernieuwd worden (zie Rasji bij Jes. 34: 4, 5 en 63: 1) en de vorsten der Israëlieten zullen hoger staan, maar de vorsten der volken zullen lager staan, zo zal het ook op de aarde zijn. Anderen echter vatten het op, dat de hemelen zelf nieuw zullen worden en dit kan ook niet geheel prijs gegeven worden daar de Schrift zegt: want gelijk als die nieuwe hemel, enz. (Jes. 66: 22).

20. Honderd jaar oud zal sterven: die kan met de doodstraf gestraft worden wegens zijn overtreding, waarop de doodstraf staat, zo in Beresjit rabba, 26.

25. Stof zal de spijs der slang zijn: Die steeds voor haar gereed is. De Midrasj Haggada echter: en de leeuw zowel als het rund zal stro eten, daar wij vinden, dat Ezau zal vallen door de hand van de zonen van Jozef, want er staat: Obadja 18: het huis van Ezau zal een stoppel en het huis van Jozef een vlam zijn. Van de andere stammen van Israël, die met dieren worden vergeleken, vinden wij niet, dat hij door hun hand (zal vallen). Daarom wordt hier gezegd: de leeuw zowel als het rund, die stammen die met een leeuw worden vergeleken, zoals Juda en Dan zo ook de stam van Jozef, die met een

rund wordt vergeleken, zullen hem (Ezau) opeten, die met een stoppel wordt vergeleken.

Jes. 66:7. Eer zij barensnood gehad heeft, heeft ze gebaard: Zion heeft met smart ener barende vrouw haar kinderen voortgebracht, dat is: haar zonen zullen zich vergaderen in het midden van haar, die van hen was verlaten en beroofd en dan is het, alsof ze hen nu voortgebracht had zonder barensnood, omdat de volkeren hen in het midden van haar zullen brengen.

18. Hunne werken en hunne gedachten: Wat zal Ik doen? Hunne werken en gedachten komen tot Mij en dat brengt Mij er toe, dat Ik al de volken vergader en dat Ik bekend maak, dat hunne werken ijdelheid zijn en zij zullen begrijpen, dat hunne gedachten, waarmee zij Mijn naam denken te eren, leugen zijn. Waar zal dan die vergadering zijn? Daar, waarvan Zacharia heeft geprofeteerd: en Ik zal al de volken brengen" naar Jeruzalem (14:2). En zij zullen Mijn heerlijkheid zien: Als Ik tegen hen strijd met een plaag, waardoor het vlees en de ogen en de tong van een iegelijk uitteert.

19. En Ik zal een teken aan hen zetten: Vluchtelingen zullen uit de krijg ontkomen en Ik zal ze laten overblijven, opdat ze kunnen weggaan en de ver verwijderde eilanden Mijn roem kunnen verkondigen, die zij in de oorlog gezien hebben en ook op hen, die als ontkomenen zullen ontsnappen, zal Ik één van de tekenen stellen, waardoor hun makers gestraft worden, opdat ze bekend maken aan degenen die ver verwijderd zijn: met die plaag werden zij geslagen, die tegen Jeruzalem hebben oorlog gevoerd.

21. Tot priesters en tot Levieten: Uit de volkeren, die hen zullen aanbrengen en ook uit hen, die aangebracht worden, zal Ik priesters en Levieten aannemen (vergel. Rasji bij Ps. 87:6), 2) die nu onder de volken verontreinigd zijn wegens hun gewelddaden; en bij Mij zijn bekend de priesters en de Levieten, die onder hen zijn en Ik zal ze uit hun midden uitkiezen en zij zullen Mij dienen, zegt de Heere.

ABEN-EZRA.

Jes. 2:1-2. Dit hoofdstuk begint een nieuwe profetie, maar niet zonder verband met het voorgaande. Zion zal nu verlost worden uit de hand van Sanherib, bovendien zal het in de toe komst bijzonder onderscheiden worden. Dat zal plaats hebben zoals de profeet

zegt: in het laatste der dagen: dat is: in de dagen van de Messias, welke zijn de laatste van de dagen der wereld. Met deze uitdrukking wijst A. E. naar het verst verwijderde tijdperk, de periode van de hoogsten trap van volmaaktheid en redding, die geen nieuwe verandering zal ondergaan en waarbij geen terug zinken in een vroegere periode van onvolmaaktheid zal plaats hebben. Zulk een periode, zegt A. E., is nog niet gekomen, omdat de oorlogen nog niet opgehouden hebben. Deze dagen zijn nog niet gekomen, want sedert de dagen van Jesaja is er nog nooit een periode zonder oorlog geweest. We leren van Josephus en de litteratuur van de Perzen en Meden, dat gedurende de gansen tijd van de tweeden tempel in Jeruzalem de oorlog nooit geëindigd is geweest. Bovendien verklaart de profeet uitdrukkelijk: en zij zullen geen oorlog meer leren (vs. 4). De bedoeling is: zelfs al waren de feiten hier vermeld niet betrouwbaar en indien in een bepaalde periode de oorlog wel was geëindigd, hij is toch weer begonnen, terwijl de Messiaanse tijd vereist, dat men in 't geheel geen oorlog meer zal voeren.

2. En zal verheven worden, wij weten wel, dat de tempelberg niet werkelijk zal verheven worden. Maar wat de zin bedoelt is, dat hij op zulk een wijze zal bevestigd worden, dat men zich uit de vier hoeken der aarde naar hem zal heen spoeden, alsof hij hoger was dan al de andere heuvelen.

4. En Hij zal richten, Hij die de rechter is, de Messias, zal richten (vergel. Num. 26:59). Hier is dus „Hij" niet God maar de Messias. Zo als in Num. uit jaleda het subst. joledeth wordt afgeleid, zo hier uit wesjafat hasjofeet.

5. Huis van Jacob. Met deze woorden berispt de profeet Israël, alsof hij zeggen wil: Waar Zion nu, zoals gij wel weet, (Jes. 11 27) om haar gerechtigheid [dus niet: door recht, St. Vert.] zal verlost worden en bovendien een tijd zal aanbreken voor haar grote verlossing, hebben wij allen te gehoorzamen aan de woorden van de profetieën, die waar als het licht zijn. (Laat ons) de profeet sluit zich zelve in bij deze berisping

Verder wordt het volgende niet verklaard in verband met de Messiaanse tijd, ook niet „de dag des Heren" in vers 12.

Je8. 1:25, 26, wordt in de Talmud verklaard (Sanhedr. 98a): De Zoon van David zal niet komen, voordat al de rechters en heersers in Israël hebben opgehouden.

Jes. 2:2 wordt Shabb. 63a ook Messiaans verklaard.

Jes. 4:2. Des Heeren Spruit: Sommigen laten dit op Hiskia slaan. Ik denk dat het betekent de rechtvaardige (gedeelten van de) inwoners van Jeruzalem, die gered zullen worden. R. Mozes Hakkohen vat het letterlijk op: God zal Zijn zegen zenden op de planten en vruchten.

De Targoem laat dit duidelijk slaan op de tijden van de Messias. In Ber. R. 48 en Bemid. R. 14 cd. worden Jes. 4:4 en 6 in verband gebracht met de Messiaanse tijd, eveneens in Tanch. par. Ki Thetse, 3 cd. Warsh. 115b. De verzen 5 en 6 worden Yalk. vol. I, p. 99c en Midr. Ps. 13 en Ps. 16: 9 in verband gebracht met Israël's vroegeren dienst, toen het moest bijdragen voor het maken van de Tabernakel in de woestijn en dan wordt opgemerkt dat God die in latere tijden zal terugbrengen, wanneer Hij hen bedekt met een wolk van heerlijkheid.

12. Het werk des Heeren : mijn mening is, dat met het werk des Heren bedoeld is de straffen, die de Heere bracht over Israël, toen de tien stammen in ballingschap gingen. Vs. 26 vlg. laat A. E. niet slaan op de eindstrijd.

Jes. 6:13. Het heilige zaad. Hier wordt gezinspeeld op degenen, die terug zullen keren uit de Babylonische ballingschap.

In Keth. 112b wordt dit vers in verband gebracht met de mess. tijd.

Jes. 7:14. Daarom zal de Heere zelf: Hoewel gij Hem geen teken vraagt, zal Hij u toch een geven. Het verbaast mij ten zeerste, dat sommigen zeggen, dat de profeet hier het oog heeft op Jezus, daar het teken aan Achaz werd gegeven en Jezus vele jaren daarna werd geboren. Bovendien zegt de profeet: want vóórdat het kind zal weten te verwerpen het kwade en te verkiezen het goede, zal het land verlaten zijn. Maar het land van Efraïm en Syrië werd verwoest in het zesde jaar van Hiskia en er wordt duidelijk gezegd „van zijn twee koningen”, enz. Velen maken de fout om Emmanuel met Hiskia te identificeren. Zij kunnen niet dezelfde zijn, daar deze profetie juist wil uitgesproken zijn in het begin van de regering van Achaz. Deze regeerde slechts 16 jaren en Hiskia was bij de dood van Achaz 25 jaar. Volgens anderen is Emmanuel een andere zoon van Achaz en anderen weer vatten de namen Emmanuel, Maher-Sjalal en Sjear-Jasjoeb symbolisch op voor „het koninkrijk”. Maar als dat zo is, wat zin zou dan hebben het kennen van goed en kwaad van het kind en het zeggen van „vader en moeder” van Maher Sjalal. Ik denk dat Emmanuel is de zoon van Jesaja zowel als Maher Sjalal. Dit laatste wordt bewezen door: En ik was tot de profetes genaderd (8:3). Sjear Jasjoeb staat in dezelfde betrekking tot de profeet (vs. 3). Elk van de drie zoons heeft een naam ontvangen, die een toespeling op toekomstige gebeurtenissen behelsde. Emmanuel hield in, dat God hen zou helpen en met hen zou zijn gedurende de moeilijkheden met de twee koningen. Maher Sjalal, dat de tijd van de ballingschap van Samaria was gekomen. En Sjear Jasjoeb, dat de rest van Israël zich zou bekeren. Deze verklaring kan wel toegepast worden op de woorden: Zie, ik en de kinderen, die de Heere mij heeft gegeven, zijn tot teekenen en wonderen.-Vgl. Gen. 33:5. De kinderen, welke de Heere genadiglijk aan uw dienstknecht heeft gegeven. Degenen die in deze passage „kinderen” willen opvatten als „leerlingen” moeten daarvoor enige analogie uit de Schrift bijbrengen. Jesaja zelf was een teken en voorbeeld voor Egypte (29 :3). Gaon zegt, dat het teken daarin bestond, dat het een mannelijk kind was, maar volgens mijn mening was het teken, dat het kind boter en honig zou eten, want het is nietsgewoonte, dat kinderen deze dingen eten onmiddellijk na de geboorte. Wij weten dat een mannel. kind na'ar genoemd wordt en een vrouwelijk ne'arah of 'almah, het fem. van 'elem, hetzij zij maagd is of niet. Want 'alma betekent een persoon van een zekeren leeftijd, zoals ook het masc. 'elm, en in Spr. 30:19 is 'almah zeker niet een maagd, omdat eerst is gezegd: welke ik niet ken (vs. 18).

Vs. 21 is Ber. R. en. Warsh., p. 87b toegepast op de Messiaanse tijd.

Jes. 8:10. Want God is met ons: Hier hebben wij het bewijs, dat Emmanuel is de naam van de zoon van de profeet.

Jes. 9:5. Ons is geboren. Al deze dingen zullen gebeuren door de verdienste van het kind, dat ons is geboren. Wij weten dat ten tijde van de invasie van Sanherib Hiskia 39 jaar was. Ten tijde van deze profetie was hij dus „kind“.

Wonderlijk, Raad, enz. Volgens sommigen zijn deze uitdrukkingen namen voor God en de volgende: Vredevorst, de naam van het kind. Ik denk dat al deze woorden namen voor het kind zijn. Hij wordt genoemd Wonderlijk, omdat God wonderen deed in zijn dagen; Raad, dit heeft duidelijk betrekking op Hiskia (2 Kron. 30:2). Sterke God, want Hiskia was krachtig. (A. E. aldus krachtige held). Vader der eeuwigheid, omdat de heerschappij van het huis van David door zijn verdiensten verlengd werd. Vredevorst, omdat in zijn dagen de vrede tot stand kwam. (2 Kron. 32:22.)

6. In de Targoem wordt dit vers duidelijk op de Messias toegepast en in Debarim R. (en. Warsh., p. 4a) komt een eigenaardige commentaar voor in verband met een Haggadische discussie over Gen. 43: 14, die, hoewel fantastisch, een Messiaanse strekking aan deze plaats toekent - zo ook Bemidbar R. 11.

7. Siphre Num. par. 42, en Friedm., p. 12b, wordt Num. 6:26 de vrede in verband gebracht met Jes. 9:7.

Jes. 10: 27. In de Targoem wordt dit toegepast op de ondergang van de Heidenen, vóór de komst van de Messias.

34. Wordt in de Midrash op Klaagliederen 1:16 aangehaald en de waarschijnlijkheid geopperd, dat op een of andere wijze de geboorte van de Messias in verband staat met de verwoesting van de tempel.

Jes. 11. De meeste commentatoren passen dit hoofdstuk op de Messias toe, alsof de profeet zeide: het Assyrische leger, dat nu Jeruzalem belegert, zal verloren gaan, maar behalve deze gedeeltelijke bevrijding zal er een tijd van volkomen verlossing aanbreken voor Jeruzalem. R. Mozes Hakkohen laat dit hoofdstuk betrekking hebben op Hiskia, omdat het de voortzetting van de profetie in het vorige hoofdstuk is.

A. E. beslist niet direct ten gunste van een van beide verklaringen, maar tracht in dit hoofdstuk voortdurend aan te tonen, dat beide kunnen worden gehandhaafd. Het verband met het vorige hoofdstuk, dat de mening van R. Mozes Hakkohen moet aanbevelen, is een zwak steunpunt, omdat de overgang van tijdelijke verlossing naar de blijvende Messiaanse bevrijding in een en hetzelfde hoofdstuk heel natuurlijk is.

1. Rijsje. Hiskia was zeer jong ten tijde van deze profetie.

9. Men zal geen leed doen: alsof geheel Palestina vol was van de kennis des Heren.

10. Hem zullen de volkeren zoeken:(nl. de banier) dat is de Messias, hem zullen alle naties onderworpen zijn. Maar in verband met de boven vermelde mening van R. Mozes Hakkohen kan dit vers de omstandigheden voorzeggen, die het wonder van de zon zullen vergezellen (vergel. 2 Chron. 32:31).

11. Ten anderen male: met het oog op de bevrijding uit Egypte. Dit vers kan worden beschouwd als een bewijs, dat de profeet in de hele passage het oog heeft op de Messiaanse periode. Want het herstel gedurende de tweeden tempel was niet volkomen, omdat niet alle stammen, zelfs niet alle mensen van Juda, naar Palestina terugkeerden. Hij, die dit hoofdstuk op Hiskia laat slaan, vindt in dit vers de beschrijving

van de terugkeer van het volk naar Palestina, toen men bevond, dat Jeruzalem ongeschonden was ontkomen en dat Sanherib was gestorven na het verlies van het grootste gedeelte van zijn leger.

12. En Hij zal een banier oprichten: God wil als het ware een banier temidden van al de volkeren oprichten, opdat de Israëlieten dien zouden zien en naar hun land terugkeren. Israël: de tien stammen, want Juda wordt afzonderlijk genoemd.

13. De nijd van Efraïm. Efraïm zal niet afgunstig zijn, dat de Messias uit de stam van Juda zal komen, of indien Hiskia de persoon is waarop hier gezinspeeld wordt, dat zijn koninkrijk zal worden versterkt. De tegenpartijen van Juda: de vijanden van Israël in het algemeen; indien de profetie betrekking heeft op Hiskia, wordt Aram bedoeld. Zal Efraïm niet benauwen: door wraak te nemen voor hun vijandelijkheden in de dagen van Pekah.

Jes. 12:1: En gij zult zeggen: nl. de tweede persoon heeft betrekking op de Israëlieten die naar huis terugkeerden.

Jes. 19:24-25. De derde: want er zal in Assyrië volk zijn, dat de Heere zal kennen en veel meer nog in Egypte. En Israël zal een zegen in het midden der aarde zijn, want door hem zal Egypte en een deel van Assyrië de Heere kennen. Want de Heere der heirscharen zal hen zegenen: Want de Heere heeft Israël gezegend, daarom zal hij een zegen zijn. Of: Hij heeft elk van hen gezegend (z66 de St. Vert.). Mijn volk: omdat zij in het openbaar een altaar voor de Heere zullen oprichten, noemt Hij hen „mijn volk". En het werk mijner handen: en niet „mijn volk" want er zullen slechts weinigen zijn, die het werk des Heren zullen kennen. En mijn erfenis: Israël blijft Zijn erfenis voor altijd, want Assyrië en Egypte zijn dit slechts tijdelijk in vergelijking met Israël.

Dit hoofdstuk voorzegt volgens A. E. de bezetting van Egypte door de koning van Assyrië.

Jes. 24:14: Die zullen hunne stem opheffen: Alle commentatoren zijn het erover eens, dat vanaf de woorden: Zie de Heere maakt het land ledig, vers 1, de profeet het oog heeft op de verre toekomst, op de oorlog van Gog en Magog. Alleen R. Mozes Hakkohen laat deze profetie slaan op de koning van Assyrië, en vindt in de vetten maaltijd van 25:6 een aanwijzing van de ondergang van de legers van Sanherib, wat dan het onderwerp van de profetie blijft tot de woorden: wee, de hovaardige kroon (28:1).

A. E. laat dus deze hoofdstukken (24-27) slaan op de oorlog van Gog en Magog. Volgens deze opvatting spreekt de profeet in vers 14 van de rechtvaardigen, die hun beloning voor hun vroomheid dan

zullen ontvangen. In het volgende is de uitlegging gebaseerd op dezelfde veronderstelling, terwijl de mening van R. Mozes Hakkohen slechts zo nu en dan vermeld wordt, om aan te tonen, dat die ook kan worden volgehouden ten opzichte van deze hoofdstukken.

21. Velen laten deze voorzegging slaan op een zon- en maansverduistering, maar beter is, om haar in verband te brengen met de Engelen, die klaar staan om een volk te helpen of aan te vallen. (Dan. 10:13, 20). Daarom worden deze worden gevolgd

door: de koningen der aarde op aarde. Want de heerschappij der koningen staat in verband met de regering der Engelen.

22. de gedachte in deze vergelijking opgesloten is, dat het oordeel lang zal duren.

23. Want de maan: Zon en maan, de heersers des hemels, worden hier in een figuurlijken zin gebruikt voor „de koningen der aarde" die beschaamd zullen worden. Maar het is ook mogelijk, dat een zon- of maansverduistering door de profeet bedoeld wordt. Het Koninkrijk Gods zal dan op de berg Zion verschijnen en degenen, die op God bleven vertrouwen, zullen geëerd worden. Volgens anderen heeft deze passage betrekking op de vereerders van hemellichamen. Maar dat strijdt met de context.

Jes. 25:2:Want Gij hebt: vele steden zullen verwoest worden, als Gog en Magog zullen komen. Volgens R. Mozes Hakkohen slaat het op de periode van Sanherib.

3. Daarom zal u een machtig volk: Degenen, die ontsnapt zijn of ver weg zijn zullen u verheerlijken, wanneer zij het bericht horen (nl. van de nederlaag van Gog en Magog of van Sanherib).

4. Want Gij zijt geweest: Het is wonderlijk hoe alle goed versterkte steden worden genomen en de stad der armen, dat is Jeruzalem, gespaard ontsnapt. Een toevlucht voor de vloed (de buien) van de vijand, die vergeleken wordt bij watervloeden.

6. verg. Obadja 16. Op dezen berg: In Zion zodat ze dronken worden.

Dit is een beeld, dat dikwijls door de profeten gebruikt wordt bij de naderende rampen.

8. Hij zal de dood verslinden: de dood zal hen verslinden nl. de natiën van het vorige vers. En de Heere zal a f wissen: want zij hebben veel kwaad aan allen berokkend.

Zij hebben door hun goddeloze daden tranen en smart aan ieder een bereid; deze tranen zullen niet langer vergoten worden, wanneer de dood de boosdoeners heeft verzwolgen.

10. Moab: dat de belegeraars van Zion zal komen helpen.

11. In het midden van hen: van Moab. Hun hoogmoed: van Moab.

12. Uwer muren: van Moab. Hier is de verleden tijd gebruikt, omdat de handeling reeds was voltooid ten tijde van Sanherib.

A. E. brengt de profetie in verband met de periode van de oorlog met Gog en Magog, terwijl Moab zijn straf lang vóór die periode in de dagen van Sanherib ontvangen moest.

Jes. 26:5. De hoog-gezetenen: dat slaat op de Heidenen.

15. Gij halt vermeerderd:(A. E. vertaalt: Gij zijt voortgegaan nl. met kastijden) Gij hebt verwijderd: Hoe meer Gij uw volk hebt gekastijd, des te meer erkenden zij uw heerlijkheid, zelfs wanneer zij in ballingschap waren ver van hun land.

19. Uwe doden zullen leven: Alleen uwe dorden zullen leven. God wordt toegesproken. Over 't algemeen gelooft men, dat deze woorden een zinspeling bevatten op de opstanding uit de doden. Sommigen verklaren het als een tegenstelling met vs. 14. Zij zijn dood, zij zullen niet leven, zij, dat is: onze meesters, zijn dood, maar wij die als dood beschouwd werden, leven. Mijn dood lichaam de eerste persoon heeft betrekking op de profeet, die een van de Israëlieten is, die als dood worden beschouwd. Laat Uwe doden

leven en laat de doden van mijn volk opstaan, alsof ze de roepstem hoorden: „Ontwaak, enz.”

Jes. 27:3. R. Mozes Elakkohen verklaart het aldus: Ik zal hem dag en nacht bewaken opdat de vijand hem niet beschadige. Ik denk dat deze uitleg de juiste is.

7. De profetie doelt op de val van Samaria.

A. E. schijnt dus niet consequent te zijn in zijn uitleg. Want zo nu en dan is hij het met R. Mozes Hakkohen eens en verklaart het gewoon historisch en niet eschatologisch.

Jes. 28:5. Te dien dage: Dit zal juist het tegenovergestelde zijn van het lot van de kronen in Efraïm, want het koninkrijk des Heren zal in Zion verschijnen.

Cap. 24-35 is volgens R. Mozes Hakkohen, dien A. E. gedeeltelijk schijnt te volgen, een profetie betreffende de inval in Assyrië en de verwoesting van het leger van Sanherib. Vergel. echter bij 24: 14.

16. Ik leg een grondsteen: Zion zal beschermd worden tegen de koning van Assyrië. Zal niet haasten: want deze profetie ziet op een zeer verre toekomst.

17 Sommigen menen dat Hiskia wordt bedoeld met de beproefden steen. Met „hagel” wordt hier de koning van Assyrië bedoeld.

Jes. 29:6. Dit alles slaat op de Engel, die gezonden was om het Assyrische leger te verwoesten.

Jes. 30:4. Zijn vorsten: De vorsten des volks: zij zonden hun vorsten naar Egypte, opdat de Egyptenaren Jeruzalem van de Assyriërs zouden bevrijden.

26. En het licht der maan: Alle commentatoren betrekken dit vers op de Messiaanse periode, op de tijd van de oorlog met Gog en Magog. Slechts R. Mozes Hakkohen is van mening dat het hele gedeelte van dit boek betrekking heeft op één en dezelfde gebeurtenis.

Wij lezen b.v. in het volgende hoofdstuk vs. 1: Wee degenen, die aftrekken naar Egypte, hetzelfde wat wij ook in vers 2, boven, lezen. De bedoeling van dit vers is, dat de Heere het licht van de maan en de zon na de regen op een wonderlijke wijze zal vermeerderen. Zevenvoudig: de profeet zelf verklaart het als het licht van zeven dagen tezamen genomen. Ten dage als de Heere verbindt: wanneer de Heere de wonden Israëls verbindt. Het heeft betrekking op de tijd van de oorlog met Gog en Magog of op de tijd van de Assyrische heerschappij.

Jes. 30:27. De Naam des Heren: het verslag van hetgeen Hij heeft gedaan aan het leger van Assyrië. Van verre: Van de hemel; de Engel, die de Assyriërs sloeg, daalde neder van de hemel.

Jes. 32:1. Zie, een koning zal regeren: Dit ziet op Hiskia en zijn vorsten, van wiens regering de vaste vestiging wordt beloofd.

15. Uitgegoten worde: Totdat het besloten kwaad, de nadering van de Koning van Assyrië naar het land van Juda, over ons uitgestort wordt. Geest: betekent hier: het goddelijk besluit.

17. In de tijd van Hiskia. Vgl. De vrede zonder eind; 9:6.

Anderen laten dit vers op de Messias slaan. A. E. op Hiskia,

20. Al deze hoofdstukken van 24-36 vormen een samenhangende profetie.

Jes. 33:17. Uwe ogen zullen de Koning zien in zijn schoonheid De profeet brengt deze woorden Juda weer in herinnering. Toen de boodschappers van de koning van Assyrië kwamen om de schatting en Hiskia, na al de tempelschatten te hebben uitgeleverd, bovendien nog Juda voor dat doel een belasting oplegde, zeiden zij: wie van Hiskia's Vorsten wil met ons gaan, om deze schatting aan de Koning van Assyrië te brengen. „Uwe ogen zullen de Koning zien in zijn schoonheid; zij zullen het land zien dat ver weg is, het land van Assyrië, dat ver van Jeruzalem is.”

18. Dit zijn des profeten eigen woorden.

20. Wij behoeven niet te zien naar de koning van Assyrië, wij zien liever naar Zion.

Jes. 34:2. Want de verbolgenheid: Alle commentatoren laten deze profetie slaan op de Messiaanse periode, behalve R. Mozes Hakkohen, die zegt dat Edom was verwoest in de tijd van de inval van de Assyriërs en dat al deze hoofdstukken 24-34 met elkaar in verband staan.

4. En al het heil des hemels: Wanneer de noodlottige dag aan de mensen verschijnt, wordt de zon voor hen verduisterd, zoals gezegd wordt in de beschrijving van de nadering des doods (Pred. 12: 2). Ik denk, dat onder deze woorden moet worden verstaan de steun dien elke natie ontvangt van zijn vertegenwoordiger daarboven, vergel. Daniël 10:20.

Dit is een deel van de kabbalistische theorie, die in sommige op zichten een ontwikkeling is van de Neo-Platonische filosofie; die geeft aan de materiële wereld beneden haar verschijningsvorm en daarboven haar abstracten vorm en kent aan deze hemelse beelden werkelijk leven toe, ook de macht om de wereld beneden te regeren.

Deze beelden of ideeën worden „engelen” of „hemelse vorsten” genoemd of iets dergelijks.

8. Want het is de dag der wrake des Heren: Dit vers toont wel, dat de profetie ziet op de Messiaanse periode. Sommigen menen, dat het vervuld is in de tijd van Nebukadnezar, na de verovering van Zion. Vergel. De beker zal ook tot u komen (Klaagt. 4:21). Het jaar der vergeldingen: vgl. Uw loon zal over uw hoofd komen. Ob. 15. Deze woorden hebben eveneens betrekking op Edom.

9. En hunne beken: Dit is werkelijk gebeurd of zal gebeuren op een wonderlijke wijze, zoals sommigen beweren.

Als R. Mozes Hakkohen gelijk heeft, dan is 't al gebeurd, maar in dien het betrekking heeft op de Messiaanse tijd, zoals A. E. klaarblijkelijk aanneemt, dan moet het nog gebeuren.

Anderen zijn van mening dat dit vers figuurlijk bedoeld is: niemand zal daar blijven om het water te drinken, alsof het was veranderd in pek.

16. Zoekt in het boek des Heren: Geen van de goddelijke besluiten, die neergeschreven zijn met Gods vinger, zullen falen. Zij zullen alle in Edom vervuld worden. Of: geen van de dingen die in Edom gezegd worden te zullen wonen (vers 13, 14) zullen falen.

Jes. 35:1. Het land van Edom zal alleen woest zijn, maar Palestina zal het tegenovergestelde wezen. Volgens R. Mozes Hakkohen slaat deze profetie op de bevrijding van Jeruzalem.

Het verschil tussen de twee opvattingen is, dat dit hoofdstuk volgens de eerste de toestand van Israël beschrijft ten tijde van de Messias; volgens de tweede de vrede en het geluk van Juda na de ontruiming van Palestina door het Assyrische leger, welke plaats had na de wonderlijke nederlaag van Sanherib voor Jeruzalem.

2. Zij zal bloeien: Palestina of Jeruzalem zal bloeien. Haar: de Libanon volgens sommigen. Zij zullen zien: De inwoners van Jeruzalem zullen zien.

3. Versterkt: Volgens alle commentatoren, behalve R. Mozes Hakkohen, heeft deze profetie betrekking op de Messiaanse periode. Hij laat het slaan op de terugkeer van de vluchtelingen in de tijd van Hiskia, na de dood van de koning van Assyrië.

4. De „onbedachtzamen" van hart: Tot degenen die niet geloven, dat zulk een wonder zou kunnen gebeuren. Ter wrake: Tegen Edom of Assyrië.

5. Dan: wanneer ze dit wonder zien of horen.

6. Dan zal de kreupele springen: wanneer hij terugkeert naar Jeruzalem. En de tong van de stomme: Een figuurlijke uitdrukking voor zij zullen overal water vinden. Het is het tegenovergestelde van de tong van de zuigeling kleeft aan zijn gehemelte van dorst (Klaagt. 4 :4).

8. Een heilige weg: Zo genaamd vanwege de terugkeer van de Israëlieten naar Jeruzalem. De onreine zal er niet doorgaan: Geen heiden, die onrein is, zal er langs gaan, hoewel het zijn eigen is, uit vrees: de verlostten alleen zullen langs de gebaanden weg gaan, de reizigers, de dwazen, die niet bekend zijn met de weg, zullen er niet op dwalen, omdat het een gebaande weg zal zijn.

9. De verlostten: Degenen, die terugkeren zullen niet lastig gevallen worden door vijanden en wilde dieren.

Jes. 40:1.

Hierbij merkt Friedlander op: A. E. schijnt het hele boek Jesaja als een geheel te beschouwen en alleen het verband tussen cap. 39 en 40 te verklaren, zonder het auteurschap van het tweede gedeelte te behandelen, of de periode waarop c. 40 betrekking heeft.

De voorzegging van cap. 39, de Babyl. Ballingschap, wordt, volgens de opvatting van A. E., dadelijk gevolgd door profetieën van troost en geluk ook al kondigen dezen de verlossing van een andere ballingschap aan. Een dergelijke opmerking maakt A. E. ook naar aanleiding van cap. 13.

Dit hoofdstuk is hier om de volgende redenen geplaatst: in het vorige hoofdstuk. wordt voorzeggd dat al de schatten van de koning, zelfs zijn zonen, naar Babylon zullen worden gevoerd. Deze droevige voorzegging wordt nu dadelijk gevolgd door de woorden van troost. Deze eerste troost-beloften, waarmee het tweede gedeelte van het boek Jesaja begint, heeft, zoals R. Mozes Hakkohen gelooft, betrekking op het herstel van de tempel door Zerubbabel. Volgens mijn mening op de komende verlossing uit onze tegenwoordige ballingschap. Profetieën betreffende de Babylonische ballingschap

worden alleen maar als een illustratie aangebracht, tonende hoe Cyrus, die de gevangenen Joden toestond naar Jeruzalem terug te keren .

Tekst corrupt; het verband eist de aanvulling: reeds lang te voren door God daartoe was aangewezen. Friedl. zegt: A. E. meent, dat de profetieën betreffende de verlossing uit de babyln. ballingschap in dit gedeelte van het boek niet vermeld zijn om huns zelfs wille, maar enkel om het geloof Israëls te versterken in de profetieën, die op de Messiaanse periode betrekking hebben. Opdat de vervulling van de eerste de hoop op de vervulling van de laatste versterke. Deze opmerking van A. E. is gebaseerd op de aanname, dat de profetieën voorkomende in het tweede deel van Jesaja gesproken zijn, dus na de verlossing uit de babyln. ballingschap of ten minste vlak vóór de val van Babel, toen de komende gebeurtenissen reeds door ieder konden worden voorzien.

Aangaande het laatste gedeelte van het boek bestaat er geen twijfel, dat het betrekking heeft op een toekomstige periode zoals ik zal verklaren.

Troost: God spreekt de profeet of de hoofden des volks aan.

5. En de heerlijkheid: Wanneer God dit wonder zal volbrengen, zal zijn heerlijkheid geopenbaard worden.

11. In zijn schoot dragen: n.l. degenen die niet kunnen lopen.

. God zal samenbrengen, die in ballingschap zijn, en genezen degenen, die lijdende zijn.

12. Wie heeft gemeten: Er zijn sommigen die vragen: Hoe is 't mogelijk dat zo iets kan gebeuren?

Het antwoord is, dat hetzelfde Opperste Wezen, dat het ganse heelal heeft geschapen, het zal doen gebeuren. Nl. de verlossing der Israëlieten uit hun ballingschap.

27. Sommigen zeggen dat de zin: mijn weg is verborgen.. . slaat op de moeiten, welke de Israëlieten hebben te lijden en waarvan zij menen, dat ze of onbekend zijn bij de Almachtige of van zulk een aard, dat, al kende Hij ze, Hij die toch niet kon opheffen.

31. De betekenis van het gehele vers schijnt te zijn: de Israëlieten, die op de Almachtige vertrouwen, zullen door Hem gesterkt worden, en Hij zal ze terugbrengen naar Jeruzalem. De Babyloniërs, die nu machtig zijn, zullen krachteloos worden.

Jes. 41:2. Van de opgang: De ouden laten deze uitdrukking op Abraham zien 1), die de koningen versloeg (Gen. 14) en de afgoden verbrak, voornamelijk om de woorden: het zaad van Abraham, mijn vriend (vs. 8). Dit is niet onmogelijk, maar ik laat het liever op Cyrus slaan, omdat al deze hoofdstukken verwant zijn naar hun inhoud; vergel. 46:11: Die een roofvogel roep van het Oosten, en: 41:25: Ik verwek een van het Noorden en hij zal komen, van de opgang der zon zal hij Mijnen naam aanroepen. Bovendien is de naam van Cyrus uitdrukkelijk genoemd in 44: 28 en 45:1.

9. Van de einden der aarde: De Israëlieten waren in Babylon, ver weg van hun land.

13. Want Ik: Want dit is een wonderlijke gebeurtenis, dat Babel was genomen en dat hun legers waren verwoest in hun eigen land en dat de Israëlieten ongedeerd bleven.

14. Ik help u: Het futurum is hier uitgedrukt door het verleden, omdat al de goddelijke besluiten betreffende de toekomst beschouwd worden als even zeker, alsof ze reeds waren gebeurd.

Bovendien het onderscheid tussen verleden en toekomst bestaat alleen maar in betrekking tot geschapen wezens.

16. Dit vers toont aan dat het grootste gedeelte der Babyloniërs zal ondergaan en ook, dat de Israëlieten hun buit zullen nemen.

Jes. 42:1. Mijn knecht: De meeste commentatoren laten dit slaan op de vrome Israëlieten, de Gaon op Cyrus; ik op de profeet, die van zichzelf spreekt, evenals in 49. Mijn Geest: der profetie. Hij zal het recht voortbrengen: Hij zal bekend maken alles, wat in de toekomst met allerlei naties zal gebeuren. Volgens de Gaon betekent het dat Cyrus een rechtvaardig koning zal zijn.

2. Hij zal niet schreeuwen: zoals de rechter gewoon is.

Kimchi: De rechter richt zich op luiden en barse toon tot de beschuldigde om hem te beter te doordringen van het besef zijner autoriteit.

Noch zijn stem in de straat; opdat het volk zich rondom hem verzamele.

3. De profeet zal door zijn profetieën geen enkele natie kwetsen, hij heeft te verkondigen wat in de toekomst zal gebeuren.

4. Hij zal niet verdonkerd worden en hij zal niet verbroken worden de bedoeling is dat de profeet niet sterven zal of dat geen gewelddadigheid des mensen hem zal treffen. Vergel. een dergel. uitdrukking in het voorgaande vers. Mij dunkt deze laatste verklaring is de rechte. Totdat: de waarheid van zijn profetie bewezen is.

6. Ik, de Heere, heb u geroepen: De Heere spreekt in deze woorden de profeet aan betreffende zijn eigen belangen.

7. Om de gevangenen uit te brengen: Om Israël te vertellen, dat het verlost zal worden uit de ballingschap van Babel.

14. Dit vers wendt zich tot degenen, die beweren willen, dat God niet bekwaam is om zijn volk te helpen.

Jes. 43:2. Wanneer gij zult gaan: De volkeren worden in de Schrift vergeleken met rivieren en ook met vuur. (Num. 21:28) Een vuur ging uit van Hesbon. Met het water en het vuur zijn de legers van Perzië en Medië bedoeld, die Babel zouden veroveren.

10. Mijn knecht: de profeet.

Jes. 44:8. Zijt niet bevreesd: wanneer deze rampen over Babylon komen.

23. Zingt gij hemelen: Dit is een figuurlijke uitdrukking, die bedoelt: grote vreugde zal er door Israël zijn, want door de verlossing van Israël zal Gods heerlijkheid aan de gehele wereld geopenbaard worden.

26. Zijn knecht: De profeet zelf. Het woord: nl. dat Jeruzalem zal bewoond worden.

27. De diepte: Een figuurlijke uitdrukking, betekanend Babylon, dat vol van mensen en rijkdom was, als de diepte der zee.

28. Die van Cyrus zegt: Dit vers bewijst, dat Jeruzalem herbouwd was in de dagen van Cyrus. De woorden: uw fundament zal gelegd worden, bevatten een toespeling op het feit, dat Cyrus het bevel gegeven heeft om de tempel te herbouwen, maar nadat de fundamenten waren gelegd door Zerubbabel, zijn verder herstel verhinderde. Daardoor is het duidelijk, dat Daniël niet faalt in zijn berekeningen, zoals ik reeds heb uitgelegd.

Dan. 9:1: A. E. Al onze geleerden zijn het er over eens, dat Daniël een fout heeft gemaakt in zijn berekeningen. Hij dacht dat de 70 jaren der ballingschap, voorspeld door Jeremia, begonnen met de deportatie onder Jojakim en eindigden met het begin van de regering van koning Cyrus over Babel, terwijl inderdaad de ballingschap begon met de verwoesting van de tempel en eindigde gedurende de regering van Darius Hystaspes. En nu maakt A. E. bezwaar tegen deze opvatting en bewijst, in de vorm van een gesprek tussen hem en R. Jehudah Halleivi, dat Daniël gelijk heeft. De ballingschap duurde slechts tot de regering van Cyrus, onder wiens auspiciën de fundamenten van de tempel werden gelegd. Volgens de profetie van Jesaja werd niet de volledige bouw, maar het leggen van het fundament van de tempel door Cyrus bevorderd.

Jes. 45:1. Zijn gezalfde: Volgens sommigen: de profeet, anderen denken dat Cyrus bedoeld wordt. Beide verklaringen zijn mogelijk.

3. Opdat gij moogt weten: Want tevoren vreesde hij (Cyrus) God niet.

4 8. Ik, de Heere, heb ze voor hem geschapen: heb gerechtigheid voor Cyrus geschapen; hij zal gerechtigheid in de wereld vestigen. Door het Babylonische rijk te gronde te richten en hen te bevrijden, die daardoor onderdrukt werden.

13. Hem verwekt: Cyrus.

14. De arbeid van Egypte: Dit vers toont aan, dat Cyrus ook Egypte zou veroveren en de inwoners daarvan in gevangenschap wegvoeren. Gewisselijk God is in u: Dit zijn de woorden, die zij zullen bekennen en verklaren; het was inderdaad het geval na de terugkeer van Israël uit de Babylonische ballingschap.

15. Voorwaar: Want zij zullen in God geloven en zeggen: het is waar dat Gij zijt God, die u verborgen hebt voor het volk, waarin Gij een welbehagen had, en nu zijt Gij de God der Israëlieten, die hen helpt.

Jes. 46: 11. Een roofvogel: Cyrus. Hij wordt een vogel genoemd, omdat hij als het ware vliegt om mijn wil te volbrengen.

13. Aan Israël: Ik zal mijn heerlijkheid in Israël vestigen. Het kan ook zo verklaard worden: aan Israël, dat mijn heerlijkheid is. Vergel. 49:3: in wie ik zal verheerlijkt worden. De laatste verklaring is de beste.

Jes. 48:4. Gij: De tweede persoon bedoelt de Israëlieten, die niet in God geloven.

14. Deze dingen: De komende gebeurtenissen. Heeft hem lief nl. Cyrus. Zijn welbehagen: nl. van God: Cyrus zal Gods wil volbrengen betreffende Babylon en „Zijn arm" tegen de Chaldeeërs tonen. Het is ook mogelijk, dat het bezittelijk voornaamwoord „zijn" op Cyrus betrekking heeft.

15. Hem: nl. Cyrus.

16. Tot mij: nl. tot de profeet.

17. Uw verlosser: de woorden, die nu volgen, zijn de aankondiging van de beloning van degenen, die luisteren naar de woorden Gods.

33. De goddelozen: dat is voor de goddelozen in Israël, zoals sommigen verklaren of voor de Babyloniërs. Want deze zegening zal voor Israël alleen zijn, maar er zal geen vrede voor de Babyloniërs zijn.

Jes. 49:1. Naar mij: de profeet.

3. Israël: dat is: gij zijt een Israëliet waarop ik trots ben; of: gij zijt Israël, gij zijt in mijn ogen als al de Israëlieten te zamen. Ik verkies deze laatste verklaring.

4. Ik zeide: nl. de profeet.

9. Dit toont aan dat de profeet dit de Joden aankondigde, voordat ze terugkeerden uit de Babylonische ballingschap.

14. Zion: De vergadering van Israël.

Met deze opmerking wil A. E. waarschijnlijk zeggen, dat Zion hier niet alleen is de vertegenwoordiger van het koninkrijk Juda alleen, maar van alle stammen Israël's, zodat deze voorspelling zowel betrekking op de verlossing uit de Babylonische ballingschap kan hebben als op de Messiaanse periode. Zie A. E. bij 40: 1.

Jes. 50:1. Scheidbrief: Van uw moeder en haar man. Dit vers schijnt in tegenspraak te zijn met Jerem. 3:8: Ik had haar weggezonden en haar een scheidbrief gegeven. Maar feitelijk heeft het laatste betrekking op het koninkrijk der tien stammen, dat nooit weer hersteld zal worden. Vergel. Amos 5:2: zij zal niet weer opstaan. Maar Jesaja spreekt van het koninkrijk van het huis van David, dat door de Messias zal hersteld worden.

2. Zie Ik droog: Dit bewijst, dat Gods macht niet zal te kort schieten voor de redding Israël's.

4. De Heere heeft mij gegeven: de eerste persoon bedoelt de profeet.

10. de bedoeling van de gehelen zin is: er is niemand in uw midden die de Heere vreest, want gij ziet dat de profeet geen eer bij het volk heeft.

Jes. 51:1. Nu spreekt de profeet tot de goede mensen, die in de woorden van de profeet geloven. Zie: wees niet verbaasd hoe Zion opnieuw gevuld zal worden met haar kinderen als te voren.

4. Luister naar Mij: De eerste persoon. heeft hier betrekking op God. Een wet: Gods Woord, uitgesproken door de profeet.

6. Hef uwe ogen op: Filosofen leiden uit dit vers de onsterfelijkheid der ziel af. Hun leer is wel goed, maar dit vers bevat haar zeker niet.

7. De smaadheid van de mens: de smaadheid van de Babyloniërs en de heidense volkeren, die als gevangenen naar Babel werden gebracht.

9. De zeedraak: daarmee wordt Farao bedoeld.

12. Ik ben het, die u troost: De voornaamwoorden „ik" en „u" bedoelen respect. de profeet en het volk. U:algemeen neemt men aan, dat Israël hier wordt aangesproken, maar ik denk, dat de profeet tot zijn eigen ziel spreekt in een profetischen geest; vergel. vers 16.

13. En vergeet: Het is juist, alsof gij vergeten zijt; de profeet spreekt in een profetischen geest tot zijn eigen hart.

14. En hij zal niet sterven: de profeet wordt bedoeld. En zijn brood: zoals dat het geval was met Micha en Jeremia, die maar weinig voedsel kregen.

17. Gij die gedronken hebt: Israël wordt vergeleken bij een man, die dronken is en niet weet wat er met hem gedaan wordt, hij ligt terneer in een diepen slaap de bedoeling is: gij hebt de volle maat des kwaads ontvangen.

Jes. 52:1. Allen zijn het er over eens, dat deze profetie betrekking heeft op de tijd, die nog komen moet, niettegenstaande de passage: vertrekt (vers 11), welke door R. Mozes Hakkohen wordt aangehaald, hoewel verkeerd, zoals ik zal bewijzen, in antwoord op deze mening. Hoe zou deze profetie kunnen slaan op de bevrijding en terugkeer van de ballingen in Babylon, wanneer er gezegd wordt geen onbesnedene noch onreine zal in u meer komen want dit zal mij zijn als de wateren van Noach (54:9); aldus heb ik gezworen (ibid.); zulke uitdrukkingen karakteriseren een onherroepelijk besluit.

Omdat deze profetieën worden aangeduid als een onherroepelijk besluit, maar nog niet vervuld zijn door de terugkeer van de Israëlieten uit Babel, moeten ze nog vervuld worden, en hebben daarom betrekking op de Messiaanse tijd.

2. Maak u los: Gij zult niet meer onder de heerschappij van andere naties zijn.

3. Gij zijt verkocht: Ik heb u verkocht aan de volkeren zonder dat Ik geld voor u kreeg, en zo zal Ik u verlossen zonder dat Ik geld geef.

4. En Assur: Dit slaat op de ballingschap van de tien stammen.

5. Dit betekent: wat reden heb ik om te zwijgen, waar mijn volk om niet is weggenomen door Babel, Edom en andere natiën.

8. Want zij zullen zien: Want ieder van hen zal zien met zijn eigen ogen, dat de Heere tot Zion wedergekeerd is.

10. Het is niet in het minst verrassend, dat de tekst aan God hand, voet, hart en mond toekent; de bedoeling daarvan is wel duidelijk. Degene die spreekt, zowel als degene, die toegesproken wordt, is een menselijk wezen; de voorstelling is dan ook gekleed in een taal, die door mensen verstaan kan worden.

Deze opmerking wordt hier door A. E. gemaakt, alsof het nodig was de mening dergenen te weerleggen die trachten hier de „arm des Heren" te verklaren door „Messias".

11. Vertrekt: Van Babel, volgens R. Mozes Hakkohen. Ik denk, dat deze woorden zijn bestemd voor degenen die nog in ballingschap verkeren te midden der volken. De herhaling van „vertrekt" betekent, dat het onmiddellijk moet geschieden. Vergel. Richt. 4: 18. Vandaar: iedereen van de plaats zijner ballingschap. Raakt het onreine niet aan: dat is: houdt u ver van de heidense volkeren. Gaat uit: Iedereen moet uit het land zijner ballingschap gaan. Babel wordt in geen enkele dezer hoofdstukken (vanaf 50) genoemd. Gij die de vaten des Heren draagt: De Israëlieten, die de dragers van de Wet zijn. Sommigen laten dit slaan op de Levieten, die de dragers der heilige ark zijn, maar ik prefereer de eerste verklaring.

12. Niet met haast: Zoals dit het geval was met het vertrek uit Egypte. Want de Heere: dat is: de heerlijkheid des Heren (vergel. 18: 4) zal voor u heengaan. „Achtertocht", verzamelaar: dat is: hij, die het volk vergadert dat verspreid is door de ballingschap. Ik echter verklaar het als: uw achtertocht; God zal ze van alle kanten omringen.

13. De passage, die nu volgt levert grote moeilijkheden op. De Christenen laten het slaan op Jezus, en verklaren „mijn knecht" om het lichaam aan te wijzen. Dit is verkeerd; het lichaam kan niet verstandig zijn, zelfs tijdens het leven des mensen. En wat moet

dan de betekenis zijn van: hij zal zaad zien?, hij zal zijn dagen verlengen? Dit was inderdaad het geval niet. En: hij zal de buit met de machtigen deel en?

Friedl.: Dit was, als men het letterlijk neemt niet het geval; indien in figuurlijken zin, dan is het ganse argument waardeloos, als het gebaseerd is op de veronderstelling, dat al de feiten hier voorspeld, in bijzonderheden moeten samenvallen met de voorvallen uit het leven van Jezus.

Het beste bewijs echter is, dat deze passage wordt voorafgegaan door de Heere zal voor u henen gaan, hetwelk ongetwijfeld slaat op de Israëlieten en het wordt gevolgd door: Zing onvruchtbare, dat eveneens tot de Israëlieten is gezegd. Mijn knecht de Israëlieten, die de knechten Gods zijn en nu in ballingschap verkeren, Velen menen, dat de Messias door deze uitdrukking wordt aangeduid, omdat onze oude leeraren zeiden, dat de Messias was geboren op de dag, waarop de tempel was verwoest, dat hij als het ware gebonden was in ketenen, enz., maar vele verzen in deze passage kunnen niet verklaard worden bij deze veronderstelling, zoals: hij is veracht en door de mensen verworpen, hij is uit de gevangenis en het gericht weggenomen, hij stelde zijn graf bij de goddelozen, hij zal zijn zaad zien, hij zal de dagen verlengen. De Gaon R. Saadja laat de hele passage slaan op Jeremia. Zijn uitlegging is mooi. Hij zegt: hij zal vele natiën verspreiden, door zijn woorden, door zijn profetie. Vergel. Jer. 1:10. Als een tedere plant: Jeremia was jong toen hij begon te profeteren (Jer. 1:6). En de Heere deed ons aller ongerechtigheid op hem aanlopen, hij nam de zonden van velen weg: vergel.: herinnert u dat ik voor u stond, om voor hen te spreken en de toorn van hen af te wenden (18:20). Als een lam werd hij ter slachting geleid: maar ik was als een lam of een os, die naar de slager wordt gebracht. (11:19). En hij zal de buit met de sterken delen. Jeremia ontving geschenken en giften van de Babylonischen wachtmeester. Maar ik denk, dat deze passage in verband moet worden gebracht met de hoofdstukken, die voorafgaan en die volgen. Wat reden zou er zijn om Jeremia hier te vermelden na enige troostende profetieën en vóór andere van dezelfde soort? Het enkelvoud: „mijn knecht" wordt gebruikt, omdat de profeet spreekt van iedereen, die een knecht des Heren is en in ballingschap lijdt, of omdat mijn knecht Israël op het hele volk slaat. Het laatste is het waarschijnlijkst. Mijn knecht zal wijs zijn: Mijn knecht zal zien en verstaan, dat hij weer hoog en verheven zal zijn.

14. Verwonderd: vergel. Lev. 26:32. Iedereen zal verrast zijn bij het zien van de knecht des Heren. Velen: de Heidense volkeren. Zijn gelaat is verdorven meer dan van iemand: voeg vóór dezen zin in: zeggende Het is een welbekend feit, dat velen in de wereld menen, dat een Jood een Wezen is dat gans en al verschilt van zijn medescheepselen; zij vragen: heeft de Jood ook een mond, een oog? enz. Dit is het geval met Mohammedanen, zowel als Christenen.

15. Alzo zal hij vele Heidenen besprengen: Dit vers is de verklaring van de woorden: hij zal hoog en verheven zijn. Zoals het eens was, dat zijn gedaante was verminkt voor de aanblik dergenen, die hem zagen, zo zeker zal ook de tijd komen, dat hun verdrukkers zullen worden gestraft. Besprengen: het bloed van vele natiën. Want koningen zullen

hun mond voor hem sluiten. Hetgeen hun niet verteld was, dat zullen zij zien: Zij, de heidense volkeren, konden niet geloven, dat Israël ooit weer verlost zou worden.

Jes. 53:1. Wie heeft geloofd: Dan zullen de niet-Israëlieten zeggen: wie zou hebben geloofd, dat het zo zou uitkomen als wij hebben gehoord. En aan wie is geopenbaard: zoals aan Israël?

2. Hij is opgeschoten: De Israëliet, welke is de knecht des Heren of de gehele natie der Israëlieten, groeide op voor Hem dat is: voor de Heer. Hij had geen gedaante noch heerlijkheid: betekent hetzelfde als 52 :14.

3. De onwaardigste onder de mensen: hij werd onder de mensen niet meer geteld. Een man van smarten: de knecht des Heren of de hele natie der Israëlieten. In het laatste geval moet „man" worden vergeleken met hetzelfde woord in de uitdrukking Exod. 15:3, en verklaard als „een wezen". Smarten en krankheid hier worden de moeiten bedoeld, die Israël heeft te lijden in de ballingschap. En wij verborgen als het ware ons aangezicht voor hem: zelfs tegenwoordig zijn er nog men schen, die zich omkeren als ze een Jood zien, opdat ze hem niet behoeven te helpen.

4. Waarlijk hij heeft gedragen: De korte inhoud van dit vers is: wij hebben hem smart aangedaan, en hij heeft het gedragen. Hij heeft onze moeite verdragen, dat is de moeite die wij hem aandeden, en wij dachten dat hij een geplaagde was. Geplaagd: staat in verband met „melaatsheid". Van God geslagen en verdrukt: Terwijl wij verdienden met al deze smarten te worden geslagen, omdat onze godsdienst vals is, kwam het op Israël, dat de waren godsdienst volgde. Vergel. vs. 6.

5. De straf, die ons de vrede aanbrengt was op hem: De straf was hem opgelegd, met het doel om onzen vrede te verlengen, want: door zijn striemen: De bedoeling van dit vers is: God zal in de toekomst de natiën, die Israël kwellen met straf bezoeken (vergel. Joël 4:21), maar nu is die straf die ons de vrede brengt op hem, want het is wel bekend, dat zolang Israël in de ballingschap is, de heidense volkeren zich verheugen in geluk. Terwijl van de tijd onzer bevrijding is voorzien: En daar zal een tijd van smart zijn (Dan. 12: 1). Bovendien, toen de Engelen zeiden: de ganse „aarde" zit stil, vroeg een van hen: hoelang zult gij u niet erbarmen over Jeruzalem (Zach. 1:11, 12), omdat hij dacht, zolang de heidense volkeren vrede hebben, zal Jeruzalem geen genade vinden.

6. Wij dwaalden allen als schapen: Ten slotte zullen zij de waarheid erkennen, dat het een dwaling was te denken dat hij van God geplaagd was, vergel. Jer. 16:14: Zekerlijk onze vaders hebben leugen geërfd. Ongerechtigheid betekent hier straf voor de ongerechtigheid.

7. Hij deed zijn mond niet open: Dat vereist geen verklaring; want dit is het geval met eiken Jood in ballingschap, wanneer hij beledigd wordt, durft hij niet antwoorden, voornamelijk de vrome Jood, die zich zelve slechts aan de dienst van God heeft gegeven en niet geeft om wereldlijke voorspoed. Ook kent hij geen prins of vorst, dien hij hulp zou kunnen vragen, wanneer hij onderdrukt wordt door mensen. „Hij deed zijn mond niet open" wordt herhaald, omdat daarmee uitgedrukt wordt het voortdurende van dit feit.

7. Hij is weggenomen: God verloste Israël, nl. degenen, die rechtvaardig waren. God nam ze uit de gevangenis, waarin zij door de wraakgerichten werden gehouden. Wie zal uitspreken: Wie zou zijn geslacht hebben kunnen vertellen, dat dit zou kunnen gebeuren, omdat „zij reeds als afgesnedenen waren uit het land der levenden." Om de overtreding mijns volks: ledere natie zal denken: Israël werd geslagen om onze zonden; vergel. vers 5. De constructie van de zin is: Wegens de overtreding van mijn volk kwamen rampen over hen. Op hem, dat is: op hen, nl. de Israëlieten.

9. Sommigen laten dit vers slaan op de Israëlieten, die in de ballingschap stierven; anderen zeggen dat „in zijn dood" moet afgeleid worden van „hoogte", zoals Deut. 33 :29, en laten het slaan op het gebouw boven het graf, zodat het wordt: in zijn graf. Rijk-goddeloos. De heidense volkeren, welke rijk zijn in vergelijking met Israël, worden bedoeld. Ik denk, dat dit vers beschrijft de moeiten der Israëlieten in ballingschap, die zo groot zijn, dat ze verlangen te sterven met de natiën. Vergel. Richt. 16: 20. Wat betreft: en men heeft gesteld: hij wilde geven, vergel. Richt. 14: 9: (Imperf. Conatus). Dat dit verlangen naar de dood veroorzaakt wordt door de grote smarten, mag afgeleid worden uit de woorden die volgen: omdat hij geen onrecht gedaan heeft. De heidense naties onderdrukken Israël zonder reden; het verdient zulk een slechte behandeling niet om enige verkeerde daad noch door een dubbelzinnig of bedrieglijk woord.

10. Het behaagde de Heer hem te verbrijzelen: hem te kastijden met ballingschap. Indien zijn ziel zijn schuld zal hebben betaald, aan hem, dat is: : indien hij de Heer wil belijden en vrezen. Dan zal hij zaad zien: Hij en zijn kinderen zullen zich verheugen in de verlossing, welke de Heer hen zal schenken. Dit heeft betrekking op dat geslacht, dat tot God terugkeert, dat is tot Gods wet in de dagen van de Messias. En het welbehagen des Heren zal zijn hand voorspoedig doen zijn. De ware godsdienst zal voorspoedig zijn, alle natiën zullen haar aannemen.

11. Om de arbeid zijner ziel zal hij het zien: Hij zal de beloning van zijn verdraagzaamheid zien (lijdzaamheid) en zijn wens vervuld verkrijgen; of hij zal zulk een voorspoed genieten, dat hij voldaan zal zijn, omdat hij de natiën zal leren, hoe zij volgens de Wet moeten leven. En hij zal dragen: Israël zal met de heidense natiën, die het hebben overheerst als straf voor hun vele zonden in hun ongeluk sympathiseren, hoewel zij niet sympathiseren met Israël in zijn ongeluk. De bedoeling van de zin zal dus zo zijn: De Israëlieten zullen tot God bidden voor de andere volkeren, en daardoor hun zonden wegnemen, vergel. Zach. 14:18.

Ik geef de voorkeur aan de laatste uitleg, omdat de juistheid daarvan waarschijnlijk is door de volgende woorden.

12. Daarom zal ik: Alle commentatoren zijn het erover eens, dat de profeet in dit vers spreekt over degenen die sterven voor de éénheid Gods, verklarende de uitdrukking: „berabbim", als de groten, - vgl. rab „hoofd" Est. 1:8 --- in de betekenis van „profeten" en dan „azoemim" als de sterken, de patriarchen, opvattende. Volgens deze opvatting is de bedoeling van het hele vers: de verdienste dergenen, die sterven voor de éénheid Gods, is gelijk aan de verdienste der profeten en patriarchen. Wij weten dat dit waar is, maar dit onderwerp heeft geen verband met de samenhang van dit hoofdstuk. Ik

verklaar het als volgt: Ik zal voorzeker Israël een deel van de buit en door van vele natiën geven. „Et azoemim": daar betekent „et" hetzelfde als „min" = van. Als een beloning, dat hij zijn ziel heeft uitgestort. Overtreders: van Gods Woord. Israël werd beschouwd als een volk dat Gods wil overtreedt. Veler zonden heeft gedragen: ten gevolge van de smarten van Israël hadden de andere natiën vrede; de straf, die de laatsten hadden verdiend werd gelegd op de eersten. En voor de overtreders: Hij bad tot God voor de overtreders (Jer. 29: 7). De overtreders zijn de heidense naties.

Ik heb nu de hele passage verklaard in de veronderstelling dat het op Israël slaat; maar mijn mening is, dat „mijn knecht" hier genoemd (53 :13), dezelfde is als van 42 :1, 49: 3, 53:11, dezelfde, die van zich zelve zegt: ik geef mijn rug de genen, die mij slaan, 50:6. In mijn commentaar op 40 vermeldde ik in het kort het leidend beginsel van mijn mening, dat al deze hoofdstukken vanaf 40 met elkander samenhangen.

De verklaring van dit hele hoofdstuk schijnt een concessie te zijn aan de gangbare opvatting, dat deze hoofdstukken 40-66 in 't geheel geen innerlijk verband hebben, en dat in dit gedeelte „mijn knecht" slaat op Israël. Zijn eigen mening is, dat „de knecht des Heren de profeet is, die met zijn broederen in Babel in ballingschap was, daar slecht behandeld en beledigd werd niet alleen door de Babyloniërs maar ook door die Israëlieten, die niet geloofden in zijn goddelijke zending, doch ten slotte, toen zijn woorden bevestigd werden door de feiten, door allen werd geëerd.

Jes. 54. Onvruchtbare: De gemeente Israël's wordt een onvruchtbare genoemd en een vrouw, die niet baarde - dit laatste als verklarend toevoegsel bij het eerste, vanwege haar klein getal. De getrouwde: dat is: de kinderen van Babel volgens R. Mozes Hakkohen, maar ik denk dat elke natie die een echtgenoot heeft, dat is: die haar eigen koning heeft, hier bedoeld wordt met „getrouwde".

Dit is weer een toespeling op het verschil van mening tussen R. Mozes en A. E. met het oog op het onderwerp van deze profetieën (40-66). Beiden zijn ze het eens over de betekenis van het beeld, maar terwijl de een het toepast op Babel, past de ander het toe op al de landen, waarheen de Joden verstrooid zijn door de Romeinse ballingschap.

2. Maakt wijd: voor het groter getal uwer kinderen. De herstelling van de steden en dorpen wordt met dit beeld bedoeld.

4. Vreest niet: terwijl gij in ballingschap zijt. De schande uwer jonkheid: de ballingschap der jeugd is hier bedoeld, óf de zin heeft betrekking op de periode van de eersten en de tweeden tempel, toen de Israëlieten somtijds werden bezocht door grote rampen. Uw weduwschap: het verlies van uw onafhankelijkheid.

5. Uw man wordt hier gebruikt voor uw koning en uw Maken voor uw God. Des gansen aardbodems: alle natiën zullen de goddelijke Wet aanvaarden, cf. Zef. 3:9.

8. Het koninkrijk Israël's zal voor altijd blijven (cf. Dan. 7:27) en de dagen der ballingschap, hoewel vele, zullen als een ogenblik zijn in vergelijking met de altijdurende dagen van het toekomstige geluk.

9. Dit: nl. de straf, welke Ik bepaalde en de troost, die Ik beloofde.

10. Het verbond mijns vredes: Een beeld ontleend aan de wederkerige belofte tussen man en vrouw, die samen in vrede en geluk leven.

14. In gerechtigheid: Israël zal recht doen aan allen en niemand onderdrukken, zoals de heidense natiën gewoon zijn te doen. Gij zult niet vrezen: want de zonde van onderdrukking en geweld berooft een staat van zijn macht.

15. De bedoeling van het ganse vers is: is het mogelijk dat er een verbinding zou gemaakt worden zonder mijn toestemming? Hier wordt gezinspeeld op het verbond tussen Gog en Magog. „Degene, die nu uw bondgenoot is, zal dan uw vijand worden en zal vallen,” aldus R. Jonah. Ik neem „goer jagoor” in zijn gewone betekenis en verklaar het vers aldus: zal daar een vreemdeling met u in Mijn land kunnen wonen? Hij die met u in Mijn land wil wonen, moet zich aan u overgeven; vergel. Jerem. 37 :13 en Gen. 25 :18.

16. Zult gij verdoemen: alle natiën zullen de godsdienst van Israël aannemen, dat hun zal bewijzen de valsheid van de geloven, die zij tot hiertoe hebben aangehangen. De erve: welke zij zullen ontvangen van de Heere, dat is de Wet of het heilige land.

Jes. 55:1. Alle gij dorstigen: daarmee spreekt de Heer tot degenen, die de Wet begeren te ontvangen. Die geen geld heeft: die de middelen, vereist voor studie, niet heeft. Koopt en eet: de wijsheid; vergel. Ez. 3:1: Eet deze rol. Wijsheid wordt door de ziel verlangd evenals voedsel door het lichaam. Wijn en melk: genoemd, omdat de Wet daarmee wordt vergeleken.

2. Waarom weegt gij geld uit: Waarom zult gij werken in de profane wetenschappen, waarin geen nut is?

Friedl.: A. E. kan hier bezwaarlijk iets anders bedoelen dan de speculatieve filosofie en metafysica, omdat hij anders al de andere praktische wetenschappen aanbeveelt, vooral de natuurkunde, verg. Ex. 20:1.

In vettigheid: dat is: in dat geluk, waarin de ziel zich verheugt na haar scheiding van het lichaam door de dood.

3. Komt tot mij: Ga weg van uw plaats naar mij henen. En uw ziel zal leven: dat is: uw ziel zal eeuwig leven na de dood van het lichaam of gij zult nieuw leven ontvangen door de Messias, als gij terugkeert naar de goddelijke Wet. Een eeuwig verbond: dat niet zal eindigen. De zekere weldaad van David: dat is: gelijk het verbond, dat Ik met David maakte en de genade die Ik hem toonde, terwijl Ik hem beloofde: Ps. 89: 29. Het is ook mogelijk dat met „David” in dit vers bedoeld wordt de Messias, die uit het geslacht van David zal zijn. Zoals de profeet soms Israël genoemd wordt om dezelfde redenen en dan is de bedoeling dat de genade van de Messias zeker is. Deze opvatting wordt gesteund door het volgende vers.

4. Zie Ik heb hem gegeven: nl. de Messias. Een getuige: De Messias zal getuigen, dat er geen andere koning, geen andere heerser der wereld is dan God. Gebieder: iemand, die bevelen uitdeelt.

5. Het volk dat u niet kende: dit bewijst dat mijn verklaring dat de profetieën in dit gedeelte van het boek betrekking hebben op de toekomstigen Messiaanse tijd de juiste is.

6. Zoekt de Heere: Deze waarschuwing is gericht tot de tijdgenoten van de profeet, hen vertellende, dat ze de Heer moesten zoeken, omdat ze wisten, dat ze uit Babel zouden worden verlost en daarna wederom van alle natiën.

12. In blijdschap: zult gij uit de ballingschap trekken. Voortgeleid: naar uw land op paarden en muilezels. Indien deze passage slaat op de Babyl. ballingschap, dan is het inderdaad letterlijk vervuld (Ezra 1:3 vlg.), maar moet het verstaan worden van een toekomstige verlossing, vergelijk dan 66: 20.

13. En het zal de Heere wezen: Hij zal wonderen doen door de wildernis met rivieren te voorzien, wanneer Israël naar Zion wederkeert en dat zal voor de Heere wezen een eeuwig teken, een wonder, dat altijd zal blijven.

Jes. 56:1. Bewaart het recht: Gij weet, dat God u wil verlossen en dat Hij u met al deze weldaden wil zegenen; bewaart daarom Zijn rechten, want wanneer gij dit doet Mijn heil is nabij te komen. Wij kunnen uit dit vers leren, dat de komst van de Messias vertraagd wordt door onze zonden.

3. De vreemde; de ware proselieten.

4. Die Mijn Sabbatten houdt: De Sabbath wordt genoemd, omdat het een teken is van het verbond tussen Hem en degenen, die hem houden, omdat God er op gerust heeft. Hij, die de Sabbath houdt, is dus een dienaar des Heren.

5. Cf. Deut. 23: 13.

6. Om Hem te dienen: De dienst des Heren bestaat in het houden van zijn geboden.

8. Nevens hen die tot hem vergaderd zijn: dat is: behalve de proselieten.

9. Gedierte des velds: Het verband tussen het volgende en de voorgaande verzen is, dat de rechtvaardige Israëlieten en de proselieten zullen terugkeren, maar degenen, die volharden in de dienst der afgoden, zullen niet terugkeren. Kom: God beveelt de afgodische, goddeloze volken om te komen verslinden de goddelozen van Israël als wilde beesten, die elkander verslinden.

10. Hunne wachters: De valse profeten in Israël zijn bedoeld, die overdag als blinde wachters zijn en 's nachts als stomme honden, die niet waken kunnen en geheel nutteloos zijn.

11. Het zijn: nl. die honden, herders van Israël, zij verstaan niet.

12. Kom: Het geld dat ze onrechtmatig verkrijgen brengen ze er door en de ene herder zegt tegen de anderen: laat ons wijn kopen.

Jes. 57:1. De rechtvaardige komt om: Daar is niets anders dan de daden van deze boze herders, de rechtvaardigen zijn er niet meer. Niemand die het ter harte neemt: om te overwegen, waarom de rechtvaardige omkomt en de goddelozen blijven leven, maar de profeet geeft het antwoord op deze vraag: de rechtvaardige wordt weggenomen van het kwaad dat komt, opdat hij niet zie het kwaad, dat over Israël en de heilige stad zal komen.

3. Nadert: ten gerichte. De Heer spreekt Israël aan.

9. En gij trekt: Er is nog een ander kwaad zegt de Heer tot Israël. Gij hebt niet alleen de afgoden gediend, maar gij hebt ook geschenken gezonden aan de koningen van Assyrië en Egypte en hebt op hen vertrouwd.

14. Dan zult gij u verlustigen: Indien gij de Sabbath een verlustiging noemt, dan zult gij uw lust in de Heer vinden zoals een kind in zijn vader. De hoogten der aarde: het heilige land. U spijzigen met de erve: de profeet spreekt tot degenen, die in ballingschap zijn; daarom gebruikt hij de uitdrukkingen: Ik zal u doen rijden en de paden weer opmaken. Jes. 59:1. De profeet gaat door met degenen, die in ballingschap zijn, te berispen en besluit met de woorden: en dit is mijn verbond, vers 21. Zo zijn al deze hoofdstukken met elkaar tot een geheel verbonden.

9. Daarom: Nu vertegenwoordigt de profeet in zijn spreken Israël, dat in ballingschap is. 12. Want onze overtredingen: nu worden de berouwvolle Israëlieten in hun spreken door de profeet voorgesteld.

19. Dit vers is in volkomen overeenstemming met de profetie van Dan. 12:1: er zal een tijd van beroering zijn als nimmer geweest is. In dien tijd zal Israël alleen gered worden en daarom wordt dit vers gevolgd door de woorden: en de verlosser zal tot Zion komen.

20. Verlosser: dat is de Messias. Voor hen die zich bekeren: Dan. 12:1: een iegelijk, die gevonden zal zijn geschreven in het boek.

21. Mij aangaande: Ik zal een verbond met hen maken, nl. dat Mijn geest op u is. U: Israël wordt aangesproken. Mijn Geest: Mijn profetie, vergel.: en het zal geschieden daarna, dat Ik van Mijn geest zal uitgieten op alle vlees. En Mijn woorden: Herhaling van dezelfde gedachte. God heeft zich aan Zijn volk geopenbaard door profeten, wier goddelijke woorden niet zullen wijken van de harten der Israëlieten.

Jes. 60:1. Wordt verlicht: bedoeld is de herstelling van het koninkrijk Israël's of van de profetie.

5. Dan: als koningen tot u komen en u hun kinderen brengen. Gij zult „vrezen“: als iemand die beeft, wanneer plotselinge hulp voor hem opdaagt of iets dat hij niet verwachtte, dat is gewoonlijk het geval met iemand die iets vindt. Vrees zal met vreugde gemengd zijn.

10. Vreemden zullen bouwen: De Israëlieten zullen de muren van Jeruzalem niet bouwen, zelfs de tempel niet, dat zullen andere volken doen.

16. De melk: Hun geld, zij zullen belasting betalen.

21. Het werk Mijner handen: het is een beeld genomen van de vreugde die iemand gevoelt, wanneer zijn werk geslaagd is.

22. Te zijner tijd: wanneer de tijd der verlossing zal komen. Snellijk: Ik zal de verlossing haastig doen komen, of Ik zal de kleine natie haastig tot een grote maken.

Jes. 61:1. Op mij: De eerste persoon heeft betrekking op de profeet. De Geest: de profetie. De profeten worden gezalfden genoemd, vergel. Ps. 105:15. De hele zin kan aldus worden weergegeven: de reden waarom God mij heeft gezalfd is, dat ik goede boodschap zal voortbrengen.

2. Welbehagen: het jaar der verlossing.

8. Want Ik, de Heere, heb het recht lief: Ik zal hen hun beloning geven, want Ik heb gerechtigheid lief daarom zal Ik hen hun beloning geven. Door deze woorden is ook de uitdrukking verklaard: Ik haat de door, alsof God wilde zeggen: Ik zal hen niet beroven, want indien Ik hun geen beloning gaf, dan zou Ik hen hun loon ontroven.

9. En hun zaad: deze voorspelling wil niet zeggen, dat Israël weer onder de Heidenen zal verstrooid worden, maar dat ze bekend zullen zijn onder de volkeren, die zullen opgaan naar het heilige land om het tempelfeest te vieren (Zach. 14:16), en onder hen, die de schatting zullen opbrengen.

10. Ik ben zeer vrolijk: Dit zijn de woorden, die Israël dan zal uitroepen.

11. Gerechtigheid en lof zullen toenemen alsof ze groeien.

Jes. 62:1. Om Zions wil: Zo zal Israël, als het in ballingschap is, spreken.

4. Tot u zal niet meer gezegd worden: Dit vers toont aan dat de woorden: Om Zions wil, enz. gesproken zijn door de Heer; de uitdrukking: Ik zal niet stil zijn, moet in figuurlijke zin genomen worden.

5. Zo zullen uwe kinderen u trouwen: dit is een figuurlijke uitdrukking voor: het koningschap zal voor u hersteld worden.

6. Wachters: Door dezen naam worden aangeduid degenen, die om Zion wenen, die niet anders doen dan schreien, die 's nachts niet slapen maar als wachters op de muren zijn, die ook overdag niet slapen omdat wachters desnoods overdag mogen slapen (vergel. Jona 2:9). De profeet zelf verklaart de uitdrukking „wachter" met de woorden: die de Heer doen gedenken.

Degenen dus, die zich zelve telkens weer voelen opgewekt om de Almachtige te bidden om het herstel van Jeruzalem en de tempel. Mazkirim is een causatief vorm.

7. De Heere heelt gezworen: dit vers bewijst ook duidelijk, dat deze profetie betrekking heeft op de toekomstigen tijd, want de Heere heeft gezworen, dat is: heeft een onvoorwaardelijk besluit gemaakt. Bij zijn rechterhand: bij Zijn macht, die eeuwig is. De rechterhand wordt hier vermeld om aan te wijzen zijn macht om de vijanden te verhinderen de Israëlieten van hun koren te beroven, enz.

De Heer belooft hier om Jeruzalem op zulk een wijze te herstellen, dat het niet meer verwoest wordt. Dit kan niet betrekking hebben op de verlossing uit de Babylonische ballingschap, omdat Jeruzalem daarna herhaaldelijk verwoest is geworden; en omdat het Woord.

dat uit des Heren mond uitgaat niet ledig wederkeert, worden deze voorzeggingen verklaard als betrekking te hebben op de toekomstige verlossing.

10. Gaat door: Nadat de profeet vermeld heeft de voorspoed van het land ter wille van degenen, die treurden over Zion, gaat hij verder te beschrijven hoe de verlossing van Israël uit zijn ballingschap en de terugkeer naar zijn eigen land met eer zal geschieden. De vorsten der volken zullen zeggen „gaat door", dat is: gaat door de poorten om op elke plaats uit te roepen: bereidt de weg des volks, ruimt de stenen weg, steekt een banier omhoog door de gehele wereld.

11. Zijn loon: voor degenen, die de ballingschap geduldig dragen of voor degenen die Israël willen eren.

12. Gij; de tweede persoon slaat op Zion.

Jes. 63:1. Wie is deze: Sommigen laten dit op de Messias slaan, anderen op de engel MICHAËL. Maar het is beter het op God te laten slaan. Deze profetie bevat het oordeel geveld over Edom, dat is het keizerrijk Rome en Constantinopel, die Edomieten

genaamd worden omdat ze de Edomietische Godsdienst (dat is: de christelijken)- hebben aangenomen, en die godsdienst wordt genoemd met de naam Edom, omdat de Edomieten het eerst geloofd hebben in de godsdienst van de bekenden man.

De woorden: „deze profetie" tot „bij de Edomieten" ontbreken in sommige uitgaven; hetzij ze geschrappt zijn door de censoren of door de drukkers zijn uitgelaten uit vrees voor de censoren.

3. Ik heb getreden: Deze profetie heeft betrekking op de verwoesting van Edom en de omverwerping van zijn godsdienst. Ik alleen heb aldus tegen Edom besloten.

4. Want de dag der wraak: Want Ik wil wraak nemen op mijn vijanden en wil mijn vrienden verlossen.

6. Andere volken behalve Edom. En Ik zal hun bloed op de aarde uitgieten.

7. De wijzen in Israël zullen dan de grote weldaden erkennen door God aan hen gedaan bij het vertrek uit Egypte, gedurende de ballingschap, bij hun bevrijding en 't herstel in hun eigen land.

9. De Engel Zijns aangezichts: vergel. Num. 20 :16: dit slaat in geen geval op Mozes. Het heeft betrekking op de bevrijding van Israël uit Egypte. Al de dagen „vanouds" (een lange periode), nl. van hun verblijf in hun eigen land.

10. Sommigen verstaan onder de Heiligen Geest: de Engel des Heren. Hij zelf heeft tegen hen gestreden: totdat zij Zijn land verlieten.

15. De profeet herhaalt hier het gebed van de verstandigen, waarvan in vers 10 sprake was.

17. Waarom doet Gij ons dwalen: anderen weer zijn van mening dat dit slaat op die eisen, die wij niet kunnen volbrengen in onze ballingschap.

Jes. 64:1. De bergen: de koningen die in veiligheid zitten.

Jes. 65:1. Dit is het antwoord van God op de gebeden van de Israëlieten.

2. Volgens R. Mozes Hakkohen heeft het vorige vers betrekking op alle volkeren alsof God zeide: zelfs voor de volkeren, die Mijn naam niet aanriepen was Ik toegankelijk, maar wat Mijn volk betreft: Ik heb Mijn handen uitgebreid om hen te ontvangen.

5. Welke zeggen: zij, de onreinen, zeggen tot de anderen, die nooit varkensvlees hebben gegeten, enz.

17. Want ziet: Sommigen leggen dit vers aldus uit: zie het zal zijn alsof Ik, enz. De grammaticus R. Jehudah, zegt: dat met de nieuwen hemel de schepselen in hemel en aarde worden bedoeld en de bedoeling van de helen zin is: God zal een nieuwe, goede atmosfeer scheppen, zodat de mensen gezond zullen zijn en zich verheugen in een lang leven. Hij zal eveneens vermeerderen de productieve kracht der aarde, zodat het zal zijn, alsof zij nieuw was. Degenen, die het laten slaan op het toekomstige leven des mensen, vergissen zich, want dat komt niet overeen met de context, omdat men in het toekomstige leven niet eet of drinkt, zoals onze wijzen ons hebben geleerd, en deze beschouwing van het toekomstige leven is de enig ware. (Talmud Babli, Berachoth, p. 17). De vorige smarten zoals sommigen terecht verklaren; weer anderen vullen aan: hemel en aarde; maar in deze verklaring zit geen zin, zoals uit het volgende vers blijkt.

18. „Ad wead": voor een lange periode: want ten slotte sterven de mensen.

20. Dit vers toont aan dat degenen, die zullen terugkeren naar Zion, zich in een lang leven zullen verheugen. De oude man zal zijn dagen vol maken, dat is de dagen, die de natuurlijke constitutie van een mens hem veroorloven te leven, hij zal even lang leven als de vorige generaties van Adam tot Noach leefden. Het zelfde is het geval met de „jongelingen". De zondaar, die sterft op honderdjarigen leeftijd zal vervloekt worden, want indien hij minder leefde dan zo lang, zou zijn jeugd voor hem pleiten, om dat dan zijn geestelijke vermogens nog niet ten volle zijn ontwikkeld, maar honderd jaar oud zijnde is hij een jonge man, en dan een zondaar zijnde zal hij vervloekt zijn. Wij leren uit dit vers dat de wereld in het laatst gelijk zal zijn als in het begin. Volgens de joodse wet is de leeftijd waarop de mens verantwoordelijk is voor zijn daden de vervulling van zijn dertiende jaar. Dat de leeftijd des mensen gelijk zal zijn als in de eerste generaties wil zeggen: ongeveer duizend jaren.

21. Zij zullen huizen bouwen: Dat is, zij zullen in veiligheid zijn, want er zal geen vijand zijn, zoals het uitgelegd wordt in het volgende vers. Of: Zij zullen huizen bouwen en daarin wonen voor een langen tijd, omdat degenen, die sterven in de oorlog niet zo gelukkig zijn.

22. Als de dagen van een boom: die langen tijd leeft zoals de Carob-boom en dergelijke. Targoem Jou: als de dagen van de boom des levens, zo wordt de carob-boom wel genoemd.

Vele werken der mensen behouden steeds hun nieuwe voorkomen, terwijl de mensen zelf al oud geworden zijn, zoals b.v. een gebouw of een boek.

23. Hun kinderen zullen niet sterven, want God heeft de ouders gezegend en de kinderen eveneens, om bij hen te blijven.

24. Ik zal: de bedoeling van deze passage is: Ik zal hun dadelijk geven al wat ze van mij vragen zullen.

25. De wolf: dit is een figuurlijke uitdrukking voor: vrede zal gevestigd worden. Velen menen, dat dit zal gedaan worden op zulk een wijze, dat God de wolf van zijn natuurlijken verscheurenden aard zal beroven, zoals aangewezen ligt in de woorden en de leeuw zal stro eten. En stof: zoals haar aard is, en zij zal niets anders eten. De bedoeling is: zij zullen geen kwaad doen. Op Mijn gansen heiligen berg: Al deze profetieën hebben enkel betrekking op Palestina, want er wordt uitdrukkelijk gezegd „op mijn gansen heiligen berg".

Jes. 66:1. De profeet berispt hier weer in dit hoofdstuk de goddeloze mensen.

7. Dit is een figuurlijke uitdrukking, aanwijzende, dat de Israëlieten zullen terugkeren naar Zion, zonder enige moeite, gelijk een vrouw, die kinderen baart zonder smart De Israëlieten zullen plotseling samenkomen, zonder veel inspanning, uit alle hoeken. Het zal zijn alsof Zion haar kinderen op één dag ontvangen en gebaard had, en dat is wonderlijk.

18. De bedoeling van het hele vers is: wanneer zij van plan zijn tegen mij op te staan, dan is de tijd gekomen om alle volkeren rondom Jeruzalem te verzamelen. Ik zal hen straffen, totdat ze Mijn heerlijkheid aan alle volken zullen vertellen. Deze passage slaat op de oorlog van Gog en Magog.

23. Uit dit vers hebben de ouden afgeleid, dat de goddelozen gedurende twaalf maanden de toekomstige straf hadden te dragen (Yalkuth II (Frankf. a. M.) 1687, S. 59 a. a. Remez 570 en de daar geciteerde plaatsen).

24. En zien: rond Jeruzalem waar Tophet is. Uit dit vers halen alle geleerden, dat er een dag des gerichtts in Jeruzalem zal zijn. Hun vuur zal niet: Velen ontdekken hier een zinspeling op het feit dat de ziel, wanneer zij het lichaam verlaat, blijft in de sfeer van het vuur, indien zij niet verdient in gemeenschap met de Engelen van God te komen. De ouden zeiden, dat dit plaats greep na de opstanding uit de doden, en steunden deze mening door een verwijzing naar Daniël (12: 12), die verzekert dat al de goddelozen, wanneer ze weer tot het leven teruggeroepen worden, tot een eeuwig afgrijzen zullen zijn. Dit is alles geheel waar.

Aben Ezra verklaart Daniël 12 :12 aldus: de rechtvaardigen, die gedurende de ballingschap zijn gestorven, zullen bij de komst van de Messias weer tot het leven teruggebracht worden, want op hen zijn de woorden van toepassing (Jes. 65:22):zoals de dagen van een boom, zo zijn de dagen mijns volks: zij zullen zich dan vermaken met de Leviathan en de Ziz en de Behemoth en zullen dan andermaal sterven en in de toekomstige wereld leven waar zij blijven zullen, zonder te eten en te drinken en zich verheugen in de aanschouwing van de goddelijke glorie.

KIMCHI.

Jes. 1:26. Ik zal uwe rechters wedergeven als in de beginne, zoals vs. 21: zij was vol recht. En dat zal zijn in de dagen van de Messias, wanneer al de goddelozen zullen te gronde gaan. En de overgeblevenen Israëls zullen geen onrecht doen, noch leugen spreken.

27. Zion door recht: hetgeen Israël doet. Zal verlost worden nl. zij zullen verlost worden en zij zullen tot haar terugkeren en wel door de gerechtigheid, die zij doen, zullen haar ballingen tot haar terugkeren - dat betekent: hare wederkeerenden door gerechtigheid.

28. Verbreking: want dan zullen verbroken worden en te gronde gaan de overtreders en de zondaren tezamen. Zoals er staat in de profetie van Maleachi (4:1) dan zullen alle hoogmoedigen en al wie goddeloosheid doet een stoppel zijn en de toekomstige dag zal ze in vlam zetten Deze volgende verzen tot het einde van de parasja slaan niet op de dagen van de Messias. Want van de dagen van de verwoesting van de eersten tempel af en vervolgens hebben ze geen afgodendienst bedreven in Israël in de hoven en onder allen groenen boom zoals ze gedaan hebben. Dan is er geen denken aan eiken enz., maar daarmee hielden zich bezig de geslachten, die leefden ten tijde van de eersten

tempel. En omdat hij de ondergang van al de goddelozen noemt, zowel de afgodendienaars als de rest van de ongerechtigheid, hetgeen zal geschieden in de dagen van de Messias, zegt hij, dat de ondergang van de afgodendienaars zal zijn voor dien tijd en dat is dus ten tijde van de eersten tempel, wanneer de afgodendienaars in Israël zullen omkomen, omdat ze hoven en boomen hebben verkoren tot asjera's en dan, wanneer de tempel verwoest wordt, zullen ze beschaamd worden, wanneer ze zullen zien dat de asjera's hen niet te hulp komen en hen niet redden uit de hand van de vijand Sanherib, als hij hen in ballingschap voert.

29. Dan zullen ze beschaamd en schaamrood zijn: en zij zullen weten, dat hun offeren aan en dienen van de afgoden ijdelheid was. Daarom zal er tijdens de tweeden tempel geen afgodendienaar zijn in Israël, in 't geheel niet, geen eiken noch andere boomen. En dit zal hun troost zijn over de goden: eikenbomen der gerechtigheid.

Jes. 2:1. Het woord: Na de bestraffingen, die hij gezien heeft over Juda en Jeruzalem, vertelt hij van de vertroosting, die hij eveneens over Juda en Jeruzalem heeft gezien.

2. En het zal geschieden: Elke plaats welke heeft: het laatste der dagen, slaat op de dagen van de Messias. De berg: dat is de berg Moria, waarop de tempel gebouwd was. Op de top der bergen want hij zal vastgesteld zijn en zich verheffen en uitsteken boven de rest der bergen en hoogten, want al de volken zullen hem verheerlijken en verheffen en zullen komen om op hem de Naam des Heren te dienen; en hij zegt bergen, omdat de volkeren hun goden op hoge bergen dienen.

3. Komt, laat ons opgaan: dat zal ieder volk tot zijn nabuur zeggen. Want uit Zion: dat zijn de woorden van de profeet en niet van de volken en het recht voor al de volken. En degene, die leert is de koning Messias. Want van hem zegt hij: en hij zal richten.

4. En hij zal richten: Die richter is de koning Messias . wij hebben geschreven in Michlol (Grammatica). Hij zegt, dat indien er een oorlog is tussen het een volk en het andere, of ze hebben een vordering op elkaar, dat ze dan ten gerichte zullen komen voor de koning Messias, want hij zal Heer zijn over alle volken en hij zal voor hen richten. En dan zal hij zeggen tot degene, in wie hij onrecht vindt: maak in orde wat krom gemaakt is tegenover uw tegenpartij. En daarom zal er geen oorlog meer zijn tussen het een volk en het andere, want hij zal vrede tussen hen maken. Dan hebben ze geen oorlogstuig meer nodig en ze zullen ze verwerken om er landbouwwerktuigen van te maken.

5. Huis van Jacob: Dit zijn de woorden van de profeet tot de mannen van zijn tijd. En hij zegt: huis Jacob's, omdat hij boven reeds gezegd heeft, dat in de toekomst al de volken zullen zeggen komt en laat ons gaan, enz. En hij zegt: gijlieden, want gij zijt schuldig en geroepen om te gaan, van nu aan in het licht des Heren. En het licht des Heren, dat zijn de Wet en de geboden. En hij zegt: laat ons gaan, omdat de profeet zich zelven bij hen rekent zoals zoals wij verklaard hebben in: misschien zal de Heere der heerscharen (1:9).

6. Maar Gij hebt verlaten: hij zegt: gij zijt het, God, die hebt verlaten uw volk, het huis van Jacob en terecht! want zij hebben de maat doen overlopen, meer dan het Oosten.

Zoals onze rabbijnen zeggen (z.g.):wanneer uw volk „zijn werk doet" dan zult Gij het verlossen van al zijn benauwdheid, maar nu hebt Gij het verlaten.

7. En hun land is vervuld met zilver: dat was in de dagen van Salomo. Met een veelheid van woorden zegt de profeet dat de tijd zal komen, dat de mensen zullen worden vernederd en niet verhoogd door de veelheid van zilver en goud en paarden. En dat zal zijn in de dagen van de Messias, wanneer al de volken zich zullen verenigen om tegen Jeruzalem te oorlogen en dan zullen zij zien, dat hen niet helpt hun zilver of goud noch hun sterkte of de menigte der volken en dan zal hun hoogheid vernederd worden en hun heerlijkheid zal verdwijnen.

9. Gij zult niet vergeven: het kwaad dat zij aan Israël hebben gedaan, maar Gij zult hen straffen voor al hetgeen zij hebben gedaan.

10. Ga in de rotssteen: dat zal dan de één tegen de ander zeggen.

18. En de afgoden: hoewel de afgoden reeds hebben opgehouden te bestaan bij de meeste volken tegenwoordig, toch zijn er in het Oosten nog wel afgodendienaars. Maar dan, in de dagen van de Messias, zullen alle afgoden ganselijk uitgeroeid worden.

20. In dien dag: In de dagen van de Messias, wanneer God het gericht aan de goddelozen zal voltrekken. Want ook heden ten dage zijn in het Oosten nog dienaars van zilveren en gouden afgoden. En hij zegt, dat de mens zijn afgoden zal werpen op plaatsen waar de mollen graven, om zich te verbergen en ze werpen daar hun afgoden verachtelijk, want ze kunnen hen niet helpen.

22. Laat af: Dan zal de een tot de ander zeggen: laat af van de mens, want de schrik des Heren zal over de gehele wereld zijn. En de één zal tot de ander zeggen: nu is vlees en bloed niet meer te vrezen, maar alleen de schrik des Heren. Want de mens is niet te achten, immers in een ogenblik sterft hij, want zijn adem is in zijn neus, dat is: : zijn einde is nabij (of: spoedig uitgeblazen). In zijn neus, want de adem des levens schuilt in zijn neus.

Jes. 3:1. Want zie, de Heere: hij zegt in de bovenstaande parasja: de vergelding der goddelozen en hun ondergang zal geschieden in de dagen van de Messias. En nu zegt hij, dat Hij gericht zal houden in Jeruzalem en in Juda.

18. Zegt de rechtvaardige: zegt en roept het ieder toe dat God een rechtvaardig God is, die ieder rechtvaardige naar zijn rechtvaardigheid zal vergelden en elke goddeloze naar zijn goddeloosheid en dit sluit aan bij het vers: wee hunlieder ziel (9). Omdat het de goddeloze dikwijls goed gaat in deze wereld. Hij zegt dat zijn ziel gans en al vergaan zal als een vergelding voor zijn goddeloze daden. Als de rechtvaardige goed zal zijn en niet van zijn rechtvaardigheid zich afkeert, zodat hij ongerechtigheid doet, zegt dan dat ze de vrucht van hun werken zullen eten in deze en de toekomstige (eeuw), en zo ook zegt de goddeloze: indien hij zich niet afkeert van zijn boosheid, dan zal hem de vergelding zijner handen ten volle geworden in deze of de toekomstige (eeuw). Maar in deze wereld zal hun de vergelding geschieden in menigte, zoals men aan Israël kan zien, dat struikelde en viel vanwege zijn slechte daden En daarvan wordt gezegd, dat ze de vruchten van hun werken zullen eten, omdat men de vruchten eet in deze wereld, maar de „hoofdschotel" komt ongetwijfeld in de toekomstige wereld. Wat goed is voor de

hemel, is nog niet goed voor de mensen (het hemelse „goed" is nog niet het aardse „goed") dat is: een rechtvaardige heeft het niet altijd goed. Wee, de goddeloze treft kwaad: er zijn goddelozen die het slecht gaat, maar er zijn ook goddelozen die het niet slecht gaat, maar er is een hemels „slecht" en er is een aards „slecht" en dat betekent: de goddeloze gaat het slecht De goddeloze gaat het slecht, want de vergelding zijner handen zal hem geschieden in deze wereld. En zegt nu: de gerechtigheid ontvangt de keren (kapitaal) en de vruchten, want er staat: de vrucht hunner werken zullen zij eten. Maar de overtreding heeft geen kapitaal (keren) en geen rente (piroth).

Jes. 4:1. En te dien dage: en dat zal zijn in de dagen van Achaz.

2. Te dien dage: boden hebben we reeds verklaard, dat dit is ten dage van de verlossing, wanneer de verlosser komt. En de verklaring van des Heren spruit is: de Messias ben David. Zoals geschreven staat: Ik zal David een spruit der gerechtigheid verwekken. Tot sieraad betekent iets begerenswaardigs of heerlijk en voortreffelijks. Zoals: hij zal een sieraad zijn voor alle landen. Tot een sierlijke kroon. En de vrucht des lands, ook dat zegt hij van de Messias. In de beginne zal hij zijn als een schone spruit, waarover de mens zich verheugt, als hij hem ziet en wanneer hij bijna tot vrucht geworden is, is hij hem des te aangenamer en verheugt hij zich nog meer daarover. Zo is het ook met de koning Messias, van de beginne verheugt men zich en daarna, wanneer hij zijn werk doet en overwint in de oorlog met Gog en Magog en het land rustig en vredig maakt, dan zal de hele wereld hem vrezen. Daarna zal hij zijn tot voortreffelijkheden tot sieraad, want zij zullen verheven en voortreffelijk zijn in hem boven al de volkeren.

3. Zoals geschreven staat (Zef. 3:11): en Ik zal uit uw midden wegnemen en (vs. 12) Ik zal in uw midden doen overblijven een deemoedig volk, enz. Targoem Jon.: de Messias. En hij noemt Zion en Jeruzalem, want dat is de hoofdstad van Israël. Of omdat daar zal zijn de oorlog met Gog en Magog. Zal heilig geheten worden: Jo": dat is: ter wille van Hem, want Hij is heilig. En de rechtvaardige dat is de geschrevene, omdat over hem besloten is dat hij zal leven om zijn gerechtigheid en goede werken. Zoals Deut. 32:32: delg mij toch uit uw boek, hetwelk gij geschreven hebt.

4. En de Heere zal scheppen: In de beginne was de wolk der heerlijkheid in de Tabernakel en in de tempel gelegerd, maar wanneer de ballingen terugkeren, zal de wolk der heerlijkheid verschijnen over de huizen der wijzen en der groten en der vromen. Dat betekent: over alle woning van de berg Zion.

Jes. 5:1. Nu zal ik zingen: dat zijn de woorden van de profeet een vergelijking makende betreffende God (gezegend zij Hij) en Israël. En hij noemt Israël een wijngaard en God de heer van de wijngaard. En hij noemt deze allegorie een lied.

5. De vergelijking met de tuin en de muur is de bewaring Gods, die Hij van hen wegnemen zal, zodat de volkeren der. wereld over hen zullen heersen. Zoals de Schrift ook zegt Ik zal mijn aangezicht van hen verbergen enz.

26. dat is de koning van Assur

Jes. 7:14. Ziet de maagd: dat is de vrouw van de profeet of van Achaz. En dit is wel juist, want als het de vrouw van de profeet was, dan zou hij zeggen: de profetes zie 8:3.

Jes. 8. Zuiver zeitgeschichtlich. Emmanuel, de zoon van Achaz, niet Hiskia.

Jes. 11:1. Deze parasja bevestigt, dat de toekomst van de dagen van de Messias die beloofd was, zal zijn in de dagen van Hiskia. D.w.z.: verwondert u niet over een groot wonder, dat geschiedt in de dagen van Hiskia, toen het leger van Assur viel door één slag, want nog eens zal een wonder bij Israël geschieden, groter dan dit, in de dagen van de Messias, die voor Israël zal komen op het einde van de ballingschap. En hij zal komen uit de familie van Hiskia. Hij noemt Isaï, omdat uit hem de eerste koning voortkwam. De verklaring van rijsje is scepter, zoals ook de targoem heeft. En hij zegt: een scheut uit zijne wortelen zoals een boom, die afgekapt is, weer uitloopt en uitspruit uit zijn tronk en wortelen. De betekenis van tronk is, hetgeen overblijft van de boom op aarde en uit de zijden van de tronk spruiten de loten weer op. Ook uit de wortels, die onder de aarde zijn, komen ze aldus te voorschijn. Omdat Israël nu in ballingschap vertoeft buiten zijn land, is het als in tweeën gehouwen en is het rijk verscheurd, zoals een boom afgehouden is. Voorwaar! de tronk en de wortels blijven over, zegt hij, want er is nog hoop dat de tronk weer zal uitspruiten. De profeet zegt, dat uit de wortelen van Isaï en uit zijn tronk nog een loot, een scheut zal voortkomen: want er zal nog weer een koning over Israël zijn, zoals in het begin en meer nog dan hetgeen is!

2. En op hem zal de geest des Heren rusten; want van de Heer zal dit alles komen. Hij zegt eerst: de geest des Heren en hij vermeldt aldus de verklaring: de geest der wijsheid en des verstands, de geest des raads en der sterkte, de geest der kennis en der vreze des Heren.

Wijsheid dat is de zaak die een mens moet leren en kennen om te allen tijde klaar te zijn. Verstand: daarmee leidt de mens hetgeen hij niet kent af uit hetgeen hij wel kent. Raad: dat is het weten van en de bedrevenheid in de gewoonten en handelingen der mensenkinderen onder elkaar. De kennis en vreze des Heren: die beide steunen op God. De bedoeling is: God kennen en Hem vrezen.

3. En zijn „rieken" (ademen, welgevallen) zal zijn in de vreze des Heren: omdat de reuk een gevoelig zintuig is, noemt hij dit, omdat de eigenschap van het reukorgaan is iets snel te kunnen waarnemen. Zo ook Job. 39:25 (St. Vert. 28): vanuit de verte ruikt het de krijg. Zoals een vlasband verteert, wanneer hij vuur ruikt. Zo zegt Hij: zijn „rieken" is in de vreze des Heren. Om uit te drukken dat hij gemakkelijk der mensen goeden kwaad doorziet. Want hij heeft het gezicht zijner ogen of het gehoor zijner oren niet nodig, wanneer hij de mensen moet richten of straffen, want met zijn kennis en verstand zal hij de mensen gemakkelijk kunnen beoordelen. Mijn heer vader (z.g.) verklaart „zijn rieken" als: „zijn rede, spreken". Hij zal met gerechtigheid richten, hij spreekt over armen en de zachtmoedigen des lands. Hoewel hij alle mensen zal richten, hij doet het in gerechtigheid, armen zowel als rijken. Terwijl de manier der wereld is de zaak der groten en rijken voor te trekken, daarom zegt hij dat hij niet aldus zal doen, maar met gerechtigheid zal hij de rechtszaak der armen tegen de rijken opnemen en hij zal de sterken met gerechtigheid straffen, opdat de zachtmoedigen des lands niet beroofd of onderdrukt worden, omdat ze zwak en onmachtig zijn.

4. Hij zal de aarde slaan met de roede zijns monds: dat is: de goddelozen der aarde met de geest zijner lippen, dat is de betekenis van met de roede zijns monds. Want hij zal ze vervloeken en zij zullen sterven. En van de profeet Samuel staat er: al wat hij spreekt zal voorzekerlijk komen (1 Sam. 9:6). En van Elisa de profeet wordt gezegd: en hij vloekte ze in de Naam des Heren en er kwamen twee beren uit het woud en verscheurden van hen twee en veertig kinderen (2 Kon. 2:24).

5. En gerechtigheid zal zijn: de gerechtigheid en de waarheid aan welke hij zal vasthouden zullen hem tot sterkte zijn, zodat zijn lendenen niet wankelen.

7. De wolf zal verkeren: sommigen verklaren dat in de dagen van de Messias de natuur van de wilde dieren en het vee zal veranderen en terugkeren naar de toestand van het begin van de schepping en in de ark van Noach. Want indien in het begin van de schepping de leeuw het schaap opat, dan werd immers de schepping vernietigd. Want hoe kan een leeuw of dergelijk verscheurend, vleesetend dier, anders eten dan wanneer hij het vlees van de rest van de dieren en het vee eet? En zie, dan zou de wereld zonder dat schepsel zijn, want zij alle kwamen te voorschijn, mannetje en wijfje, niet meer en ze wachtten niet om ze te eten, totdat het te verscheuren gedierte vruchtbaar zou geworden zijn en zich vermenigvuldigd zou hebben. Maar inderdaad aten zij het kruid des velds, totdat het te verscheuren vee vruchtbaar was geworden en zich vermenigvuldigd had. En het was van dien dag en voortaan hun natuur vlees te eten. En zo ook in de ark van Noach: indien de verscheurende dieren hun prooi zouden eten, dan zou dat verscheurde van de aarde verdwenen zijn. Want twee aan twee gingen ze binnen en niet meer! En als er nu staat, dat er van elk zeven waren van het reine, dat hij erin bracht, dan was dat om te dienen tot voedsel van de verscheurende dieren. Sommigen verklaren dit alles als een gelijkenis: de wolf en de panter en de beer en de leeuw, dat zijn dan beelden voor de goddelozen, die de zwakken verdrukken en beroven, zoals de verscheurende dieren de andere. En het lam en de koe en het kalf en de geitenbok zijn beelden van de zachtmoedigen der aarde. En dan zegt men, dat in de dagen van de Messias vrede op aarde zal zijn en dat niemand zijn naaste kwaad zal doen. Maar deze verklaring gaat niet op, omdat hij zegt: men zal nergens leed doen, noch verderven op de gansen berg mijner heiligheid: ten dage van de Messias zal op de gehele wereld vrede zijn z. a. geschreven staat Jes. 2:4: zij zullen hunne zwaarden slaan tot spaden en hunne spiesen tot sikkelen. Het een volk zal tegen het andere geen spies opheffen en zij zullen geen oorlog meer leren en Zach. 9:10 zegt hij: ook zal de strijdboog uitgeroeid worden, en hij zegt van de Messias (Zach. 9:10): hij zal de heidenen vrede spreken. Maar het staat vast, dat de natuur der wilde beesten niet veranderd zal worden, maar zij zullen verscheuren en vlees eten zoals zij nu doen, maar hij belooft Israël, dat de wilde beesten geen schade zullen aanrichten in het ganse land Israël. Dit is het wat hij zegt in vers 9:men zal nergens leed doen noch verderven op de gansen berg mijner heiligheid en dat betekent: want het land zal vol zijn van de kennis des Heren, daar men goed zal zijn en de weg des Heren zal bewaren. Geen wild beest zal hun of hun vee geweld aandoen, ja, niets wat van hen is, omdat Hij het beloofd heeft

aan Mozes onzen vader (vrede over hem!) Lev. 26:6: Ik zal het boos gedierte uit het land wegdoen, ook al zullen ze het land doortrekken, zij zullen geen schade aanrichten.

7. De koe en de berin zullen samen weiden: zo spreekt Hij bij Hosea de profeet (2 :17): En Ik zal te dien dage een verbond voor hen maken met het wild gedierte des velds en met het gevogelte des hemels, enz. En waarom zegt Hij: de leeuw zal stro eten gelijk de os? Wanneer hij stro eet gelijk de os, dan verscheurt hij niet het vlees van de kudde des lands van Israël, als hij geen aas kan vinden. Ook zijn er nog die deze passage allegorisch verklaren en dan zijn de leeuw en de beer en de slang een beeld van de valse godsdiensten. En de verklaring van: de koe en de berin zullen samen weiden is dan, dat de bestemming van het vee geheel zal zijn voor de dienst van God en niet voor de ijdelheden der wereld. En dit is de betekenis van: de aarde zal vol zijn van de kennis des Heren.

8. en zie, de vijandschap van de slang, die gesteld werd met de mens in het begin, zal ophouden in de dagen van de Messias in het gehele land Israël en voor het gehele volk Israël. Op alle plaatsen waar zij komen, zullen hen de slang en de wilde beesten niet beschadigen.

9. Men zal geen kwaad doen: Het ganse land Israël wordt genoemd: de berg Mijner heiligheid. „Berg" betekent, dat het land hoger is dan alle andere landen. Men zal geen kwaad doen, omdat het land vol is van de kennis des Heren!, dat is: het land Israël, zoals Jeremia de profeet zegt: allen zullen ze Mij kennen van hunne kleinsten tot hunne grootsten.

Te dien dage: dat is de dag van het einde der ballingschap. Die banier zal voor alle volkeren zijn zoals een banier in het leger, waarachter men gaat, terwijl also de banier het ganse leger draagt. Zo zullen alle volken de Messias zoeken en achter hem gaan om te doen wat hij beveelt en zij zullen allen naar hem luisteren. Daarom zal hij zijn in heerlijkheid, omdat er geen oorlog tegen hem zal zijn en hij zal in rust zijn in heerlijkheid, want al de volken zullen hem verheerlijken en dienen. Ten tweeden male: want de eersten keer heeft Hij hen verworven uit het diensthuis van Egypte, maar op de dag van de vergadering der ballingen zal de Heer voor de tweede maal Zijn hand uitstrekken om ze te verwerven uit al de volken, waarheen zij verspreid waren. Dit slaat niet op de ballingschap van Babel, want daaruit gingen slechts Juda en Benjamin, die in de ballingschap van Babel waren, en de tien stammen werden niet vergaderd, daarom kan dit niet gezegd worden van deze tweede vergadering, want gans Israël trok uit Egypte, niemand bleef achter en hij spreekt van de tweede in vergelijking met de eerste. En de verzameling van deze ballingschap zal zijn de tweede na Egypte, omdat ze dan weer allen zullen uitgaan. En aldus zullen allen uitgaan bij de vergadering van deze ballingschap! Daarom zegt hij: van Assur en Egypte en van Pathros en van Cusch en van Elam en van Sinear en van Hamath en van de eilanden der zee. En wat bedoelt hij met het overblijfsel Zijns volks dat zal overgebleven zijn? Omdat velen van hen inde ballingschap hun einde vinden. En van de eilanden der zee: ook hetgeen in de landen van Edom (Rome) en Ismaël (Mohammedanen) is, dat uit het land Israël is, want zij zijnde eilanden der zee.

12. Hij zal een banier oprichten: zoals de Heilige (gezegend zij Hij) een banier zal opheffen voor de volken, want zij zullen sidderen om te gaan naar de plaats van de banier, zo zullen op dien dag alle volken Israël wegzenden dat in hun land is, opdat ze gaan naar hen in heerlijkheid.

13. Wegwijken: Zodra de kinderen Israël's zullen vergaderd worden in hun land, zal de nijd, die er tussen hen bestond in hun ballingschap uit hun land wegwijken, want er bestond bij hen een scheuring des rijks vanwege de ijver over het koningschap van het huis Davids.

14. Edom en Moab: daar heden ten dage Israël niet alleen als vreemdeling beschouwd wordt onder de volken, omdat ze afgescheiden zijn van de volken door hun torah, maar ook omdat ze zich niet met de volken vermengd hebben. Maar de andere volken vermengen zich in menigte. En dat hij Edom en Moab en de kinderen Ammons noemt, dat is: hun landen en die daar tegenwoordig wonen. Dit is het wat hij bij Daniël van de toekomst zegt: zij zullen ontkomen aan de hand van Edom, en Moab en de heerschappij van de kinderen Ammons, dat is de betekenis van: zij zullen hunne handen slaan. Want Israël zal aan hen de handen slaan, tot alles wat ze maar willen. En zij zullen hun gehoorzaam zijn, nl. in alles wat zij hen bevelen. En hij noemt die plaatsen, omdat ze dicht bij het land Israël liggen, en zo zullen ook al die volken onder de hand van Israël komen.

Jes. 12:5. En die heerlijke dingen zullen bekend zijn over de ganse aarde, dat Hij een zwak volk uitvoert uit het midden van grote en machtige volken. En de plaag over Gog en Magog zal eveneens bekend zijn over de gehele aarde.

Jes. 14:1. Daarom staat het bij ons vast, dat dit vers op tweeërlei wijze moet verklaard worden, want wij hebben gevonden, dat hen vele wederpartijders tegen treden, wanneer zij Jeruzalem bouwen. De Heere zal zich nl. over Jacob ontfermen: nu in de ballingschap van Babel zal Hij zich over hen ontfermen en zal hen uitvoeren uit hun ballingschap, maar Hij zal ook Israël nog verkiesen in de dagen van de Messias en dan: de vreemdeling zal zich bij hen voegen. Zoals geschreven staat: en vele volken zullen zich te dien dage voegen tot de Heere (Zach. 2:11). Zo de verzen, die wijzen op dezelfde zaak bij de komst van de Messias in de woorden der profeten. En zo ook:

2. De volken zullen hen aannemen; en zij zullen al uwe broeders de Heere tot een offer brengen (Jes.66:20) en zo ook al de verzen die daarop betrekking hebben.

29. Verheug u niet: Dat zegt de profeet nu Achaz gestorven is en Hiskia regeert. Want zie, er zal een opstaan, die u zal slaan en hij is uit het geslacht van degene, die u van de beginne geslagen heeft. Slang: een vergelijking voor Uzzia, die slaat zoals een slang slaat en tevens doodt. En Targoem Jonathan zegt: zie uit de nakomelingen van Isai zal de Messias voortkomen.

Jes. 18:1. Wee het land: nadat Jesaja vermeld heeft, wat geschieden zal in de dagen van Hiskia, laat hij daarop volgen de grote toekomstige verlossing in de dagen van de Messias.

3. Als de bazuin zal blazen, zo zullen ook de kinderen Israël's zich verzamelen naar hun land, hier vandaan en daar vandaan ten tijde des heils. En zo zullen de volken hen brengen en hen verzamelen, wanneer zij de banier oprichten en de bazuin blazen.

4. Want aldus de profeet zegt: dan, wanneer de verlosser komt, zal ik rusten en stil zijn van mijn beroering over hen, zoals geschreven staat: om Zions wil, enz. (Jes. 62:1). Maar dan, als haar gerechtigheid als een glans voortgaat, dan zal ik stil zijn en zien in mijn woning en dat is het heiligdom, daarin zal ik zien ten goede. Als de glinsterende hitte op de regen: want het is gunstig als een glinsterende hitte op de regen komt. Want zodra de zon glinstert op de aarde na de regen, dan is zij schoon en goed voor het gewas. En zo ook de wolk des dauws in de hitte van de oogst: dat is ook gunstig. Want ten tijde des oogstes is de hitte groot en wanneer er dan een wolk van dauw voorbij gaat is dat goed voor de mensen tot afkoeling van de hitte. En hij zegt: dauw en niet regen, want de regen belemmert de oogst, maar de dauw is er goed voor, belemmert niet.

5. Want voor de oogst: Hij vergelijkt Gog en Magog en de volkeren, die met hem komen naar Jeruzalem na de redding, met de bloeienden wijngaard. En wanneer men de bloesem afwerpt, dan is er de vruchtzetting en dan de onrijpe druif en deze wordt langzamerhand goed, totdat de druiven rijp zijn; en dit is een beeldspraak op Gog en Magog, die met veel volk, paarden en ruiters komen zal, de ganse menigte geheel bekleed met schild en rondas, de hand aan het zwaard, zullen ze de gansen dag strijden. Zoals Ezech. 38:5 staat. En voor de oogst betekent: vóórdát de oogst geëindigd is. Zo ook Gog en Magog, zodra zij hun doel bijna bereikt hebben, dat zij Jeruzalem hebben onderworpen en de helft van de stad in ballingschap gaat, dan zal de Heere uitgaan en met die volkeren strijden en dat is de betekenis van: Hij zal de ranken met snoeimessen afsnijden.

6. Zij zullen gelaten worden: nl. het leger van Gog en Magog. Zoals Ezech. 39 :17 staat. En hij zegt: ziet, zomer en winter zullen hun lijken weggeworpen zijn. En wanneer hij zegt het gevogelte in de zomer en het gedierte in de winter, dan is dat omdat de vogelen des zomers in menigte vliegen en het gedierte des velds des winters in menigte komt. En zie, hij zegt in de profetieën van Ezech. (39 :12): Het huis Israël's nu zal hen begraven, om het land te reinigen, zeven maanden lang. Maar hoe staat er dan dat zij overgelaten zullen worden aan de door vogelen der bergen en de dieren der aarde: dat zal gebeuren terwijl zij nog bezig zijn met de begrafenis. En daar dat zo is, zullen zij ze allen niet kunnen begraven, maar zullen de dieren en de vogels van hen nog eten des zomers en des winters.

7. Te dien tijde: de volken der wereld zullen Israël een geschenk brengen tot een offer voor de Heer. Zoals geschreven staat al uw broeders uit al de volken zullen de Heere een offer brengen. Naar de plaats waar de Naam des Heren der heirscharen wordt aangeroepen en dat is de berg Zion.

Jes. 19:16, 18, 19. Te dien dage: als het leger der Assyriërs voor Jeruzalem door de Engel is geslagen.

Jes. 22:11. Die dat van verre tijden geformeerd heeft: voordat Hij de wereld heeft geschapen. Zoals onze rabbijnen zeggen (gezegend zij hun nagedachtenis):zeven dingen zijn geschapen vóór de wereld geschapen werd en dat zijn: de hof Eden, de Torah de rechtvaardigen, Israël, de troon der heerlijkheid, Jeruzalem en de Messias, de zoon van David.

Jes. 23:18. Haar koophandel: Dit vers is een profetie voor de toekomst in de dagen van de Messias. Of misschien zal het zijn ten tijde van de tweeden tempel, maar het ligt voor de hand, dat het op de toekomst ziet. Zo ook de parasja die nu komt.

Jes. 24:1. Ziet de Heere maakt ledig: De uitleggers verklaren deze parasja van de ballingschap der tien stammen maar mijns inziens slaat het op de toekomst. Dat blijkt wel op het eind van de parasja. Maakt ledig: dat is: ik maak ledig van haar mannen. Hij maakt het woest: hij berooft het van zijn inwoners. Mijn vader brengt het in verband met het woord: openen in het Arabisch en dan bedoelt hij het openen der poorten, opdat de mannen er uit kunnen gaan. Maar al de woorden, die in dit vers staan leggen sterk de nadruk op de verwoesting van het land.

2. En gelijk het volk: bij de verwoesting zal er geen onderscheid gemaakt worden.

5. Want zij overtreden de wetten: Indien hij dit zegt van de stammen zoals de uitleggers dit verklaren, dan is volgens de woordelijken zin de betekenis, dat ze vanwege de menigte hunner zonden in ballingschap gaan. Maar omdat het toekomstig is, moet het verklaard worden van degenen, die kwaad doen, dat ze de wetten overtreden ten opzichte van de onderdrukking, waarmee de Meden in Israël meer (te veel) hebben onderdrukt. Zoals de Heilige Gezegende zegt (Zach. 1:15):Want Ik was een weinig toornig, maar zij hebben ten kwade geholpen. Ziet, want ze overtreden de wetten en ze veranderen de inzettingen, doordat ze Israël onderdrukken. Zij vernietigen het eeuwig verbond: zoals hij zegt van Edom: en niet gedenkt hij het verbond zijner broederen. En Ammon en Moab en Ismaël zijn de broeders van Israël en deze allen doen hen kwaad en de rampen, die de volken der wereld treffen voor hun straffen van Israël, treffen ook hen. En dat zal in de toekomst zijn met Gog en Magog en de andere volken, wanneer ze Israël zullen straffen, dan zal hen treffen hetgeen uit het kwaad voortkomt. Daarom: hoewel er wel een rest is, om welker overtredingen Israël gestraft wordt, wordt met de rest der volken bedoeld: zij, die de Naam des Heren ijdelijk aanroepen, en daarop slaat de verwoesting van het land.

8. De vreugde des lands is opgehouden, ze is weggegaan uit hun landen. De vreugde is uit de stad weggegaan en er is niets overgebleven dan verwoesting en vernietiging.

12. In de stad:in elke stad van de steden der volken der wereld. Want er is niemand, die er uitgaat of er in komt. En gekraak is het teken der verwoesting zoals Jes. 6:11: totdat de steden verwoest worden, zodat er geen inwoner meer zij. Die gehele grote vergelding, die hij hier noemt, zal geschieden in de dagen van de Messias, van Gog en Magog en de andere volken. En de vloek verdeelt de verzen, die staan aan het einde van deze parasja in drieën, vermeldende de dingen waarvan wij uitgelegd hebben, dat ze op de toekomst slaan nl. in de dagen van Gog en Magog en de andere volken, die een menigte van volken zullen vergaderen, zodat er maar een weinig overblijft. Zoals er

in vers 6 staat: er zullen weinig mensen over blijven. En in het volgende vers (13) zegt hij ook aldus: als de afschudding van de olijfboom.

13. Want aldus zal het zijn: al hetgeen vermeld is. Zo zal het met de volken zijn, want hunne menigte zal zich verzamelen en een weinig zal er overblijven en de overgeblevenen zullen de Heer prijzen en Zijn macht, want Hij is de Heer van alles en alles is in Zijn hand. Zoals de val van Gog en Magog toont. En van hen staat geschreven (Zefanja 3:9): opdat zij allen de Naam des Heren aanroepen, opdat zij Hem dienen met vereende krachten. En zo zullen degenen, die overblijven uit de oorlog met Assur, wanneer zij zijn val zien, wederkeren tot de dienst des Heren. Zoals er geschreven staat en wij hebben uitgelegd in de profetie, die we gehad hebben over Egypte.

14. Zij zullen hun stem verheffen: Wanneer zij de Heer zullen prijzen en juichen over de hoogheid des Heren, als zij zullen zien, dat Hij verheven is boven alle volken, wanneer Hij hen doet vallen bij hun oprukken tegen Jeruzalem.

16. Ik word mager: alsof de profeet wilde zeggen: nu ik deze toekomstige vergelding zie, die zal komen in Israël in de dagen der verlossing, waarin zij gelouterd zullen worden en niemand overblijven zal dan de rechtvaardigen. De trouwelozen handelen trouweloos: Of dit duidt aan de vier koninkrijken. De Babyloniërs hebben de Mediërs trouweloos behandeld en de Mediërs weer de Perzen. En de bewoners van Javan hebben de Meden en Perzen weer trouweloos behandeld. En de Cutheeërs weer de inwoners van Javan. En zij allen hebben Israël onderdrukt en hebben hen trouweloos behandeld, toen zij in hun midden in ballingschap verkeerden. Maar onze Rabbijnen hebben gezegd (z.g.) er is een bat-kol uitgegaan en heeft gezegd: ik word mager. De profeet zegt: tot hoelang gaat de bat-kol uit zeggende: de trouwelozen handelen trouweloos? Totdat de rovers komen en roven hetgeen geroofd is.

17. De vrees: dat zegt hij ten opzichte van de volkeren der aarde, Babel en Ismaël, uitgezonderd de bewoners des lands en de heren daarover en Israël, dat in het midden van hen in ballingschap verkeert. Hij zegt, denkt niet dat Israël alleen in de benauwdheid zal komen, want ook gij allen, die gerekend wordt de heren en de bewoners der aarde te zijn, zult wankelen in het midden van haar en elk volk afzonderlijk zal wankelen van zijn plaats, maar Israël zal gered worden uit de benauwdheid en die rechtvaardigen zullen opgeschreven worden ten leven, maar gij zult niet overblijven.

18. Al die herhaling dient om de nadruk te leggen op de grote verdrukkingen, die zullen komen over de ganse aarde in dien tijd.

23. En de maan zal schaamrood worden: dat is: de aarde zal donker worden over hen, vanwege de menigte der verdrukkingen, en dat zal zijn in de oorlog met Gog en Magog. Alsdan zal het koninkrijk van de Heer der heirscharen op de berg Zion verschijnen en in Jeruzalem, want daar zullen zij zich legeren tegen Jeruzalem en de helft der stad onderdrukken. Maar dan zal God uitgaan en strijden met die volken. En dan zullen al de overgeblevenen uit al de volken erkennen, dat het koninkrijk des Heren is en de oudsten Zijns volks zal eer en heerlijkheid zijn. En de overgeblevenen in Zion, dat zijn de oudsten, die hier vermeld worden.

Jes. 25:1. Heere mijn God: In die dagen zal ieder der oudsten zeggen, hetgeen hier staat en voor die oudsten bestaat de eer daarin, dat zij zeggen: Heere, Gij zijt mijn God. Ik zal uw naam verhogen: want Gij hebt bij ons dingen gedaan, die wonderlijk zijn in onze ogen, want gij hebt ons genomen van tussen de volken, waar wij verstrooid waren en die wij dienden. Verder zal Hij na de vergadering der ballingen, die tot ons zullen vergaderd worden, Gog en Magog en de vele volken met hem ten val brengen. Zij vallen op de bergen Israël's. Zoals in de profetieën van Ezechiël en Zacharia staat; een groot wonder zal het zijn.

2. Het paleis der vreemdelingen: dat zegt hij van „paras" (Perzië=Rome?) want dat is een paleis voor al de steden der volken.

3. Daarom: de sterken en de verdrukkers onder de volken der wereld zullen u vrezen en eren, wanneer zij zien wat gij gedaan hebt met Gog en Magog en hun legerplaats.

4. Gij zijt: de arme en ellendige beschermt Gij, dat is: Israël. En hij vergelijkt de verdrukking en de ballingschap met de vloed der wateren en de hitte der zon. En God zal zijn hun toevlucht en schaduw, dat zij niet omkomen in de ballingschap.

10. Hij noemt hier Moab, want dat zal tot hulp zijn de volken, die komen uit het land van het Noorden tegen Jeruzalem met Gog en Magog. Omdat Moab bij het land Israël woont en hen, wanneer zij naderen, wijzen zal de weg, dien zij gaan moeten en met hem zal zijn; daarom noemt hij hier Moab afzonderlijk.

Jes. 26:1. Te dien dage: dat is alles ten dage der redding. En het lied dat gezongen wordt, dat zijn de volgende verzen. En hij zegt: in het land Juda: want daar zal de oorlog ende redding zijn.

2. Doet open: bij wijze van beeldspraak, want het land Israël zal voor hen geopend worden, want heden ten dage is het voor hen gesloten. Het geloof bewarende: omdat ze in de ballingschap het geloof aan de Heer bewaren en geen afgodendienst bedrijven.

6. De voet zal ze vertreden: wanneer hij ter aarde gevallen is. De voeten des ellendigen: dat is Israël. D.w.z. dat Israël hun hoogmoed en majesteit zal vernederen en zij zullen heren over hen zijn in plaats dat zij knechten onder hen zijn.

8. In de weg uwer „gerichten": hoewel toen uwe gerichten ons bereikten en gij ons tuchtigdet in de ballingschap voor onze zonden, toch verwachtten wij u en vertwijfelden wij niet aan de verlossing en tot uw naam en uwe gedachtenis zal de begeerte onzer ziel zijn (of: was de begeerte. En tot uw naam en tot uwe gedachtenis betekent: wij zijn verlangend naar een profeet, die ons uw naam verkondigt en ons in de ballingschap een woord van uwentwege zegt.

10. Zij begrijpen niet, wanneer Uwe oordelen over de goddelozen komen, dat zij van Uwe hand komen.

11. Zij zullen zien ten tijde des heils, dat Gij ijvert voor Uw volk en dat Gij hen heil brengt. Zij zullen het zien en beschaamd worden.

12. Gij zult ons vrede bestellen: in orde maken, zoals : de pot aanzetten (2 Kon. 4:38). Hij zegt: geef ons vrede, want het is in Uwe hand om het te doen, gelijk Gij ook al onze zaken hebt gedaan want gelijk onze dagen geweest zijn in benauwdheid in de ballingschap, geef ons van nu af aan vrede.

13. Jahwe, onze God: gedenk onzer, Gij hebt toch ons, Uw volk, gesterkt in de ballingschap, want hoewel de volkeren heer en meester over ons waren en zij ons mishandelden, nochtans gedenken wij in U alleen Uw Naam en indien wij al de naam van andere goden gedacht hebben, waaronder wij verkeerden, zijn wij toch gered uit hun handen.. .

. 14. De dood en zullen niet leven: dat zijn de volken, tot wie wij ons in de ballingschap niet hebben gewend, want zij zijn dood en zullen niet weer opstaan.

15. Gij waart verheerlijkt geworden: bij hen en niet bij de andere volkeren. Daarom hebt Gij ze naar de einden der aarde verwijderd. D.w.z.: Gij hebt ze her en der verbannen en in ballingschap gevoerd uit hun land, naar de einden der aarde.

16. In benauwdheid hebben zij u gezocht: U alleen en geen ander hebben zij gezocht, ten tijde hunner benauwdheid. Ten tijde dat Uwe tuchtiging over hen was, stortten zij hun gebed voor Uw aangezicht uit, want zij wisten dat de benauwdheid, die over hen kwam in de ballingschap, een tuchtiging was over hun zonden en zij bekenden dat en zij hebben gebeden voor Uw aangezicht; dat was hun wijze en gewoonte al de tijd, dat zij in de ballingschap waren.

17. Zo zijn wij geweest in de ballingschap; want ten tijde dat wij gered werden uit de benauwdheid, waren wij niet verheugd, omdat wij wisten dat een andere volgde en een toekomstige daarna. Want zo waren wij er aan toe al de dagen der ballingschap, want het woord der reddingen, dat Gij ons beloofd hebt is nog niet op de aarde vervuld. Want de inwoners der wereld vielen niet neder. Want die zaak is een teken voor onze redding en te allen tijde, dat wij uit de benauwdheid gered waren, waren wij niet blijde, want wij wisten dat de tijd van de redding er nog niet was. Want wij zagen niet, dat de inwoners der aarde terneder vielen.

19. Uwe doden zullen leven: Hij zegt: dan, ten tijde der verlossing zullen uwe doden leven, want in de toekomst zal de Heilige Gezegende ten tijde der redding de doden opwekken. En zo zegt hij in de profetieën van Daniël: en velen der genen die in het stof der aarde slapen, zullen ontwaken (Dan. 12: 4). En reeds hebben wij in het begin van deze parasja geschreven, dat op dezen dag dit lied zal gezongen worden en de inhoud van dit lied is deze parasja tot aan dit vers. En de profeet zegt: dan zullen Uwe doden leven, en dit is suffix bij God. D.w.z. degenen, die rechtvaardig bij God zijn, zoals onze Rabbi's ook (z.g.) gezegd hebben: Gij zult de doden opwekken, nl. de rechtvaardigen en niet de goddelozen. En dat blijkt ook uit dit vers, dat zegt: Uwe doden. En zo ook de profetie van Daniël die zegt: velen. Hij bedoelt: wanneer mijn dood lichaam opstaat uit het stof, dan ook degenen, die rechtvaardig zijn en hij zal vertrouwen op de waarheid, dat hij zal opstaan, die bij zich zelve weet, dat hij rechtvaardig is. Waakt op en juicht, gij die in het stof woont: dat zal elk tegen zijn naaste zeggen. Of een stem zal uit de hemel komen die dat zegt. Dauw als de dauw der moeskruiden: bij wijze van vergelijking, uw dauw zal zijn als de dauw, die men ziet op de kruiden, zoals de dauw de kruiden doet opleven en ze doet uitspruiten, zo zal uw dauw zijn. Dat bedoelt hij van God, die de doden levend maakt. Hij zegt: Gij zult de doden levend maken, maar de goddelozen en

degenen, die „refaim" genoemd worden, zult gij ter aarde neerstorten, omdat gij hen niet levend maakt.

20. Dit vers spreekt van de oorlogen van Gog en Magog, wanneer een weinig tijd verdrukking voor Israël zal zijn; en dan zegt Hij bij wijze van vergelijking: ga mijn volk, ga in uwe binnenste kamers, en sluit uwe deuren achter u toe, en dit is een vergelijking voor een zich verbergen in goede werken en een volkomen bekering Want als een klein ogenblik zal de gramschap zijn, dan zal ze voorbijgaan en de goeden zullen gered worden.

21. De Heere zal uit zijn plaats uitgaan: Een vergelijking die zegt: te dien dage zal de Heere uitgaan en strijden tegen die volken en te dien tijde zal Hij al hun zonden, die tevoren gedaan zijn over hen bezoeken en al het onschuldige bloed dat zij vergoten hebben zal Hij over hen bezoeken; en wanneer het bloed niet gewroken is, is het alsof het onder aarde is verborgen en wanneer het gewroken is, is het alsof het ontdekt is. Zo zegt Job: de aarde zal mijn bloed niet bedekt houden. Daarom ook: het land zal de doodgeslagenen niet bedekt houden. Hij noemt alleen het bloed en niet de andere gewelddaden, die ze gedaan hebben, want bloedvergieten is wel het ergste.

Jes. 27:1. Te dien dage: hard en groot en sterk: herhaalde versterking om aan te duiden de vernieling van het zwaard onder de volken, zoals nog niet geweest is. En dat slaat alles op de oorlog van Gog en Magog, zoals wij verklaard hebben. En de Leviathan, die vermeld wordt, is beeldspraak voor de koningen dezer sterke volken. Het is de grote vis, die in de zee is. Ook wordt hij genoemd: tannin. Dat is een slang. En waarom zegt hij: de Leviathan, de Leviathan, de draak, driemaal? Dat slaat op de koninkrijken der Perzen en Mediërs en het koninkrijk van de Indiërs.

3. Ik de Heere behoed dien: Opdat mijn toezicht daarover voortdurend zij. Zoals er staat: Ik zal Mijn aangezicht wenden hun ten goede. Bij ogenblikken zal Ik hem bevochtigen: want Ik zal uitstorten over hen de Geest der kennis en de geest der profetie als water in menigte. Zoals er staat: de aarde zal vol zijn van de kennis des Heren. En: Ik zal uitstorten van Mijnen Geest op alle vlees, maar Hij bedoelt niet op alle vlees, maar op Israël. Want daarna zegt hij: en uwe zonen en dochters zullen profeteren.

6. In het toekomstige: dat is: de toekomstige dagen, dat is: de tijd der redding, zoals : zie de dagen komen, zegt de Heere, dat ik David een spruit der gerechtigheid zal doen uitspruiten. En dan, in die dagen, zal Jacob wortel schieten.

12. En het zal te dien dage geschieden: ten tijde van de verlossing. Dorsen: zoals men tarwe uit het stro dorst en zoals men vruchten van een boom leest, zo zal God Israël uit de volken dorsen, want zij zijn te midden van de volken als de tarwe in het stro en als de vrucht aan de boom; en de mens plukt daarvan de vrucht, die hij gebruiken kan, maar het stro en de takken laat hij rusten. En waarom zegt hij tot aan de rivier van Egypte? In Egypte ligt het einde van het koninkrijk der volken; wanneer de koning van het Noorden strijdt met de koning van het Zuiden, dan zal de koning van het Noorden komen tot Egypte en hij zal heersen over de schatten van goud en zilver en over al wat begeerlijk

is in Egypte, zoals in het gezicht van Daniël staat. Hij zegt nl. (Dan. 12:l): En te dier tijd zal MICHAËL opstaan, die grote vorst, die staan zal tegen de kinderen uws volks, enz. Jes. 28:1. Onze vaders zeiden: „de wijn van Prugiatha en de wateren van Dormaskiet hebben de tien stammen uit Israël afgesneden.”

6. Een geest des oordeels: die ten oordeel zit is Hiskia, want die zal koning zijn en op de troon des koninkrijks zitten om recht te doen; en er staat, dat God hem zal zijn tot een Geest des oordeels, dat is: dat God hem zal geven de kennis en het verstand om het oordeel der waarheid te doen. Zie Jes. 11:2: en op hem zal de geest des Heren rusten, de geest der wijsheid, enz. Jonathan verklaart deze beide verzen Messiaans en ook onze rabbijnen verklaren deze zaak van de dagen van de Messias inde toekomst.

16. Hij zegt, dat er een goede koning in Zion zal heersen die Zion redden zal met zijn hand van de vijanden, die het volk zal doen omkeren en de zonden zal wegdoen. Caput 29 en 30 worden verklaard van de tijd van Achaz en Hiskia.

Jes. 30:26. Het licht der maan: Vele uitleggers verklaren dit vers van de toekomst. Sommigen verklaren het dan letterlijk, maar dat is niet goed. Anderen verklaren het als een beeldspraak voor het vele goede, dat zal zijn in de toekomst van de dagen van de Messias. En zo is het ook. Maar het kan ook even goed verklaard worden als een beeldspraak voor de dagen van Hiskia, dat hun veel goeds zal geschieden na de ondergang van het Assyrische leger, want de verlossing daarvan zal groot zijn. Zo wordt de benauwdheid wel „donkerheid en duisternis" genoemd. Zo ook, dat in de verdrukking de zon en de maan verduisterd worden en de sterren ophouden met hun glans en dergelijke verzen meer. Ten dage als de Heere de breuk Zijns volks zal verbinden: indien dit op de toekomst slaat, dan is het het einde van de ballingschap of na de oorlog van Gog en Magog, dan moet ook daarom aldus verklaard worden het vers dat hieraan voorafgaat, nl. de dag der grote slachting en dan wil het zeggen, dat er na dien oorlog geen benauwdheid meer op de wereld zijn zal. En dan zal het zijn alsof de ganse wereld licht is. Maar als het verklaard moet worden van de dagen van Hiskia, na de ondergang van het Assyrische leger, dan zal de inhoud van deze parasjas in overeenstemming moeten zijn met de volgende verzen; en wat de hierop volgende verzen betreft, deze schijnen tot inhoud te hebben de dagen van Hiskia, zoals wij ook verklaard hebben. En dit is de mening van de groten Rabbi Mozes Maimonides.

Jes. 32:1. Zie een koning: dat is Hiskia, die zal heersen om gerechtigheid te doen en gericht, daarom zal deze verlossing in zijn dagen zijn.

2. En die man: dat is Hiskia.

15. Totdat: dat is: dat die verwoesting zal zijn, totdat het de Heere zal behagen en Zijn welbehagen over ons uit zal storten en dan zal de woestijn tot een vruchtbaar veld worden.

Jes. 33:1. Wee gij verwoester: indien deze vertroosting, gelijk ,wij hebben geschreven, is in de dagen van Hiskia, dan wordt dit tot Sanherib gezegd. Maar als zij van de toekomst geldt in de dagen van de Messias, dan is het gericht tot de koning der volken, die in die dagen zal zijn. En dat is het koninkrijk van Perzië in het gezicht van Daniël (Rome?) Hij

wil zeggen: er zal een tijd komen, dat gij zult verbroken en uw koninkrijk naar het eind zal lopen.

2. Heere, wees ons genadig: Indien het is in de dagen van Hiskia, vrezen de inwoners van Jeruzalem voor de koning van Assur, zodat ze gedreven worden om smekende erbarmen te zoeken. Maar als het in de dagen van de Messias is, vrezen zij voor Gog en Magog en worden zij gedreven om smekende erbarmen te zoeken.

3. Van het geluid des rumoers: als dat betrekking heeft op het leger der Assyriërs, dan betekent het 't geluid van 't rumoer van de Engel, die het leger sloeg. Maar als het op Gog en Magog slaat, dan betekent het eveneens zoals er staat: en de Heere zal uitgaan en strijden tegen die volkeren.

10. Nu zal Ik opstaan: tegen de koning van Assur.

11. Gij gaat met stro zwanger: dat zegt Hij van de volken, die nu het leger van de koning van Assur zijn.

17. De koning: dat is Hiskia. En dat zegt hij tegen de stam Juda.

24. Geen inwoner: nl. van Jeruzalem. Want God vergeeft hun zonden ter wille van Hiskia, die hen terecht wijst en ten goede doet keren. En de Heere redt hen met een grote verlossing. Sommigen verklaren deze gehele parasja van de toekomst, van de dagen van de Messias. Maar het zekere is, zoals wij hebben verklaard.

Jes. 34:1. Nadert, gij heidenen: Deze parasja slaat op de toekomst en daarna gaat het over de verlossing Israël's tot: en het geschiedde in het veertiende jaar (hoofdstuk. 36). En hij noemt haar met de naam Bozra, omdat Bozra een grote stad was en zo zegt Jeremia in Klaagt. 4:22: Uwe ongerechtigheid heeft een einde, o gij dochter Zions! Hij zal u niet meer gevankelijk wegvoeren; maar uwe ongerechtigheid, o gij dochter Edoms! zal Hij bezoeken: Hij zal uwe zonden ontdekken. En Hij noemt inde profetie heidenen en volken en de wereld en wat daaruit voortkomt, want Hij vertoornt zich tegen al haar heir. Want het een volk trekt ten oorlog tegen het andere volk en daarom zal er doding en slachting zijn onder hen.

5. Het volk hetwelk Ik verbannen heb: over Edom dat is: over Javan, want dat is het volk, dat ik wil verbannen om recht te doen bij hen voor het kwaad dat zij Israël aangedaan hebben. En de betekenis van „in de hemel" en „zwaard" is beeldspraak, want de oordelen dalen van de hemel neer.

6. Het zwaard des Heren: want Hij beveelt en wil het. Lammeren en bokken: dat zijn de koningen der volkeren.

7. De eenhoorns zullen met hen afdalen: want vele koningen zullen sterven na de koningen van Javan.

Jes. 40:1. Troost, troost: dit zijn alle toekomstprofetieën van de dagen van de Messias. Tweemaal „troost", als versterking.

2. Strijd: „vastgestelde tijd", zoals Job 7:1: heeft niet de mens een strijd op aarde? Het betekent, dat haar tijd dan ten einde loopt en dan bedoelt hij de tijd, dien het in ballingschap doorbrengt. Jonath.: gij zult niet meer een volk der ballingschap zijn. Dat haar ongerechtigheid verzoend is: haar straf betaald is, z. a. Lev. 24:36: het land zal zijn sabbatten verzoenen. En zo ook: haar zonde gestraft, zoals want nog niet is de zonde

der Amoriten gestraft (St. Vert. volkomen). Jonath.: haar zonden zijn vergeven. Dat zij ontvangen heeft: dubbel kan betekenen: tweemaal, of meer, zoals Ez. 21 :19 (14):het zwaard zal ten derde verdubbeld worden; daarmee wil hij zeggen: driemaal zal het verdubbeld worden. En wanneer hij nu hier zegt: dubbel, dan betekent dat tweemaal; en daarmee bedoelt hij de twee ballingschappen, waarin Israël naar Babel is gevoerd. En waarom is dit? Ter wille van al haar zonden. De wijze Rabbi Aben Ezra verklaart „dubbel”, als de vijandschap, die het ondervindt van elk volk. En mijn vader, z.g., verklaart „dubbel” als: hunner zonden en die hunner vaderen, zoals Jerem. zegt: onze vaderen hebben gezondigd en zij zijn niet meer en wij dragen hunne ongerechtigheden (Klaagt. 5:7).

6. Een stem zegt: roep, zoals : een stem des roependen, of: de stem der profetie, zeggende tot de profeet: roep. En de profeet zeide wat zal ik roepen en de stem antwoordde: roep en zeg: alle vlees is als gras. Hij wil dit zeggen met betrekking tot de volkeren, die met Gog en Magog zullen komen, dat ze allen zullen sterven. Maar waarom zegt hij dan: alle vlees? Dat is een overdrijving, zoals het ganse land zal naar Egypte gaan, enz. En wat betekent dan al zijn goedertierenheid? Al doen ze nog zo veel barmhartigheid, men zal daaraan niet gedenken, omdat hunne ongerechtigheden vele zijn. En wat ze Israël nog aan kwaad zullen aandoen, daarvoor zullen ze hun straf ontvangen. De vergelijking met het gras en de bloem des velds is, dat ze spoedig verdorren en de bloem valt dan ook af als de wind blaast.

Jes. 41:2. Dien rechtvaardige: dat is Abraham, en God heeft hem opgewekt van tussen de afgodendienaars.

9. Welken Ik gegrepen heb: nu gaat hij over in het futurum naar de wijze der profetie. Hij wil zeggen: Ik zal u grijpen, om u uit de ballingschap uit te doen gaan.

15. Ik heb u tot een scherpe nieuwe dorsslede gesteld: voor de goddelozen, wanneer gij uit de ballingschap uitgaat. Bergen: koningen en vorsten.

25. Ik verwek een van het Noorden: De uitleggers verklaren dit van Cyrus, de koning van Perzië, want zijn land ligt noord-oostelijk van Babel. Daarom zegt hij: uit het Noorden. En hij zegt: van de opgang der zon, want hij zal Babel met het zwaard uitroeien en Israël bevelen op te gaan naar zijn land, daarom zegt hij: de eerste tot Zion, zie, zie ze daar. Maar mijn vader zaliger verklaarde deze parasja van de Messias. En hij zegt: ik wek op. Maar hij zegt niet, wie, tot 42:1. En dat is juist. Maar waarom zegt hij nu: uit het Noorden en van de opgang der zon? Omdat daar de tien stammen zijn in Chalach en bij de rivier de Chabor in Gozan en de steden van Medië en dat land ligt noordoostelijk.

27. De eerste tot Zion: de eerste, die tot Zion komt uit de ballingschap zal de boodschap overbrengen en zal tot Zion zeggen zie, daar zijn ze, uwe zonen.

Jes. 42:1. Ziet, mijn knecht, dat is de koning Messias, zoals wij hebben uitgelegd. Dien Ik ondersteun: een vergelijking; zoals een koning steunt op zijn vertrouwden knecht. Ik heb Mijn geest op hem gegeven, zoals ook van hem geschreven staat: en op hem zal de geest des Heren rusten, Jes. 11:2. Hij zal het recht de Heidenen voortbrengen: hij zal hun recht aan het licht brengen en hij zal vrede sluiten tussen volk en volk, zodat er geen oorlog meer zijn zal. Z.a. ook van hem geschreven staat: en hij zal tussen de

volken richten, enz. (Mi. 4:3). En ook: hij zal de volken vrede spreken en zijn heerschappij is van de zee tot aan de zee (Ps. 72:8). Dat zal gebeuren na de oorlog tussen Gog en Magog.

2. Hij zal niet schreeuwen: zoals de manier van een rechter is, die tot de geoordeelden, die voor zijn aangezicht staan, roept en hen dwingt tot zijn rechtszaak. Hij zal dat niet nodig hebben, want rustig zal hij tot hen spreken en zij zullen zijn woorden aannemen.

3. Het gekrookte riet: bijna verbroken. Niemand zal spoedig op een gekrookte rietstengel steunen, omdat ze bijna gebroken is. Hij zegt: al deze dingen zullen geschieden en de leiding van zijn koninkrijk zal rustig zijn, zodat ook zelfs de zwakken zich bij hem rustig gevoelen. En hij vergelijkt de zwakken bij een gekrookt riet en een rokende vlaswiek, die ook zwak is, omdat die bijna uitgeblust is.

4. Hij zal niet verbroken worden en niet verdonkerd worden: hij zal niet verslappen en verzwakken en niet afnemen, totdat hij het recht op aarde gesteld heeft. En de betekenis van „op aarde” is voor de inwoners der aarde; en zo ook de eilanden: de bewoners der eilanden. Naar zijn leer: die hij hen zal onderwijzen en waarop zij zullen wachten (Mi. 4:2).

6. Tot een verbond des volks: tot behoud van elk volk; want daarom blijft de ganse wereld bestaan en dit ganse verbond is een zaak van behoud en aldus is het ook een licht voor de volke

ren, zoals er staat (Jes. 60:3): de heidenen zullen tot uw licht gaan. En het licht dat is de Torah, die voor hen van Zion zal uitgaan. En Israël zal tweemaal een behoud voor de volkeren zijn. De ene maal, wanneer er om zijnentwil vrede zal zijn bij al de volkeren, zoals er van de Messias gezegd wordt: en hij zal de heidenen vrede spreken (Zach. 9:10, Jes. 2:4). En de tweede maal is, wanneer de heidenen uit oorzaak van Israël, zeven geboden zullen houden en op de goeden weg zullen wandelen, z. a.: dat Hij ons leere van Zijne wegen en wij wandelen op Zijne paden (Jes. 2:3). (Cf. Edersheim, II, 764 vlg.).

8. Ik ben de Heere, dat is Mijn naam: dat is Mijn naam, die voor Mij afgezonderd is. Niet zoals de naam der afgodsbeelden, hoewel hunne vereerders hen aan mijn volk willen toegekend zien onder dezelfde naam „God”, maar mijn volk kan met die naam zich niet verenigen, want Ik ben de Heer over alles en in het vervolg geef Ik Mijn eer ook niet een ander, zoals Ik tot nu toe gedaan heb, want Ik heb geen gericht gehouden bij de goddelozen, daarom erkennen zij Mij niet, maar vereren de afgoden. Maar nadat Ik Israël uit de ballingschap zal gevoerd hebben en bij hen grote wonderen zal gedaan hebben, zullen al de volkeren Mij erkennen, want dat is niet mogelijk, dan nadat Ik recht zal gedaan hebben bij de goddelozen, zoals er staat Mal. 4:1: dan zullen alle hoogmoedigen en al wie goddeloosheid doet een stoppel zijn en de toekomstige dag zal ze in vlam zetten, enz.

9. Ziet de voorgaande dingen zijn gekomen: de profeet zegt: de eerste profetieën, die ik geprofeteerd heb tegen Sanherib, die zijn gekomen; want in de dagen van de profeet Jesaja zijn ze gekomen. En nieuwe dingen verkondig ik en nu vertel ik nieuwe profetieën, die gij nog niet gehoord hebt en ik doe ze horen, voordat ze uitspruiten: opdat

gij weet, dat zoals de eersten uitgekomen zijn, ook de laatsten zullen uitkomen. En die toekomstige dingen, waarvan Hij spreekt, nl. dat Hij Israël uit deze ballingschap zal voeren, daarvan spreekt hij bij wijze van vergelijking: zij zullen Uitspruiten. Aldus ook: Psalm 132 :17: Ik zal David een hoorn doen uitspruiten, Ez. 29:21: Ik zal het huis Israël's een hoorn doen Uitspruiten. Want dit nieuwe woord is als het kruid, dat vernieuwd wordt en zich openbaart op de aarde na zijn verborgenheid: zo zal het heil van Israël zijn.

16. Ik zal leiden: voorwaar: Israël, want zij zijn als blinden in de ballingschap. Ik zal hen leiden door een weg, dien zij niet geweten hebben: want Ik zal hen leiden naar hun land, door de woestijn der volken.

23. Wie onder ulieden neemt ter ore, deze terechtwijzing, wie van u neemt ze ter ore en wie merkt haar op en hoort wat er gebeuren zal op het einde der dagen?

Jes. 43:1. Maar nu, zo zegt de Heere: sommigen verklaren deze parasja van Cyrus, koning van Perzië, die Israël uit de ballingschap van Babel laat gaan. Maar mijn vader, z.g., verklaart dit met betrekking tot Sanherib en dat is juist.

5. Vrees niet: dit kan niet anders verklaard worden dan met betrekking tot de toekomst. Maar waarom hebben wij dan het voorgaande op Sanherib laten slaan? Hij zegt: vrees niet, want zoals Ik bij u gedaan heb in het verleden, zo zal Ik bij u doen in de toekomst en Ik zal de ballingen verzamelen uit alle vier hoeken der wereld. En wat bedoelt hij met: uw zaad? D.w.z. ook de kleinen zal Ik zachtkens leiden. Of Hij zegt „uw zaad" omdat de profetie vóór deze ballingschap is en de profetie wordt gesproken tot hen, die er op dien tijd waren, maar zij zullen er dan niet meer zijn, maar hun zaad dat er dan zijn zal, daarom zegt Hij: Ik zal uw zaad brengen. Maar waarom zegt Hij dan: Ik zal u verzamelen? Daarmee bedoelt Hij de opstanding der doden, die weer zullen leven met degenen, die dan in dien tijd zullen leven en in ballingschap verkeren.

6. Ik zal zeggen: Wat Hij zegt tot de winden, is bij vergelijking, alsof de winden hen opnamen van hun plaats en brachten naar het land Israël.

10. Opdat gij weet: uit hetgeen gebeurd is, weet ge wat er komen zal, want dat staat vast. En gij zult Mij vertrouwen, dat Ik de toekomst zo zal maken, gelijk Ik gezegd heb, nl. dat Ik uwe kinderen uit de latere ballingschap zal voeren.

19. Zult gijlieden dat niet weten? Weet gij die redding niet van ouds? Want dat staat geschreven in de Wet van Mozes (Deut. 30:3) En de Heere zal uw gevangenis wenden en zich uwer ontfermen en Hij zal u weder vergaderen uit al de volken. En dit wordt niet gezegd van de ballingschap van Babel, want toen waren ze niet verspreid onder de volken en zij zijn niet uit de ballingschap gegaan. Want indien de ballingschap van Babel bedoeld is, dan zijn de tien stammen niet uit de ballingschap gegaan. En eveneens, wanneer Hij zegt: Deut. 30:2: want gij zult tot de Heere,

uwen God, wederkeren met uw ganse hart en uw ganse ziel (dan gaat dat niet op), want dezen, die naar Babel gingen, bekeerden zich niet tot God met hun ganse hart en hun gehele ziel, want ziet, er waren onder, die de sabbath ontwijdden en vreemde vrouwen trouwden. En wat zegt dan Jeremia (25 :12) over het vervuld worden der zeventig jaren aan Babel en Jer. 29:13: en gij zult mij zoeken en vinden? In die parasja spreekt hij over twee ballingschappen.

21. Dit volk heb Ik mij geformeerd: Ik heb het geformeerd, opdat het Mij tot een volk zou zijn en zij zullen Mijn lof vertellen over de wonderen, die Ik doen zal bij hen, als Ik hen uit de ballingschap zal voeren. En nu begint een andere parasja, om Israël te tonen, wat Hij tot dat geslacht gezegd heeft. Want al het goede, dat Ik in de toekomst aan uwe kinderen doen zal, die in de ballingschap zullen zijn, dat zal Ik hen niet doen om uwe goede daden en niet ter wille van u, want Hij zegt

22. en niet hebt gij Mij aangeroepen, o Jacob ! Zelfs hebt gij Mij niet aangeroepen ten tijde uwer benauwdheid, want gij hebt u niet om Mij bemoeid, o Israël!

Jes. 44:1. Hoewel Ik u zal ontheiligen, toch zal Ik een groot goed bij u doen. En nu hoor de vertroosting, want gij zijt Mijn knecht te midden van al de andere volken en u heb Ik verkoren uit hen allen. En hoewel een goede knecht soms in overtreding is, zijn meester zendt hem niet weg, maar hij tuchtigt hem en later, als die knecht enige malen getuchtigd is, heeft hij berouw en keert tot de dienst zijns heren terug in oprechtheid des harten en dan doet zijn heer hem weer veel goed.

2. Jeschurun: dat is gewisselijk Israël en hij wordt aldus genoemd, omdat hij oprecht is te midden van de volken. Zoals Joël zegt: Ik zal Mijn geest uitgieten op alle vlees: en dat wil zeggen Israël, alleen zoals er staat: uwe zonen en uwe dochters zullen profeteren.

22. Ik heb u verlost: nu zal Ik u verlossen uit de ballingschap van Babel.

23. Want aldus zal Cyrus zeggen: alle koninkrijken der aarde heeft God mij gegeven.

26. Het woord zijns knechts: dat is Jesaja, en zijn boden, dat zijn de andere profeten, die geprofeteerd hebben van de tweeden tempel.

Jes. 45:22. Wendt u naar Mij toe: Gelijk gij ziet is Israël behouden, doordat het zich tot Mij wendde, doe gij dan ook aldus, alle gij einden der aarde. D.w.z. alle volkeren van het ene eind der aarde tot het andere moeten zich ook aldus tot Mij wenden en zij zullen ook aldus behouden worden, en dan zullen zij weten dat Ik God ben en niemand meer.

23. Ik heb gezworen bij Mij zelve: deze eed is het besluit, dat niet zal wederkeren. Hij zegt: bij Mij zelve zweer Ik, want dit zal zijn in het laatste der dagen, wanneer tot Mij zich zullen wenden en behouden worden al de einden der aarde. En dit is het wanneer Hij zegt: een woord der gerechtigheid is uit Mijnen mond gegaan en het zal niet wederkeren. En wat betekent dan: alle knie zal Mij gebogen worden en alle tong zal Mij zweren? Zoals Zefanja (3:9) zegt: gewisselijk dan zal Ik tot de volken een reine spraak wenden, opdat zij allen de Naam des Heren aanroepen, opdat zij Hem dienen met een eenparigen schouder. D.w.z. dat ze niet meer de Naam der afgoden zullen noemen en zich niet meer voor hen zullen buigen, maar voor de Heer zullen zij zich buigen en Hem zoeken en bij Zijn naam in waarheid zweren.

Jes. 46. Verklaard van de Babylonische ballingschap en van Cyrus.

11. Cyrus. Mijn heer vader zaliger verklaart dit vers van de Messias en noemt hem een roofvogel, die op zijn tijd ijlings komt aanvliegen. En zo de beide volgende verzen van de verlossing uit deze ballingschap.

48:3. De vorige dingen: dat de Engel des Heren uit zou gaan en het leger der Assyriërs zou slaan.

9. Ik zal Mijn toorn uitstellen: in alle geslachten. Want gij hebt de verdelging verdiend wegens uw slechte daden, maar Ik stel Mijn toorn uit om Mijns naams wil en om Mijns roems wil, want dit is Mijn roem, dat Ik een volk heb verkoren uit de volkeren, dat Mij aankleeft, zodat zij tot Mij terugkeren, wanneer zij tegen Mij gezondigd hebben.

16. Nadert: dit zijn de woorden van de profeet. In het verborgen: nl. de profetie van Sanherib. 22. De goddelozen: dat zijn de mannen van Babel.

Jes. 49:1. Hoort naar Mij: dit zijn de woorden van de profeet met betrekking tot zich zelve.

2. Mijn mond gemaakt: ik kan mij niet weerhouden, dat ik niet profeteren zou, want Hij heeft mijn mond gemaakt als een scherp zwaard, om te spreken toekomstige dingen, met een gesneden tong, zonder vreze.

Onder de schaduw zijner hand heeft Hij mij bedekt: zodat Israël mij geen kwaad kan doen, hoewel ik hun kwade dingen aanzeg. Hij zegt: scherp zwaard, ten opzichte van Israël, want zij zijn dicht bij hem. Met een zwaard slaat men immers van dichtbij en niet uit de verte. Hij zegt: pijl, ten opzichte van de goddelozen, want zij zijn verre en met een pijl schiet men vanuit de verte.

3. Hij heeft tot mij gezegd: gij zijt Mijn knecht: want gij zijt aangewezen als Mijn volmacht, als een knecht voor zijn heer, zodat ge kunt zeggen: Hij heeft mij gezonden. Israël: hij zegt in het algemeen en in het bijzonder: gij zijt Israël, opdat Ik in u verheerlijkt worde, zoals een heer verheerlijkt wordt in zijn vertrouwd knecht.

4. En ik zeide: toen ik zag dat Israël niet berouwvol terugkeerde op mijn berisping, zeide ik: ik heb tevergeefs gearbeid want Hij heeft mij tot hen gezonden en ik heb niets bereikt; daarom twistte ik met Hem daarover.

5. Maar nu zegt Hij, dat ik Jacob tot Hem weder brengen zou, daarom heeft Hij mij geformeerd om Hem tot een knecht te zijn, om Jacob tot Hem te doen terugkeren door mijn berisping, opdat Israël tot Hem zou verzameld worden, dat is: tot Zijn dienst. En indien het niets uitwerkt bij dit geslacht, dan is het genoeg dat ik geëerd word in de ogen des Heren, want Hij heeft mij Zijn raad bekend gemaakt en Zijn toekomstige dingen en Hij zal mijn sterkte zijn, zodat ze mij geen kwaad kunnen doen. Er staat: niet wederkeren, „Jo" met een aleph.

6. En Hij zeide: het is te gering: de verklaring is, dat het een vraag is, maar de he-interrogativum ontbreekt. Dus alsof Hij zeide: is het te gering? Waarom zegt gij: ik heb tevergeefs gearbeid? En dat het u te gering is Mij een knecht te zijn, is u dat niet genoeg? Hoewel de mannen van uw geslacht niet naar u duisteren, laat het u genoeg zijn, dat gij Mijn opdracht vervult. Vin verder: om op te richten de stammen van Jacob, uit hun val in de ballingschap, temidden der volkeren, - is het u niet genoeg, dat gij profeteren moogt van het goede dat Ik over hen zal brengen? Weder te brengen de bewaarden Israël's: nl. om hen te bezoeken. Bewaarden, nl. van het zwaard. Ik heb u gegeven tot een licht der heidenen: n.l. uw profetie zal in de toekomst een licht der heidenen zijn, wanneer zij zullen zien, dat uw profetieën uitkomen en zij zullen zich wenden tot de goeden weg en zij zullen in u lichten. Gij zult mijn heil zijn: tot aan de einden der aarde. Want in de redding van Israël zullen ook de heidenen behouden

worden, na de oorlogen met Gog en Magog, z. a. geschreven staat: alle vlees zal komen om zich te buigen voor Mijn aangezicht (Jes. 66:23 en Jes. 60:3: heidenen zullen tot uw licht gaan en koningen tot de glans, die u is opgegaan.

7. Zo zegt de Heere, de Verlosser Israël's: uit de ballingschap der volkeren. Want dit zijn toekomstige dingen, die na dezen zullen komen. Zijn Heilige: want Hij zal zich bij hen heiligen met wonderen, die Hij zal doen, wanneer Hij hen uit doet gaan uit de ballingschap. De verachte ziel: dit zegt God, omdat Israël's ziel veracht is en elk volk hem veracht en hij is een knecht der heersers. Verder toont Hij aan, dat koningen het zullen zien en opstaan voor hem en dat vorsten zich voor hem zullen buigen. Om des Heren wil, Die getrouw is: ter wille van de Heere, Die Israël tot hulp is, zullen zij dit doen. Z.a. Zacharia zegt: Tien mannen zullen grijpen, enz., wij zullen met u gaan, want wij hebben gehoord dat de Heere met u is. Die getrouw is: om de woorden en de beloften, die Hij Israël beloofd heeft en omdat Hij de Heilige Israël's is, Die u heeft verkoren.

8. Zo zegt de Heere: in de tijd des welbehagens: God zegt tot Israël ten tijde dat gij Mijn welbehagen deed, heb Ik u geantwoord op uw geschrei tot Mij uit de ellende, wanneer gij tot Mij kwaamt. Ten dage des heils: nl. ten dage dat gij Mijn heil nodig had, heb Ik u geholpen en u verzameld. En zo zal Ik doen van geslacht tot geslacht, dat Ik u beware van de vernietiging, hoewel gijlieden herhaaldelijk schuldig waart, heb Ik u bewaard aan allerlei plaatsen, opdat Ik u stellen zou tot een verbond des volks. En dat slaat op de toekomst, op de dagen van de Messias, wanneer het nodig zal zijn, om te wezen tot een verbond des volks, nl. om het volk te behouden, zoals er staat: en de Heere zal u tot een heilig volk bewaren (Deut. 28: 9). Om het „aardrijk" op te richten: om te herstellen de verwoestingen van het land Israël en om u te doen beërven het erfdeel, dat verwoest is gedurende de gansen tijd der ballingschap. De targoem verklaart „om het aardrijk op te richten" aldus: om op te wekken de rechtvaardigen, die in het stof slapen.

9. Om te zeggen tot de gebondenen: gaat uit ! Want zij zijn in de ballingschap als gebondenen, die geen kracht hebben om uit te gaan onder de heerschappij der volkeren en aldus vergelijkt hij de ballingschap met duisternis. Zij zullen weiden: zij zullen op elke plaats genoeg vinden, wanneer zij uitgaan uit de ballingschap. En op alle hoge plaatsen: want het is niet mogelijk om weideplaatsen voor de kudden te vinden op de bergen, want dat is geen plaats voor water. Daarom zijn dat plaatsen, waarop de reiziger niet vindt wat hij nodig heeft, maar zij zullen er wel vinden wat zij nodig hebben.

10. Zij zullen niet hongeren: op de gansen weg zullen zij geen honger of dorst hebben, want God zal hun tonen, dat Hij hun watergangen in de woestijn zal openen en hun ook aldus zal doen uitspruiten vruchtbomen met hun vruchten. En dit is een weg van wonderen en teekenen. Hij wil zeggen, dat zij niet vermoeid en afgemat zullen zijn op de wegen, want het klimmen en dalen vermoeit de reiziger, maar God zal hun kracht versterken dat ze niet afgemat worden.

14. Zion zegt: Zion, omdat zij de hoofdstad van het rijk Israël is, alsof de stad treurde over haar kinderen, die van haar weg, in de ballingschap zijn gegaan. En zo is Israël haar kind en niet alleen haar inwoner, want tot haar zal gans Israël komen om de Heere

te dienen. De Heer heeft mij verlaten, vergeten: dat zegt ze om de langen duur van de ballingschap, want het lijkt wel alsof de Heer vergeet en verlaat.

15. Kan een vrouw haar zuigeling vergeten: haar klein kind; -want zij heeft daarover temeer erbarmen, omdat het geen kracht heeft om zijn voedsel te zoeken, zoals een grote. Ook al zouden zij vergeten: misschien zou het kunnen gebeuren, dat vrouwen haar kinderen zouden vergeten, dat er in hen zulk een gruwelijke eigenschap zou zijn; indien die in hen gevonden zou worden (echter zijn er weinige zo!) Ik ben daar echter verre van en Ik zal u in der eeuwigheid niet vergeten.

17. Uwe verstoorders en uwe verwoesters: deze boosdoeners zullen van u uitgaan, want zij zullen verteerd worden, er zal bij u niet meer zijn een kwaaddoener of zondaar, want zij zijn de oorzaak van de verstoring en de verwoesting.

18. Hef uwe ogen op rondom: want uit elke hoek zullen zij gezamenlijk komen al uwe zonen, uit alle hoeken. Zo waarachtig als Ik leef: dit is de belofte, die niet zal wijken, gelijk als Ik bij Mij zelve zweer, dat wanneer Ik gans Israël tot u zal verzamelen, zij u zullen zijn als het sieraad en de bindselen van een bruid.

19. Want uwe woeste en eenzame plaatsen: waar gij u nu bezorgd over maakt, daar zult ge u dan niet meer bezorgd over maken. Want nu zult ge benauwd worden van inwoners: al de woeste en eenzame plaatsen zullen zo bevolkt zijn, dat ge benauwd zijt van de menigte van inwoners. Benauwd, dat is: opeengepakt. Die u verslonden: de verdervers zullen zich verre houden van het gebied des lands, want er zal niet meer een verderver in uw landpale zijn.

20. Gij, die kinderloos onder hen zijt, in uw midden zullen zo velen zijn, dat elk tot zijn naaste zal zeggen: ga wat op zij, dat ik ook kan wonen! De plaats is mij te nauw. Targoem Jonathan: geef mij ruimte dat ik kan wonen.

23. Voedsterheeren: opvoeders: Num. 11 :13: gelijk als een voedstervader de zuigeling draagt. Gij zult weten: dan zult gij weten, dat Ik God ben en dat het geheel in mijn macht staat om te vernederen of te verheffen; en wanneer gij vele dagen vernederd zult geweest zijn, dan zult ge verhoogd worden boven al de volkeren, want Ik ben Degene, Die niet beschaamt, die op Mij vertrouwen. Want indien gij op Mij vertrouwt, vele dagen in de ballingschap zal Ik uw vertrouwen niet onvruchtbaar laten en u zal geen kwaad meer geschieden van de vreemde volkeren, die zeggen dat er voor u geen hoop is.

24. Zo een - dit zijn de woorden van de afgodische volkeren hoe zou aan een machtige zijn buit, die hij gevangen heeft, genomen kunnen worden. En verder: dat dit de buit is van een rechtvaardige; want met recht en gerechtigheid is deze buit gemaakt, hoe zal die uit zijn hand ontkomen? Uit tweeërlei gezichtspunt: want Hij is de machtige en Hij is rechtvaardig in zijn gevangennemen; zo ook Israël: hoe zouden zij uitgaan uit onze heerschappij?

25. Want zo: de Heilige hoog geloofde antwoordt: de gevangenen der machtigen: want Ik ben machtiger dan gij, want Ik zal hem uit uwe hand rukken. En zo ook als men zegt: dat is niet rechtvaardig, maar gewelddadig, want met geweld en onderdrukking neemt gij hem en niet met recht en gerechtigheid; zo verklaart het ook mijn heer vader,

gezegender gedachtenis. Uwe twisters, die met u twisten in de ballingschap en Ik zal redding aanbrengen tussen u in uw midden.

26. Ik zal uw verdrukkers spijzigen: die u geweld aandoen, zoals Ez. 45:8: en mijn vorsten zullen mijn volk niet meer onderdrukken, eveneens de targoem.

Jes. 50:1. Waar is de scheidbrief van ulieder moeder? Zie, Jeremia 3:8 zegt: ik had haar verlaten en haar scheidbrief haar gegeven. De uitleggers verklaren, dat Jeremia spreekt tot de tien stammen, dat Hij hun de scheidbrief gegeven heeft, omdat er uit hen geen koning meer zijn zal, want wanneer de ballingen zullen vergaderd worden, staat er Ez. 37 :25: en mijn knecht David zal hunlieder vorst zijn, en Ez. 37:22: en zij zullen niet meer in twee koninkrijken verdeeld zijn. Maar aan Juda zal Hij de scheidbrief niet geven, maar zoals de man (heer) zijn vrouw uit zijn huis drijft, omdat hij toornst over haar, maar haar geen scheidbrief geeft, omdat zij weer tot hem zal terugkeren, z66 zal het koninkrijk weer tot Juda terugkeren. Wij kunnen het ook aldus verklaren, dat de tien stammen niet terugkeren, wanneer de ballingen terugkomen uit Babel, maar dat zij ook verder, nadat ze in de ballingschap gegaan zijn, niet zullen uitgaan uit de plaats hunner ballingschap en dat voor hen de ballingschap zeer lang zal duren. Zie, alsof Hij hun een scheidbrief had gegeven. Maar de kinderen van Juda zullen naar hun land terugkeren na 70 jaren en zij zullen in hun land 420 jaren wonen. Hoewel Juda nog steeds niet in ballingschap is, spreekt de profeet met het oog op de toekomst, en de troost, waarmee hij Israël troost, dat in deze ballingschap verkeert, is, dat zij zullen terugkeren, want zij zijn niet anders dan voor hun zonde verkocht en wanneer zij terugkeren tot God, dan zal Hij hun rust doen terugkeren. En Hij zegt tot Juda -waar is de scheidbrief en daarmee wil Hij zeggen: indien gij nadert, om tot Mij terug te keren, zodra gij een andermaal terugkeert, dan is er tussen Mij en tussen u geen scheidbrief en wanneer gij terugkeert, zal ook aldus terugkeren de rest der stammen, want David zal over gans Israël heersen. En zo zegt Ezechiël (37 :19): Zie, Ik neem de boom (het hout) van Juda dat in Efraïms land is, en de stammen Israël's, zijn metgezellen, en Ik zal

met hem voegen tot het hout van Juda en Ik zal ze maken tot een hout. En hoewel Hij hun een scheidbrief gegeven heeft en reeds de scheiding groot is en de ballingschap zeer lang, zie, toch zal Hij hen met de stam Juda doen terugkeren. En de moeder dat is de vergadering en dat is in 't algemeen, en de kinderen zijn het bijzondere, en zie, ge zijt niet verkocht enge hebt geen geld nodig voor uw verlossing, maar uw zonden zijn de verkoopprijs en uw bekering zal de prijs uwer verlossing zijn.

2. Waarom: gij doet de ballingschap langer duren, want Ik wil ulieden verzamelen in de terugkeer, indien gij terugkeert. En waarom is het nu zo, dat Ik kom en niemand mij antwoordt? Ik heb geroepen: keer terug tot Mij en Ik zal tot u wederkeren. Niemand antwoordde van ulieden. Is mijn hand dan geheel verkort geworden, dat zij niet verlossen kan? Indien ge denkt aan de langdurigheid van uw ballingschap, komt dat dan van Mijn onmacht? Dat Ik u niet verlost heb tot nu toe, komt dat niet door uw eigen schuld, omdat gij niet tot Mij terugkeert? En dat komen en dat roepen, dat zijn de woorden der profeten, zoals zij geschreven hebben op veel plaatsen, dat God de terugkeerenden verzamelt te allen tijde, ze roepende tot Zich, met Zijn ganse hart,

naderend tot hen en besloten hen te vergaderen! Zie, door Mijn schelden: hoe kunt ge toch denken dat door Mijn onmacht het zo is, dat ge tot nu toe nog niet zijt verlost en ziet, door Mijn schelden maak Ik de zee droog, zoals Ik in de Rode Zee gedaan heb door Mijn „schelden" alleen. Z.a. geschreven staat in Ps. 106:9: en Hij schold de Schel f zee dat zij verdroogde. En dat „schelden" dat is, dat Hij de Oostenwind deed komen, die de zee droog maakte. Ik stel de rivieren tot een woestijn: Wanneer Ik wil, maak Ik de rivieren droog, zoals Ik met de Jordaan gedaan heb, toen Ik dien drooggemaakt heb, opdat Israël er doortrok, en van de plaats des overtochts tot de zee was de rivier droog z. a. Joz. 3 :16: en die afgingen (nl. de wateren) naar de zee des vlakken velds, nl. de Zoutzee, verliepen, zo werden afgesneden, en zie, de vis stierf die in de rivier was, toen het water afliep en stonk. En waarom zegt hij nu met betrekking tot de Jordaan: rivieren? Omdat hij één is uit andere rivieren, die uitmonden in haar. Zo staat geschreven: Ps. 74:15: Gij hebt sterk stromende rivieren laten uitdrogen, zoals ik in het boek der Psalmen heb verklaard.

3. Ik bekleed: zoals Ik in Egypte gedaan heb, toen de hemel verging, toen Ik de hemel met duisternis bedekte, zodat ze drie dagen duisternis hadden. En stel een zak tot hun deksel: alsof een zak hen bedekte, omdat men geen licht zag. En een zak is zwart, en bij al wat Ik gedaan heb, kan Ik ook nog aldus doen om ulieden uit te voeren uit de ballingschap, ook al waart gij te midden van vele volkeren. En Hij vermeldt het water en de lucht, omdat zij elementen zijn; en indien Hij met de elementen doet wat Hij wil, dan ook met alles, wat woont in hetgeen uit hen geschapen is! Nu moet nog verklaard worden: Ik bekleed de hemelen met donkerheid, nl. de zon en de maan of wolken zoals daarvan gezegd werd, 1 Kon. 18:45: de hemel werd zwart van wolken en wind. Maar wat vaststaat is, dat dit alles verklaard moet worden als hetgeen Hij heeft gedaan ter wille van Israël. En deze verzen moeten verklaard worden als beeldspraak, dan gelijken de goederen der goddelozen, die zij hebben, op een stroom als de zee en de rivieren. En dan zegt Hij, dat Hij hen zal verwoesten en Hij zal hen verdrogen, dat is: Hij zal hun goederen verwijderen om het kwaad dat zij gedaan hebben. Zo is dan de betekenis zoals wij verklaard hebben in Jes. 42 :15: en Ik zal de rivieren tot eilanden maken en de poelen uitdrogen.

4. De Heere Heere: dit zijn de woorden van de profeet, die hij met betrekking tot zich zelve spreekt. Hij zegt: Hij heeft mij een tong gegeven des geleerden, een tong van mannen die gewend zijn met de tong, dat is: gewend aan het woord. En zo zegt hij boven: en Hij heeft mijn mond als een scherp zwaard gemaakt (Jes. 49:2). Want Hij heeft mijn tong toe bereid om te spreken tot de dorstige, haastig, gelijk iemand, die gewend is om te spreken, om te leren de woorden Gods en om daarmee te rechter tijd te spreken met degene, die moede is, dat is: degene die dorst heeft naar het Woord des Heren, zoals een vermoeide drinkt in de woestijn, dat is: de dorstige en zo: is een land dor en droog zonder water.

Jes. 51:1. Hoort, het woord des Heren, tot de goeden die de Heere vrezen. Ziet naar de rots uit welken gij gehouwen zijt: Dat is Abraham. De holte van de bron waaruit gij gegraven zift: dat is Sara. Hij vergelijkt de moederschoot met een put. En de betekenis

van holte is: de opening van de put. Alsof hij zeggen wil: naar de holle put, waaruit gij gehouwen zijt. En de wijze rabbi Mozes ben Ezra verklaart de rots als van Sara. Want zij is de passieve. En de put is Abraham, want hij is het actieve werktuig in de rots. Gehouwen: uit de bronnen van dien mens zijt gij uitgehold.

2. Aanschouwt: Nu verklaart hij de vergelijking. Die u gebaad heeft: dat is futurum i.p.v. verleden. En de betekenis komt van smart als van een barende. Hij zegt: kijkt naar hen en wandelt in hun wegen en ziet wat Ik hen gedaan heb.

Want toen hij alleen was heb Ik hem geroepen: en Ik zeide tot hem ga uit uw land en uit uw maagschap. Toen was hij alleen, maar daarna met zijn velen, want Ik heb hem vermenigvuldigd. En hoe steunt hij nu op deze zaak de troost van Zion? De verklaring is toen zij vertwijfelden, dat zij samen nog een zoon zouden krijgen in de tijd van hun ouderdom, toen heb Ik hen opgezocht en hun een zoon gegeven. Zo zal God ook Israël, nadat hij hun ballingschap zeer lang heeft laten duren, zodat zij vertwijfelen aan de verlossing, uit de ballingschap doen uitgaan. En Ik zegende hem en vermenigvuldigde hem: futurum, i.p.v. verleden tijd.

3. Want de Heere zal Zion troosten: want zij is de hoofdstad van het koninkrijk. Hare wildernis: zoals haar woestijn. Zo ook: in de woestijn en de wildernis, en dergelijke. Hij zegt: ik troostte: zo zet hij de verleden tijd i.p.v. de toekomst, als naar gewoonte en meestal in de profetieën.

4. Een Wet zal van Mij uitgaan: zoals hij in het begin van het boek zegt: een Wet zal van Zion uitgaan. Want de koning Messias zal de volkeren onderwijzen om te wandelen in de wegen des Heren. En dat zal zijn na de oorlog van Gog en Magog. En mijn recht: zoals hij daar zegt: (Jes. 2:4) en hij zal richten tussen de volkeren. Tot een licht der volkeren: dat hunne ogen verlicht op de wegen des Heren, en tussen hen richte en hen wij ze, dat ze met elkander in vrede verkeren. Zoals er staat: (Jes. 2:4): Zij zullen hunne zwaarden tot spiesen slaan. En dat is de betekenis van: „Ik zal doen rusten“, dat is: ik zal doen ophouden en hen laten rusten van de dood en de oorlog. Of de betekenis van „tot een licht der volkeren“ is: voor de ogen der volkeren, hij zal hen rust geven, nl. Mijn recht zal voor hen zijn, m. a. w. Ik zal recht doen te midden van hen.

5. Mijn gerechtigheid is nabij: wanneer de ballingen naar Mij luisteren dan zal Mijn gerechtigheid spoedig komen. Mijn heil: zie, dat is alsof het uitgaat! En daarmee wil Hij zeggen: mijn heil is nabij om te komen. Mijne armen zullen de volken richten: dat ziet op de oorlog van Gog en Magog. Hij zegt: „Mijn armen“, pluralis, wegens de grote wraak die Hij nemen zal, zoals iemand slaat met beide handen. Op mij zullen de eilanden wachten: van dien dag en verder zullen de bewoners der eilanden op mij wachten. En op Mijn arm: want Ik zal hen steunen met Mijn rechterhand.

6. Heft op: Als dit vers letterlijk is op te vatten, hoe zegt hij dan: en Mijn heil zal in eeuwigheid zijn? En indien de wereld vergaan zal, hoe zal er dan heil en gerechtigheid zijn, indien de wereld niet (opnieuw) geschapen wordt? En mijn vader Abraham zegt dat dit ook zal geschieden, maar het zal niet geschieden. Dit is een hyperbolische uitdrukking, nl. eerst zal ik de aarde verdelgen en dan zal ik mijn heil en gerechtigheid vernietigen, maar zoals die vaststaan, zo zal ook vaststaan mijn heil. Dat zegt de profeet

Jeremia ook (Jes. 31:36):indien deze ordeningen van voor Mijn aangezicht zullen wijken, zo zal ook het zaad Israël's ophouden, dat het geen volk zij voor Mijn aangezicht. En de geleerde Rabbi Aben ben Ezra schrijft aldus: de natuurkundigen leiden uit dit vers af, dat de adem der mensen eeuwig is en hunne woorden zijn waar. De hemelen, dat is: het uitspansel, en „de aarde" dat zijn de inwoners en het heil des mensen en zijn gerechtigheid is eeuwig voor (de wereld) vaststaande. En haar inwoners: zullen aldus sterven: hoewel dit de eigenschap der elementen (der stof) is, noemt hij beide, want in de lucht zetelt het leven voor het lichaam, de grondstof van het lichaam is stof, immers zo staat er: stof zijt ge en tot stof zult ge wederkeren. Maar de ziel van de wijze zal in eeuwigheid leven en niet sterven. En de grote Rab., rabbi Mozes ben Maimonides, legt het bij wijze van vergelijking uit van de ondergang der goddelozen die slecht handelen. Hij zegt: Zie, hoe de hemelen afgesneden worden en de aarde woest wordt en sterft degene, die daarop is en gijlieden zult als zij sterven. Hij zegt, dat dit zijn degenen, die het aardrijk vervullen en hij rekent daaronder ook de bevestiging en instandhouding in de hemelen. Bij wijze van vergelijking en hyperbolisch zullen ze spoedig vergaan en zullen ze verdwijnen, zoals de rook verdwijnt en de dingen die standvastig zijn in de vastheid der aarde zullen verderven, die dingen, z. a. een kleed verderft, dat oud geworden is. Zal verdwijnen: een aanduiding voor verderven. Alzo zal de aarde verdwijnen en niet terugkeren. En dan gaat hij over naar zijn toekomstige plaats.

7. Hoort: dat zegt hij weer verder van de ballingen. Een verdubbeling van de zin met andere woorden, maar een gedeelte van de zin is nieuw. In wiens hart Mijn wet is: degenen, die Mijn wet in het hart en niet alléén in de mond hebben, die zullen het heil zien. De smaadheid van de mens: waarmede de goddelozen hen smaden over de langen duur der ballingschap, Ps. 44

16: mijn smaadheid is de gansen dag voor mij.

8. Hun smaadredenen: 't zelfde als schande. D.w.z. het kwaad dat over hen komen zal, zal hen verteren als een kleed dat de mot opeet: „de mot" is verwant aan „het schietwormpje" en in het Arabisch heet het: en zij zullen vergaan van de aarde, maar gij zult daarop zijn tot in eeuwigheid, om Mijn gerechtigheid, Mijn heil, dat Ik u geven zal.

9. De „zeeslang": dat is Faraó. Want zo staat er: de grote zeedraak, die in het midden zijner rivieren ligt (Ez. 29:3).

10. Zijt Gij het niet, Die de zee drooggemaakt hebt: dat is de Schelfzee, zoals er staat: en Hij stelde de zee tot droogte. En dezen zin herhaalt hij en deelt hem met herhaalde woorden in drieën.

11. De vrijgekochten: zoals Ik vroeger gedaan heb, aldus zal Ik weer doen bij de ballingschap Israël's. En ook zoals de verlostten door de Schelfzee gingen en in hun land kwamen, zo zullen de vrijgekochten des Heren terugkeren uit de ballingschap en tot Zion komen met gejuich. En eeuwige blijdschap zal op hun hoofd wezen: beeldspraak, want ze zullen gaan met opgericht hoofd, door vreugde opgeheven. Aangrijpen, weg vlieden: wat hier boven in dit gedeelte gezegd wordt, grijpen ze met de handen aan.

12. Ik, Ik ben het, Die u troost: Hij zegt „Die u troost" in het meervoud en „wie zijt ge dat gij vreest", staat vrouwelijk en daarna zegt Hij (vs. 13) „vergeet en vreest" in 't mannelijk,

want dat is de gewoonte der Schrift, wanneer zij spreekt over de gemeente Israël's. Wanneer ze spreekt in het meervoud, heeft ze het over de afzonderlijke personen, en wanneer zij spreekt in 't enkelvoud, over de gemeente in haar geheel. En wanneer zij in het vrouwelijk schrijft, spreekt zij over de kenisa (vergadering). Die sterven zal: want hij is een kind des doods, en indien hij u vandaag verdrukt, morgen doet hij het niet meer. Hooi, nl. als hooi! En zo ook: Gen. 49: 10: Juda is een leeuwenwelp, en vele dergelijke dingen meer.

13. En vergeet: omdat Hij de wereld geschapen heeft, moet gij bedenken, dat er in Zijn hand kracht is om u te redden uit de hand van een mens en hoe vreest ge dan voor een mens en denkt

niet aan God, want indien gij u tot Hem keert en Zijn aangezicht zoekt, zal Hij u redden uit zijn hand. Uitgebreid - gegrond: dat hebben we herhaaldelijk verklaard. Wanneer hij zich bereidt om te verderven. Waarom vreest ge voor hem: keer terug tot God, en vrees niet voor hem, want hij is een mensenkind, als zijn grimmigheid opkomt en hij zich bereidt om te verderven, dan zal hij 't niet kunnen doen, want Sanherib zal hem er de gelegenheid niet toe geven, want zijn grimmigheid komt als een wolk.

14. „De omzwervende gevangen“:grimmigheid van de beschadiger zal u niet schaden, want nu zal de ballingschap spoedig beëindigd worden uit het huis der ballingschap en dat is recht, want dit is de ballingschap tussen de volkeren. Het woord 1y12 heeft de betekenis van ballingschap, omdat die zich beweegt van de een plaats naar de andere. Er zijn er in de ballingschap der gevangenschap, er zijn er ook in een andere ballingschap. Want dat betekent het woord ballingschap, immers gij zijt uitgegaan naar uw plaats, dat is geen ballingschap der gevangenis.

Jes. 51:14. Hij zal in de kuil niet sterven: Hij zal in de ballingschap, die er nu is niet sterven als in een graf. En in 't algemeen zegt hij, dat indien zij allen in de ballingschap sterven, zij dan zullen opstaan in de opstanding der doden. Maar wanneer hij zegt: zij zullen niet sterven, dan heeft hij het oog op het geheel. Het betekent dat God hen niet zal vergeten, want over het ganse gebied zal Hij uitgaan en losmaken de banden der ballingschap. En zijn brood zal hem niet ontbreken. Als ze nog in de ballingschap zijn, hoewel ze gevangen zijn, de Heer zal hen hun voedsel en hun nooddrift aanwijzen, te midden van de Cutheeërs, hun vijanden en overheersers, ter wille van Zijn heerlijkheid. Of de bedoeling is, dat hun geen brood ontbreken zal, als ze uit de ballingschap uitgaan onderweg zoals er staat: zij zullen niet hongeren en niet dorsten.

16. Ik leg Mijn woorden in uw mond: opdat gij Mij tot een volk zijt. Ik bedek u onder de schaduw Mijner hand: zodat de volkeren u niet kunnen vernietigen in de ballingschap, zo lang Mijne woorden in uw mond en in uw hart zijn, want daarom heb Ik ze in uwen mond gelegd, opdat ze in uw hart zouden zijn om ze te doen. En dit alles verberg Ik voor u in de ballingschap, totdat de tijd komt om de hemel te planten en de aarde te grondvesten en dat is het einde van de ballingschap, want dan zal Israël een nieuwe wereld zijn. Zo zegt Hij ook: zie, Ik schep een nieuwen hemel en een nieuwe aarde en ge zult niet meer

de vorige dingen gedenken. Om te zeggen tot Zion: gij zijt Mijn volk, nl. tot de kinderen Zions, en hij noemt Zion, omdat dat de hoofdstad van het land is.

Jes. 52:5. En nu: in deze ballingschap, dat is de derde ballingschap. Wat heb Ik hier: wat is Mij dit alles in deze ballingschap, die Ik zulk een langen tijd heb laten duren; in de ballingschap zal de Heer aldus spreken, wanneer Hij de tijd der verlossing vermeldt. Want Mijn volk is om niet weggenomen: het vertoeft niet in de ballingschap, omdat het geld schuldig is aan degenen die het gevangen houden, maar om hun zonden zijn ze in de ballingschap en ontvangen ze reeds lang hun straf. Die over hetzelfde heersen doen het huilen: de volken die over hen heersen doen het huilen vanwege hun harden dienst, en hun geschrei komt tot Mij. En ook dat Mijn naam de gansen dag gelasterd wordt in de ballingschap, waarin de volkeren hen smaden, want zij doden en beroven hen om de éénheid Mijns naams (de éénheid Gods!!).

6. Daarom zal Mijn volk Mijn naam kennen: want die is niet bekend in de ballingschap, want die wordt gelasterd. Ten tijde van de verlossing zal Mijn volk Mijn naam kennen zoals er staat: te dien dage, dan zal Mijn volk Mijn naam kennen. En aldus zal de rest der volken hem kennen, dan zal Mijn volk er niet aan denken, dat ze Hem kennen in waarheid, maar ze zullen weten, dat de profetie niet tevergeefs gesproken is en dan zullen zij weten, dat het vertrouwen, hetgeen de profeten in Mij gehad hebben, waarheid was en zij zullen weten dat Ik het ben, Die het gesproken heb en dat de profeten het niet van zich zelve hebben gesproken, maar dat ze profeteerden in Mijn naam. En wanneer zij zullen zien dat hun vertrouwen bevestigd is, dan zullen zij weten, dat Ik die dingen gesproken heb. Zie, hier ben Ik, zoals Ik ben, Ik verander niet en zal niet veranderen, maar zij hebben Mij niet gekend zoals zij Mij zullen kennen ten dage der verlossing.

7. Uw God is koning: want tot op dien tijd zag het (Israël) niet, dat Hij koning was, maar dan zal alles verkondigen, dat Hij koning is, zoals er staat: het koninkrijk zal zijn onzen God (Obadja vers 21). En dit is een vergelijking, want de zaak zal in de hele wereld bekend zijn, omdat de mensen op de bergen de stem des heils zullen doen horen.

8. Stem uwer wachters: uwer profeten, want de profeet wordt wachter genoemd, z. a. Ik heb u tot een wachter gesteld over de volken, omdat hij wacht op de toekomstige dingen. Zij zullen tezamen juichen, want ze zullen oog aan oog zien, dat God tot Zion wederkeert, dat is: zij zullen met profetischen blik zien, dat de heerlijkheid tot Zion wederkeert en dat is de geest der profetie, die opgehouden is met de dood van Haggai, Zacharia en Maleachi. Maar ten tijde van de verlossing zal de geest der profetie terugkeren in de vroegeren toestand, ja, nog meer dan het geweest is. En dat betekent ook „oog aan oog" want in hen allen zal de geest der profetie zijn, zoals zij staan bij de berg Sinaï, zonder dat zij de heerlijkheid met het zintuig van het oog aanschouwen.

10. Zijn arm ontbloot: dat is: dat de verlossing van Israël in het openbaar zal zijn.

11. Vandaar: uit de plaats der ballingschap. Het onreine: dat daar is. Uit het midden van elke stad waar gij zijt. Reinigt u: van elke bezoedeling en van elke zonde. Die de vaten des Heer en draagt: de wapenen, die gij hebt, dat zijn de vaten des Heren, maar dat is niet het zwaard of de speer, maar de barmhertigheden des Heren en Zijn

goedertierenheid, dat zijn uwe gereedschappen, als gij uit de ballingschap gaat en zo is de verklaring.

12. En niet met haast: dat is: met een opgeheven arm zult gij uitgaan, voor niemand zult gij vrezen en gij zult geen wapenen nodig hebben. En Jonathans targoem zegt: die genomen zijn uit het heiligdom. Maar daarvan begrijp ik de zin niet, want in deze ballingschap zijn er geen tempelgereedschappen, zoals in de Babylonische ballingschap, toen ze ze meenamen bij hun weggaan uit de ballingschap. Want de Heere zal voor uw aangezicht heengaan, daarom zult gij rustig uitgaan en voor niemand vrezen, maar uit Egypte trokken ze met haast, omdat de Egyptenaren hen dreven om uit te gaan vanwege de plagen, maar wanneer ze uit de stad uitgaan zullen ze rustig uittrekken, door een opgeheven arm.

13. Deze parasja heeft betrekking op de ballingschap van Israël, dat hier genoemd wordt: Mijn knecht, zoals in Jes. 41:8. De profeet zegt: zie de tijd zal komen, dat Mijn knecht voorspoedig zal zijn en hoog en buitengewoon verheven Ik zal nu de parasja verklaren zoals mijn vader zaliger het heeft gedaan in Sefer Hagloe en Sefer Haberith, door hem samengesteld in antwoord aan de kettters.

14. Ontzet: zoals Ez. 3:15: verwonderd in het midden van haar En het was natuurlijk, dat ze verwonderd waren, want zij zagen, dat zijn aangezicht en gedaante verdorven was, meer dan van iemand De geleerde Rabbi Abr. ibn Ezra legt de woorden uit, er op wijzende hoeveel volken er in de wereld zijn, die menen dat de trekken van een Jood mismaakt zijn en niet op die van andere mensen gelijken en merkt op dat er sommigen zijn, die zo ver gaan, dat ze vragen - in het land van Ismaël of Edom b.v. of een jood wel een mond of een oog heeft . De profeet wil zeggen: zoals zij verwonderd waren over zijn verdrukking, zo zullen zij zich nu verwonderen over zijn grootheid en zullen daar voortdurend van spreken. Koningen zullen hun mond over hem houden: zelfs tot koningen zal zijn heerlijkheid in zijn grootheid verschijnen, zoals 42:3 staat. Openen of sluiten kan hier beide: want de koningen zullen hun mond openen, om zijn grootheid te vertellen of zij zullen hem sluiten door er de hand in verbazing op te leggen. Want zij zullen dan meer van zijn grootheid zien dan hun was verteld, en zij zullen er meer van zien dan zij hadden gehoord.

Jes. 53:1. Dan zullen de Heidenen zeggen: wie was er, die de boodschap geloofde, die wij aangaande hem hebben gehoord van de lippen van de profeet of van degenen, die in hun naam spraken. Wij hebben nooit geloofd hetgeen wij nu zien met onze ogen. Aan wie is de arm des Heren geopenbaard: zoals hij nu geopenbaard is aan hem? Of „al mi" wordt verachtelijk uitgesproken en dan is het: wie was hij, dat de arm des Heren aan hem zou geopenbaard worden.

2. Als een rijsje: zoals Hos. 14 :7: Israël was als een rijsje zonder schoonheid, opschietende uit een wortel uit dorre aarde. Volgens mijn mening echter wordt hier eerder gezinspeeld op Israël's terugkeer uit de ballingschap, hetgeen even verrassend als wonderlijk was. Evenals dat een spruit uit een dorre aarde voortkwam of boom of kruid, om daar te bloeien. De betekenis van voor Zijn aangezicht is, dat Israël voortdurend voor God was en alzo dichter bij Hem dan enig ander volk. Omdat hij in de

ballingschap was, had hij geen gedaante noch heerlijkheid - „gedaante" bedoelt natuurlijk: schone gedaante: en als wij naar hem zagen, had hij geen schoonheid in zijn aanblik: zijn aangezicht was vervormd en mismaakt, niet gelijkende op dat van andere mensen.

3. De krankheid en smarten, waarvan hier gesproken wordt, hebben betrekking op de smarten der ballingschap. En „jadooëa" betekent, dat hij geleerd had en er aan gewend was, dat het juk der ballingschap op hem gelegd werd. Maar wij wilden niet naar hem kijken, uit de verachting, die wij voor hem hadden en wij rekenden hem voor niets.

4. De profeet Ezech. zegt (18:20), dat de zoon niet zal lijden voor de ongerechtigheden van de vader, noch de vader voor de ongerechtigheid van de zoon: dat is: iemand kan niet lijden voor een ander, ook niet het ene volk voor het andere: wat is dan de bedoeling van: onze krankheden heeft hij gedragen? Wat Jeremia zegt: Klaagt. (5: 7): onze vaders hebben gezondigd en zijn niet meer en wij dragen hun ongerechtigheden, is hiermee niet parallel: dit herinnert ons in de eerste plaats eerder aan Ex. 20:5: de ongerechtigheden der vaders bezoeking aan de kinderen, dat is: wanneer de kinderen steeds voortgaan om de werken der vaders aan te hangen; overeenkomstig de toevoeging: met betrekking tot degenen, die Mij haten. Want het is een oordeel Gods, wanneer de zonen dragen beide, hun eigen ongerechtigheid en die van hun vader. En ten tweede: Jeremia spreekt in de toon van de klagers wier woorden, voortkomende te midden van moeite en verdriet, niet gematigd zijn door maat en gewicht. Hier is de zin gelegd in de mond van de heidenen, zoals hij heeft onze krankheden gedragen, enz., het is slechts de uitdrukking van hun eigen gedachten. Er wordt niet beweerd, dat Israël werkelijk de ongerechtigheid van de Heidenen droeg, maar die Heidenen menen slechts, dat zij er de oorzaak van zijn, wanneer zij zeggen, ten tijde der verlossing, dat het geloof, dat Israël aanhing het ware was, terwijl hetgeen zij zelf omhelsden een vals geloof was. Daarom zeggen zij (Jer. 16 :19): onze vaders hebben niets dan valsheid erfelijk bezeten. Hier is liet dan dat zij vragen: wat kan toch de oorzaak zijn van de smarten, die Israël in de ballingschap had te verduren? Het kan niet toegeschreven worden aan hun eigen ongerechtigheid, want zij hielden vast aan de waarheid, terwijl wij ons verheugden in vrede en rust, kalmte en veiligheid, en vasthielden aan de leugen. Daaruit volgt dus, dat de ziekte en moeite, die op ons had moeten vallen, op hen is neergekomen, en zij zijn ons rantsoen en de prijs van onze verzoening. Terwijl zij in de ballingschap waren, dachten wij, dat zij van Gods hand geplaagd werden om hunne ongerechtigheden, maar nu zien wij dat het niet was voor de hunne, maar voor de onze, zoals er staat: hij leed voor onze overtredingen. Die ons de vrede aanbrengt: „sjelominoë" is hetzelfde als „koelanoë"; het geheel van ons zoals Jer. 13 :19: het is geheel en al weggevoerd. De straf, die op ons had moeten komen, heeft in zijn geheel hen getroffen. Anderen verklaren in zijn gewone betekenis: de straf, die op ons had moeten komen voor onze zonden is, terwijl wij in vrede waren, op hem gevallen. Striemen: ziet overdrachtelijk op het lijden van de ballingschap. Ons genezing: zoals Ex. 15:26, of hij zinspeelt op de tegenslagen, die op de Heidenen vallen zouden, maar

slechts voor een tijd zouden zijn: de Heidenen zouden dan genezing vinden, terwijl Israël in de rampen bleef.

6. Als de schapen: nl. degenen, die geen herder hebben. Hij gebruikt het lidwoord om aan te duiden de bijzondere soort schapen, die dwalen, nl. degenen zonder herder. Elk volk liep zijn eigen god na, maar nu zien wij, dat wij allen hebben gedwaald, terwijl Israël de waarheid heeft bezeten. Onze ongerechtigheid betekent hier: de straf daarvoor.

7. Hij werd verdrukt (voor geld zoals 2 Kon. 23:35; Deut. 15:2) en hij was geslagen, nl. lichamenlijk (want zijn lichaam werd met striemen geslagen) toch, niettegenstaande dat, opende hij zijn mond niet - hij mocht niet schreeuwen en klagen over hetgeen wij hem deden, maar was als een schaap, geleid naar de slachting, dat zijn mond niet open doet en schreeuwt: en als een schaap dat stom is voor degenen, die het scheren. De gelijkenis met het schaap bedoelt uitdrukking te geven aan zijn lichamenlijke verdrukking en uitputting en dat van het lam om uit te drukken de kwelling, die hij leed; die wordt vergeleken met slachten. De profeet vergelijkt Israël met een „rèchèl" en niet met een „kèbèsj" om zijn buitengewone zwakheid en uitputting gedurende de ballingschap, want bij elk dier is het vrouwelijke zwakker dan het mannelijke. Hij opende zijn mond niet, noch bij het lichamenlijk lijden, noch bij het verlies zijner bezittingen.

8. Uit de angst van de ballingschap, waarin hij was en uit het gericht van de gevangenschap, wanneer hem vonnissen troffen, van dat alles is hij weggenomen en verlost. En wie was er, die zeide of verwachtte (verg. Gen. 21:7), dat zijn generatie tot zulk een grootheid zou komen? Want hij was afgesneden uit het land der levenden: nl. toen hij in ballingschap was, ver van zijn eigen land, dat genoemd wordt: het land der levenden, zoals in Ps.116:9. Of ook kan de zin aldus verklaard worden: in de ballingschap werd hij werkelijk beschouwd als afgesneden uit het land der levenden, hoe zouden wij dan ooit gedacht kunnen hebben, dat zulk een grootheid als deze de zijne zou worden. Voor de overtreding mijns volks: elk volk zal deze bekentenis afleggen, zeggende dat tengevolge van hun eigen overtreding en niet van die van Israël, de plaag op hem is geweest.

9. Steeds waren ze bezig Israël te doden, als hij in ballingschap was, alsof hij kwaad had gedaan, hem indelende bij de misdadigers, die men ter dood brengt voor hun misdaad, hoewel hij geen geweld gepleegd had en hoewel er geen woord van schuld in zijn mond geweest was. De betekenis van „wajitteen" is dat hij zich zelve vrijwillig in de dood gaf; zij wilden hem wel loslaten, maar dan moest hij afstand doen van zijn eigen wet en de hunne gehoorzamen, maar hij onderging liever een vrij willigen dood dan dat hij dat deed, vgl. Ps. 104:23. En met de rijken dus degenen, die gedood waren om hun rijkdom: dit en niet zijn goddeloosheid was de oorzaak van zijn dood. Het meervoud „motaw" wordt hier gebruikt, omdat men gewoon was op verschillende manieren ter dood te brengen; sommigen werden verbrand, anderen geslagen, weer anderen gestenigd - zij gaven zich over aan allerlei soorten van dood, ter wille van de éénheid Gods.

10. Nog in zijn smart en lijde, immers in de ballingschap, kunnen we niets anders nasporen dan de werkingen van Zijn welbehagen: Israël zelf hing aan de wet, welke is een wet des geloofs (Ps. 119:142) en leed het martelaarschap ter wille van haar. Omdat

zijn smarten niet kunnen inhouden, dat hij in zijn eigen. ongerechtigheid was gevangen, moeten wij veronderstellen, dat het was het goddelijk welgevallen om hem aldus te verbrijzelen en hem krank te maken: wij verstaan niet al de geheimenissen van Gods plannen. Alleen dit zien wij duidelijk, dat hij een volle beloning zal ontvangen voor het ongeluk, dat hij heeft te verduren gehad. Indien dan zijn ziel zich zelve geeft in de plaats van een zondoffer (z. a. hij boven zegt: met de goddelozen), dan zal hij veel zaad zien, zoals de profeet Zacharia zegt (8:10) en Ezechiël (36:37). Hij zal de dagen verlengen: zoals het op het eind van het boek gezegd wordt, 65:22 en bij Zach. 8:4. En waar het gedurende de ballingschap des Heren welbehagen was hem te verbrijzelen, in ruil daarvoor zal het welbehagen des Heren gelukkiglijk voortgaan, want Hij zal hem vermenigvuldigen en veel goed bij hem doen. Hier eindigen de woorden der Heidenen en beginnen de woorden Gods.

11. Voor de arbeid zijner ziel: die hij in de ballingschap droeg, zal zijn beloning zijn, dat hij zaad zal zien en verzadigd worden, dat is: hij zal voorspoed zien, zodat hij ervan verzadigd wordt. „Mijn knecht” betekent nog steeds Israël, zoals wij aan het begin van de parasja zeiden en zijn kennis betekent: zijn kennis van de Heere zoals 9:9 en Jer. 31:33. Mijn knecht Israël, die rechtvaardig zal zijn en de Heere zal kennen, zal door zijn kennis vele volken rechtvaardig maken, zoals geschreven is Jes. 2:3: Hij zal ons leren van Zijn wegen en wij zullen in Zijn paden wandelen. En door zijn rechtvaardigheid zal hij de ongerechtigheden van de Heidenen dragen, want daardoor zal er vrede en voorspoed zijn in de gehele wereld, zelfs voor de Heidenen.

12. De machtigen en de sterken: dat zijn hier Gog en Magog en de volken, die met hem tegen Jeruzalem komen, zoals bij Zach. staat geschreven 12 :14. En dit heerlijke geluk zal hem ten deel vallen, omdat hij zijn ziel in de dood heeft uitgestort, dat is: omdat hij in de ballingschap zich overgegeven heeft in de dood door de handen der heidenen: hun rijkdom zal zijn rijkdom zijn, welke zij hadden genomen en hun ziel voor zijn ziel, zoals Ezech. schrijft (39:4):de ganse macht van Gog en Magog zal daar sterven. En de zonden van velen heeft gedragen: men moet aannemen, dat dit betrekking heeft op de tijd van de ballingschap: hij bedoelt, dat Israël de gevolgen van de zonden van velen heeft gedragen, dat is: van de heidenen, als zij tegen hem zondigden, en hij droeg het lijden, dat hun zonden veroorzaakte, cf. Ex. 5 :16. Niettegenstaande dat ging hij voort voor de goddelozen te bidden, die tegen hem overtraden en zocht zegen van God over hun land. Dit heeft betrekking op de tijd der verlossing, de bedoeling is dan dezelfde als uitgedrukt wordt met de woorden: hij zal hun ongerechtigheden dragen, van het laatste vers.

Ik zou de Nazareners, die deze parasja van Jezus verklaren, willen vragen, hoe de profeet gezegd kan hebben: hij zal verhoogd worden en buitengewoon verheven? Indien dit betrekking heeft op het vlees, was Jezus niet verhoogd, behalve toen hij aan het kruis gehangen werd. Indien het betrekking heeft op de godheid, dan was hij machtig en verhoogd van de beginne. 'Zodat niet gezegd kon worden: hij zal verhoogd worden.

Bovendien de profeet zegt tot hen „lamo" vs. 8, maar dan had hij moeten zeggen „tot hem" want „lamo" is pluralis, equivalent met „lahem".

Toch komt lamo ook voor als singularis!!!

Weer zegt hij: hij zal zaad zien, indien dit ziet op het vlees, dan had hij geen zaad; indien het op de godheid ziet, verklaren zij dit, omdat de letterlijke betekenis hier niet geschikt is, zo dat het zaad bedoelt zijn discipelen, hoewel nergens van zijn discipelen gesproken wordt als van zonen of zaad. Ook zegt hij: hij zal de dagen verlengen, maar in het vlees heeft hij de dagen niet verlengd, en indien hij het zegt van zijn godheid, dat hij als beloning voor, zijn lijden een lang leven zal hebben - zijn niet de dagen van God van eeuwigheid tot eeuwigheid (Ps. 110:2)? Ten slotte zegt hij: en hij heeft voor de overtreders gebeden, maar indien hij zelf God is, tot wie kon hij dan bidden?

Onze rabbi's verklaren dit van Mozes (Sotah 14a) veronderstellende, dat hij zijn ziel heeft uitgestort in de dood, toen hij zich zelf aan de dood overgaf (Ex. 32:32), dat hij werd geteld bij de overtreders, omdat hij geteld werd bij degenen, die in de woestijn stierven: dat hij de zonden van velen gedragen heeft, toen hij verzoening deed voor het maken van het gouden kalf en dat hij voor de overtreders gebeden heeft, toen hij genade zocht voor de overtreding van Israël. De targoem zegt: zie, mijn knecht, de Messias, zal voorspoedig zijn, hij zal hoog zijn en toenemen en buitengewoon sterk zijn, enz.

Jes. 54:1. De eenzame: ofschoon Jeruzalem vele dagen als een eenzame is geweest, zullen haar kinderen toch vele zijn. De kinderen der getrouwde: dat zijn de goddelozen der wereld, want zij zijn als de getrouwen. Hij wil zeggen: zoals een vrouw, die met haar man en kinderen leeft en die weduwe wordt en de getrouwde die eenzaam is, zo is Jeruzalem, want zij is als weduwe. En er staat als weduwe en niet „weduwe" in werkelijkheid, immers haar man leeft nog steeds. En dit is naar mijn weten een herinnering aan het vierde koninkrijk, want het is het koninkrijk van Ismaël, ofschoon het sterk en krachtig is, toch is het koninkrijk van „Perzië" machtiger dan dit.

2. De plaats uwer tent dat is Jeruzalem. De gordijnen uwer woningen: dat zijn de overige steden van Israël. Zoals de profeet Zacharia zegt in cap. 9:1 en ook vers 2. Eveneens Zach. 14:10. Ook zegt de profeet Jeremia dit in cap. 31:33.

3. Zowel uit het land Israël, als uit de andere landen, zullen zij de steden doen bewonen.

4. Vrees niet: dat uw uitgaan uit deze ballingschap zal zijn als uit de andere ballingschappen, want vele rampen en benauwdheden hebben u in uw land getroffen ten tijde van de eersten en de tweeden tempel. Gij zult niet beschaamd worden: in der eeuwigheid, nadat gij uit deze ballingschap zijt uitgegaan, zal u geen benauwdheid meer overkomen. De smaad van uw weduwschap: de benauwdheden, die uw deel waren in uw ballingschappen, zodat ge waart als een weduwe. Maar vanwege de grootheid van uw voorspoed, zult ge al de vorige rampen vergeten, zoals er staat in het eind van het boek.

6. Als een vrouw: gij zijt niet als een vrouw, wier man gestorven is, want uw man leeft tot in eeuwigheid, maar gij zijt als een vrouw, wier man toornig is en haar vele dagen

verlaat. En indien gij zegt, dat hij u verlaten heeft tot in eeuwigheid - zijt ge dan niet de huisvrouw der jeugd en haar zal haar man niet in eeuwigheid verachten.

7. Een klein ogenblik: hoewel de dagen der ballingschap lang duren, toch worden ze tezamen geteld als een klein ogenblik, in vergelijking met de ontfermingen, die groot zijn, zodra Ik u verzamel.

9. En wat betreft deze ballingschap en de terugkeer daaruit, dat zal u zijn als de wateren van Noach; zoals die niet weer zullen komen over de aarde, zo zal u geen ballingschap meer treffen.

15. Dat zijn de volkeren, die zich tegen u vergaderen zullen en dat zijn Gog en Magog, niet op Mijn bevel en niet is die verzameling uit Mij. Hoewel Hij zegt bij Ezechiël: Ik zal u doen voortkomen van de kant van het Noorden en zal u doen komen naar de bergen Israëls. En wanneer Hij zegt: de dingen zullen in uw hart opkomen, dan betekent dat: „vanzelf”, want de Heer laat het in zijn hart opkomen, niet ten kwade voor Israël, maar ten goede en Israël zal wraak op hem nemen en op de andere vreemde volken, die Israël kwaad hebben gedaan en in het land Israël's zal hij wraak op hen nemen tot eer Zijns naams en tot eer van Israël en tot hun voordeel, want hun door en buit zal voor Israël zijn en dat is de verklaring van: niet uit Mij, zij zullen niet van Mij optrekken om u kwaad te doen, omdat het zal zijn volgens hun eigen plan. Die zich tegen u zal vergaderen, om tegen u te strijden, zal vallen, zoals er staat: op de bergen Israël's zal hij vallen.

16. Hij zegt, ofschoon de oorlogswerktuigen een werk van mensen zijn en Gog en Magog en de volken, die met hem zijn, met oorlogstoerusting in menigte komen - wie is het die het oorlogstuig maakt? Ik maak het, want het staat vast dat Ik heb gemaakt degene, die het maakt en in Mijn macht is het om te vernielen, Ik die al dergelijk werk heb gemaakt en indien zij komen met hun oorlogstuig, Ik heb de verderver geschapen om hem te vernielen en hun wapenen, zoals er staat Ezech. 39:3: Ik zal uw boog uit uw linkerhand slaan en uw pijlen uit uw rechterhand doen vallen En zo is de zegening: dit is de erve der knechten des Heren, dat is: dit is hun eeuwige erfenis, en de Israëlieten zijn de knechten des Heren, van de dag der verlossing af tot in eeuwigheid.

Jes. 55:1. Na de oorlog van Gog en Magog zullen allen erkennen, dat God de koning over alles is en dat er niets zonder Hem is. Dan zullen ze uitgaan naar Jeruzalem, zoals in het begin van dit boek staat: komt laat ons opgaan, enz. Het water staat als vergelijking met de Torah en de wijsheid Want gelijk de dorstige water verlangt, zo de wijze ziel naar de Torah en de wijsheid. Zoals er in de profetie van Amos staat: geen honger naar brood en geen dorst naar water Hij vergelijkt de Torah met wijn, omdat de wijn het hart verheugt.

2. De verklaring van Aben Ezra is goed. In vettigheid: in de toekomstige eeuw. Eet het goede: dat is de Torah. Gelijk het vet en de olie het lichaam verheugt, zo de Torah en de wijsheid de ziel en maakt haar levend.

3. De gewisse weldadigheden van David: dat is de Messias, want zijn naam wordt David genoemd en aldus staat van hem geschreven: want David mijn knecht zal vorst over hen zijn tot in eeuwigheid. Gewisse: vaststaande, als op een vaste plaats, dat is: zoals de

weldadigheden bij David vaststaan, zo zal Mijn verbond met u vaststaan en verder noemt hij David, omdat hij de leraar der volken zal zijn, zoals er staat in het begin van het boek: en hij zal richten tussen de volken en bestraffen vele volken (2:4).

4. Om in het midden van u te waarschuwen en te getuigen . En van de Messias zegt hij, dat hij het volk zal waarschuwen en bestraffen. Hij zegt, dat hij zal zijn een vorst over hen en hun gebied, zoals een heer zijn knechten gebiedt.

5. . en zij kennen u niet, tot op de dag dat zij zullen horen de wonderen, die God bij u gedaan heeft en zij zullen u vrezen en zullen tot u lopen tot uw werk; hetwelk Gij hen aanbevelen zult.

6. Dat wil zeggen, dat zij zullen terugkeren vóór zij sterven, want dan kan Hij gevonden worden en is Hij nabij en niet na de dood, want na de dood is er geen bekering der ziel mogelijk, zoals er staat (Pred. 9:10):er is geen werk, noch gedachtenis, noch wetenschap, noch wijsheid in de sjeool waar gij heengaat.

12. De gehele wereld zal zich verheugen (nl. als zij uit de ballingschap uitgaan en hun land binnentrekken). Zij zullen de handen samenklappen en zeggen: de koning leve. Ook kan het zijn, dat de bergen en heuvelen een vergelijking zijn voor de koningen van de volken der wereld. De boomen des velds betekenen de volken der wereld.

Jes. 56:1 want de bekering „vertraagt" de komst van de Messias (dat is: deze hangt van de bekering af).

2. Hij noemt de zaak van de Sabbath hier afzonderlijk, om dat hij spreekt tot de kinderen der ballingschap, dat zij hun wegen verbeteren zullen en uitgaan uit de ballingschap. En het goede, dat bij hen is, dat is het onderhouden van de Sabbath en wegens de overtreding van het Sabbatsgebod zijn ze uit hun land verbannen. Want onze rabbijnen zeggen, dat Jeruzalem verwoest is geworden, omdat men in haar de Sabbath ontheiligde, zoals er staat Ez. 22:26: zij verbergen hun ogen van mijn Sabbatten en Ik word in het midden van hen ontheiligd. En wanneer hij het Sabbatsgebod noemt, dan vat hij daarmee ook de andere geboden samen, maar hij noemt het zwaarste want daarna zegt hij: die zijn hand bewaart van Benig kwaad te doen.

3. De vreemde dat is degene, die geen erfdeel in het land heeft en de gesnedene heeft geen zoon die van hem erven kan. Maar daarom moeten zij niet zeggen dat ze afgescheiden zijn van het land Israël. Ik zal hen andere goederen beloven. En zie, wij vinden bij Ezechiël, dat de vreemdelingen een erfdeel in Israël krijgen.

8. Nevens hen, die tot hen vergaderd zijn: dat zijn Gog en Magog. Het volgende vers geeft wel een nadere verklaring.

9. Al het gedierte: komt om te eten al de lijken, die liggen in de legerplaats van Gog en Magog. Zoals Ez. 39 :17 staat.

Nu hij de troost voleindigd heeft, keert de profeet terug om Israël, de kinderen van zijn tijd, die goddeloos zijn, te berispen. Hij noemt de blinde wachters, dat zijn de leugenprofeten, die hen doen wandelen op verkeerde wegen.

10. en ziet, zo komen de goddelozen der wereld als boze beesten en verderven in Israël.

Jes. 57:13. Die op Mij vertrouwt: dat is Hiskia. De toekomstige wereld wordt ook genoemd het land der levenden en de berg der heiligheid en deze wereld een „aanstoot“ (oorzaak van vallen), die wordt weggenomen door de bekering.

14. Erbarm u mijner, zal de vijand zeggen in de verdrukking, verhoogt, verhoogt, bereidt de weg. Want de aanstoot die op de wegen is, zal worden weggeruimd. En het is een vijand, want Israël kan niet naar Jeruzalem komen vanwege de vijand. En zo zegt hij: bereidt voor hem nu de weg en neemt de aanstoot weg.

15. Zo is het met Israël, dat langen tijd in de ballingschap zal zijn en zij zijn nederig en verbrijzeld. Ik zal ze levend maken, want zij zijn als doden in de ballingschap vanwege de vele onderdrukkingen.

19. Vrede, vrede. het woord oorlog zal niet meer op de wereld genoemd worden; en dat zal zijn na de oorlog met Gog en Magog. Die verre zijn en nabij, nl. bij Jeruzalem. Aangezien die oorlog tegen Jeruzalem zal zijn, steunt de vrede daarop.

20. Dan zullen de goddelozen een einde nemen, zoals er staat in de profetie van Maleachi 4:1.

Jes. 58:8. en groot zal uw voorspoed zijn, en dat zal zijn in deze en in de toekomstige eeuw.

12. Gelijk de boze werken het land verwoesten, zo doen de goede werken het bewonen. Uit u voortkomen: de goede werken, die uit u voortkomen, zullen de verwoeste plaatsen der wereld bouwen; de verwoeste plaatsen, die er reeds lang geweest zijn. De kinderen der wereld zullen van u zeggen, wegens uw gerechtigheid en goede daden: zij hebben de bressen toegemaakt.

Korte inhoud van het volgende: het einde van de ballingschap wordt verhaast vooral door het houden van de Sabbath en het doen van de andere geboden.

14. D.w.z. al zijt gij ver van het land in ballingschap, toch zal Ik u daarover doen heersen als loon voor het houden van de Sabbath en van de andere geboden en voor al de kinderen der ballingschap geldt de belofte, dat indien de tijd der verlossing nabij is, men het heil deelachtig wordt en indien die tijd veraf is, de opstanding der doden en het land Israël en het goede. En hij noemt Jacob, omdat diens zonen bestemd waren voor de erfenis en niet Ismaël, de zoon van Abraham en niet Ezau, de zoon van Izaak. En zo staat er in Psalm 105:10: welke Hij gesteld heeft aan Jakob tot een inzetting, aan Israël tot een eeuwig verbond, zeggende Ik zal u geven het land Kanaän, het snoer uwer erfenis. En niet als Abraham, want van hem staat geschreven: maak u op, wandel door dit land, in zijn lengte en in zijn breedte. En niet als Izaak, want van hem staat geschreven: aan u en uw zaad zal ik al deze landen geven (Gen. 26:3). Maar als Jakob, want van hem staat geschreven (Gen. 28:14):gij zult uitbreken westwaarts en oostwaarts en noordwaarts en zuidwaarts.

Jes. 59:9. Daarom: de verzen tot 16 zijn de woorden van de profeet, overeenkomstig de woorden van de kinderen van deze ballingschap; want om de zonden der vaders met de zonden der kinderen duurt deze ballingschap zo lang, want het merendeel van Israël heeft zich niet bekeerd, van dat ze reeds in de eerste ballingschap gingen. En zo zegt ook Jeremia met de woorden

van de kinderen der ballingschap: onze vaders hebben gezondigd, maar zijn niet meer en wij dragen hun ongerechtigheden. En David zegt bij monde van de ballingen (Ps. 79): gedenk ons de vorige misdaden niet. En zie, God richt ons naar die mate, zij hebben recht en gerechtigheid en vrede verwijderd, daarom is het recht verre van ons. Wij wachten naar licht: dagelijks zien wij uit naar het licht en naar heil, want dat is het licht, en zie het is duisternis en dat is de ballingschap.

11. Wij wachten naar recht: want God heeft ons recht weggenomen, vanwege de goddelozen, want vele zijn onze zonden bij de zonden onzer vaders, want in het begin zegt hij: vanwege de zonden der vaders duurt de ballingschap zo lang. En nu gaat hij door en zegt: niet alleen vanwege de zonden der vaders en niet vanwege de zonden der kinderen alleen, maar beide tezamen.

15. De Heere zag het en het was kwaad in zijn ogen dat er geen recht was: hij noemt het recht, het andere laat hij rusten, want dit is het hardste van alles; want indien er geen recht is, houdt de orde onder de mensen op en is er geen vaste moraal meer.

16. Zie, door de bekering zal het einde der ballingschap komen. Zo zegt hij ook: Ik zag dat er geen helper was. En Ezech. 36:32 staat: Ik doe het niet om uwentwil, o Huis Israël's, enz. En ook: Ik voer uit van de volken. En Ez. 20:38: Daartoe zal Ik degenen die opstandig zijn en die tegen Mij overtreden uit olieden uitzuiveren; Ik zal hen uit het land hunner vreemdelingschappen uitvoeren en zij zullen in het land Israël's niet wederkomen. En ook in de Torah (Lev. 26:45) staat: Ik zal gedenken aan het verbond der voorouders. Zo blijkt, dat ze zullen uitgaan door de genade Gods en de gedachtenis aan de vaders, niet door hun gedachtenis. Maar ook in de woorden van onze rabbijnen zien we, dat ze onzeker zijn op dit punt of ze nl. zullen terugkeren door bekering of niet. „En zij zeggen, zegt R. Jochanan, de zoon David's komt niet dan óf bij een geslacht dat geheel onschuldig is af dat geheel schuldig is. Van een geslacht, dat geheel schuldig is staat geschreven: Hij zag dat er niemand was en hij ontzette zich dat er geen voorbidder was en dan verder: daarom bracht Hem zijn arm heil aan. En van het geslacht, dat onschuldig is staat geschreven: Jes. 60:21: en uw volk zullen allen tezamen rechtvaardigen zijn, zij zullen in eeuwigheid de aarde erfelijk bezitten. Verder vraagt nog R. Jozua, de zoon van Levi Rammi (rab ammi) er staat geschreven (Dan. 7 :13): er kwam één met de wolken des hemels als eens mensen zoon. En ook: arm en rijdende op een ezel. Hoe is dat mogelijk? Zijn zij onschuldig, dan komt Hij met de wolken des hemels; zijn zij schuldig, dan komt Hij armen rijdende op een ezel. Verder mengt zich in hunne woorden nog R. Eliëzer, zeggende: indien Israël zich bekeert, wordt het dadelijk verlost, want er staat geschreven (Jer. 3 :14): bekeert u, gij afkerige kinderen. Tot hem zeide R. Jozua: is er ook reeds niet geschreven (Jes. 52:3): gijlieden zijt om niet verkocht, gij zult ook zonder geld gelost worden? Natuurlijk door bekering en goede daden." Kijk, zo zien wij nu, dat ze de handen in elkaar slaan of nu het einde van de ballingschap door de bekering zal komen of niet en dat vanwege de strijd der verzen. Maar ik zou menen, dat de verzen bepalen dat het merendeel van Israël zich zal bekeren, nadat het gezien heeft de teekenen van de verlossing. En daarom staat er: Hij zag dat er niemand was, want zij zullen zich niet bekeren, voordat ze het begin van de

verlossing zien en de bewijzen zijn bij hen, nl. de overtreders en de weerspannigen en zij zullen uit de ballingschap gaan gezamenlijk, de meesten van Israël zullen zich bekeren en zij zullen zich verenigen op een weg, die niet naar het land Israël voert. En nu wil hij met dat: en Hij zag dat er niemand was, zeggen ten opzichte van het gezamenlijke Israël, dat zij niet met een volkomen bekering zich bekeren en niet tot God zullen komen met een standvastig hart, totdat ze zien de teekenen der verlossing. En „niemand" heeft betrekking op gans Israël. Gelijk (Richt. 21:1): de mannen van Israël hadden gezworen (isj Jizreël) te Mizpa (enkelv.), terwijl toch gans Israël daar was. En nu wordt er niet mee bedoeld dat er niemand was, want er waren wel mannen in Israël, die geschikt waren voor de verlossing, maar niet gans Israël, vanwege hun verdienste. En dat is het wat onze rabbi's zeggen het geslacht dat geheel schuldig is, dat is: in meerderheid, want niet is van eeuwigheid in Israël een geslacht geweest, dat geheel schuldig was, zodat er geen rechtvaardige en goede mannen onder waren. En ook de schuldigen, daarvan zegt hij niet dat ze schuldig zijn der verderving. God beware! Neen! maar dat zij niet geschikt zijn voor de verlossing.

17. Hij trok gerechtigheid aan: zijn klederen zijn bij wijze van vergelijking van tweeërlei soort: klederen van gerechtigheid en heil voor Israël en klederen van wraak voor de goddelozen. Hij vergelijkt de klederen des heils met oorlogstuig, nl. schild en pantser en helm. De vergelijking bedoelt, dat Hij Israël beschermt in de ballingschap en wanneer zij daaruit gaan, zodat men hen geen kwaad kan doen. Pantser en helm zijn geen kledingstukken, maar tijdelijke kracht gedurende de oorlog. En de verlossing duurt lang, van het begin totdat Israël in zijn land is en in de oorlog met Gog en Magog. En Hij vergelijkt de klederen van de wraak en de ijver met gewone kleren en een mantel, waarmee de mens zich te allen tijde kleedt, want ook al de dagen der wereld zullen Egypte en Babel knechten van Israël zijn. En zij zullen hun haters tuchtigen en de vreemdelingen, de akkerbouwers en wijngaardeniers en dat is de wraak en de ijver over de onderdrukking, waarmee zij in Israël hebben onderdrukt, al de dagen der ballingschap.

18. De eilanden: Hij noemt de eilanden, omdat Israël verstrooid is in ballingschap over al de eilanden en zij alle Israël hebben kwaad gedaan en die alle zal God het werk vergelden.

19. En nadat het werk vergolden is zullen zij Hem vrezan van het Westen tot het Oosten, dat is: op de gehele wereld. Als de vijand zal komen: mijn vader verklaart het woord „jaboo" als een woord dat ondergang betekent. Zoals de ondergang van de zon. Hij zegt: de vijand zal ondergaan en niet meer gezien worden. Zoals de rivier, die in de zee opgaat en niet meer gezien wordt. En hij zegt dat „nosasa" van het woord „nisa":vlucht, komt. En dan moet er staan: de Geest des Heren doet de vijand vluchten, zodat hij niet meer gezien wordt. „Nosasa" van de wortel „noes" (jagen).

20. Dan zal de verlosser tot Zion komen: in de uitspraken onzer rabbi's vinden we, indien gij een geslacht ziet, waarin vele verdrukkingen zijn „zal hij hem slaan?" Zoals er staat: de vijand zal komen als een stroom. En daarna staat: de verlosser zal tot Zion komen. Gog en Magog is de vijand in het land Israël's, als een stroom, die komt aanlopen, maar

dan zal de Geest des Heren hen jagen, en gij zult hen uit de wereld verdrijven. Zoals bij Ezechiël en Zacharia staat. Want ofschoon Israël in Jeruzalem is, vóórdát Gog en Magog komen, zullen zij zeggen, zodra hij komt, dat de verlosser niet komt, daar immers de volken der wereld komen en tegen hen strijden en wanneer Hij dan hen daar richt met bloed en pest en regen en hagel neergiet, dan zullen ze zeggen, dat de verlosser tot Zion komt in waarheid, nl. voor degenen, die zich bekeren in Jacob. Want dan zal gans Israël zich bekeren met een volkomen bekering. „Nosasa" van het woord „neer": vaandel zoals Jes. 10 :18: zoals wanneer een vaandrager wegzinkt. Want het is de gewoonte in de wereld, dat de vaandrager het eerst op het leger, dat tegenover is, stoot en nu zal de Geest des Heren het vaandel opheffen en op het leger van Gog en Magog stoten.

21. En de profetie zal van hen niet wijken tot in eeuwigheid, dat is ook wat er staat: het zal van uwen mond niet wijken en dat zegt hij van Israël. En mijn heer vader zegt (gez. zij hij), dat dit verbond de torah is, die Hij tot een verbond heeft gegeven en Hij verzekert hen, dat die in eeuwigheid niet van hun mond zal wijken en een verbond, dat is iets, dat vast is, want elk verbond is een vaststaande zaak. En dit is naar mijn weten de verklaring van dit vers. En Hij zegt: en Ik: dat is: Ik verzeker u deze dingen. Omdat Hij zegt: voor degenen, die zich bekeren van de overtredingen in Jacob, zodat ze zonder zonde zullen zijn, rein van alle overtreding, zegt Hij dat dit het verbond met hen zal zijn. Zoals Jeremia zegt: Ik zal met het huis Israël's en met het huis van Juda een nieuw verbond oprichten. En Hij zegt: Ik zal Mijn wet in hun hart geven. En: zij zullen Mij allen kennen van de kleine tot de grote. En dit is het wat hij zegt: Mijn Geest die op u is, dat is de Geest der reinheid, die Ik in u geven zal; want zij zullen niet meer zondigen. En dat is het wat Ezechiël zegt: en Ik zal Mijn Geest is hun binnenste geven en Ik zal maken dat zij in Mijn inzettingen zullen wandelen. Dat zegt ook Jesaja: Mijn Geest die op u is, want die Geest zal zijn in de profeet en Hij zegt tot hem, dat die geest dan voor Israël zal zijn en Mijn woorden, omdat die in uw mond geordend zijn. En Hij zegt met betrekking tot Israël: zij zullen niet van uwen mond wijken, nadat Ik ze in hun mond gelegd heb; zij zullen daar ook in der eeuwigheid niet van wijken, niet van uw mond en niet van de mond van uw zaad in eeuwigheid.

Jes. 60:1. Maak u op: dat zegt hij tot Jeruzalem. Wij hebben reeds uitgelegd, dat het licht een vergelijking is voor de vreugde en het goede. En de duisternis daarentegen ziet op het kwaad en de benauwdheid, die zullen komen. Sommigen verklaren uw licht „komt" als: uw licht zal ondergaan, zoals de zon onder gaat. Dan zou dit bij vergelijking zijn, dat dit het licht van deze wereld zou zijn en dan zal u in de plaats daarvan komen een groot licht en dat is dan de verlossing en de vreugde.

6. Zij zullen de lof des Heren boodschappen: dat is: de kamelen en de kooplieden en het goud en de wierook; dat zullen zij brengen als koopwaar en als gave voor de koning Messias en het huis des Heren. En de betekenis van boodschappen is hier, dat de volken der wereld nieuwe boodschappers van de lof des Heren zullen zijn, want tot op dien tijd is Israël alleen uitverkoren om de lof des Heren te boodschappen en ieder die nieuwe dingen te vermelden heeft, wordt een goede boodschapper genoemd.

8. Die daar komen gevlogen: vrouwelijk, omdat het slaat op de vergaderingen Israël's, die van alle kanten uit de ballingschap opkomen en zij komen snel en haastig als een wolk. De eilanden: de bewoners der eilanden zullen mij verwachten, omdat ze weten dat Ik het ben, die het goede en het kwade doe, daarom zullen ze uwe kinderen naar hun plaats brengen. En ofschoon ze ver weg zijn, zij zullen ze brengen naar het land Israël. Zoals ook in de dagen van Salomo de schepen van Tarsis het eerst kwamen. Hun zilver en hun goud met hen: nl. van Israël, zij zullen met al hun geld komen, zij zullen niets van hun geld achterlaten in de landen der ballingschap. Of men kan ook hun zilver en goud verklaren als van de volken zoals er staat: want zij zullen horen het gerucht van zijn heerlijkheid en grootheid, die Hij zal doen blijken, als Hij zijn volk uit de ballingschap terugbrengt en de goddelozen vergeldt. U heerlijk gemaakt: hij geeft u deze eer en heerlijkheid, dat zij u zullen dienen. Behalve dat zij u zullen dienen met gaven, die zij u brengen, in uw land, zullen ze u ook dienen, omdat ze uw muren zullen bouwen en uw arbeid zullen verrichten. Dan zult gij erkennen, dat alles wat u overkomt, zowel het goede als het kwade, van Mij komt, want er is in 't geheel geen toeval, want ten tijde dat Mijn toorn op u is, zult gij knechten zijn in de ballingschap en ten tijde dat Mijn welbehagen op u zal zijn, zullen zij u dienen.

11. Zullen openstaan: hij zegt tot Jeruzalem, want dat is zo in de ganse parasja: uwe poorten zullen voortdurend dag en nacht openstaan opdat binnen kunnen gaan degenen, die het heil der Heidenen brengen als gave, want het zal vrede zijn in eeuwigheid en ten tijde van de hitte zullen zij des nachts gaan. Zij zullen tot u geleid worden (hunne koningen), omdat ze komen tot de koning Messias, als knechten tot hun heren. En hoe staat er nu, dat ze geleid zullen worden? Want de manier van reizen van koningen is, dat ze rijden of te voet gaan. Welnu, vorsten zullen hen leiden, bij wijze van eer. Het nu volgende verklaart, hoe dat zal zijn, nl. zoals de koning van Tyrus tot koning Salomo zond. Want zij zullen het heiligdom bouwen.

18. Uwe muren heil: gij zult in der eeuwigheid geen muren meer nodig hebben en uw poorten behoeft ge voor geen vijand meer te sluiten. In uwe poorten zal niet meer geteld 1) worden, maar de lof des Heren zal daar weerklinken.

21. Het land erfelijk bezitten: want zij zullen er in der eeuwigheid niet meer uit verbannen worden. Want zij zullen zijn een spruit Mijner planting, want aan hun daden zal men zien, dat Ik ze geplant heb, niet zoals in het eerst, zoals geschreven staat: Jes. 5:4: Waarom heb Ik verwacht dat ze goede druiven voortbrengen zou, en ze heeft stinkende druiven voortgebracht. En men kon niet zien, dat het een planting des Heren was, maar een uitlandse rank (Jes. 17:10).

Jes. 61:1. De Geest des Heren: deze woorden zegt de profeet van zichzelf. Hij wil zeggen, dat de goede dingen, die hij boodschapt, als zullen de komen, gesproken worden door de geest der profetie, die van God komt en die geest rust op hem en God heeft hem gezonden om Israël te boodschappen de goede dingen, die zullen geschieden in de ballingschap, langen tijd. En zij zullen die troostrijke dingen geschreven vinden en niet vertwijfelen aan de verlossing. Want uit de mond des Heren zijn deze vertroosting, dat ik gezonden ben om hen te zeggen en te schrijven, om aldus de

kinderen der ballingschap te boodschappen, dat ze zachtmoedig en gebroken van hart zijn, indien ze de ballingschap dragen in de Naam des Heren. Hij heeft mij machtig en groot gemaakt en bestemd om een gezondene te zijn met die vertroosting. En zo: gij zult Hazaël zalven en: zalf tot profeet in uw plaats, en: raak Mijn gezalfde niet aan. Omdat de aanstelling van koningen geschiedde door middel van de zalving, is zalving een ander woord voor aanstelling.

2. Dat is het jaar der verlossing. Maar de jaren der ballingschap zijn de jaren des toorns. De dag der wraak is de dag van Gog en Magog, wanneer de Heer wraak neemt op de goddelozen en daarmee zal God alle treurigen troosten, nl. de treurigen Zions.

6. Gij zult het vermogen der Heidenen eten: behalve dat zij u zullen dienen in hun land, zullen zij als gave brengen goud en zilver en allerlei goederen uit hun land. In hun heerlijkheid zult gij u beroemen: zult gij u groot maken en u verheffen - dat is: met hun geld. Daarom zullen zij in hun land erfelijk bezitten het dubbele: het is niet nodig, dat zij uit hun land gaan om te handelen of geld te verdienen, want in hun land (nl. der Heidenen) zullen ze van het goed der wereld tweemaal zoveel hebben als hun eigendom was, en dat zal hun eeuwige vreugde zijn, die niet zal ophouden. Want Ik de Heere heb het recht lief: hier geeft Hij de reden waarom Hij zegt, dat Hij hen het dubbele zal geven omdat Hij het recht liefheeft. Want dit zou onrecht en geen recht zijn. Maar Israël is uitverkoren bij God. En indien het al zijn dagen aan God vasthoudt, maar Hij de dagen der ballingschap en dan het kwaad verlengt en indien er daarvan geen maat was, dan zou dat onrecht zijn. Ik heb het recht lief betekent: dat Hij wil dat de mensen recht doen want ook als gij in Mijn dienst zijt, haat Ik de door. Indien aldus in alle opzichten vaststaat, dat Ik het recht liefheb en het tegenovergestelde, nl. de door haat, dan is het ook nodig, dat Ik in de plaats van de ballingschap en het kwade hun veel goed vergeld, het dubbele van wat ze hadden in het kwaad, omdat ze het hebben verdragen om Mijns Naams wil. Daarom ook: Ik zal hun werk in der waarheid geven: het loon voor het werk, dat zij verricht en gedaan hebben om Mijns naams wil, zal Ik hen geven in waarheid en een eeuwig verbond, waaraan geen einde komt, zal Ik met hen maken, niet als het verbond, waarbij Ik hen opvoerde uit Egypte, want daaraan kwam een einde.

9. Onder de Heidenen bekend: wanneer zij naar de landen der Heidenen gaan voor genoeg en voor zaken, hoewel dat niet nodig is, zullen zij er bekend zijn vanwege de menigte der heerlijkheid en de grootheid, die zij hebben en zij zullen komen in „kostelijke” en gestikte klederen en zij zullen van hen zeggen: zie, dat zijn de kinderen Israël's, dat is het zaad, dat de Heere gezegend heeft. Dat zijn Zijn uitverkorenen, die gaan zullen naar hun verlangen, om de landen der Heidenen te bezoeken.

10. Dat zijn volgens de Targom de woorden van Jeruzalem. Of het zijn de woorden van Israël, dat terugkeert uit de ballingschap.

11. Ook vergelijkt hij het heil van Israël met de aarde, die uitspruitsel voortbrengt. Want het zaad verderft in de aarde en gaat er te gronde en daarna spruit het uit en wordt vernieuwd en keert terug tot hetgeen, waarvoor het bestemd is en dan is het goed en schoon in zijn vernieuwing. Want in menigte komt het nieuwe en goede uit het oude en ook spruiten vele korrels uit als er één gezaaid wordt. Zo zijn er van Israël velen in de

ballingschap ondergegaan en omgekomen en voor een weinig tijd is hun verwachting vergaan, maar bij het aanbreken van de tijd der verlossing zullen zij uitspruiten en zullen vruchtbaar zijn en zich vermenigvuldigen en zullen toenemen tot hun bestemming in getal en heerlijkheid en grootheid, dubbel zoveel als voordien. En ook vergelijkt Hij hen nog met een tuin, die doet uitspruiten hetgeen in hem gezaaid is, het één na het ander, want niet alles komt tegelijk op, maar naar de tijd van het jaar. Zo ook met Israël, het goede zal zich telkens vernieuwen, het één na het anderen dat zal zijn ten aanschouwe van al de volken en allen zullen weten en bekennen, dat hun voorspoed groter is dan al de voorspoed der wereld.

Jes. 62:1. Om Zions wil: Dit zijn de woorden des Heeren, terwijl Israël in de ballingschap is, en Hij zegt: ter wille van Zion, omdat Mijn naam daarover genoemd is. Als een fakkel die brandt die men uit de verte kan zien, zo zullen de veraf wonende volken uw gerechtigheid en uw heil zien.

2. Uwe gerechtigheid van Jeruzalem.

4. Getrouwde: Vergelijkenderwijs. Want een bewoond land lijkt op een vrouw, die een man heeft en wanneer het verwoest is, is het gelijk een maagd, die geen man heeft.

5. Gelijk een jongeling een jonkvrouw trouwt een schone zaak is en een jongeling, die een jonkvrouw trouwt eerder geaccepteerd wordt dan een oud man die een jonkvrouw trouwt en een jongeling die een („getrouwde”) vrouw trouwt, zo is ook het land Israël; zo lang haar kinderen niet daarin zijn, hoewel de volken der wereld daarin wel wonen, kan het niet genoemd worden „getrouwd”, want ze zijn niet door haar geaccepteerd en het is niet schoon, dat zij daarin wonen, maar dat is zoals wanneer een jongeling met een getrouwde vrouw of een oud man met een jongedochter trouwt; maar wanneer Israël weer in haar midden woont, zie, dat is zoals wanneer een jongeling een jongedochter trouwt. In de bruidsdagen heet hij de bruidegom en zij de bruid en dan is er vreugde en blijdschap bij hen, want dan zijn ze in hun „vernieuwing” want de vreugde van uw God zal over u zijn, al de dagen.

6. Wachters: de manier waarop dit moet worden uitgelegd, is zeer zeker deze, dat de wachters hier engelen zijn en dat ze tot God voor Jeruzalem bidden, dat Hij het bewoond doe zijn; anderen leggen het uit, dat de wachters de treurende Zions zijn, die dag en nacht voor Jeruzalem bidden. Ook zijn er nog, die het op geheel Israël laten slaan in de ballingschap, omdat ze voortdurend wachten en uitzien naar de herbouw van Jeruzalem en dat bouwen van Jeruzalem dag en nacht vermelden in gebeden en zegeningen. En dan kan het ook nog zo verklaard worden, dat God tot Jeruzalem zegt: als uwe muren herbouwd zullen zijn, zal Ik niet toelaten dat ze ooit weer zullen vallen, want Ik zal dan daarop wachters bestellen, voortdurend al de dag en al de nacht. Geen stilzwijgen: want indien de rest der muurwachters wakker zijn in de nacht en niet ophouden met spreken om elkaar wakker te houden, dan zullen zij des daags slapen. Maar de wachters van de muren van Jeruzalem zijn dag en nacht, altijd wakker. De wachters zijn een beeld voor de voorzienigheid Gods. Die des Heren doet gedenken: dat zegt hij ten opzichte van de kinderen der ballingschap: gij, op wie de plicht rust, om de Heere te doen gedenken. Geen stilzwijgen: bidt voortdurend voor Zijn aangezicht en

stort uw hart voor Hem uit, totdat Hij Jeruzalem herstelle in haar muren en haar stelle tot een lof der aarde (land?). Het omgekeerde van wat er nu is, al de dagen van de ballingschap, een schande voor de volken en een bespotting voor de landen.

10. Steekt een banier omhoog: om het hun te verkondigen, in alle plaatsen waar ze in ballingschap zijn. Want wanneer Hij de tijd der verlossing aankondigt, zeggen de volkeren tot Israël: ga uit, keer terug naar uw land en evenals wanneer een banier voor hen werd opgericht, zo zal het heil voor allen bekend worden.

11. Zijn loon is bij Hem: dat Hij aan Israël zal geven voor de ballingschap die het heeft gedragen ter wille van Zijn groten Naam. Arbeidsloon: het goede werk, dat zij gedaan hebben in de ballingschap voor God, doordat ze hebben vastgehouden aan Zijn wet en Zijn geboden in de grote verdrukkingen.

Jes. 63:1. Wie is deze: deze profetie slaat op de toekomst, zoals wij verklaard hebben bij Jes. 34. God vergelijkt de verwoesting bij een held, die wraak neemt op zijn vijanden en wiens klederen rood zijn van het bloedbad. En wanneer er dan gevraagd wordt: wie is deze, dan antwoordt Hij: Ik, die in gerechtigheid spreek. D.w.z. hetgeen Ik in gerechtigheid heb gesproken tot Israël, dat zal Ik doen, omdat Ik machtig ben om te verlossen.

3. Hij vergelijkt de goddelozen met de druiven in de hof en God treedt ze. Alleen: Hij wil zeggen dat er geen rechtvaardige in Israël is, die als een helper voor God zou kunnen zijn. Eerder hebben wij dat reeds uitgelegd in het vers: Hij zag dat er niemand was. Ook was er niemand van de volken: om Mij te helpen bij het bestraffen van de goddelozen in Israël, want het waren allen hun vijanden en hen allen moest Ik bestraffen, daarom heb Ik hen getreden in Mijn toorn, die Ik tegen hen koesterde, vanwege het kwaad dat zij Israël hebben aangedaan, dat zij hen in ballingschap te midden van hen hebben gevoerd en Ik ben een weinig vertoornd, omdat ze Mij ten kwade hielpen.

4. De dag der wraak: een lange tijd duurt het, totdat het jaar der verlossing komt en dan zal het de dag der wraak voor de volken zijn.

5. De goedertierenheden des Heren: dat zegt de profeet van de goedertierenheden, die God hem getoond heeft, die Hij in de toekomst bij Zijn volk zal doen.

11. Met de herders zijner kudde: hoewel wij gezondigd hebben voor Zijn aangezicht, hebben onze vaders ook niet gezondigd? Maar Hij heeft hen geholpen ten tijde hunner benauwdheid, waarom verlengt Hij dan onze ballingschap zodanig, dat wij genoodzaakt zijn te vragen: waar is Hij die onze vaders redde, juist alsof Hij tegenwoordig niet meer gevonden kan worden? Die in hen gaf de Geest der profetie. Behalve Mozes en Aäron en Mirjam, waren er zeventig oudsten, waarop de Geest der profetie rustte. En Die dat toen gedaan heeft, waar is Die nu? En zie, nu is de Geest der profetie opgehouden, sedert Haggai, Maleachi en Zacharia zijn gestorven, want zij waren profeten onder ons en zij hebben ons de tijd der verlossing gewezen en daarom heeft nu de Geest bij ons opgehouden en nu zijn wij als in de ballingschap en hebben geen profeet en wij weten niet hoe lang.

14. en ziet dat alles hebt Gij gedaan in vorige dagen en nu hebt Gij ons verlaten in de ballingschap, nu als in de tweede (ballingschap).

17. Waarom: terwijl Gij ziet, dat wij bij de goddelozen zijn en dat onze ballingschap zo lang duurt. En dat er in de toekomst ons nog benauwdheden wachten. Zie, wij dwalen van Uwe wegen en wij zeggen: er is geen maat meer. Het is alsof Gij ons doet dwalen, waar Gij onze ballingschap verlengt. En wanneer hij zegt Gij doet ons dwalen en gij verstokt ons hart, dan zegt hij dat niet van hen allen, maar velen uit Israël vertwijfelen aan de verlossing, omdat de ballingschap zo lang duurt en het staat wel vast, dat een gedeelte der woorden gesproken is in algemenen zin. En zo zegt God ook tot Mozes: tot hoelang zult gij weigeren? Om der wille van een gedeelte van het volk, dat op de Sabbath uitging om manna te verzamelen. De knechten: Indien Gij het niet wilt doen om onzentwil, omdat wij gezondigd hebben, doe het dan om Uwer knechten wil en dat zijn de vaders. Ter wille van de stammen van Uw erfdeel, dat zijn de twaalf stammen.

18. Een kleinen tijd heeft het volk Uwer heiligheid het land, dat Gij aan dat volk hebt gegeven, bezeten, een weinig tijd zijn ze daarin geweest en toen gingen ze reeds in ballingschap, want zij zijn er slechts 410 jaar geweest, in het begin en de meesten van Israël zijn daar nog niet weergekeerd. Uw heiligdom: toen wij er een kleinen tijd geweest waren, kwamen onze vijanden en verdreven ons daaruit en dat niet alleen, maar ook verwoestten en vertraden zij Uw heiligdom, de plaats der heerlijkheid en slechts enkelen zijn daar weer binnengetreden. Wij zijn onder Uw heerschappij en niet onze verdrukkers, want over hen hebt Gij niet geheerst en Uw naam is over hen niet genoemd en hoe zullen zij nu onder ons komen, in het land van onze erfenis?

Jes. 64:1. Och, dat gij de hemelen scheurdet: om het hen te zeggen, gelijk Gij het ons gedaan hebt toen Gij op de berg Sinaï waart.

2. Sommigen verklaren dit gedeelte van de oorlogen, die God zal voeren ter wille van Israël met hun vijanden. En dan op de wijze van de sterren, die afdaalden van hun baan en streden met Sisera. En dan slaan de bergen op de koningen der vreemde volken. En in de woorden van onze rabbijnen zegt Samuel: alle profeten hebben niet anders geprofeteerd dan van de dagen van de Messias, maar van de toekomstige eeuw heeft geen oog gezien, o. God, behalve Gij, wat Hij doen zal dien, die op Hem wacht.

6. Wij allen zijn in de ballingschap overgebleven als een onrein iets.

9. Wij allen zijn Uw volk:

hoewel wij gezondigd hebben, toch zijn wij niet van onder Uw heerschappij vandaan gekomen en hebben wij Uw groten naam niet verlaten en wij hebben ons niet tot andere goden gewend, daarom vergeef ons onze zonden en erbarm U onzer.

10. Zion en Jeruzalem, die de woonplaats waren Uwer heerlijkheid zijn een woestijn en een verwoesting geworden. Ofschoon een ander het verwoest heeft, keren de Heidenen terug en bouwen haar, nadat Israël daar niet meer is, zie, zij is verwoest en beroofd van haar inwoners. En nog is dat zo, want door hen werd het verwoest vanaf de tijd dat de Perzen kwamen en het namen uit de hand van Ismaël en het verwoestten en zie het is aldus gebleven vanaf de dag dat Israël daaruit verbannen werd.

11. Met vuur verbrand: de eersten en de tweeden keer. En nog ligt het in verwoesting terneer, want nog is de plaats des heiligdoms steeds niet gebouwd door de hand der Heidenen.

12. Hoe kunt Gij U bij deze dingen afwenden en U niet erbarmen. U stilhouden alsof Gij ons geschrei niet hoorde. „Bedrukken“: want wij worden verdrukt door de goddelozen. Jes. 65:1. Zie, nu keert de Heere terug naar de kinderen der ballingschap, want om de zonden hunner vaderen, die zij bedreven hebben en de afgodendienst en om hun zonden in de ballingschap en dat zij de geboden overtreden hebben, verlengt Hij de ballingschap aldus. Ik ben gevonden van uwe vaderen, voorwaar, zij hebben Mij gevonden en zij hebben naar Mij toch niet gevraagd.

2. Ik heb Mijn handen uitgebreid om hen te ontvangen, indien ze tot Mij zouden willen terugkeren.

3. Voor Mijn aangezicht: nl. in Jeruzalem, zelfs in de tempel hebben zij schandelijke dingen gedaan. 4. Om de doden te vragen.

5. Daarom zal Ik de ballingschap voor hunne kinderen een langen tijd doen duren.

6. Zie, die grote zonde staat geschreven en zal niet uitgewist worden, maar zie, het is geschreven voor Mijn aangezicht, tot een voortdurende gedachtenis. Totdat Ik hun volkomen zal hebben vergolden de zonden hunner vaderen, tezamen met hunne zonden in de ballingschap, maar de oorzaak, dat zijn de zonden hunner vaderen welke groot zijn In hun boezem: hoewel Ik in de toekomst hunne daden aan hunne kinderen na hen zal vergelden, van nu aan zal Ik aan hen zelf vergelden het kwaad, dat zij gedaan hebben.

8. Alzo zegt de Heere: hoewel Ik aan u vergelden zal de zonden uwer vaderen, terwijl Ik de ballingschap lang laat duren, om hunne zonden tezamen met uwe zonden, toch zal Ik ulieden niet verlaten. Want aan alle kanten zal Ik u uit de ballingschap doen gaan en zal u brengen naar uw land, zodra uw straf betaald is. Verderf het niet: zo ook met Israël; hoewel er zondaars onder hen zijn, ook zijn er rechtvaardigen bij hen en die zijn ten zegen voor de wereld en ter wille van de rechtvaardigen is die niet rijp voor het verderf. Maar zoals men doet met de druiven, die men treedt en er de most uithaalt en de pitten en schillen wegwerpt, zo zal God met Israël doen, Hij zal hen uit de ballingschap doen gaan, wanneer hun tijd aanbreekt en Hij zal hen op de weg verzamelen.

9. Want zij zijn één koninkrijk en zij zijn tezamen in ballingschap gegaan (nl. Juda en Benjamin), want Hij sluit Benjamin bij Juda in. En hij vermeldt de twee ballingschappen, want niet vertwijfelen zelfs de tien stammen, die ook nog niet teruggekeerd zijn, daar zij toch het eerst in ballingschap zijn gegaan; Hij doet hen vertrouwen, dat ze nog naar hun land zullen terugkeren en het erfelijk zullen bezitten. Mijn bergen zegt Hij en Hij bedoelt daarmee de berg Zion en de berg van het huis, dat in het erfdeel van Juda ligt.

11. Zij zullen in de toekomst het goede van Israël niet zien. Zoals Hij ook zegt: velen die in het stof der aarde slapen, zullen opstaan - velen, dus niet allen, maar alleen de rechtvaardigen. 1) Gad is een naam voor een ster. Zodat hij bedoelt: die offeren voor een ster, uit de sterrenbeelden. R. Mozes Hakkohen zegt, dat dit „een goede ster“ is, want zo heet hij in het Arabisch (Jupiter). Zij schenken voor Mani, en dat is ook de naam van een ster. Sommigen verklaren het van de sterren die men telt, nl. de zeven planeten.

12. „Maniti" dat is een klanknabootsend woord, met Mani. Gijlieden dient het getal der sterren en Ik zal olieden tellen voor het zwaard en er zal niemand overblijven.

13. Daarom alzo: hetgeen Hij hierboven zeide bedoelde het geslacht, waarin de profeet leefde, zoals wij verklaard hebben, want zij dienden de afgoden. En indien hij dat tot hen gesproken heeft, dan bedoelt hij dus ook niet, dat allen in ballingschap zullen gaan, wanneer de rechtvaardigen en goddelozen in ballingschap zullen gaan. Want ook van de rechtvaardigen zijn er gestorven door het zwaard, zoals geschreven staat: ik zal de lijken uwer knechten tot spijs voor het gevogelte des hemels geven en het vlees der rechtvaardigen voor het gedierte des velds. Maar dit: ik zal u tellen, slaat op de volkomen goddelozen, die de Heer vertoornd hebben door hun afgodendienst, daarvan zegt Hij, dat er geen van zal overblijven, die niet zal sterven door het zwaard, maar de anderen zullen in ballingschap gaan, de rechtvaardigen en degenen, die niet volkomen goddeloos zijn. En hoewel er van de rechtvaardigen gestorven zijn, God is betrouwbaar en er is geen onrecht bij Hem en Hij weet wat Hij doet en men mag geen kwaad van Hem denken. En indien er geschreven staat, dat deze afdeling doelt op het onrecht van de ballingschap, zoals er geschreven staat, dat Hij ze zal verzamelen uit de ballingschap, dan houdt het geen verband met hetgeen boven geschreven is. Daarom staat het bij mij vast, dat deze verzen bij wijze van vergelijking geschreven zijn, met het oog op het loon in de toekomstige eeuw. Eerst zegt Hij: Ik zal u straffen in deze eeuw, want: Ik zal u tellen voor het zwaard. En nu zegt hij: Ik zal u straffen in de toekomstige eeuw, want hij zegt: zie Mijn knechten zullen eten. Daarmee wil hij zeggen: uw ziel zal inzicht krijgen als ze de allerhoogste wijsheid bestudeert en de kennis Gods. En dit inzicht is de verlustiging der ziel, zoals eten en drinken van het lichaam. Zo wordt ook in beeldspraak gezegd: komt tot de wateren alle gij dorstigen, en: hoort naar Mij en eet het goede. Dat alles is beeldspraak voor wijsheid. Zo ook: geen honger naar brood en geen dorst naar water, enz.

15. Wanneer zal het zijn, dat de uitverkorenen des Heren de goddelozen zullen vloeken? Nadat Israël uit de ballingschap is uitgegaan en de goddelozen de tijd hunner verwoesting hebben bereikt, en dan zullen al de goddelozen en al de kwaaddoeners als een stoppel zijn. Want op dien tijd zal degene, die zich op aarde zegenen zal, dat doen met de naam van de God der waarheid, want er zal geen mens ter wereld zijn, die de wet des Heren erkent, die anders zal zegenen en vloeken dan met de naam van de God der waarheid alleen. En hij zegt: op de aarde, want op de ganse wereld zal er maar één geloof zijn en dat zal het geloof zijn in de God der waarheid. Zoals er staat: dan zal Ik Mij wenden tot de volken met een reïne spraak, opdat zij allen de Naam des - Heer en aanroepen, opdat zij Hem dienen met een eenparigen schouder (Zef. 3:9). Die zich zelve zegen, betekent: die de zegen voor zich zoekt. De vorige benauwdheden: want tot op dien tijd zal de wereld niet zonder benauwdheden en oorlogen zijn, maar te dien dage zal het vrede in de wereld zijn. Zoals er staat: Hij zal tot de volken vrede spreken. En: zij zullen hunne zwaarden tot sikkels slaan, enz. En zo zal het gans en al vrede zijn, totdat men de vorige verdrukkingen vergeten heeft. Het zal blijken, dat dit alles van de

Heere is. En zo spreken de profeten door de mond des Heren aangaande de verdrukkingen en oorlogen over elk volk afzonderlijk, vóórdat het zover is.

17. Vanwege de menigte van het goede dat er zijn zal, zal het zijn, alsof de wereld nieuw is: de hemelen nieuw en de aarde nieuw. Z.a. geschreven staat: en de vorige dingen zullen niet gedacht worden. En de wijze R. Abraham verklaart de nieuwe hemelen van het hemelgewelf. Hij zegt, dat God de atmosfeer vernieuwen en goed maken zal, zodat de mensen gezond zullen zijn en vele jaren zullen leven, ook zal Hij de kracht der aarde vermeerderen, want die zal ook nieuw zijn. En als het is, gelijk hij zegt, dan zal dit voor alle volken zijn, maar zie, de Schrift zegt: gelijk de dagen van een boom, zo zijn de dagen mijns volks en niet van andere volken (vs. 22).

18. Weest vrolijk: dat zegt Hij tegen Israël: weest vrolijk en verheugt u tot in eeuwigheid, vanwege de veelheid van het goede en Hij zegt niets anders tot hen. En hij noemt hier Jeruzalem, omdat, ofschoon er vrede zal zijn op de ganse wereld, Jeruzalem toch het middelpunt zal zijn en vandaar zal de vrede over de wereld gaan en de wet en de goede weg, ter wille waarvan er vrede zal zijn. Zoals er van de koning Messias staat: hij zal de volken vrede spreken. En: en vele volken zullen komen en zeggen: komt laat ons opgaan naar de berg des Heren, enz. Want uit Zion zal de Wet uitgaan, enz. En groot zal het goede en de vrede zijn en lengte van dagen zal er in Jeruzalem en in het land Israël zijn. Z.a.: en de berg van het huis des Heren zal vastgesteld zijn op de top der bergen.

19. Ik zal Mij verheugen: daarom zal daar vreugde zijn, want Ik zal Mij in haar verheugen, omdat ze daar Mijn welbehagen doen en Mijn heerlijkheid daar woont. En ook zal bij haar vreugde zijn, want Ik zal Mij in hen verheugen, want zij zullen Mijn knechten en Mijn uitverkorenen zijn en zij zullen Mij, n welgevallen doen. De stem der weening: want de mensen wenen in de stad over een dode, die vóór zijn tijd gestorven is (belo zemano) of over een verslagene of over een gevangene, die zij uit de stad voeren, maar dat alles zal niet meer zijn, want zwaard en oorlog zal er niet meer zijn en de natuurlijke dood zal niet komen dan na lange jaren, want de mens zal vol van dagen zijn, wanneer hij sterft, zodat men niet over hem weent. En zie dat wordt in het volgend vers verklaard.

20. Vandaar: van Jeruzalem, en dat is de regel voor het ganse land Israël's, maar Jeruzalem is het middelpunt en de hoofdstad van het koninkrijk Israël's. Vandaar: daar zal niet uitgaan ter begrafenis. En iemand van zestig jaar is een oude en heeft zijn leeftijd vóórdat hij zeventig is. En dat is zo in dezen tijd, maar in dien tijd zullen zij niet spreken over een ouden man, die zijn dagen vervuld heeft, dan wanneer hij driehonderd en vijfhonderd en meer jaren oud is, zoals de eerste geslachten in het begin der schepping waren, dat waren de levenden in het algemeen of afzonderlijk en in de toekomstige eeuw zal het Israël in het algemeen zijn. Een jongeling: als er dan iemand sterft van honderd jaar, dan zal men zeggen: er is een jongeling gestorven, als hij zal zijn in zijn zonden. De vloek des Heren zal over hem zijn, want hij is een zondaar, zodra hij sterft op honderdjarigen leeftijd.

22. En hij zegt: Mijn volk en Mijn uitverkorenen: want zij alleen zullen lengte van dagen hebben en, als op een wonderlijke wijze, niet de goddelozen. En mogelijk hebben onze vaders daarom wel gezegd: een boom des levens is een reis van 500 jaar.

23. Het omgekeerde van wat er staat: gij zult uw zaad tevergeefs zaaien en uwe vijanden zullen het eten. Hun kinderen zullen niet bij hun leven sterven, zodat zij door hun sterven zouden worden verschrikt.

Jes. 66:1. Hij berispt nu weer zijn tijdgenoten, de goddelozen, en hij doet dat ten opzichte van de offers, in verband met hun boze werken, zoals hij ze in het begin van dit boek heeft berispt: waartoe zijn mij de veelheid uwer offers?

3. Wie een os slacht: om dien voor Mijn aangezicht te brengen en dat in zijn goddeloosheid doet, zie, dan reken Ik, als hij een os slacht, dat hij een man slaat, dat hij sterft (dan is het voor Mij hetzelfde, als wanneer hij een man doodslaat).

5. Hij zal verschijnen tot ulieder vreugde: want gij zult u verheugen over zijn heil en zij zullen beschaamd worden. En wanneer zal dat zijn? Als er een stem van groot rumoer uit de stad zal komen. En indien hij dit zegt tot zijn tijdgenoten: gij die voor het woord des Heren beeft, dan bedoelt hij het gelijk hij het zegt, en wanneer het op de toekomst slaat, dan betekent het, dat Hij ze levend zal maken in de opstanding der doden ten tijde van de Messias. En de rechte verklaring is, dat hij dit zegt ten opzichte van de ongerechtigheden van de ballingschap: gij die voor. Zijn woord beeft.

6. Een stem van groot rumoer: dan, ten tijde van de Messias, zal er uit de stad Jeruzalem een stem van groot rumoer uitgaan tot de goddelozen, waarover de Heere Zich vertoornst, want zo staat er in de profetie van Zacharia: en de Heer zal uitgaan en oorlogen tegen die volken.

7. Eer zij barensood had: dat is: dat de verlossing voor Israël plotseling zal komen. En hij vergelijkt Jeruzalem met een moeder en Israël met haar kinderen. En hij zegt: een jongetje, want dat is juist, want dat is sterker dan een meisje en de ouders verheugen zich daarover meer dan over een meisje, zo zal het ook met dat geslacht zijn, dat de verlossing zal beleven en zie, hij zegt: voordat zij barensood had, heeft ze gebaard en daarna zegt hij: zou een land geboren kunnen worden. En hij zegt: Zion heeft weeën gekregen en dat betekent dat het heil plotseling zal komen, zoals een moeder een dochtertje krijgt, voordat haar smart gekomen is. Maar vóórdat het heil volkomen is en vóórdat gans Israël in zijn land verzameld is en hun rust volkomen zal zijn, zal er nog een kleine tijd komen als van de weeën van een barendende vrouw, zoals er staat (Jes. 26:20): verbergt u een klein ogenblik, totdat de gramschap overga. En zo zegt hij in de profetie van Zacharia: 14:2: en de stad zal ingenomen worden en de huizen zullen geplunderd worden. En na die smarten zal God uitgaan en strijden tegen die volken (vers 3). En dan zegt hij: ten tijde des avonds zal het licht zijn. En hij zegt: zij zullen daar wonen en er zal geen verwoesting meer zijn.

9. Indien ik Zion tot de geboorte breng in de oorlog met Gog en Magog, dan zal ik haar ook werkelijk doen voortbrengen. En de geboorte, dat is hier de redding. Ik ben het, die de landen der volken doe voortbrengen tot dien tijd toe, maar dan zal Ik hen toesluiten, dat zij niet meer voortbrengen; want de grootheid en de heerlijkheid zal voor Israël zijn.

10. Verheugt u al haar liefhebbers: in de ballingschap over de weg, want uwe knechten zullen de stenen vernietigen en dan op het einde van de ballingschap zult gij u daarin verheugen en zult gij in het midden van haar vrolijk zijn, want dan zult gij haar opbouw zien, gelijk als gij haar verwoesting gezien hebt en over haar geweend hebt, aldus zult gij u over haar verheugen en verblijd zijn in het midden van haar.

11. Gij zijt bedroefd over haar geweest, opdat gij zoudt zien haar vreugde en gij moogt zuigen en verzadigd worden van de borsten harer vertroosting en gij zult weten, dat dit uwe vergelding is (gemoelakem kan ook zijn: uwe rijp wording). Z.a. borsten der koningen zult gij zuigen.

12. Vrede, vrede de volken, die komen zullen uit alle hoeken, om uw vrede te zoeken en u gaven te brengen. En waarom zegt hij: als een overlopende beek? Niet omdat hij hen beschadigen zal als een beek die overloopt, maar zoals een beek, die overloopt komt aanstormen, zo zal hen hun heerlijkheid en hun geld komen aanstormen.

Op deze wijze zal ook Egypte komen en hij zal zijn handen haastig brengen (ijverig gaven brengen) tot God. Ps. 68. Troetelen: als een dien zijne moeder troost: over het kwaad dat hem overkomt, zo zal Ik u troosten over het kwaad der ballingschap en in Jeruzalem zal Ik u troosten. Want daar zal Mijn heerlijkheid over u gezien worden. En waarom noemt hij wel de moeder en niet de vader? Omdat een vrouw beter met woorden kan overreden dan een man. Want gelijk de zorg en de kommer uwe beenderen hebben uitgedroogd in de ballingschap, zo zullen uw beenderen opbloeien, wanneer gij in Jeruzalem zijt teruggekeerd. Dat zal zijn in de oorlog met Gog en Magog.

15. Went ziet de Heere zal met vuur komen: zoals in de profetie van Ezechiël staat (38:22): ik zal vuur en zwavel op hem en op zijn benden regenen. Zijn wapenen: Zijn oordelen, die van de hemel afdalen, om met grimmigheid Zijn toorn te doen wenden zoals nog nooit over de volken geweest is; nu zal Hij het doen komen met grimmigheid en de grimmigheid is groter dan de toorn.

16. En Hij zegt, dat Hij in het recht zal treden met Gog en Magog met vuur zoals Ezech. 38: 22: ik zal met hem richten door pestilentie en door bloed. En met zijn zwaard: dat is het wat hij daar (vers 21) zegt: het zwaard van een ieder zal tegen zijn broeder zijn, maar het zwaard des Heren tegen alle vlees. Zoals Hij zegt bij Zacharia: en Ik zal al de volken te Jeruzalem vergaderen ten oorlog.

17. Die zich zelve heiligen: vele verklaarders leggen dit uit, dat zij zich heiligen in hun slechte daden. Die zich zelve reinigen, dat zijn de Perzen, want zij reinigen hunne lichamen en wassen zich voortdurend, maar zij hebben zich verontreinigd door hun slechte daden en in hun vuil en uiterlijk zijn ze rein, maar ze zijn het niet. In de watervijvers die in de hoven zijn. Achter de groten vijver, die daardoor aangewezen is, omdat hij in het midden van de hof ligt, daarachter gaan ze en daar wassen zij zich van hun slechte daden, die ze daar in ontucht bedrijven. En sommigen verklaren het: achter een van de asjera's in het midden van de hof. Maar zie, er zijn nu geen asjeradienaars meer, of het moest misschien zijn aan het einde der wereld. Het zijn de Perzen die verfoeisel en muizen eten. De Perzen zullen dan verteerd worden in de oorlog met Gog en Magog. Want dat zijn de twee sterke rijken in de wereld in dien tijd. En dat is het

vierde koninkrijk in de gezichten van Daniël, want die twee worden voor één rijk geteld, omdat één alleen in de wereld geen macht heeft. Degenen, die het vers van Israël verklaren, hebben niet gelijk, want dat is niet de betekenis van deze parasja, want het slaat op de toekomst, in de dagen van Gog en Magog, want er zijn nu in Israël niet die zwijnenvlees eten en asjera's dienen.

18. Ik zal zijn bij de daden en de gedachten van die volken, die zich zelve heiligen. Hij zegt dat van de tijd, die komen zal, om te verzamelen al de volken. En Ik zal rondgaan, zodat al de volken komen met Gog en Magog, opdat zij Mijn heerlijkheid zien, waarmee Ik bij hen zal verheerlijkt worden, zoals in de profetie van Ezechiël staat: en Ik zal u haken in uwe kaken leggen (Ez. 38:4), en Ik zal u uitvoeren. En Hij zegt: Ik zal u opvoeren en Ik zal u brengen en Hij zegt: en Mijn woorden zullen in uw hart opkomen en een raadslag en kwade gedachte (vs. 10). Zoals hier staat: hunne gedachten. En Hij zegt bij de profeet Zacharia: Ik zal al de volken naar Jeruzalem verzamelen. Het schijnt, dat God hen zal veranderen en het hun in hun hart geven zal. Daarom zegt hij ook: zie, Ik ben met hun daden en hunne gedachten. En dan zegt hij hier: „ba'ah", met betrekking tot de tijd, dat is: dat die tijd komen zal in de toekomst.

19. En Ik zal aan hen een teken zetten: dat is het wat Hij bij de profeet Zach. zegt (14:12): eens iegelijks ogen zullen uitteren in hunne hollen, en dat is het teken, dat de Heer stellen zal. En degenen, die met de volken zullen gaan, zullen zijn tot een getuigenis van het grote werk, dat de Heer doen zal, in de oorlog met Gog en Magog. En van hen, die het ontkomen zullen zijn: dat staat daar ook (Zach. 14:16): en het zal geschieden, dat al de overgeblevenen van al de Heidenen, die tegen Jeruzalem zullen gekomen zijn, die zullen van jaar tot jaar optrekken. Want die zijn overgebleven om Zijn heerlijkheid te vertellen onder de Heidenen, die niet naar Jeruzalem kwamen; dat zijn de ver gelegen eilanden, ver van Jeruzalem, die het niet gehoord hebben. En die ontkomenen en die het teken gezien hebben, zullen in alle landen komen om het te vertellen. En als hij zegt: de boogschutters, dan zijn dat de Turken. Tubal en Javan: hoewel er geschreven staat dat Gog de vorst van Mesek en Tubal (Ez. 38: 11) is en indien zijn volk dus zal komen, hoe kan hij dan zeggen, dat zij het hun zullen vertellen? Dat kan niet, want er zullen niet velen uit de heidenen in hun landen achterblijven, maar de krijgers zullen komen en de verkondigers zullen het vertellen aan de thuisgeblevenen.

20. En zij zullen brengen Israël: Zij nl., die thuisgebleven waren in de verre eilanden, die niet opgetrokken zijn met uwe broeders; die heidenen, in het midden waarvan zij woonden, zodra zij zullen horen dat grote wonder, dat God gedaan zal hebben in de oorlog met Gog en Magog, zullen Israël brengen op paarden, enz.

21. En ook uit hen: dat is: ook uit hen die ondergegaan zijn onder de volken op verre eilanden, zodat hun gedachtenis niet meer bekend was en die niet met hun broeders uit het huis Israël's opgingen uit de ballingschap. En mogelijk veranderen zij een deel van de Wet; niettegenstaande dat zal Ik uit hen nemen tot priesters en levieten, omdat zij zijn uit het geslacht der priesters en levieten. Ik zal hen nemen tot priesters om dienende priesters voor Mijn aangezicht te zijn en tot Levieten om als Levieten te dienen, als

zangers met citers en harpen. En in de woorden van onze rabbi's staat: Ik zal nemen van degenen, die hen brengen en hun gaven en zij komen als het nacht bij u is cf. Joël 2:30), en (zij zullen zeggen?) dit is een Israëliet en dit is een priester en dit een leviet b.v., als ze verkocht worden als slaven en als ze vergeten zijn en in gewelddadig bezit van de volken gekomen. R. Eliëzer zegt: ook zal Ik uit hen nemen, die Israël brengen tot de koning Messias, al wie bij Israël zal zijn of priester of leviet. Ook zal Ik uit hen nemen uit de brengers of uit de gebrachten. En mijn vader zeide: en ook uit hen zal Ik nemen priesters en levieten, die de priesters nodig hebben, om hen te zijn tot houthakkers en waterputters. En zo staat er ook in de profetie van Zacharia: en er zal geen Kanaaniet meer zijn in het huis des Heren, dat is: de Gibeonieten, die de houthakkers en de waterputters waren; want uit de groten der volken zullen knechten der priesters komen. 22. Hij noemt ze nieuw, want zij staan in hun vernieuwing en niet zullen ze verwelken; zoals zij waren op de dag, toen ze geschapen werden, zo zijn ze nog. En zo zullen zij zijn. En aldus staat de aarde in haar vernieuwing en ze zal niet verouderen, maar wat daaruit voortkomt zal vergaan. Zo spreekt ook Salomo het ene geslacht komt en het andere geslacht gaat, maar de aarde staat tot in eeuwigheid. Voor Mijn aangezicht: want hun onderhouding en instandhouding, daarvan ben Ik de oorzaak. Die Ik maken zal; dat is: die Ik vaststellen zal in hun nieuwe gedaante. En zo zal uw naam en uw zaad staan, want gij zult er niet op rekenen, dat in uwe dagen de verlossing zal zijn, misschien zal uw zaad na u uit hun land uitgevoerd worden en zal hun naam in de ballingschap vergaan; maar dat zal niet zijn, want in dat goede, waarin gij zult zijn, zal uw zaad na u staan, al de dagen der wereld, als de dagen der hemelen over de aarde; want in eeuwigheid zal de naam van Israël niet vergaan en ze zullen niet meer uit hun land gevoerd worden, zoals die volken wel denken, die met Gog en Magog komen om te strijden tegen Jeruzalem, die denken Israël weer in de ballingschap te brengen, om hun naam te doen vergaan. Daarom zegt Hij, dat het niet zal zijn, zoals zij denken, want in eeuwigheid zal uw naam in stand blijven, zoals hemel en aarde staan.

23. Z.a. Zach. 14:18. Het Loofhuttenfeest wordt daar genoemd, omdat de oorlog van Gog en Magog in dien tijd zal zijn.

24. Zij zullen uitgaan en zien; die volken, die komen zullen om te aanbidden van maand tot maand of van Sabbath tot Sabbath, zij zullen uitgaan buiten Jeruzalem, naar het dal Josafath, om te zien de dode lichamen uit de oorlog van Gog en Magog, die overtreden hebben tegen God en die dachten te doen als voorheen, om Israël uit zijn land in de ballingschap te voeren. En dit zal dicht bij de dag des gericht's zijn. Want hoewel het huis Israël's ze zal begraven om het land zeven maanden te reinigen, zal wellicht in die zeven maanden het gericht voor die goddelozen verschijnen. Want hun worm sterft niet en hun vuur wordt niet uitgeblust. Dat vuur zal hen ten teken zijn. En ook zal die worm een teken zijn, die niet sterft voor dat vuur. En zij zullen voor alle vlees tot een afgrijzen zijn. Voor allen, die komen om de Heer te aanbidden, zoals er staat: en alle vlees zal komen om te aanbidden voor Mijn aangezicht.

En als ze uitgaan en zien het gericht, dat over hen wordt voltrokken en zij zullen zien hunne dode lichamen vol met wormen, die ze verteren en het vuur dat in hen brandt, zal

hun stank in hun neus opgaan en zij zullen hun tot een gruwel zijn en zij zullen daar vandaan weggaan, nadat zij gezien hebben het gericht en zij zullen het er geen ogenblik kunnen uithouden vanwege het verderf. Sommigen verklaren dit van het gericht over de goddelozen uit Israël en dan zullen de rechtvaardigen uitgaan buiten Jeruzalem, in het dal Gehinnom en daar het gericht over de goddelozen zien. En anderen verklaren, dat het zal zijn na de opstanding der doden en dan zullen aldus de goddelozen afgesneden worden en tot een afgrijzen in eeuwigheid zijn, zoals in Daniël staat. En weer anderen zeggen: maar hun vuur wordt niet uitgeblust. En dat duidt op de adem, wanneer die scheidt van het lichaam en wanneer die niet waardig is om op te stijgen naar de raadzaal Gods, moet zij blijven bij de wentelingen des vuurs. En de worm sterft niet: dat slaat dan op het lichaam, hier staat: de dode lichamen der mensen. Maar ons dunkt, dat het is zoals wij hebben uitgelegd.

AANHANGSEL,

Ezechiël. Kimchi: 37:1. De hand des Heren; vol van (doods)beenderen; deze zaak laat de Heilige hem zien als een beeld daarvan, dat de kinderen Israël's uit de ballingschap, waarin ze zijn, zullen uitgaan; want ze zijn daarin als dorre beenderen bij wijze van vergelijking. Of Hij laat hem dit zien om hem daarmee te tonen, dat de doden Israël's in de toekomst opgewekt zullen worden.

11. Het ganse huis Israël's, dat in deze ballingschap verkeert zolang, dat het vertwijfelt aan de verlossing en zegt: onze beenderen zijn verdord en onze verwachting is vergaan, dat is: zie, ik ben als dorre beenderen, die geen verwachting meer hebben. En als de uitleg is overeenkomstig hetgeen er staat, dan betekent het: Ik zal u aan deze beenderen laten zien, dat aldus het ganse huis Israël's zal herrijzen uit de dood, dien het gestorven is ten tijde van de ballingschap, welke zo lang duurt en zij zijn als degenen die zeggen: onze beenderen zijn verdroogd en onze verwachting is vergaan, wij zijn afgesneden en wij zullen het heil Israël's niet aanschouwen; dat zal zijn ten tijde der verlossing, want hoe zullen wij leven duizend jaren en langer, onze beenderen zijn afgesneden.

12. Daarom: indien dit doelt op de landen der heidenen en indien die graven de ballingschap betekenen en indien het letterlijk moet opgevat worden, dan is het duidelijk. Maar er is verschil in de woorden der rabbijnen over de doden buiten het land. Van hen zeggen sommigen, dat zij zullen opkomen uit hunne graven buiten het land en weer anderen zeggen, dat zij uit hunne graven zullen opkomen in het land Israël's, voortwentelend langs uithollingen (onder de aarde). En dit vers zegt, dat ze buiten het land Israël's zullen leven, evenals de doden van het land Israël's, want zie, Hij zegt: Ik

zal uwe graven openen en Ik zal u opvoeren uit uwe graven en daarna zal Ik ulieden brengen in het land Israël's.

14. Mijn geest: dat is de geest des verstands. Want zodra Hij zegt: wanneer Ik u zal doen opkomen, dan is er de geest des levens, want zonder de geest des levens wordt de mens niet opgewekt. Zo is dan ook hetgeen Hij daarna zegt: Ik zal Mijn geest in u geven van toepassing op de geest des verstands. Hij zegt dan ook: en hij belooft hun, dat Hij in hen geeft kennis en wijsheid en verstand en zij zullen niet meer zondigen, omdat Hij hen zal kennen. Daarom zegt Hij ook: zij zullen Mij allen kennen van hunne kleinsten tot hunne grootsten. En gij zult leven: Hij belooft hen, dat zij vele dagen zullen leven en dat komt overeen met wat Hij zegt bij de profeet Jesaja: als de dagen van een boom zullen zijn de dagen mijns volks. En Ik zal u in uw land zetten; Hij belooft hun, dat ze niet meer daarbuiten in ballingschap zullen verkeren.

24. Mijn knecht David: de koning Messias; en zijn naam wordt David genoemd, omdat hij uit het zaad van David zal zijn of het is een teken van de opstanding der doden.

38:2. Tegen Gog het land van Magog; Magog is uit de zonen van Jafet en ook Mesech en Tubal. En wanneer Hij zegt: Magog, dan staat dat met de he-relativum, terwijl er toch bij persoonsnamen geen he-relativum komt. Misschien is het wel een nomen gentile. Want de eerste, die een zoon van Jafet is, is het volk dat uit hem voortkomt. Zij worden Magog genoemd, omdat ze het eerst bij Magog geteld worden. En zo ook de stam van Manasse (ook met He), zodat bij het nomen gentile wel de herelativum komt. En dan is Gog de naam van de koning, die over hen regeert. En „el" staat hier eenmaal in plaats van tweemaal, alsof er dus stond: tegen Gog en tegen het land van Magog. Gog is de koning van Magog en de koning van die twee volken Mesech en Tubal, want wanneer Hij zegt: de hoofdvorst, dan is dit hetzelfde, tweemaal gezegd.

4. Ik zal uw hart verbreken, zodat gij zeer verlangt om uit te gaan van uwe plaats, om te gaan naar het land Israël's en dit zal komen op de wijze van Richt. 4:7: en Ik zal aan de beek Kison tot u trekken Sisera, de krijgsoverste van Jabin, met zijn wagens en zijn menigte. En God zal dit doen, opdat Hij bekend zal zijn bij al de volken en Hij bij hen geheiligd zal zijn. Haken in uwe kaken: beeldspraak, nl. om u op te trekken, zoals men met een vis doet. Al deze zonen van Jafet wonen in het Noorden.

8. Na vele dagen zult gij bezocht worden; van de dagen van Alexander, de koning van Javan, waren de zonen van Magog opgesloten aan de kant van het Noorden, want Alexander had ze daar opgesloten achter de bergen en ze kwamen daar niet meer vandaan en dit nu betekent zijn zeggen: na vele dagen zult gij bezocht worden, dat is: : aan u zal gedacht worden in de mond van de kinderen der wereld, wanneer gij uitgaat, want tot dien dag dacht men niet aan u, want gij waart verborgen en gij zijt niet opgetreden in het midden van hen. In het laatste der jaren: dat zal zijn ten tijde des heils, wanneer gans Israël uit de ballingschap gaat of de meesten van hen.

9. Als een onstuimige verwoesting: als het gedruis van vele wateren, die plotseling komen en lawaai maken en zich vermengen en aldus zal uw verschrikking in uw komen zijn, als een onstuimige verwoesting.

11. Gij zult zeggen: naar dat dorpland: Jeruzalem zal dorpsgewijze bewoond worden, steden der dorpen moet verklaard worden als plattelandssteden, die geen muren hebben. Tot degenen die in rust zijn: Het land Israël's wordt genoemd het midden der aarde, omdat het ligt in het midden der wereld omdat het land Israël's verhevener is dan alle landen.

12. Jonge leeuwen: haar koningen en vorsten en zo wordt een jonge leeuw bij de volkeren vergeleken en wordt aldus bij wijze van vergelijking genoemd, omdat het jong der leeuwen koning is over al de andere dieren.

14. Zodra gij zult weten dat zij in hun land wonen, dan zult gij uit uw plaats komen.

17. Mijner knechten: de profeten Ezechiël en Zacharia, hoewel Zacharia Gog en Magog niet noemt in die parasja van: de dag zal komen, over de oorlog die daar genoemd wordt (Zach. 14). In die dagen, jaren lang: dat duurde vele jaren. En in de woorden van onze rabbi's staat: Eldad en Medad hebben in het leger geprofeteerd van de strijd van Gog en Magog.

19. Een groot beven: letterlijk op te vatten, want het land Israël zal beven en zo staat ook geschreven in de profetie van Zacharia en de Olijfberg zal in tweeën gespleten worden (Zach. 14:4) en er staat ook (vs. 5): dan zult gijlieden vlieden door de vallei der bergen, zoals gij vloodt voor de aardbeving in de dagen van Uzzia, koning van Juda.

20. Dit alles zal geschieden in het land Israël.

21. Over hem: over Gog. Want zij zullen elkander doden, vanwege de verwarring des Heren, die bij hen zal zijn.

39:12. Zal hen begraven: God beveelt dat zij de gegegebenen in Israël zullen begraven en hij zegt: dan wordt uw land niet onrein, want de dode, die niet begraven wordt, die verontreinigt het land en aldus beveelt ook Jozua te doen. Zeven maanden zal het volk des lande met hun begrafenis bezig zijn.

13. En het zal hen tot een naam zijn: want de volkeren der wereld zullen hen daarom ten goede gedenken en zij zullen zeggen zie, hoe goed dat volk is, dat het zijn vijanden begraaft, die tegen hen opgetrokken waren, ofschoon dat hun bedoeling daarmee niet was, maar opdat het land rein zou zijn.

Hosea 2:18, 19. Hij zegt driemaal: Ik zal u Mij ondertrouwen: met het oog op de drie ballingschappen, waarin Israël verkeerd heeft de ballingschap in Egypte, de ballingschap in Babel en deze ballingschap, waarin wij nu heden verkeren.

3:4, 5. Want de kinderen Israël's zullen vele dagen blijven zitten: dat zijn de dagen der ballingschap, waarin wij nu verkeren, want wij hebben geen koning en geen vorst uit Israël, want wij zijn onder de heerschappij der volkeren en onder de macht van hunne koningen en vorsten. Zonder offer en zonder altaar: geen offer voor God en geen altaar voor de afgodendienst. En geen efod en terafiem, geen efod voor God, die de toekomst zal voorspellen, zoals de uriem en tummim. Geen terafiem voor de afgodendienst, want die voorspellen de toekomst om te weten, wat van die toekomst te vertrouwen is. En zo staat het met ons te dezen dage, het is de ballingschap van al de kinderen Israël's. Daarna zullen de kinderen Israël's zich bekeren: dat zal geschieden in het laatste der

dagen, dicht bij de tijd der verlossing. Want de kinderen Israëls zullen zich zeker bekeren. En volgens de woorden onzer vadersen zegt R. Simeon ben Jochai: drie dingen verachtten de Israëlieten in de dagen van Rehabeam: het koninkrijk der hemelen, het koninkrijk van het huis van David en het huis Gods, zoals geschreven staat: wij hebben geen deel aan het huis van David, naar de letterlijke betekenis: naar uwe tenten, o Israël; maar lees niet: naar uwe tenten, maar: naar uwe goden. Voorzie uw huis, o David, dat is: het heiligdom (1 Kon. 12: 16). R. Simeon ben Manasse: Niemand zal een teken der verlossing aan Israël tonen, totdat zij zich bekeren, want zij zoeken wat des Satans is, zoals geschreven staat: tegelijk zullen de Israëlieten zich bekeren en zullen God zoeken, dat is: het koninkrijk der hemelen. En David hun koning, staat er letterlijk en zij zullen God vree

zen en Zijn goedheid, dat is: het heiligdom, zoals men zegt: de goede berg, dat is: de Libanon. En zij zullen tot God komen, Hem vrezende. Want zij zullen Hem vrezen, wanneer zij tot Hem terugkeren en dan, wanneer zij terugkeren, zullen zij hopen op het grote goed dat Hij beloofd heeft en dat zal zijn in het laatste der dagen. Targ. Jon.: zij zullen de dienst Gods weer opzoeken, enz. R. Saadja verklaart: en naar Zijn goedheid - naar Zijn Heerlijkheid, zoals : Ik zal al mijn goedheid voor uw aangezicht doen voorbijgaan (Ex. 33 :19).

4:1. Hoort des Heren Woord: nu gaat hij weer over tot de terechtwijzing van dat geslacht.

Aben Ezra:3:5 en David hun koning: dat is: de Messias zoals Mijn knecht David zal vorst over hen zijn in eeuwigheid. Zij zullen vrezende komen tot de Heere; zij zullen zich haastig bekeren, wanneer het einde komt, naar hun land (gaande) met een zeer plotseling lopen (cf. Hosea 11:11):zij zullen bevende komen, als een vogeltje uit Egypte, want daar staat ook geschreven (Hos. 11): en Ik zal hen doen wonen in hun huizen, zegt de Heere. En het bewijs, dat deze verklaring juist is, is dat er geschreven staat: in het laatste der dagen; dat is: het einde der profetie. Z.a.: in het laatste der dagen zal de berg van het huis des Heren vast staan en daar staat ook: en zij zullen hunne zwaarden, enz.

Joël Kimchi:2:28. En daarna zal het geschieden: zoals in het laatste der dagen. En hij zegt: daarna, omdat Hij gezegd heeft: gij zult weten, dat Ik in het midden van Israël ben en hij bedoelt: nu weet gij het wel, maar nog niet met een volkomen kennis, want gij zult nog weer afkeren en zondigen voor Mijn aangezicht, maar na deze kennis zal de tijd komen, dat gij Mij zult kennen met een volkomen kennis en gij zult niet meer zondigen en dat zal zijn in de dagen van de Messias, zoals : want de aarde (resp. het land) zal vol zijn van de kennis des Heren.

Ik zal mijn geest uitgieten op alle vlees: nl. in Israël, z. a. op een andere plaats staat (Ez. 39:29):„Alle vlees" betekent niet, op alle levende wezens, maar alleen de mens. En het betekent, dat Hij zal zegenen alle vlees. Maar met dat „alle vlees" bedoelt Hij alzo Israël afzonderlijk, daar het bestemd is daarvoor, dat de heilige geest daarop zal zijn. En met dat „alle" bedoelt Hij: groot en klein, zoals staat: zij zullen Mij allen kennen, van de

kleinste tot de grootste. En Mijn geest, dat is: de geest der kennis en der wijsheid, zoals er staat: en op hem zal de geest des Heren rusten en daarna geeft hij de uitlegging: de geest der wijsheid, enz.

En omdat Hij bij hen het verstand verheldert, zal Hij ook bij een gedeelte van hen de kracht der woorden versterken, zodat zij profeteren, want Hij zegt niet; dat ze allen zullen profeteren, maar: uwe zonen en uwe dochters zullen profeteren. En bij het „uitgieten van de geest" noemt hij „alle vlees", maar bij „het profeteren" zegt Hij niet „alle", maar uwe zonen en uwe dochters. En Hij zegt „uwe ouden en uwe jongelingen" en niet „alle". En dat is overeenkomstig het woord van de groten wijze, R. Mozes Maimonides 2) „want zelfs niet door studie bemachtigt de mens zich de profetie, tenzij Hij hem die reeds bij zijn schepping gegeven heeft." En de zonen en dochters zullen profeteren in hun jeugd, zoals Samuel en zij zullen de profetie door dromen hebben, zoals er staat: dromen en gezichten. En zo is de profetie ver van de meeste profeten, zoals Num. 12: 6 staat: zo er een profeet onder u is, enz. En aldus zullen er onder hen graden zijn, de één hoger dan de ander, zodat er misschien een bij hen zal gevonden worden zo groot als Mozes. En ziet, Hij noemt ook graden in de jaren der mensen: de jeugd, de jongelingsleeftijd en de ouderdom.

29. Ja, ook de dienstknechten: zoals Jes. 61:5: en uitlanders zullen staan en uwe kudden weiden en vreemden zullen uw akkerlieden zijn en uwe wijngaardeniers en ook zij, omdat zij wonen in het land Israël's, zullen de geest der kennis en der wijsheid ontvangen. En het woord „uitgieten" duidt er op, dat op hen de geest in grote mate zal zijn. Zo ook Zach. 9.

30. Ik zal teekenen geven: Op dien tijd zal Ik teekenen geven voor de toekomst en die zullen in de hemel en op aarde zijn. Het bloed op de aarde, vanwege de grote slachting, die er zijn zal; vuur en rookpilaren in de hemel en dat zijn de bliksemen die neerschieten en brand veroorzaken en de brand zal rook doen opgaan en dat zijn teekenen die heen wijzen naar de plaag der volkeren, die komen zullen met Gog en Magog, naar Jeruzalem. En zo staat het ook in de woorden van onze gezegende vaders met betrekking tot de rook I): „wanneer de rook opstijgt als een zuil, daarvan zei men: het huis van Abtinas moest wierook maken en dat wilde men niet aan anderen leren. Toen haalde men kunstenaars uit Alexandrië en die konden hun specerijen mengen, maar de rook daarvan konden ze niet doen opstijgen (zoals het huis van Abtinas). Want deze steeg omhoog als een staf en die (van de Alexandrijnen) spleet zich hierheen en daarheen." En de bliksemen dalen neder, wat niet natuurlijk is, zoals de zon, die in duisternis veranderd wordt en de maan in bloed en dat verklaren de uitleggers letterlijk; op dien tijd zullen die wonderen geschieden. Maar Aben Ezra denkt er aldus over: hij zegt, wanneer de lichten verduisterd worden, dan is dat het teken van geweldige oorlogen en de lichten zullen verduisterd worden op dien tijd, voordat de dag des Heren komt en dan is de dag van de plaag van Gog en Magog en van de volken, die met hem komen. En die teekenen zullen wondertekenen zijn, overeenkomstig dit woord. En de betekenis van: de maan zal in bloed veranderd worden, is: de maansverduistering en wanneer die verduistering volkomen is dan is de maan rood als bloed en dit betekent: de

maan als bloed. En R. Menahem ben Saroek verklaart, dat het blijkbaar beeldspraak is voor de rampen, die over de volken zullen komen en al die teekenen, die hier genoemd worden in de hemel en op de aarde, enz.: al deze dingen zijn beeldspraak voor de oorlogsrampen, zoals geschreven staat van de sprinkhanen (Joël 2:10) de aarde is beroerd voor des zelfs aangezicht, enz. en dat zegt Hij van de val van Gog en Magog in Joël 2:10. Maar in de uitlegging van ben Saroek wordt hetgeen voor de dag des Heren komen zal verklaard als hetgeen er op dien dag zal komen. Maar ik verklaar, dat hier gesproken wordt van de plaag die op Israël zal zijn, want voor hen zal het licht duisternis zijn, vóórdat de dag van Gog en Magog komt, want hij zal met vele volken tegen Jeruzalem komen, om tegen haar oorlog te voeren en de helft der stad zal in ballingschap gaan (Zach. 14:2). En dat is dus duisternis, zoals in Zach. 14:6: er zal niet zijn het kostelijk licht. En de dag van de val van Gog en Magog is de dag des Heren, die grote en vreselijke dag, zoals Joël 2:11:want de dag des Heren is groot en zeer vreselijk. 32. En het zal geschieden al wie aanroept: want dan, in de oorlog van Gog en Magog, zal er een weinig tijd een grote ellende voor Israël zijn; zoals er met betrekking tot dien tijd staat: verberg u een klein ogenblik, totdat de gramschap overga (Jes. 26: 20). En dan zullen velen uit Israël het uithouden, nl. de heiligen en godvrezenden zullen gered worden. Z.a. geschreven staat in de profetie van Jesaja (4:3):en het zal geschieden, dat de overgeblevenen in Zion en de overgeblevenen in Jeruzalem zullen heilig geheten worden; daarmee bedoelt deze hele passage de levenden te Jeruzalem. Want op de berg Zion: daarheen trekken de volkeren.

3:1. Ziet in die dagen en te dier tijd: wanneer Ik de gevangenis van Jeruzalem en Juda wenden zal, dat is: de dagen van de Messias en Hij noemt Juda en Jeruzalem, hoewel gans Israël zal terugkomen; omdat de Messias zal zijn uit de stam Juda, daarom noemt Hij Juda. En Jeruzalem noemt Hij, omdat dat de hoofdstad des rijks is, maar ook, omdat daar zal zijn de oorlog met Gog en Magog.

2. En Ik zal vergaderen, wanneer die tijd komt, zal Ik al de heidenen vergaderen. En de betekenis van „vergaderen" is Ik zal in hun hart geven, dat zij komen met Gog en Magog. En zo staat er geschreven in de profetie van Ezechiël (39:2):Ik zal u brengen op de bergen Israël's. Ik zal hen afvoeren in het dal van Josafat, want daar zal de oorlog zijn. Dit dal is genoemd naar koning Josafat, misschien heeft hij daar iets gebouwd of gemaakt en werd het aldus naar hem genoemd.

Het dal ligt bij Jeruzalem en misschien wordt het ook wel dal van Josafat genoemd naar het woord „misjpat" (gericht), omdat er staat: daar zal Ik hen (nl. de volken) richten. Ik zal hen in het gericht brengen en zal rechten over het kwaad, dat zij Israël gedaan hebben in de ballingschap, in het midden van hen.

7. Ziet Ik zal ze opwekken: want toch zullen ze naar hun land terugkeren, hoewel de plaats der ballingschap veraf is. Zij zullen tot hun land terugkeren, zij of hun zonen of zij zowel als hun zonen en dan zij zelf in de opstanding der doden en hun kinderen, die er zullen wezen ten tijde van de verlossing. Ik zal hen verkopen, d.w.z Ik zal hen overleveren in hun handen en zij zullen ze verkopen aan die van Scheba, want die zijn nog verder van hun land dan de Grieken. Roept dit uit: alsof de heraut naar hen toegaat,

om hen op te wekken te komen ten oorlog tegen Jeruzalem. Alle ijzeren werktuigen moeten zij veranderen in oorlogstuig, want die oorlog zal groot zijn en aangaande de tijd des vredes, die na dezen oorlog zal zijn, zegt hij in de profetie van Jesaja het omgekeerde hiervan.

Doe uw helden nederdalen: dat zijn de Engelen, zoals : Hij zal Zijn Engelen van u bevelen, en ook: van uit de hemel streden de sterren, (Ri. 5). Slaat de sikkel aan: hij vergelijkt de heidenen met de opbrengst van de oogst.

17. Vreemden zullen niet meer door haar doorgaan: om haar kwaad te doen, zoals ze tot heden gedaan hebben. En ook zal ik verklaren, dat geen vreemden Jeruzalem zullen binnengaan, want haar heiligheid zal in de toekomst groot zijn. Zoals het verboden zal zijn het heiligdom binnen te gaan, zo zal ook Israël en de gehele stad heilig zijn, zodat geen vreemden uit de volken der wereld in haar zullen binnengaan.

18. En het zal te dien dage geschieden: in dien tijd, nadat de heidenen daar verdelgd zullen zijn, zal er een grote zegen voor Israël zijn. En hij vergelijkt de zegen, die er in dien tijd zal zijn, met een tijdperk zonder arbeid en moeite.

19. Hij noemt alleen daarom Juda, omdat de tien stammen, welke de koning van Assur in ballingschap heeft gevoerd en op heden (dat ogenblik) nog niet teruggekeerd zijn (waren), niet in het geweld van die beide volkeren (Egypte en Edom) geweest zijn. En zo ook Jona 1:14: leg geen onschuldig bloed op ons. In hun land: omschrijving voor de kinderen van Juda of voor Egypte en Edom. Egypte en Edom zullen tot verwoesting zijn, ze zullen niet tot in eeuwigheid zijn, Juda wel. Ik zal reinigen: van het zilver en het goud, dat ze genomen hebben zal Ik de heidenen reinigen, want ook Israël zal van hen nemen ten tijde van het gericht en het zal hen tot buit zijn, maar het bloed dat ze vergoten hebben, daarvan zal Ik hen niet reinigen, maar leven voor leven eisen, het leven van degenen, die bloed vergoten hebben of van hunne kinderen na hen. Want al gaven ze al het goud en zilver der wereld tot een verzoening voor hun zielen, zij zouden niet rein zijn van het bloed, dat zij vergoten hebben. Jonathan verbindt de betekenis van „hun bloed" met „reinigen" want de Targum zegt: en wanneer Ik hun bloed zal hebben vergolden, dan zal Ik wederkomen om te vergelden, zegt de Heer, die Zijn heerlijkheid op Zion vestigt.

21. En de Heer zal op Zion wonen: de -betekenis komt overeen met hetgeen Hij boven zegt: Juda zal in eeuwigheid blijven nadat Hij daar teruggekeerd is in de Messiaanse tijd. Want zo besluit ook Ezechiël zijn profetie: en de naam van de stad zal van dien dag af zijn: de Heer is aldaar.

Rasji: 9:11 vlg. Te dien dage: nadat al deze dingen over hen gekomen zullen zijn, zal die dag komen, die bepaald is voor de verlossing en op dien dag zal Ik weer oprichtende vervallen hut van David en ook het koninkrijk van het huis van David. Opdat Israël het overblijfsel van Edom in bezit neme en al de heidenen die naar Mijn naam genoemd worden.

Aben Ezra: Na de dood van Sanherib, maar indien het slaat op de Messias, dan is de zaak duidelijk genoeg.

Kimchi: Op de dag der verlossing zal Ik de vervallen hut van David weer oprichten, dat is: het koninkrijk van Efraïm zal vernietigd worden, want Hij zegt, dat het koninkrijk van David zal opgericht worden. Want dat betekent „de hut“, bij vergelijking gesproken; immers het is een bedekking over het volk. Ik zal haar scheuren helen: de scheuren van Israël. Hij spreekt van haar puinhopen in het algemeen en hij zegt met betrekking tot de hut: Ik zal haar bouwen. En zo zal het in de toekomst zijn, dat Israël de volken zal beërven, zoals bij Obadja staat (19): die van het Zuiden zullen het gebergte van Ezaü erfelijk bezitten en zoals Jes. 11 :14: aan Edom en Moab zullen zij hun handen slaan. Waarom zegt Hij: de rest van Edom? Daar toch Obadja zegt (18) zodat Edoms huis geen overgeblevenen zal hebben. Zo zal het zijn in de dagen van de Messias, wanneer Ezaü geen overgeblevenen meer heeft, als zij ze allen overweldigen. Maar Israël zal hun land beërven en niet alles, maar het overblijfsel. En waarom komt over hen geen eeuwige verwoesting? Omdat hen ten slotte een eeuwige verwoesting overkomt. Als een teken voor geslachten van het kwaad, dat zij aan Israël gedaan hebben, terwijl ze toch hunne broeders waren, maar ten slotte zal Israël het bezitten en daarin wonen. Die dit doet: dit oordeel; wat Ik gezegd heb, dat doe Ik, want Ik heb macht het te doen. Zie de dagen komen, dat de ploeger de maaier: Joël 3:18. En Hij bedoelt, dat dit alles een vergelijking is van de groten stroom van zegen, die Israël zal ten deel vallen, zonder moeite en arbeid, zoals wij daar (Joël 3) hebben uitgelegd, Jes. 65:21.

Micha Rasji:4:14 vat dit op van de koning der Chaldeeën.

Kimchi:Gog en Magog zullen een belegering tegen ons opwerpen met al zijn benden en al zijn legers.

Aben Ezra: M.i. is de rechter Israël's de Messias of Zerubbabel, daarom volgt er: maar gij Bethlehem, enz.

Rasji:5:1: uit u zal mij voortkomen: Messias, de zoon van David en zo zegt de Schrift: de steen, dien de bouwlieden verworpen hebben (Ps. 118).

Wiens uitgangen: zoals geschreven is: zolang de zon is, zal zijn naam groot zijn (Ps. 72 :17).

2. Hij zal hen overgeven in de handen hunner vijanden, totdat de tijd komt, dat Zion met smart haar zonen zal baren, Zion nl., die nu de smarten als van een barende hebben aangegrepen: dan zal zij genoemd worden de barende. Onze rabbijnen hebben gezegd: uit deze plaats blijkt dat de zoon David's niet zal komen, voordat het (Romeinse) rijk zich negen maanden over de gehele wereld zal hebben uitgebreid. Maar volgens de letterlijke betekenis is de inhoud van dezen test zoals ik heb uitgelegd.

Kimchi: Uit u zal mij voortkomen: dat is: de koning Messias. En daarom zal mij uit u de Messias voortkomen, omdat hij uit het zaad van David is, dat is uit Bethlehem. En dat betekent ook: wiens uitgangen zijn vanouds: want de uitgangen van de Messias op zijn tijd noemt men: van ouds, een langen tijd geleden kwam hij uit Bethlehem, dat is: David, want er verloopt een lange tijd tussen David en de koning Messias. Het zal voor hen een

tijd van boete zijn, want hij zal niet over Israël heersen, maar zij zullen over Israël heersen. En wat wil het zeggen: wie is van de dagen van ouds dan God? Dit, dat God vóór de dagen van ouds is geweest. Maar er staat, dat vóór de dagen van eeuwigheid zijn uitgangen zijn, dat is: dat hij toen is uitgegaan, want God is de eerste zonder begin. En wat betekent dan: van eeuwigheid tot eeuwigheid zijt Gij God? Dit: vóór de bergen geboren waren. En zo van eeuwigheid af ben ik gezalfd geweest (Spr. 8:23); vóór de eeuwigheid en zo: toen Hij nog niet de aarde gemaakt had (Spr. 8:26).

Hij zal staan en weiden: na de verdrukking zal de koning Messias staan en Israël weiden. In de hoogheid van de naam des Heren: door het gericht, dat God houdt te midden van de volkeren; om de kracht en de grootheid, die aan hen verscheen, zullen al de einden der aarde voor Hem vrezen, maar Israël zal Hij weiden in rust en veiligheid, ieder onder zijn wijnstok en vijgenboom en er zal geen rustverstoorder zijn, zoals het boven heet (4:4): want zij zullen in rust en vrede wonen in eeuwigheid. Want nu zal Hij groot zijn, nl. de Messias zal groot zijn nu, na het gericht over de goddelozen. Deze zal ons vrede zijn van al onze vreze, zodat wij niet meer vrezen tot in eeuwigheid. En de uitleg van: deze zal vrede zijn, doelt op de Messias, want Hij zal de oorzaak des vredes zijn, zoals er staat: Hij zal de volken vrede spreken. Ook kan de betekenis zijn dat er nooit meer een vijand in ons land zal komen, zoals die nu gewoon is te komen. Wij zullen tegen hem stellen: nl. tegen de vijand, indien hij op dien tijd zal komen, zoals nu de koning van Assur komt. Indien hij komt, dan stellen wij zeven herders en acht mensenvorsten tegen hem, zoals zij stelden zich tegen de vijand en zij sloegen hem. En de herders en de vorsten, dat zijn vorsten van de koning Messias, want zij zullen herders Israël's zijn, naar zijn bevel en vorsten over hen. Wie zijn zij? De acht vorsten der mensen zijn: Isai, Saul, Samuel, Amos, Zefanja, Hiskia, Elia en de Messias. Wie zeggen onze rabbijnen dat de zeven herders zijn? Dat zijn: David in het midden, Seth, Henoch en Methusalach aan zijn rechterhand en Abraham, Jakob en Mozes aan zijn linkerhand.

Zacharia Rasji:9:9. Ziet, uw koning komt: hoe zal ik het anders verklaren, dan van de koning Messias, van wie gezegd wordt: zijn rijk zal zijn van de zee tot aan de zee, want wij hebben in de dagen van de tweeden tempel niet zulk een heerser in Israël gevonden. Rijdende op een ezel: teken van deemoed.

Aben Ezra: De uitleggers zijn over dit gedeelte verdeeld. Sommigen beweren, dat het de Messias ben David is, anderen de Messias ben Jozef en rabbi Mozes Hakkohen zegt, dat het Nehemia Hattirsatha is. Daarom staat er: arm en rijdende op een ezel, zonder macht, want hij is arm. Maar dat staat niet vast, dat hij arm is en als stadhouder over Israël behoeft hij geen brood te zoeken en te allen tijde aten er velen aan zijn tafel en hoe zou hij geen paard gehad hebben en verder wat zou het betekenen: over uwe zonen Javan, want ten tijde van Nehemia heersten de Grieken niet over Jeruzalem. Naar mijn mening is dit de koning van Juda, de zoon van Hasmonaj, welke een held was, zoals geschreven staat: Ik zal u stellen tot een krachtig zwaard (Zach. 9 :13) en zijn

hand was krachtig tegen de Grieken en in het begin had hij geen macht en geen paarden.

Kimchi: En hij is een redder: rechtvaardig zal hij zijn en door zijn rechtvaardigheid zal hij een redder zijn van het zwaard van Gog en Magog. Rijdende op een ezel: dat is niet uit armoede, want zie de gehele wereld is in zijn macht, maar uit deemoed zal hij op een ezel rij de en ook om te tonen, dat Israël geen paarden en wagens nodig heeft en daarom zegt Hij hierna ook: en Ik zal de paarden uit Efraïm en de wagens uit Jeruzalem uitroeien. En op een veulen, een jong der ezelingen, twee uitdrukkingen voor hetzelfde. Hij noemt nog een veulen, want dat is jong, en z66 een neemt hij tot rijdier. En zo staat er ook van de zonen van Ebzan, dat zij reden op dertig veulens.

10. Ik zal uitroeien: zo staat er ook in Micha 5:9. Hij noemt Efraïm en Jeruzalem apart, omdat het koninkrijk verdeeld was in de vroegere dagen; maar in de dagen van de Messias zullen zij één zijn. Hij zal vrede stichten tussen de heidenen, die oorlog met elkaar hebben, want alle volkeren zullen naar hem horen.

Rasji:12:10. Zij zullen zien op mij, dien zij doorstoken hebben

Targ. Jon.: zij zullen aangaande degenen, die verbannen zijn Mij vragen en zij zullen op degenen, die de volkeren van hen hebben doorstoken in de ballingschap, zien om te bewenen. En zij zullen over hem wenen: over dien moord, zoals een man klaagt over een eerstgeborene (die dood is). En onze rabbijnen verklaren dit van de Messias ben Jozef, die gedood wordt volgens het tract. Sukka.

Kimchi: onze rabbijnen verklaren het van de Messias ben Jozef die gedood wordt in de oorlog. Maar ik verwonder mij over die verklaring, (en weet niet) hoe ze daar steun voor vinden, want dat vermelden zij niet.

Aben Ezra: Ik zal uitgieten de geest der genade en der gebeden over de inwoners van Jeruzalem, voordat dit over hen komt, in het begin van het lijden, als de Messias ben Jozef gedood zal worden. Dan zal God vertoornd zijn en zal al de volkeren, die tegen Jeruzalem optrekken verdelgen en dat is de betekenis van: zij zullen op hem zien: dan zullen alle volkeren naar Mij zien, wat Ik zal doen, omdat zij de Messias ben Jozef hebben doorstoken.

Rasji:13:7. Zwaard, ontwaak tegen mijn herder: tegen hem, dien Ik gesteld heb over de kudde mijner ballingschap en tegen de man, die Mijn metgezel is, dien Ik mij heb toegevoegd, om mijn kudde te bewaken, als Ik zelf. Sla dien herder: de koning van Moab, dien goddeloze.

En de kudde zal verstrooid worden: die onder zijn hand onderworpen is. En Ik zal Mijn hand wenden: Ik zal Mijn plaag ten tweeden male herhalen. Tot de kleinen: tot de vorsten, die kleiner zijn dan de koningen.

8. Het derde deel zal daarin overblijven: zij zullen proselieten worden en leven.

9. Het derde deel zal Ik in het vuur brengen: Targ. Jon. heeft en Ik zal het derde deel in de verdrukking brengen, als in een vurigen oven, want de proselieten zullen verdragen en dragen een deel van de smarten van de Messias in de oorlog van Gog en Magog tezamen met Israël en dan zullen ze moeten bewijzen of ze echte proselieten zijn, want

velen uit hen, die Joden geworden zijn, zullen in het begin al terugkeren en zullen zich verenigen met Gog en Magog - zoals wij vinden in de Haggada. En het zal zeggen: de Heer is mijn God: wanneer het zal bidden in ernst tot de Heere en niet tot zijn eersten God.

Kimchi:7. Zwaard ontwaak tegen mijn herder: Rasji (gezegend zij zijn nagedachtenis) verklaart: tegen degene, dien Ik gesteld heb over de kudde mijner ballingschap. En tegen de man, die Mijn metgezel is, dien Ik Mij heb toegevoegd om Mijn kudde te bewaken als Ik Zelf. Sla dien herder: (de goddeloze). De wijze R. Aben Ezra zegt, dat deze profetie slaat op de grote oorlogen, die er op de ganse aarde zullen zijn in de dagen van de Messias ben Jozef. Sla dien herder: God, gezegend zij Hij, zal alle koningen der volken uitroeien en hun kudde zal verstrooid worden. De kleinen dat zijn de vorsten, want de vorsten, dat zijn de geringen onder de koningen. Jon. Targ.: het zwaard zal ontbloot worden tegen de koningen, enz. D.w.z. de onderkoningen, koningen en vorsten. In het ganse land, nl. het ganse land Israël. Er zijn die beweren: op de ganse wereld, want ook de volkeren der aarde zullen niet overblijven, behalve de goede, die God dienen. Twee deel en, twee delen van hen. Zullen uitgeroeid worden en de geest geven: een gedeelte zal uitgeroeid worden met het zwaard en een gedeelte zal de geest geven door het woord. Het derde deel zal daarin overblijven: zij zullen overblijven in het land der levenden. En ik zal door het vuur brengen: dat is: door harde verdrukkingen, gelijkende op vuur. En Hij zegt „vuur” in vergelijking met het louteren van zilver en goud, want dat loutert en zuivert men in het vuur, zo zullen zij gelouterd en gezuiverd worden, wanneer zij dragen hun harde verdrukkingen met een goed hart, op dien tijd, wanneer zij zullen dragen.

Aben Ezra: Zwaard: hier wordt verder geprofeteerd van de grote oorlogen, die op de gehele aarde zullen zijn, bij de dood van de Messias ben Jozef en de betekenis van Mijn herder is, elke koning der volken, dien de Heer doet heersen over de aarde en die bij zich zelve denkt dat hij God is, daarom staat er: en tegen de man, die Mijn metgezel is. Sla dien herder: God zal eiken herder uitroeien en zijn kudde zal verstrooid worden, daarom staat er ook in de andere parasja (14:g): de Heere zal tot koning zijn over de ganse aarde. Tweederde van de wereld zal vernietigd worden, ook zal het derde deel gelouterd worden en dat gered wordt, zal God dienen en van jaar tot jaar komen; en nu wordt verklaard, hoe twee delen van de ganse aarde zullen vernietigd worden.

Kimchi:14:1. Zie, die dag komt de Heere: Die dag zal zijn „den Heere”, want Zijn heerlijkheid en macht zal op dien tijd gezien worden. En dat is de tijd, waarop Gog en Magog zullen komen naar het land Israël, zoals Ezechiël geprofeteerd heeft. Uw door zal uitgedeeld worden in het midden van u, dat zegt Hij van Jeruzalem, want de vijanden zullen de buit der stad verdelen in haar midden, zoals Hij ook zegt: en de huizen zullen verwoest worden. Targ. Jon. zegt: zie, die dag der toekomst zal komen van de Heere en het huis Israël's zal de buit der volkeren delen in uw midden, o Jeruzalem.

Aben Ezra: Zie: wanneer de dag komt, dat tegen Jeruzalem al de volken zullen verzameld worden, na de dood van degene, die doorstoken werd, zoals vermeld werd. Zal verdeeld worden: Hij spreekt met Jeruzalem. En er zijn, die zeggen dat de buit van de vijand zal verdeeld worden (nl. Rasji en Targ. Jon.); maar indien dat zo is, waarom komt er dan nog: en de helft der stad zal in ballingschap gaan? En verder: de huizen zullen verwoest worden? Hetgeen hetzelfde aanduidt als Jes. 34:4.

Rasji: Zie, die dag komt de Heere, gewijd aan de Heere, gezegend zij Hij. Uw door zal uitgedeeld worden, de buit, dien Gij veroverd op uw vijanden, zullen uw inwoners verdelen in het midden van u; zo ook Targ. Jon.

Kimchi: 2: Ik zal verzamelen: dat is: Hij zal het hun in hun hart geven, dat ze tegen Jeruzalem ten strijde trekken, zoals bij de profeet Ezechiël staat (39:2): Ik zal u optrekken uit de zijden van het Noorden en Ik zal u brengen op de bergen Israël's. De stad zal ingenomen worden: dat is de verdrukking, die dient tot loutering van het derde deel dat in haar overblijft en daarvan zegt de profeet, Jes. 26:20: verberg u een klein ogenblik totdat de gramschap overga, en in de profetie van Daniël (12:1) staat: en het zal eer tijd der benauwdheid zijn, als er niet geweest is, sinds dat er een volk geweest is, enz. En de huizen zullen geplunderd worden en de helft der stad zal in ballingschap gaan, dat is: zij zullen hen uit de stad brengen, wanneer zij gaan naar hun tenten buiten de stad. Daar zal God hen laten in de hand hunner vijanden, om hen te louteren, maar al wat geschreven is in het boek zal gered worden en zal de verdrukking welgemoed dragen. En de rest des volks zal uit de stad niet uitgeroeid worden: want God zal hen niet verder laten in de hand hunner vijanden, want Israël zal over de vijanden zegevieren met Gods hulp en dat is wat er staat: en de Heere zal uittrekken! (vs. 3).

Aben Ezra: De rest zal niet uitgeroeid worden: niet allen worden weggevoerd. En waarom laat God het toe, dat de helft wordt weggevoerd en de huizen verwoest? Omdat ze hun mond niet opendoen en zeggen: niet tot oorlog zijn we gekomen, maar om te aanbidden!

Kimchi:3:En de Heere zal uittrekken ten dage des strijds, cf. Pred. 9:18: de wijsheid is beter dan krijgswapenen. Hij zegt: ten dage des strijds, maar hij verklaart niet, welke oorlog! De bedoeling is, zoals de Targoem die geeft: gelijk op de dag van Zijn strijden bij de Schelfzee, want toen was Israël in de grote verdrukking, want de Egyptenaren achtervolgden hen en toen zeide Mozes (vrede zij over hem) tot hen: de Heere zal voor u strijden en gij zult stil zijn en zo zegt Hij: ziet, Hij zal strijden tegen die volkeren.

Aben Ezra: wanneer de helft van de stad uitgaat in de gevangenschap, dan zal God uitgaan van Zijn plaats uit de hemel, want Hij is ijverig voor Zijn volk. Ten dage des strijds: toen de Egyptenaren achter Israël kwamen, om ze te vernietigen in de zee en daar staat geschreven, dat de Heere voor hen streed tegen Egypte.